

The background of the cover is a solid blue color. Overlaid on this is a faint, white, stylized outline map of Slovenia. The map shows the country's irregular borders, including the coastline along the Adriatic Sea to the south and west, and its land borders to the north and east. The map is positioned such that it covers most of the cover area, with the title text placed over the central and right portions of the map.

Pozabljeni temelji arbitražnega postopka

Danijel Navodnik

Podarjeno Sloveniji.

Katalogni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in
univerzitetni knjižnici v Ljubljani
COBISS.SI-ID 208925187
ISBN 978-961-07-2324-0 (PDF)

KAZALO

Povzetek.....	4
Predgovor.....	8
UVOD.....	12
Upravna ureditev Avstro-Ogrske monarhije do konca prve svetovne vojne.....	41
Avstro-Ogrska monarhija in njen konec.....	41
Karlov razglas.....	66
Zasedba Slovenske krajine oziroma madžarsko Totšaga in poznejše upravne spremembe med deželami.....	84
Vpliv Londonske pogodbe iz leta 1915 na odstop slovenskih ozemelj Hrvaški v letu 1944.....	89
Vpliv Karlovega razglasa na državotvornost avstrijskih dežel.....	107
Politične sile v slovenskih deželah in širše....	123
Ustanovitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu in njena mednarodnopravna legitimnost ter zgodovinska ozadja.....	140
Plebiscitarna odločitev v luči <i>infra legem</i> in <i>praeter legem</i>	163
Doslednost hrvaške politike ...	177
Potek upravnih mej in njihova upravičenost brez obstoja Rapalske pogodbe.....	199
Pokrajinska vlada za Dalmacijo.....	209

Razvoj mednarodnega prava v prvi polovici 20. stoletja.....	221
Od <i>prevrata</i> in <i>okupacije</i> do slovenske države?..	225
Formalna protipravnost (<i>iniuria</i>).....	249
Uradni listi Narodne vlade SHS v Ljubljani.....	257
Izigrana Slovenija v zametkih nastajanja Države Slovencev, Hrvatov in Srbov.....	279
Pojavljanje Primorske dežele, slovenskega dela Istre in Primorja v uradnih listih Države Slovencev, Hrvatov in Srbov.....	302
Zapisniki Narodne vlade SHS v Ljubljani.....	325
Sodobna misel o arbitraži, ideje za nadaljnje raziskovanje in sklepna beseda.....	339
Kratki povzetki življenjepisov ključnih oseb, ki se omenjajo v gradivu in so pomembni za razumevanje njihove takratne vloge.....	365
Karlov manifest v angleščini.....	368
Karlov manifest v slovenščini.....	371
Originalno besedilo »Ausgleich« v nemščini.....	373
Originalno besedilo »Odškodnina« v slovenščini	407
Uporabljena literatura in viri.....	437
Osnovni pojmi in uporabljeni latinski izrazi.....	442
Spremna beseda.....	447

Povzetek

Pisati o pravnozgodovinskih vidikih območja pomeni upoštevati vse, kar se je v opazovanem prostoru dogajalo v pomenu pravnega reda. To pomeni, da smo ljudje v opazovanem območju dediči celotnega pravnega reda, kot bi povzemali, da je naše vse, kar opredeljuje območje. Pri tem se torej, ko je govor o pravnem redu, ne smemo omejevati z nacionalnostjo, kajti omejevanje na nacionalno komponento nam daje pravico do samoodločbe; pravico, da imamo kot narod pravico samostojno postavljati pravni red. Kaj pa, če je narod del različnih pravnih tvorb, ki imajo enake pravice? Ali ni potem to skupno pravo, ki je enakovredno pomnoženo na več tvorb, dejansko že tudi mednarodno pravo? Če upoštevamo še, da so bile tvorbe skozi zgodovinski razvoj večkrat primorane same, z lastnimi obrabnimi sposobnostmi dokazovati svoj obstoj, moramo priznati, da so te dežele *de facto* in *de iure* del mednarodnega okolja. Samostojnost smo zagotovo potrjevali za časa turških vpadov na slovensko ozemlje. To je bil ključni dejavnik ohranitve vloge subjekta v mednarodnem okolju, ki je s svojimi zaslugami botroval pravici, da soustvarjamo ustavnopravni red najprej v Habsburški monarhiji in pozneje v Avstro-Ogrski monarhiji

(v nadaljevanju A-O monarhija). Liberalni zgodovinar poznavalec A-O monarhije Taylor ugotavlja, da so državljani v njej imeli več pravic kot državljani Francije ali Nemčije. Uvodno poglavje je tako namenjeno širšemu orisu okoliščin pri opisovanju usode Istre.

Takrat nam torej ni šlo tako slabo, da bi jo morali brezglavo zapuščati in se prepuščati usodi Balkana. V tem pomenu nismo znali prav razumeti pomena *Karlovega razglas*, ki nam je odprl duri, da bi lahko ubrali samostojno pot, če bi se zmogli zavedati, kakšno pravno dediščino imamo. Vsak ima svojo usodo, zato morajo biti tudi odločitve unikatne. Upravna ureditev A-O monarhije in *Karlov razglas* sta ključna dejavnika pri opisovanju stopnje državnosti, ki jo je imel slovenski prostor. Mednarodni pravni red in pravica do samoodločbe sta torej postala družbena dejavnika, ki sta ob koncu prve svetovne vojne botrovala preoblikovanju nekdanje A-O monarhije v nove države. Ker je bil *Karlov razglas* namenjen samo avstrijskemu delu A-O monarhije, je bilo usodo Slovenske krajine (sedanjega Prekmurja) smiselno dodati v poglavje A-O monarhija in njen konec. Omenjeno območje je bilo sestavni del ogrskega dela in je torej njegova usoda temeljila izključno na pravici do samoodločbe.

V prvem letu prve svetovne vojne je bila v Londonu podpisana tajna t. i. Londonska pogodba, ki je s svojo vsebino močno posegala v usodo A-O monarhije. Tako je bila v skladu s *Karlovim razglasom* in političnimi dejavniki na širšem slovenskem prostoru ustanovljena Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki se je izkazala kot množica drugačnih vsakdanjih rešitev, kot se načelno izpostavljajo. Hrvaška politika se je izkazala za precej nenačelno in nedosledno. V Sloveniji se je takrat oblikovala Narodna vlada SHS v Ljubljani, ki je z Uradnimi listi in zapisniki sej delovala precej samostojno in z jasno vizijo. Zato se

je težko sprijazniti z miselnostjo o prevratniških časih, ki se je pri različnih piscih začela pojavljati tedaj in tudi v poznejših kronoloških zapisih. Ker se knjiga prvenstveno posveča usodi Istre, je bilo smiselno izpostaviti celotno paleto uredb, kjer se pojavlja »Istra« v različnih pomenskih zvezah. S tem smo želeli izpostaviti, da je bila usoda Istre vedno v naših rokah. Če smo uvodoma podali, da je vse, kar se dogaja okrog nas, del nas, potem ne moremo mimo preprostega dejstva, da Istre kot upravne enote ne bi bilo, če Kranjska dežela ne bi mirnodobno odstopila dela svojega ozemlja, ki je pripomogel k njenemu nastanku v letih po koncu Napoleonovih vojn na slovenskih tleh. Tako je bila ozemeljsko nedotaknjena do konca 1. svetovne vojne. Ker je Kranjska kot njen neposredni sosed botrovala njenemu nastanku, se je piscem predpisov v času Narodne vlade SHS v Ljubljani zdelo smiselno izpostavljati in poudarjati »slovenski del Istre«. Pri tem so imeli v mislih njen vzhodni del, medtem ko je bil zahodni del Beneške republike. Bralcu se bo pisanje in argumentiranje morebiti zdelo odveč, razlog zanj pa je, da se o dejstvih ni nikoli pisalo. Vse se je zavijalo v celofan »samoodločbe«, ki pa se ni utemeljevala z dejstvi, ampak z voljo močnejšega. Ker se v današnjem zgodovinopisju mnogokrat pojavlja dvom o hrvaški državnosti, knjiga v dodatku vsebuje tudi ustavno pogodbo med njo in Ogrsko. Na podlagi te se dokazuje tudi usoda Dalmacije. Komu je pripadala, Avstriji ali Ogrski? Že samo vprašanje nakazuje, da enoznačnega odgovora ni. S hrvaško državnostjo pa se njena vloga spreminja iz subjekta, ki uveljavlja pravico do samoodločbe, v subjekt mednarodnega prava. V imenu pravičnosti se pojmom 'pravica do samoodločbe' in 'subjekt mednarodnega prava' na eni strani ne more dajati pozornosti v največji možni meri, medtem ko drugi strani ne preostane drugega, kot da se temu podreja.

Predgovor

Da bi bilo besedilo kar najbolj razumljivo, na začetku smiselno podati nekaj osnovnih napotkov. Poševni slog pisanja je uporabljen pri navajanju besedil iz literature in virov, ko je bilo besedilo brez posebnih poudarkov. Uporabljen je tudi pri obravnavanju posameznih delov besedila, da je že na prvi pogled vidno, na kaj se komentar nanaša. Večkrat je to bilo tudi izhodišče za drugačen pogled na osnovni problem, okrepljen z novimi dejstvi. Izpostavljeni deli besedila so zapisani v narekovajih. To je bilo potrebno storiti še posebej takrat, ko je bilo citirano besedilo opremljeno z narekovaji, ker se je nanašalo na predhodne pisce. Če bi takšna besedila razstavili na več delov, bi izgubili osnovni namen, da se iz uporabljene literature in virov prepozna tudi mnenje citiranega pisca. S tem se posameznemu piscu daje mestu, primerno duhu časa, ko je njegovo delo nastalo.

V različnih virih se pojma narodnost in etničnost prepletata in kažeta na njuno neprimerno in nedosledno rabo. Narodnost izkazuje mnogo več kot etničnost. Na tem mestu se v podrobnosti ne bomo spuščali in bomo navedli le dva primera: 'narodnost' je kategorija

razlikovanja med narodi, npr. Slovenci in Hrvati, po 'etnični pripadnosti' pa lahko opredeljujemo pripadnike posameznih etničnih skupnosti, npr. Kozjance in Belokranjce. Pri opisovanju družbenih razmer teh dveh terminov velikokrat ne uporabljamo dosledno, kar prinaša možnost manipulacije, ki je lahko naravnost zgodovinsko škodljiva, kajti prav vsak zapis odraža duh časa, v katerem je nastal, in daje sedanjosti za prihodnost napačne signale. Popravki bi dejansko spreminjali avtentičnost izvornih besedil. Njihova raba tako neposredno prikaže nepravilen odnos takratnih piscev na vprašanja, ki se nanašajo na narodnost in etničnost, in prav zato jih besedilo ohranja v izvorni obliki. Če bi želeli ugotoviti, koliko je bila raba pri piscih zgolj nehotena napaka, koliko pa morda vsiljena samocenzurirana volja, da so morali pisci pomen naroda iz takšnih in drugačnih razlogov pomanjšati na raven etničnosti, bi bile potrebne posebne študije.

Izkazalo se je, da so pri vseh piscih, ki so pisali tako v slovenščini kot v srbohrvaščini¹, nepravilno uporabljeni pojmi *kraljestvo*, *kraljevina*, *vojvodstvo* in *vojvodina*, a seveda izkazujejo elemente državnosti oziroma popolne ali delne samostojnosti. Tudi tukaj sem podobno kot v prejšnjem odstavku uporabil slovenske izraze v svojih besedilih, pri drugih piscih pa ohranil njihov zapis.

Bralec bo imel morda pripombo glede kakovosti slik. V zagovor je potrebno povedati, da so slike nastajale kot povzetki iz literature in virov z lastnimi omejenimi viri. Seveda bi jih bilo mogoče izboljšati, vendar menimo, da so vseeno dovolj nazorne, da bralcu prikažejo opisovano problematiko.

¹ Navezuje se na enotno etnično južnoslovansko ljudstvo Srbohrvati. Širše ozadje tega izraza je pojasnjeno v poglavju Pojmi.

Pri urejanju meje s sosednjo Hrvaško najbolj zbode v oči problem »Istre« z vprašanjem, koliko smo bili uspešni pri zatrdanju, potrjevanju in utrjevanju slovenske državnosti na tem območju. Ni dovolj izražati želje, da bi Istra morala pripadati Sloveniji, ne da bi se utrjevala njena državnost v sklopu slovenskih dežel. To pa ne pomeni, da ni mogoče takšne državnosti utrjevati, ne da bi se vsakršni pravni akti, če so sploh bili izdani, izvajali tudi v praksi. Ali je knjiga napisana tako, da daje bralcu dovolj informacij, da ga bo utrdila v prepričanju, da arbitražnemu postopku manjkajo pravni temelji? To bo presodil bralec sam.

Zagotovo pa ni mogoče mimo latinskega reka *ex factis ius oritur*². Temu je bilo raziskovanje tudi namenjeno. Koliko je mogoče izpostaviti dejstva in dokaze, ki bi govorili v prid večjemu kosu pogače istrskega ozemlja, kot nam je bil prisojen z arbitražno odločbo? Morda se bo bralcu zdela študija, ki v opombah vsebuje mnogo točnih navedb zakonov in podzakonskih uredb, zaradi tega preveč suhoparna, a osnovni namen je bil združiti vse misli in modrosti s konca 19. stoletja in 1. polovice 20. stoletja v pravnih in zgodovinskih virih, katerih avtorji so neposredno poimenovani, a tudi mnogih anonimnih in so bili tvorci takratnih dejanj, ki jih danes razumemo kot dejstva, na katerih naj bi slonela pravična razmejitev; seveda ob predpostavki, da se prisotna obstoječa državnost ne bi nadomeščala s popolnoma drugo državnostjo, zaradi česar bi se trgali kosi narodnostnega ozemlja, oblikovale nove upravne meje in bi se na teh posameznih kosih ustvarjala po medsebojni primerjavi drugačna državnost. Zgornja beseda je podčrtana namenoma, ker se je na območju Slovenije in širše vedno udejanjala državnost, pri čemer pa ni toliko pomembna njena zastava, na primer Avstro-Ogrske monarhije (v nadaljevanju A-O monarhija),

2 Obstoje dejstev določa pravičnost.

I

UVOD

italijanske ali srbske kraljevine, Države Slovencev, Hrvatov in Srbov ali njene naslednice Države kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev. Na teh območjih je ob ustanovitvi nove oblasti vedno šlo za nadomeščanje prejšnje z novo državnostjo in nikoli za ustvarjanje državnosti iz nič oziroma ni šlo za okupacijo slovenskih dežel.

Državnost je mnogo mnogo širši pojem kot zgolj *insignia*,³ ker je potrebno dokazati njen obstoj tako navznoter in kot navzven. Navznoter se pokaže v množici pravnih dejanj, da gre za urejeno družbo, ki si sama postavlja pravila, po katerih se morajo ravnati njeni pripadniki. Danes so to največkrat ustava in zakoni. Navzven pa, da se je družba sposobna ubraniti napadalcev, zna in želi urejati odnose s sosedi ter zna obraniti lastno ozemlje. To sta poenostavljeni presoji, da se doseže pomen državnosti. To nista edina pogoja, ki opredeljujeta državnost, zagotovo pa sta obvezna, kajti brez njiju pa ni mogoče trditi, da ima družba lastno državnost, če njej zakone pišejo drugi ali da jo morajo drugi braniti pred tretjimi.

Za uveljavljanje kolektivnih pravic do območja velja

3 Lat. simbol.

podobno kot za pisanje o lastni preteklosti. Če je *naša preteklost med drugim tudi preteklost rimskega imperija, frankovske države, Svetega rimskega cesarstva (nemške narodnosti), Avstrijskega cesarstva, obeh Jugoslavij, pa tudi sosednjih držav, kjer so živeli Slovenci, sedaj Republike Slovenije*,⁴ bo tudi s pravnega vidika smiselno upoštevati vse, kar se je dogajalo znotraj in zunaj Slovenije ter je imelo na nas takšen ali drugačen vpliv. Pravni vidik je samo ena izmed mnogih plati zgodovine, zato smo navedli trditev Staneta Grande z namenom, da uvodoma izločimo dvom o tem, ali je prav, da se pri opisovanju in dokazovanju slovenske upravičenosti do Istre poslužujemo včasih tudi raznih državnih tvorb in upravnih ureditev prostora iz bolj oddaljene preteklosti. Dvom nastaja, ko so v ospredju našega opazovanja večnacionalne države in prehodi med različnimi upravnimi ureditvami. Ali je vse to še del naše upravne zgodovine, če so zakoni nastajali izven Slovenije? Bili smo enakopravni sestavni del teh tvorb in ne na silo pridruženi. Ne delimo usode območij, ki so bili desetletja in desetletja, ponekod tudi stoletja pod tujo, npr. turško oblastjo. Naša volja je bila upoštevana, kolikor so kompromisi dopuščali. Uporabili smo preprosto knjižico, poljudno napisano, da bi na enostavnem primeru pokazali, da *če se ne moremo odpovedati zapisanim besedilom v latinskem, nemškem in italijanskem jeziku, ki so jih naši predniki uporabljali poleg slovenskega v skladu z načelom in modernimi evropskimi pogledi*,⁵ *ker je naše vse, kar se je tukaj dogajalo*,⁶ potem je to toliko bolj pomembno, ko imamo opravka s temeljnimi vidiki slovenske državnosti v Istri.

4 Granda, Stane: Mala zgodovina Slovenije. Celjska Mohorjeva družba, Celje, 2008, str. 9.

5 Granda, Stane: Mala zgodovina Slovenije. Celjska Mohorjeva družba, Celje, 2008, str. 118.

6 Prav tam.

V nadaljevanju navajamo nekaj dejstev, nanašajo pa se na pozni srednji vek in na protiturške tabore. Osnovni namen knjige ni prikazovati obrambne značilnosti slovenskega prostora skozi zgodovino niti povezanost med različnimi sloji družbe, ampak predvsem zavedanje o samobitnosti, ki seže v stoletja nazaj in iz katere izhaja državnost. Večkrat se namreč skozi daljše obdobje izgubi pomen prelomnega časa v preteklosti, pa se zaradi tega tudi izgubi temelj, na katerih 'stoji' državnost neke družbe.

Knjiga tudi ni namenjena temu, da bi zgodovinsko orisali pravne značilnosti celotnega slovenskega ozemlja, saj se posveča usodi Istre. Vseeno pa primer protiturških taborov na Slovenskem zelo nazorno prikaže večplastnost upravnih vidikov, za katere smemo meniti, da potrjujejo državnost. Hkrati pa nas to opominja, da lahko pešajoč zgodovinski spomin, podkrepljen z osebnimi interesi posameznikov, pripelje do popolnoma izkrivljene podobe o pravični razdelitvi nekaterih območij.

Za namene prikaza je bila uporabljena doktorska disertacija Petra Fisterja Arhitektura slovenskih protiturških taborov. V njej avtor uvodoma navede, da so *slovenski tabori ena izmed inačic ljudskih množičnih utrdb*⁷ v boju z *roparskimi invazijami turških čet*,⁸ in jih primerja s podobnimi tabori v Transilvaniji v Romuniji.⁹ Pa vendar so *slovenski tabori dokaz samosvojega kmečkega koncepta obrambe pred Turki, ki se je oblikovno sicer zgledoval drugod, vendar je moral najti povsem svoje poti, če je hotel ta ljudski sistem obrambe sploh zgraditi*.¹⁰ Pri tem je smiselno izpostaviti,

7 Fister, Peter: Arhitektura slovenskih protiturških taborov. Doktorska disertacija. Ljubljana, 1974, str. 3.

8 Fister, Peter: Arhitektura slovenskih protiturških taborov. Doktorska disertacija. Ljubljana, 1974, str. 4.

9 Prav tam.

10 Prav tam.

da je slovenski sistem taborov¹¹ naletel na *osuplost v romunski kulturni srenji, saj niso poznali slovenskega kompleksa taborov*.¹² To se je zgodilo po objavi članka o *slovenskih utrdbah v Zborniku za zgodovino umetnosti romunskega ministrstva za kulturo pred letom 1974*.¹³ Utrdbe, ki so nastale, so iz istih vzrokov in v istih oblikah kot transilvanske.¹⁴ *Turški roparski pohodi so bili načrtni z namenom uničevati, da bi pripravili podlago na invazijo na Avstrijo in Beneško*.^{15, 16} Če pustimo zemljepisno nedorečenost, ker pisec glede tega ne navaja podrobnosti, je bila vloga slovenskih dežel biti obrambni zid pred nadaljnjimi osvajalskimi pohodi Turkov na sever in na zahod. To je izrazito zunanji vidik samostojnosti in mednarodno priznanje deželam. Z obrambno-strateškega vidika braniti ozemlje pred nadaljnjim ozemeljskim osvajanjem proti zahodu, to je Beneški republiki, ali proti severu, to je preostalim avstrijskim deželam, je povsem logično, da v notranjosti Istre ni bilo taborskih kompleksov. Fister omenja pazinsko utrjeno zatočišče in tudi sicer sta v notranjosti Istre na zemljevidu prikazani samo dve zatočišči, kar pa ne zmanjšuje namenov obraniti

11 Preko 200 ugotovljenih in okrog 50 v izročilu ohranjenih taborov na območju današnje Slovenije in 60–100 taborov izven nje, kar presega tako slavljenjo podobo Transilvanije, za katero velja, da ji prav podobe utrdb dajejo njeno značilnost. (Fister, Peter: Arhitektura slovenskih protiturških taborov. Doktorska disertacija. Ljubljana, 1974, str. 8)

12 Fister, Peter: Arhitektura slovenskih protiturških taborov. Doktorska disertacija. Ljubljana, 1974, glej opombo 14, str. 147.

13 Prav tam.

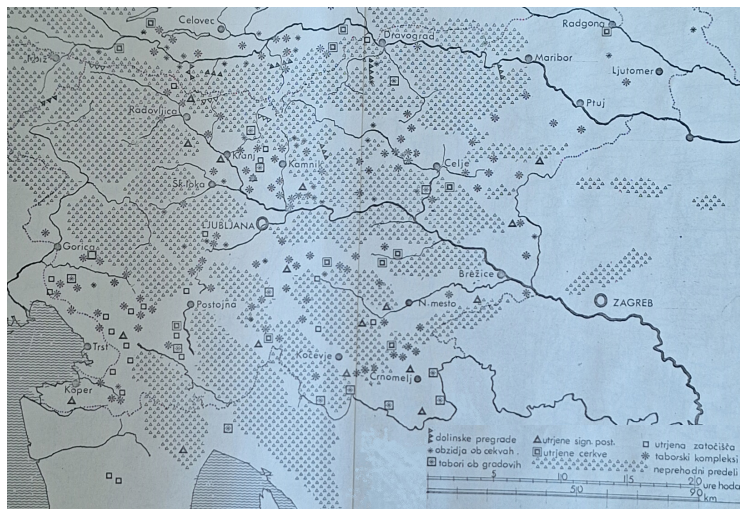
14 Prav tam.

15 Fister, Peter: Arhitektura slovenskih protiturških taborov. Doktorska disertacija. Ljubljana, 1974, str. 5.

16 Pri opredeljevanju pojma Avstrija prihaja do nepotrebne zmede, kajti Avstrijo so sestavljale tudi naše dežele – kot sam pravi –, da »so mojstri iz obrobni avstrijskih dežel pomagali graditi« (prav tam).

tudi to ozemlje. Morda je minimalni obrambni utrjenosti notranjosti Istre botrovalo tudi dejstvo, da so obstajali obsežni neprehodni predeli.

Slika 1 – Slovenski sistem taborov¹⁷

Protiturški tabori so ljudska iniciativa, vendar ni bila popolnoma samostojno dejanje, ker so kmetje morali pridobiti privoljenje za gradnjo [od]deželnega kneza, ki je navadno postavljaj tudi določene pogoje glede gradnje.¹⁸

Fister navaja, da so kmečke utrdbe postale središča vse bolj upornih kmetov in so kljub legalni gradnji taborov kranjski deželni stanovi sklenili v spisu 2. januarja 1515 ob še vedno preteči nevarnosti, da bodo »prosili cesarja, naj po svojih komisarijih pregleda tabore, da se podrejo ne dovolj utrjeni«.¹⁹ Na samo tu, ampak na več mestih v

17 Prirejeno po Fister, Peter: Arhitektura slovenskih protiturških taborov. Doktorska disertacija. Ljubljana, 1974.

18 Fister, Peter: Arhitektura slovenskih protiturških taborov. Doktorska disertacija. Ljubljana, 1974, str. 19–20.

19 Fister, Peter: Arhitektura slovenskih protiturških taborov.

disertaciji je kot glavni vzrok družbenih trenj med kmečkim slojem prebivalstva in plemstvom prikazano prav upiranje, izhajajoče iz družbene neenakosti. Vedeti je potrebno, da je disertacija nastala v obdobju socializma na slovenskih tleh. Njegova značilnost pa je bilo poudarjanje družbenih nasprotij med plemstvom na eni strani in kmečkim slojem prebivalstva na drugi strani, izključno v imenu družbene pravičnosti. V opombi 11 namreč Fister (1974) omenja zapisnik sklepov kranjskega deželnega zbora v Ljubljani dne 24. 8. 1515. leta, ki govori predvsem o kaznovanju upornih kmetov, in v isti sapi omenja tudi tabore, ker po njegovem to že dokazuje vzročno povezavo med upori in kmečkimi utrdbami. Njegov sklep, da je bilo komisijsko uničenje najbrž izvedeno, temelji mogoče na popolnoma napačni predpostavki, da za kmete to ni bilo usodno, saj je v tem času resnična turška nevarnost za večji del slovenskega ozemlja že prenehala.²⁰ Sam namreč priznava, da je v tistem času vojna stroka, predvsem oblegovalna, doživela preobrat in po srednjeveških vzorih grajene kmečke utrdbe ne bi mogle prenesti napadov redne vojske.²¹ Ne samo oblegovalna tehnika, tudi pojav strelnega orožja je torej prinesel spremembe glede strategije obrambe.²² Način vojskovanja se je bistveno spremenil, na kar pa kmečki stan ni bil informacijsko pripravljen in je morda zato botroval napačnim odločitvam oziroma njihovim poskusom, če so bili upori zadušeni. Prav iz bojazni, da bo popolnoma nezaščiten izpostavljen ponovnemu turškemu terorju, je lahko prišlo do uporov. Takšen upor je lahko bil posledica tudi nepripravljenosti na kolektivni pristop, če je bila prej njemu dopuščena

Doktorska disertacija. Ljubljana, 1974, str. 20.

20 Prav tam.

21 Prav tam.

22 Fister, Peter: Arhitektura slovenskih protiturških taborov. Doktorska disertacija. Ljubljana, 1974, str. 141.

samoiniciativnost. Poleg ekonomskega izkoriščanja so bili razlogi so lahko tudi drugačni.

Trditi, da so imeli kranjski deželni stanovi suvereno legalno oblast izvajati obrambno politiko, je torej popolnoma na mestu.

Če bi bilo v takratnem času izpostavljeno vprašanje kakovosti gradnje, bi bilo smiselno upoštevati tudi značilnosti obrambe prostora. Ne bi mogli trditi, da je bilo kmečko prebivalstvo ustrezno usposobljeno za vzpostavitev kvalitetnega sistema, ki ga predstavljala tako množica taborov kot ostalih utrd (gradov, obzidij mest ipd.). Zaradi preteče nevarnosti za zahod in sever so bila na voljo najbrž tudi finančna sredstva od zunaj, zato je bilo odprto tudi vprašanje njihove smotnosti,²³ kar govori v prid nadzoru nad gradbenimi posegi, saj že Fister sam podaja informacijo, da je *poseben gradbeni nadzor imel tudi deželni knez, ki je imel nalogo dovoljevati in obenem svetovati gradnjo posameznih ljudskih utrd*,²⁴ predvsem pa *pravilna razporeditev v okviru širšega strateškega obrambnega načrta*.²⁵ O širšem strateškem načrtu govori dejstvo, da so imeli *deželni stanovi Štajerske, Koroške in Kranjske v Mariboru sestanek, na katerem so sklenili, da*

23 Omenja se denarna pomoč papeža Aleksandra VI, ki je pomagal pri gradnji tabora v Kostanjah na Koroškem oziroma utrjene cerkve, ki so jo zgradili leta 1500 na mestu požgane prejšnje cerkve (Fister, Peter: Arhitektura slovenskih protiturških taborov. Doktorska disertacija. Ljubljana, 1974, str. 43 pod opombo 20).

24 Fister, Peter: Arhitektura slovenskih protiturških taborov. Doktorska disertacija. Ljubljana, 1974, str. 44.

25 Prav tam.

bosta tudi Kranjska in Koroška dežela po zgledu Štajerske pristopili k postavljanju stražnih opazovalnic.^{26, 27} Fister dodaja, da je *gradnja taborov morala biti vezana na določene mojstre, ki so jo načrtovali, nadzirali ali pa le dajali nasvete, ker kmečki stan ni imel potrebnih izkušenj niti orodja*.²⁸ Na podlagi tega je torej možno jasno prepoznati *de iure* organizacijsko oblastno strukturo od upravitelja dežele do najnižjih slojev prebivalstva in da so bili v polnosti prisotni vsi varnostni podsistemi in mehanizmi, ki določajo samostojnost pri vprašanju, kako učinkovito *de facto* izvajati obrambo dežele.

Zanimivo po ugotovitvah Fisterja je, da tabori *ne segajo na Hrvaško razen v Istri, kjer se področje slovenskih taborov stika s področjem taborov v obliki samostojnega obrambnega stolpa (celo okolica Pazina)*,²⁹ in da so obstajali tudi *samostojni tabori, primorski kompleksi, ki so bili grajeni podobno kot grajski tabori bolj ali manj pod vodstvom in s pomočjo fevdalcev ali cerkve za povsem določene namene (beneške vojne itd.)*.³⁰ Tako je nastajal *poseben tip tabora, taborsko naselje. Take primere imamo na Goriškem in Primorskem, kjer ni bil edini sovražnik ropajoči Turek, temveč tudi beneške in avstrijske*³¹ *vojske,*

26 Fister, Peter: Arhitektura slovenskih protiturških taborov. Doktorska disertacija. Ljubljana, 1974, str. 58.

27 Žal avtor ne navaja vira zato je potrebno navedbo upoštevati z mero previdnosti.

28 Fister, Peter: Arhitektura slovenskih protiturških taborov. Doktorska disertacija. Ljubljana, 1974, str. 46.

29 Fister, Peter: Arhitektura slovenskih protiturških taborov. Doktorska disertacija. Ljubljana, 1974, str. 7.

30 Fister, Peter: Arhitektura slovenskih protiturških taborov. Doktorska disertacija. Ljubljana, 1974, str. 60.

31 Ob omembi avstrijske vojske je potrebno biti previden, kajti pojem po vsej verjetnosti predstavlja najemniško vojsko, ki pa ni delovala po teritorialnem načelu ampak plačani oboroženi sili uporabljivi tam kamor jo je usmerjal plačnik.

ki so ob menjavi lastnikov dostikrat ropale enako kot Turki.³² V takratnem času je bila Kranjska dežela edina formalna oblast s svojo državnostjo, ki je v Istri – kot sosed – stala nasproti Beneški republiki, ko govorimo o mednarodnem vidiku varnosti. Hkrati pa je bila Kranjska deželna oblast formalno edina, ki je zagotavljala notranjo varnost prebivalcev, če pustimo ob strani njihovo samoorganiziranost.

Zato se za takratni čas v pojmovanju taborov neupravičeno izloči *slovenstvo*, ko se pogled usmeri izven današnje države Slovenije v polotok Istra, v pripravljanju doktorske disertacije pa je bila to Socialistična republika Slovenija. Oblast nad območjem ima lahko različen zgodovinsko pogojen izvor, nikakor pa ne Slovenija ne Hrvaška z današnjim vedenjem o državni oblasti, *de iure* ali *de facto*, ne moreta prikazovati takratne oblasti. Ko Fister pravi, da *tabori ne segajo na Hrvaško razen v Istri*, pomeni, da oblast Kranjske dežele trajneje in pomembneje ni segala na območje današnje Hrvaške, kar pa ne pomeni, da ni bila prisotna v Istri. Še toliko bolj, ker so turški vpadi v zadnjih dvajsetih letih 15. stoletja zadevali *le Dolenjsko in Notranjsko*³³ in bili v povezavi z beneško-turško vojno, ko so Turki prodirali celo v Furlanijo.³⁴ Zato Istra v napadalnem pomenu ni bila prvi cilj turških osvajalskih namenov.

Čeprav seže zapisano morda za bralca predaletč v preteklost, pa se na zgodovinskem odru »Istre« hrvaška oblast pojavi šele v začetku 20. stoletja, natančneje po koncu prve svetovne vojne, torej dobra štiri stoletja pozneje. Seveda bi bilo potrebno navedbe Fisterja glede

32 Fister, Peter: Arhitektura slovenskih protiturških taborov. Doktorska disertacija. Ljubljana, 1974, str. 64.

33 Granda, Stane: Mala zgodovina Slovenije. Celjska Mohorjeva družba, Celje, 2008, str. 120.

34 Prav tam.

obsega »Primorske« v prejšnjem odstavku posebej raziskati, kajti v kontekstu časa, ko je disertacija nastala, je bil pojem Primorska omejen na majhen preostanek nekdanje Istrske dežele.³⁵ V pomenu hkratnega omenjanja Beneške republike pa je potrebno v raziskavo zagotovo zajeti Istrsko deželo kot celoto in je ni smiselno ločevati glede na današnji potencialni potek meje Slovenijo in Hrvaško.

Nanizane okoliščine glede uspešne in v dobršni meri samostojne obrambe samostojnosti pred Turki so zaznamovale slovenski prostor in utrdile misel o slovenskih državnih atributih tudi izven njenega prostora. Seveda ima bralec lahko pomisleke, zakaj knjiga ne omenja bitke pri Sisku 22. 6. 1593. Ker omenjena bitka sama ne odgovarja, kje so, zgodovinsko gledano, potrjena izhodišča za mednarodno samostojnost Slovencev? Omenjena bitka sama po sebi ne podaja odgovora na vprašanja varnostnih struktur v deželi kot enega pomembnih temeljev državnosti. Dejstvo pa je, da po turških vpadih slovenski prostor ni bil več neposredno ogrožen do začetka 1. svetovne vojne. S tem pa ni rečeno, da slovenska oblast oziroma natančneje njene dežele ni bila polnopravno vključena v spore drugod po Evropi.

Čeprav knjiga ni namenjena zgodovinskemu orisu razvoja slovenske državnosti, je glede vprašanja protiturške obrambe zanimiv vpogled v doktrino Hrvaške. Zato bo na tem mestu namenjenih nekaj stavkov v obliki komentarjev na Kunejevo delo *Zamolčana Istra* (2006), v katerem avtor polemizira s Srkuljevim delom z naslovom *Hrvaška povest v devetnajstih zemljevidih* (1937). Pri tem je smiselno izpostaviti obseg Hrvaške leto dni po znameniti bitki pri

35 Knjiga posveča precej prostora napačnemu razumevanju Primorske in Primorja.

Sisku. Obsegala bi naj širšo okolico Zagreba in Karlovca ter zaledje Crikvenice ob morju. Morski pas se je raztezal od Trsata skoraj do Obrovca brez otokov.³⁶ Podrobnejša analiza bi pokazala, kolikšen pomen daje Srkulj tej bitki, saj se danes vlogi hrvaškega plemstva v njej poskuša pripisovati pretirana teža. Sploh če pogledamo, da je bilo takratno območje vojaška tamponska cona, kjer ni bilo omembe vrednih vojaških utrd v obliki gradov in taborov, ki jih je mogoče še danes najti severno od Kolpe in Sotle. Še posebej glede protiturških taborov podrobneje piše Fister. S perspektive disertacije Fister bi ne bi mogel pritrditi mnenju Kuneja, da je *Hrvaška uspešno predstavljala ščit pred Turki ne le za Kranjsko in avstrijsko cesarstvo, ampak za vso zahodno Evropo in ji je to zaslugo treba korektno priznati*.³⁷ Zakaj? Ko so bili turški vpadi v Slovenijo v vzponu v 2. polovici 15. stoletja, je Hrvaška *doživela leta 1493 na Krbavskem polju (pod Udbino) z banom Frankopanom na čelu popoln poraz. Njegova 15-tisočglava vojska je bila poražena, samemu se je z manjšim številom vojakov uspelo rešiti. Za Jakub-paša, velikega zmagovalca v bitki, je bila zmaga tako veličastna, da jo je v svojem poročilu sultanu Bajazitu II. primerjal z zmago sultana Murata na Kosovu leta 1389*.³⁸ Ko Hrvaške praktično ni bilo več in so bile tudi njene obrambne sposobnosti skržene na »ostanek ostankov« (reliquiae reliquiarum),³⁹ je tako tudi njena državnost obstajala bolj

36 Kunej, Franc: Zamolčana Istra, Kaj nam je bilo Slovencem do sedaj prikrito? Debora, Ljubljana, 2006, zemljevid na str. 128–129 (podrobneje glej Srkulj, S.: Hrvatska povijest u devetnaest karata. Hrvatski izdavaški bibliografski zavod, Zagreb, 1937, zemljevid št. 15).

37 Kunej, Franc: Zamolčana Istra, Kaj nam je bilo Slovencem do sedaj prikrito? Debora, Ljubljana, 2006, str. 121.

38 Kunej, Franc: Zamolčana Istra, Kaj nam je bilo Slovencem do sedaj prikrito? Debora, Ljubljana, 2006, str. 120.

39 Prav tam.

teoretično kot praktično. Zato so lahko njene državotvorne pravice rasle z njenimi dejanskimi prispevki v boju s Turki drugje na Balkanu. Navedeno ne sporoča samo, da *je bila Hrvaška dolgo zelo oslABLJENA in da je morala vse svoje moči vlagati predvsem v ohranjanje tistega, kar ji je še ostalo*,⁴⁰ ampak da sta že izgrajevanje lastne državnosti in vrnitev izgubljenih ozemelj zahtevala stoletja dovolj suverenih naporov, in ji zato ni mogoče pripisati zasluga pri vprašanju Istre, ki je bila daleč stran od hrvaške interesne sfere. To še toliko bolj, ker je bil naš zahodni sosed in s tem tudi sosed nekdanje Kranjske dežele, vključujoč tudi Istro, naš nekdanji tekmeč – Beneška republika.

Po nekoliko uvoda v zgodovinsko bolj oddaljeno preteklost se vrnimo v čas konca 1. svetovne vojne, ki je bil v mnogočem prelomen. Kako idejno zavozlan je bil čas konec 19. stoletja in 1. polovice 20. stoletja, zgovorno priča dejstvo, da je bil *aprila 1918 v Rimu kongres tlačenih narodnosti; za voditelje tlačenih so se postavili Italijani, ki so kmalu po tem nad Nemci na Tirolskem in nad Slovenci v Istri vpeljali zatiranje, ob katerem se je celo najhujše madžarsko vladanje zdelo liberalno*.⁴¹ Iz te prve interpretacije vemo, da so v 1. svetovno vojno pristopili na strani centralnih sil in se po letu dni premislili ter pristali v zavezništvu z antantnimi silami. Ocena stanja 'duha' v našem prostoru, ki jo je zapisal angleški liberalni zgodovinar, je ponazorila mnogotero in večplastno idejno raznoliko družbeno okolje, v katerem bi se naj izluščile okoliščine, s katerimi bi potrdili pravičnost takšne meje, ki bi na slovenski strani pomenila veliko večji kos pogače polotoka Istra, kot nam je bil z arbitražno odločbo

40 Prav tam.

41 Taylor, Alan John Percivale: Habsburška monarhija 1809–1918. Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske, Ljubljana 1956, str. 284.

odmerjen.

Druga zanimiva interpretacija istega pisca je, da je *Slovenija resnično naravna enota, čeprav ni obstajala nikoli v zgodovini*, in je njena lega takšna, da jo od preostale Avstro--Ogrske monarhije deli *velika gorska pregrada od Podonovja in spada k zaledju Jadranskega morja kakor Kranjska in obrežne dežele*.^{42, 43}

Nikakor si ni mogoče misliti, da si zgodovinopisec po tretji interpretaciji dovoli spodrseljaj, ko zapiše, da Slovenija v zgodovini ni obstajala, kajti nepojasnjeno je bilo spregledano obdobje Karantanije. Čeprav gre za dvoje različnih poimenovanj (Karantanija, Slovenija), pa gre vendar za isto narodnostno skupino Slovencev. Temu je potrebno dodati, da tudi Avstrija pred letom 1918 formalno ni nikoli obstajala. Ves čas je bila Avstrija in pozneje pridružena Ogrska zveza kraljestev in kneževin, katerim je vladala habsburška monarhija.

S četrto interpretacijo, čeprav knjiga nima namena prikazovati narodnostne sestave preučevanega območja, saj se posveča predvsem upravnim vidikom, pa je, kot bomo v videli v naslednjih poglavjih, zgovorna tabela za *Primorje* (poudarjeno s posebnim namenom).

42 Taylor, Alan John Percivale: Habsburška monarhija 1809–1918. Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske, Ljubljana 1956, str. 301.

43 Ker avtorju ni dal miru zapis o neobstoju Slovenije v slovenskem prevodu Taylorjeve zgodovinske knjige, je bila narejena primerjava z originalno angleško verzijo, ki je pokazala enake zaključke (v angleški verziji str. 262). Avtor tako z obžalovanjem ugotavlja mero pristranosti, ki se lahko prikrade med angleške ali slovenske bralce. Res je, da obstoj Karantanije datira v zgodnji srednji vek, medtem ko Taylor obravnava 'Avstrijo' od začetka 19. stoletja do njenega razpada ob koncu 1. svetovne vojne.

upravna dežela	Italijani	Hrvati	Nemci	Slovenci
Tržaška dežela	119.000		12.000	59.000
Goriška dežela	90.000			154.000
Istrska dežela ⁴⁴	147.000	168.000		55.000 ⁽⁴⁵⁾
skupaj po narodnosti	356.000	168.000	12.000	268.000

Vir: povzeto po Taylor (1956, str. 306).

Statistično gledano smo Slovenci v tržaškem okolju predstavljali eno tretjino vseh prebivalcev, v goriškem okolju dve tretjini, na istrskem območju pa samo 15 % celotnega prebivalstva. Glede na narodnostno sestavo celotnega Primorja je Slovincem pripadal tretjinski delež, Italijanom 44 %, Hrvatom pa 20 %. Pri tem je potrebno podatke obravnavati s previdnostjo, ker avstrijski popisi niso popisovali narodnosti, ampak občevalni jezik. Prav tako se je lahko rezultat popisa razlikoval od dejanskega stanja zaradi narodnosti samih popisovalcev.

Če pogledamo na Istrsko deželo ločeno in z upoštevanjem današnje doktrine o ravni manjšinskih pravic,⁴⁶ ki so

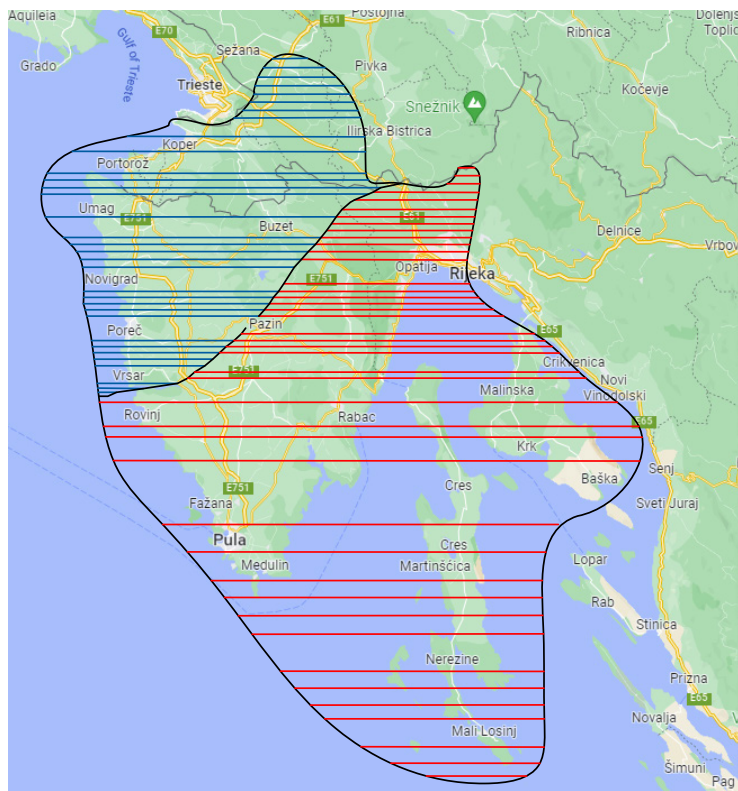
44 Kot bomo videli v nadaljevanju, se velikokrat zamenjujeta zemljepisni pojem Istra, ki označuje polotok, od upravnega pojma *Istrska dežela*, katere površina zajema večji obseg (tudi Kvarnerski zaliv z otokoma Krk in Cres. Podrobneje o tem pa v nadaljevanju.

45 Enako število, kot ga navaja Taylor (1956), je podano tudi v Chronista Sontiacus: Slovenci v Italiji, *Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*, uredil J. Mal, Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 97. V tej razpravi povzema ugotovitve Fr. Erjavca: *Slovenci. Zemljepisni, zgodovinski, kulturni, gospodarski in socialni pregled*. Znanstvena knjižica, 6. zv. Ljubljana: Založila Jugoslovanska knjigarna, 1923, str. 20. Gre za različne vire, tudi slovenske, ki so relativno blizu takratnim dogajanjem, zato bistvenih odstopanj ni mogoče pričakovati.

46 Raven manjšinskih pravic je ustrezno visoka, manjšina je izrecno navedena v ustavi, predstavnik manjšine ima svojega predstavnika v najvišjem zakonodajnem organu, na opredeljenem ozemlju imajo predstavniki manjšine pravico uporabljati svoj jezik v

namenjene italijanski manjšini na ozemlju nekdanje skupne države Jugoslavije, to pomeni, da je italijanska entiteta izvzeta iz pravic Istranov slovenskega in hrvaškega porekla nad Istrsko deželo. Razmerje obeh držav do razdelitve ozemlja Istre je naslednje: Hrvaški bi po tej statistiki pripadali 2/3 ozemlja in Sloveniji 1/3. Kaj bi to pomenilo ozemeljsko, nazorno kaže *Slika 2*.

Slika 2 – Delitev Istrske dežele med Slovence in Hrvate po narodnostnem načelu

vseh pogojih (javna, gospodarska raba), zagotovljeno šolstvo do nivoja univerzitetnega študija in morda še kaj.

Če pa bi Hrvaška stran, nasprotno, prikazovala upravičenost do celotnega Primorja, ker naj bi Istrska dežela imela v A-O monarhiji skupnega upravitelja, c. kr. namestnika z Dunaja, pa je ta upravičenost ravno toliko smiselna, kot da bi Kranjska dežela, ker je imela 'nad seboj cesarja', v katerem se je združevala oblastna moč celotne Avstrije, torej vse dežele, bila ozemeljska upravičenka do dunajskega območja, kjer je bil sedež takratnega dvora. Ko so partizanske sile med 2. svetovno vojno osvobodile Primorje, so to storile z namenom pregnati fašizem in nacizem iz tistih krajev, ne pa da bi si na podlagi ponovne okupacije smele prisvojiti ozemlje. Poznejša mirovna nagrada, podpisana v Parizu leta 1947, je bila neposredno poplačilo oz. odškodnina za povzročeno državno nasilje nad narodom Slovencev in Hrvatov.

Taylor pravi, da je z nastopom nove Jugoslavije pod vodstvom maršala Tita ta *poslednji izmed Habsburžanov: kot vladar med osmimi različnimi narodi jim je dal »kulturno avtonomijo« in obrzdal njihovo nacionalistično sovražnost*, tako po njegovem srbski narod ni bil več »državni narod«,⁴⁷ saj so lahko bili na vladi ljudje katerekoli narodnosti, ki so sprejeli komunistično idejo.⁴⁸ Taylor s svojim izrazito liberalističnim pogledom na zgodovino prikaže pomen samostojnosti narodov za zgodovinsko gonilo kot popolnoma nepomembno silo. Po drugi strani pa izenači avtorsko vladanje komunističnega voditelja in njegove predhodnike, iz katerih je nastala nova Jugoslavija. Zgodovina nas uči, da je arbitražna razsodba zgrajena prav na takšnem izrazito ideološko pogojenem konstruktu delitve meje na območju Svobodnega tržaškega ozemlja

47 V originalu »people of state«.

48 Taylor, Alan John Percivale: Habsburška monarhija 1809–1918. Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske, Ljubljana 1956, str. 299.

(ostanek ostankov), ki mu lahko pravimo samo *zgodba dveh politkomisarjev*. Zgodba, ki datira v čase druge svetovne vojne, ima z preozkim gledanjem na *effectivites* še to pomanjkljivost, da ne moremo najti zagotovila, da nič ne more ali ne sme nasprotovati na temeljih dejanske moči zgrajeni paradigmi. Ali ne bi s tem vzpostavili zgolj in samo vojaško razumevanje nedorečenega pravnega stanja? Te okoliščine kažejo, da se vojna še ni končala. Dobila je samo drugačno pojavno obliko. Nasproti temu stojijo dejstva in iz njih izhajajoča pravičnost.

Družbene razmere med prvo svetovno vojno in govorico družbene razprave lepo prikaže Fran Zwitter v spremni besedi, ko pravi,⁴⁹ *da je bila obsodba Trumbića, poglavitnega jugoslovanskega predstavnika v tujini, v Kranjskem deželnem zboru s skoraj izključno slovensko zasedbo »izdajalska« dejavnost*⁵⁰ plod *šušterščijanske večine*.⁵¹ Lahko bi trdili, da so združevalni in razdruževalni procesi popolnoma legitimni v času miru. Vprašati pa se je potrebno, kakšno težo lahko pridobijo v času vojne. Takšno početje bi veljalo za veleizdajo. Hkrati pa pokaže precejšnjo domovinsko naravnost Šušteršiča, kajti ni brez pomena dejstvo, da je v času sprejemanja *Ljubljanske*

49 Taylor, Alan John Percivale: Habsburška monarhija 1809–1918. Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske, Ljubljana 1956, str. 333.

50 Taylor, Alan John Percivale: Habsburška monarhija 1809–1918. Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske, Ljubljana 1956, str. 273.

51 Gre za predstavnike Vseslovenske ljudske stranke, ki so imeli takratno večino v Kranjskem deželnem zboru. S pojmom »izdajalska dejavnost« se je okarakteriziralo Šušteršiča, ki je bil primoran celo bežati iz Slovenije. To pa postavlja v čudno luč tudi Antona Korošca, ki je lahko najmanj nezavedno 'dopuščal' demoniziranje Šušteršiča, čeprav sta bila v vseslovenskem političnem prostoru v isti stranki in *je mogel* prav po zaslugi Šušteršiča *navezati na odnose z dalmatinskimi pravaši* (F. Dolinar, 1971, str. 15).

*deklaracije s sklicevanjem na samoodločbo narodov z objavo v listih 15. septembra 1918 Kranjska dežela bila zaradi Šušteršičevega glavarstva tudi najbolj varna pred preganjanjem, čeprav je bila zasnovana širše in bi naj vključevala vse slovenske škofo in pa predstavnike vseh političnih skupin tudi izven Kranjske.*⁵²

Ali je bilo potrebno v času vojne politične sodobnike in rojake demonizirati z oznakami »izdajalci«, še zlasti ker so povzročili, da je Šušteršič postal eden prvih sodobnih političnih beguncev? Če vemo, da je »Deželni odbor Kranjske z deželnim glavarjem dr. Šušteršičem ne glede na pretekla politična razhajanja⁵³« – kot pravi Dolinar – »22. oktobra (1918, op. D. N.) izdal obvestilo, da pozdravlja razglas Narodnega veča v imenu Kranjske in se mu v celoti pridružuje. Zato bo odslej opravljal samo tekoče opravke in bo pripravil izročitev svojih političnih agend prihodnji legitimni državni oblasti«. ⁵⁴ Izpolnjeni so bili torej formalni postopki po civilizacijskem prenosu oblasti, zato je tudi s tega zornega kota gledano težko pritrditi, da je šlo za *nekakšno* prevratniško početje, kot polemizira Dolinar (1971) v poglavju Od prevrata in okupacije do slovenske države.⁵⁵ Ob tem je potrebno dodati, da se za besedno zvezo »narodno vječe« nanaša na današnji »narodni svet«.

Čeprav to gradivo prelomnega leta 1918 ne obravnava Primorja in širšega območja na splošno, je vseeno zanimivo dejstvo, da je med 3. novembrom 1918, ko je nastopilo premirje, in 12. novembrom 1918 Slovenijo s

52 Dolinar, France: Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918, Založba Sij, Buenos Aires, 1971, str. 15.

53 Dolinar, France: Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918, Založba Sij, Buenos Aires, 1971, str. 27.

54 Prav tam.

55 S pojmom *prevratništva* se gradivo posebej ukvarja v enem izmed poglavij.

soške fronte praktično zapustila polmilijonska armada, ki se je umaknila vzhodno, predvsem ogrska vojska, severno pa avstrijsko-nemška vojska tudi z ostalimi nacionalnostmi⁵⁶. Seveda pa je potrebno vedeti, da do začetka umika vojske civilno prebivalstvo v zaledju soške fronte razen živilsko-prehrabnih, družbeno-združevalnih in medijskih omejitev ni čutilo drugih vplivov vojne. Zato je bil takšen umik razmeroma dobro organiziran in ga je bilo mogoče hitro izpeljati. Drugače pa je bilo v drugi svetovni vojni, ki je z rednimi in paravojskami potekala praktično na vsakem koraku predvsem kot posledica začetne okupacije evropskih držav in območij. Civilnodružbene okoliščine v vojnih zaledjih na območju A-O monarhije so imele tako bolj značilnost miru kakor dejanske vojne. Seveda so prihajali z bojišča ranjenci in mrtvi, tudi pomanjkanje je bilo prisotno, vendar pa se moramo vprašati, ali so bile razmere res tako katastrofalne, da bi zahtevale tako korenite reorganizacije državnih struktur z preoblikovanjem A-O monarhije v mednarodnem pomenu, kot se je pozneje tudi zgodilo.

Če je bila reorganizacija na mednarodnem nivoju tako temeljita, pa tega ni mogoče trditi na nižjih ravneh, to je deželnih, okrožnih ali okrajnih. V tem pogledu so nižje organizacijske ravni v prelomnem času konca prve svetovne vojne bolje prepoznavale podrejenost višjim ravnam kot višje najvišjim. Če so bile potrebe po reorganizaciji, pa slednje razen redkih izjem niso bile artikulirane v ljudskem izjavljanju v pravem pomenu besed. Zato se je potrebno pridružiti mnenju urednika zbornika dr. J. Mala v predgovoru, ko primerja stanje v časih A-O monarhije in po njej – nanaša pa se na Slovenijo –, da so

56 Brejc, Janko: Od prevrata do ustave. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 167.

jo »diplomati iztrgali iz naročja prave, skupne domovine in jo žrtvovali tujemu, zemlje lačnemu pohlepu«. ⁵⁷ To se dogaja tudi danes v okviru urejanja meje s Hrvaško. O tem pričajo mnogi dokumenti. To je bil tudi eden od razlogov za pisanje knjige.

Zgodovinopisje na eni strani ugotavlja, da je potrebno tudi čas od 1. decembra 1918 do sprejetja Vidovdanske ustave 1921 pojmovati kot obdobje *boja za ustavni 'ustroj' novo nastajajoče Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki je v marsičem tudi izraz slovenske državnopravne tradicije*,⁵⁸ in da je z upoštevanjem programa »Zedinjene Slovenije« iz leta 1848, po katerem se zahteva odprava tradicionalnih slovenskih deželnih enot (Štajerska, Koroška, Kranjska, Gorica, Istra in Trst),⁵⁹ že samo po sebi zadoščeno slovenski državitvornosti, četudi osnovani na enakih principih kot v predhodni A-O monarhiji. Enako kot velja za ostale deželne enote, velja tako tudi za Istrsko deželo državnopravna tradicija. Seveda pa uvodoma ostaja vprašanje, ali je njena državotvorna tradicija 'samonikla' ali ima zasnovo v kateri od dežel A-O monarhije. Tudi zaradi njene nravi same pa ni mogoče popolnoma zaobiti vprašanja, kako je državnopravnost Istre nastajala. Do prej omenjenega ustavnega ustroja, v katerem bi Istra predstavljala soustanoviteljico, pa ne pride, ker se slednja z Rapalsko pogodbo pripoji Italiji. To pa ne pomeni, da njena državotvorna tradicija enostavno izpuhti ne glede na njeno nrav.

Po drugi strani pa zgodovinopisje priznava, da je *bil pri Slovencih v veljavi deželni partikularizem s politiko*

57 dr. Josip Mal: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Leonova družba, Ljubljana 1928.

58 Momčilo Zečević, Na zgodovinski prelomnici, Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 169.

59 Prav tam.

teritorialne organizacije »avtonomnih območij« z omejenim samoupravnim koncentriranim značajem. Odpor proti slovenskemu narodnostnemu zedinjevanju je bil zato tudi trajen strateški program velikonemške politike do slovenskega naroda.⁶⁰ Zato se na tem mestu postavlja vprašanje, kolikšno je bilo omejevanje. Je morda šlo za kompromise na ravni celotne A-O monarhije? Ko govorimo o kompromisih za 'skupno dobro', ali niso morda k temu v iskanju skupnih ciljev pripomogli tudi snovalci slovenskih strateških programov? Ne smemo namreč zanemariti, da so bile v avstrijskem delu, če se omejimo samo na ta del A-O monarhije, tudi druge dežele, in je bila zato morda glavna naloga dunajskih oblasti zagotavljati enakovredno zastopanost vseh dežel.

Če povzamemo, prisotne so bile združevalne težnje za reformiranje ustavnopravnega reda in tudi težnje za ohranjanje obstoječega deželnega delno samostojnega ustavnopravnega reda.

Čeprav se gradivo narodnostnemu vprašanju poseljenosti Istre ne posveča, ker želi bralcu prikazati pravne vidike upravičenosti slovenske strani do Istrske dežele, je vseeno smiselno podati dejstvo, da so bili *Slovenci večinsko prebivalstvo v naseljih v notranjosti slovenske Istre in na območju okrajnega sodišča Podgrad, ki je gravitiralo k Notranjski, medtem ko so bili Hrvati večinsko prebivalstvo v večjem delu okrajnega sodišča Buzet, saj je narodnostna meja v tem delu potekala severno od Buzeta*⁶¹. To namreč daje jasen odgovor na vprašanje, ali je slovensko prebivalstvo soustvarjalo pravni red na lokalnih nivojih in

⁶⁰ Strategija nemške politike je bila tudi odraz stoletne želje po neposrednem stiku z Jadranskim morjem in tako dosegu krajše trgovske poti proti jugu Evropske celine in širše v svet.

⁶¹ Peter Ribnikar: Arhivi, letnik 26, leto 2003, št. 1, str. 125. Arhivi Republike Slovenije.

kolikšna je bila njegova pojavnost velikost.

Zečević navaja, da je potekal boj za uvajanje materinščine v šolstvu in javnem življenju od začetka 19. stoletja in prinesel vidnejše rezultate l. 1869 s sprejetjem novega šolskega zakona, saj je bil s slednjim pouk v materinščini namesto prejšnjega v t. i. nedeljskih šolah vpeljan v celotno slovensko osnovno šolstvo na Kranjskem, Štajerskem in Primorskem.⁶²

Zakaj Zečević pojmuje »Primorsko« kot enotno tvorbo in ne navaja ločenih – tržaškega, goriškega in istrskega – deželnih območij? To bi bilo smiselno podrobneje raziskati. Zlasti to, da navaja *slovensko osnovno šolstvo* tudi v *Primorju*, ki je bilo v okviru avstrijskega dela A-O monarhije in v duhu »zedinjenosti slovenskih dežel«, pomeni, da je pouk v slovenščini potekal tudi v upravni enoti skrajšano poimenovano Istrska dežela. Dejansko pa gre za upravno enoto s formalnim imenom Mejna grofija Istra. Več o tem pa v poglavju Uradni listi Narodne vlade SHS v Ljubljani. Zečević pregled šolskega sistema v drugi polovici 19. stoletja do začetka 2. svetovne vojne zaključuje z ugotovitvijo, da se je v prvih letih po 1918 veliko slovenskih učiteljev in predavateljev preselilo zaradi preobrazbe *nemških šol v slovenske*⁶³ in zaradi izgube *Koroške in Primorske*. Izguba narodnostnega potenciala,

⁶² Momčilo Zečević, Na zgodovinski prelomnici, Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 218–219 (podrobneje glej J. Bezjak, Slovenske osnovne šole, ENCIKLOPEDIJA SRPSKO-HRVATSKO-SLOVENAČKA, urednik S. Stanojević, knj. IV, Zagreb, 1929, 1017–1018. Glej tudi: J. Pleterski, Slovenci (1848–1918), 6. Kulturni razvoj, študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor, 1981, 252–253. Glej tudi F. Erjavec: Slovenci, zemljepisni, zgodovinski, politični, kulturni, gospodarski in socialni pregled, Znanstvena knjižica, 6. zv., Ljubljana 1923, str. 168).

⁶³ Momčilo Zečević, Na zgodovinski prelomnici, Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 227.

ki ga predstavlja izobraževalni sistem, pa ne pomeni hkrati tudi že izgube pravne upravičenosti, sploh če vemo, da je takšni narodovi izgubi botrovalo sistematično državno zatiranje.

V prejšnjem odstavku smo v ležečem tisku navedli Primorsko kot upravno enoto, ker je bilo združeno deželno območje dejansko poimenovano kot Primorje. Več o tem v poglavju Uradni listi Narodne vlade SHS v Ljubljani.

Kjer sta v ospredju politično mednarodno- in notranjepravno dogajanje v A-O monarhiji in širše ter problematika Istre in njene pripadnosti Sloveniji ali Hrvaški, je pri kronologiji obdobja pred prvo svetovno vojno in po njej zanimiv vpogled različnih piscev v razumevanje takratnega dogajanja.

Pri prebiranju gradiva se je včasih izkazalo, da so na prvi pogled nepomembni viri vsebovali zelo pomembna dejstva. Tako je bilo z *Dokumenti o ustvarjanju jugoslovanske države*,⁶⁴ ki izdanimi v Beogradu leta 1964, katerih soavtor je bil dr. Bogdan Krizman. V tem gradivu je objavljen v čudnih okoliščinah sprejet 'enostranski' sklep z dne 3. 11. 1918 po katerem naj bi celotna Istra prešla pod hrvaško upravo s sedežem v Zagrebu. Krizman pozneje izda svoje samostojno delo *Razpad Avstro-Ogrske in ustvarjanje jugoslovanske države*,^{65, 66, 67} za

64 Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964.

65 Krizman, Bogdan: *Razpad Avstro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*. Zagreb 1977.

66 Delo B. Krizmana je še posebej zanimivo, ker je nastalo prav v obdobju ratifikacije Osimskih sporazumov po njihovem medsebojnem podpisu med Jugoslavijo in Italijo leta 1975.

67 Podrobneje Krizman, Bogdan: *Razpad Avstro-Ugarske in stvaranje jugoslavenske države*. Zagreb 1977, str. 269.

katerega pravi, da je bila naloga *precej zahtevna*.⁶⁸ Bralec, ki prebira Krizmanovo delo, se ne more znebiti občutka o njegovi precejšnji pristranskosti. Zakaj? Odgovor se skriva v poglavju Izigrana Slovenija v zametkih nastajanja Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Uvodoma pa samo komentarji na njegovo zgodovinsko vlogo in pomen, ki ga je pustil v prostoru in času. Čeprav pravi, da je bila v *Sušaku osnovana organizacija za Hrvaško primorje in Istro, medtem ko je bil v Ljubljani osnovan Narodni svet*⁶⁹ za slovenski narod⁷⁰ in posredno omenja, da je tudi slovenska stran utemeljevala potrebo, da je Istrska dežela ali vsaj njen zmanjšani slovenski del v sestavi Slovenije s tem, ko je ustanovljeni narodni svet – kot politično in ne oblastno telo – 17. avgusta 1918 sprejel pravilnik z nalogo zediniti narod v neodvisno državo⁷¹ in se za izvršitev naloge ustanovijo odseki: za organizacijo, ustavnopravni, za propagando, za zaščito slovenskih interesov nasproti obstoječi administraciji, za kmetijsko koncentracijo, za turizem in pokrajinski odseki za Trst, Istro, Gorico, Koroško in Maribor.⁷² Precejšnjo pristranskost izkazuje avtor s tem, da popolnoma zamolči obstoj uradnih listov Narodne vlade SHS v Ljubljani. Prav obstoj uradnih listov z jasno opredelitvijo upravnih področij in območij pokaže na namero v upravnem pomenu zagotavljati pravno kontinuiteto med prejšnjim pravnim in novonastajajočim redom, kar je sestavina mednarodnega prava. Krizman prav tako ne poskuša kolikor toliko verodostojno prikazati

68 Krizman, Bogdan: *Razpad Avstro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*. Zagreb 1977, str. 6.

69 Krizman, Bogdan: *Razpad Avstro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*. Zagreb 1977, str. 40.

70 Krizman, Bogdan: *Razpad Avstro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*. Zagreb 1977, str. 41.

71 Prav tam.

72 Prav tam.

odnosa tako slovenske kot hrvaške strani do istrskega vprašanja v pričujočem gradivu, kajti prav pravica do samoodločbe določa pravna razmerja v pomenu *praeter legem*. Izpostavlja samo hrvaško stran celotne problematike, čeprav nadalje pravi, da je zbral v čim bolj skrčeni obliki dosedanje rezultate dolgoletnih raziskovanj o problemih razpada Avstro-Ogrske in ustvarjanju jugoslovanske države, rezultatov, razpršenih v razpravah in priložnostih, ki jih je doma in v tujini objavljaj v razponu dvajset let in več.⁷³ Pravi, da je v rokopisu pripravil precej obširnejšo verzijo monografije z istim naslovom z obilo opomb pod črto, ki čakajo morebitno objavo,⁷⁴ pa je nekako nerazumljivo, kako so se tako potvorjena dejstva prikradla v učno gradivo. Prvi je obseg Istrske dežele kot upravnega pojma. Drugi velikost polotoka Istre kot zemljepisnega pojma. Tretji je pomanjkanje, z dokumentirani dokazi, upravičenosti razpolagalne pravice hrvaške strani nad celotno Istrsko deželo, ki je po njegovem hkrati Istra in bi naj pripadala upravnemu središču Zagreb. Je že res, da v knjigi ne navaja zgodovinskih gradiv neposredno zaradi – po njegovem – omejenosti s stranmi glede na celotno tematiko. Nerazumljivost pa je tem večja, ker dejstva poljubno navaja, kar pripelje do ugotovitve, da takšnih razkorakov med (1) napisanim po njegovem razumevanju in (2) dejanskimi zgodovinskimi dejstvi ne bi smelo priti, saj je glede na njegove napisane raziskovalne izkušnje imel dostop do avtentičnih virov.

Več o tem, kar se nanaša tudi na predhodni odstavek, pa v poglavju Uradni listi Narodne vlade SHS v Ljubljani. Zelo pomembno je dejstvo, da je Krizman avtor knjige *Pavelić med Hitlerjem in Mussolinijem*, v kateri je z izredno

73 Bogdan: Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslovanske države. Zagreb 1977, str. 6.

74 Prav tam.

*natančnostjo zbral obsežno relevantno gradivo iz tistega časa in ga na profesionalen način tudi obdelal.*⁷⁵ To dokazuje, da je pristranskost odnosa do istrske problematike stalnica in da ni pogojena zgolj z določenim časovnim obdobjem (npr. nastankom Kraljestva Jugoslavije, nacifašističnega obdobja druge svetovne vojne ali socialističnega obdobja po drugi svetovni vojni).

Mnogo zgodovinskih 'resnic' pri naših sosedih je velikokrat narejenih zato in tako, da se zamolčijo dejstva in da bi stokrat ponovljena, vsakokrat bolj izpiljena laž postala resnica. Da takšen pristop ni od včeraj, naj omenimo tudi Kunejevo delo, ki je v celoti posvečeno zgodovinski kritiki leta 1937 izdane knjige Stjepana Srkulja, v kateri *besedilo opremi z 19 zgodovinskimi zemljevidi in besedilom.*⁷⁶ Osvetlitev tega dela je pomembna, ker je avtor Srkulj *zvest nacionalistični opredelitvi, ugledni profesor zgodovine na varaždinski gimnaziji, leta 1917 izvoljeni župan Zagreba,*⁷⁷ in kar je zelo pomembno, da je omenjeno delo ponovno izšlo pod okriljem novo nastale Neodvisne države Hrvaške leta 1941 v prvotnem obsegu in z vso legitimnostjo in javno podporo⁷⁸ ter ob podpori novodobnih uradnih hrvaških oblasti.⁷⁹ Ko je *Tuđman ob izidu Srkuljevega ponatisa napisal posvetilo, v katerem delu in avtorju pripisuje nenadomestljiv pomen,*⁸⁰ je

75 Kunej, Franc: Zamolčana Istra, Kaj nam je bilo Slovencem do sedaj prikrito? Debora, Ljubljana, 2006, str. 49.

76 Kunej, Franc: Zamolčana Istra, Kaj nam je bilo Slovencem do sedaj prikrito? Debora, Ljubljana, 2006, str. 45–46 (podrobneje glej Srkulj, S.: Hrvatska povijest u devetnaest karata. Hrvatski izdavaški bibliografski zavod, Zagreb, 1937).

77 Prav tam.

78 Kunej, Franc: Zamolčana Istra, Kaj nam je bilo Slovencem do sedaj prikrito? Debora, Ljubljana, 2006, str. 163.

79 Prav tam.

80 Kunej, Franc: Zamolčana Istra, Kaj nam je bilo Slovencem

dobilo z avtorjem Lučiča, J., (1996), ki ju je dodal šesti zemljevidov in spremno besedilo, tudi javno potrditev ustvarjanja doktrine upravičenosti do Istre ne na podlagi mednarodnega prava ali pravice narodov do samoodločbe, ampak izrazito ekspanzionistične politike hrvaških krogov. Nikoli ni bil izveden referendum, podobno kot je bil za Koroško. Naletimo na kontradiktornost, kajti Srkuljevo delo *v obliki zgodovinsko argumentiranega dela*⁸¹ poda, da je bila Istra poseljena s Slovenci in da nikoli ni bila sestavni del Hrvaške.⁸² Upravičenost Hrvaške do Istre se torej popolnoma izjalovi tako z vidika mednarodnega prava kot, v sklopu pravice do samoodločbe, z vidika upravičenosti na podlagi dolgotrajnejše poseljenosti.

Za konec se postavlja vprašanje, ali je bilo v postopku arbitraže veliko pozabljenega ali spregledanega – tudi morda namerno izpuščenega, kar bi bilo v prid Sloveniji in je veljalo pred podpisom Rapalske mirovne pogodbe, ko je bila z Italijo določena nova meja po stotih letih obstoja prejšnje. Koliko bo branje bralca utrdilo v tem prepričanju, naj presodi sam. Namen gradiva je opozoriti na velikokrat lahkomišno in napačno tolmačenje časa, ki usodno zaznamuje postavitve meje med Slovenijo in Hrvaško. Vsekakor pa mora javno mnenje slediti dejstvu in dokazom, zato zgolj ta knjiga niti na primer vsebina knjige Srkulja, Krizmana in drugih ne more biti temelj za postavitev jasnih in nedvoumih izhodišč, zakaj prav takšna razmejitev. Zakaj ne? Zato, ker je potrebno celovito osvetliti vse mednarodnopravne okoliščine, ker drugačna odločitev ne bo pravična in torej ne bo sledila duhu mednarodnega prava. Če bodo mednarodnopravne

do sedaj prikrito? Debora, Ljubljana, 2006, str. 50.

81 Kunej, Franc: Zamolčana Istra, Kaj nam je bilo Slovencem do sedaj prikrito? Debora, Ljubljana, 2006, str. 235.

82 Prav tam.

okoliščine dobile mesto v zgodovini odnosov med državama, potem bo odveč potreba, da bi bile določene zgodovinske knjige *predmet diskusije*⁸³ kot npr. pričujoče delo pri dogovarjanju meje s Hrvaško.

Končno bo tudi to, da so se poznavalci preteklih razmer, med njimi tudi vrhunski slovenski politiki poveljne dobe *večinoma zelo bali razpravljati o tej temi*,⁸⁴ prepuščeno zgodovinarjem in postalo del zgodovine. Današnje okoliščine ne govorijo temu v prid in tudi vsiljena arbitražna odločitev še ni naredila 'zgodovinske pomiritve'.

83 Kunej, Franc: Zamolčana Istra, Kaj nam je bilo Slovencem do sedaj prikrito? Debora, Ljubljana, 2006, str. 61.

84 Kunej, Franc: Zamolčana Istra, Kaj nam je bilo Slovencem do sedaj prikrito? Debora, Ljubljana, 2006, str. 64.

II

Avstro-Ogrska monarhija in njen konec

Upravna ureditev Avstro-Ogrske monarhije do konca prve svetovne vojne

Namen poglavja je prikazati upravno ureditev A-O monarhije in orisati njene značilnosti na eni strani z neposredno zemljepisno pristojnostjo Dunaja za celotno A-O monarhijo in na drugi strani omogočenost ter sposobnost voditi samostojno politiko na manjših zaokroženih zemljepisnih območjih. Gre za hkratno uveljavljanje unitarnega načela, ko velja enoten pravni red na celotnem območju države, in načela samostojnosti, ko si posamezna območja znotraj celote sama vzpostavljajo in izvajajo pravni red, prilagojen njihovim potrebam. Bolj kot je raznolik pravni red v pomenu zagotavljanja njihovih potreb znotraj posameznih enot, bolj je določena enota samostojna in obratno, več kot je oblastnih funkcij združenih v skupnem oblastnem centru, bolj je država unitarna. Državotvornost se kaže tudi skozi prizmo opazovanja upravne razdelitve A-O monarhije po upravnih nivojih in njihovih pristojnostih, gledano z vidika skupnega oblastnega centra, v našem primeru Dunaja, in pristojnosti posameznih upravnih središč enot. Tako

dobimo vpogled v celotno organiziranost A-O monarhije po upravnih nivojih in njihovih krajevnih pristojnostih.

Hrvaške kritike gredo v nasprotni smeri tega, kar prikazujejo dejstva. Čulinović tako poenostavljeno navaja upravni ustroj, da njegova interpretacija »državnopravnega stanja slovenskih dežel (hrv. *zemlje*) v Avstro-ogrski«⁸⁵ meji na manipulacijo z bralci. Res je – kot pravi –, da so bile slovenske dežele razdeljene na avstrijske dežele,⁸⁶ vendar ne – kot pravi – na pokrajine,⁸⁷ kajti v upravnem smislu ni bilo nobene razlike med Kranjsko deželo (angl. *provincial*), Češkim kraljestvom (angl. *kingdom*) ali Nadvojvodstvom gornje Avstrije (angl. *archduchy*). Nato nadaljuje v enakem tonu, da je vsaka 'pokrajina' imela svoj statut, s katerim je urejala upravne zadeve, ter imela s tem omejeno avtonomijo.⁸⁸ Prav tam pa navaja, da je vsaka od »kronovin«⁸⁹ poslala v avstrijsko centralno predstavništvo (cesarski svet) odrejeno število poslancev, medtem ko so bili vsem pokrajinskim organom oblasti nadrejeni državni organi (avstrijski centralni organi). Slovenske dežele v sklopu Avstro-Ogrske so imele torej položaj decentraliziranih območij z lastnimi oblastnimi organi v okviru centralizirane Avstrije kot dela Avstro-Ogrske monarhije (podčrtal D. N.). Pravo (poudaril D. N., v gradivu samo poševni tisk) v je bilo slovenskih deželah torej avstrijsko⁸⁹ in veljali so zakoni in drugi zakonski predpisi, katere so sprejemali zakonodajni in drugi organi Avstrije. Poleg teh državnih zakonov je v slovenskih deželah veljalo tudi pravo pokrajinskih organov, prvenstveno pokrajinskih

85 Čulinović, Ferdo: Državnopravni razvitak Jugoslavije. Školska knjiga, Zagreb, 1963, str. 107.

86 Prav tam.

87 Prav tam.

88 Prav tam.

89 Prav tam.

zborov, vendar obče pravo samo v »mejah zakona«⁹⁰ in to kot *subsidiarno*,⁹⁰ pomožno, pravo, in *suplementarno*,⁹¹ dopolnilno, pravo.⁹² Čulinović uporablja izraz »sabor«⁹¹ za slovenski pojem *zbor*. Čulinović tako z uporabo dvojnih pojmov *dežela* in *pokrajina* hote ali nehote vnaša zmedo v razumevanje pravnega stanja slovenskih dežel v A-O monarhiji. Da je pa zmeda še večja, uporablja pojem *pokrajine*, ki zelo spominjajo na organigram ZSSR, FLRJ ali SFRJ (republike/pokrajine).

Ali dejansko govorimo zgolj o *pomožnem* in *dopolnilnem* pravu, če slednje opazujemo z vidika združenih upravnih funkcij A-O monarhije, ki je imela tri dele⁹³ (Slika 3):

1. skupna zunanja, vojaška in združena finančna politika (samo za diplomatske, vojaške in pomorske izdatke) pod monarhom;
2. "avstrijska" ali cislajtanska vlada (dežele, zastopane v cesarskem svetu);
3. "madžarska" ali translajtanska vlada (dežele krone svetega Štefana).

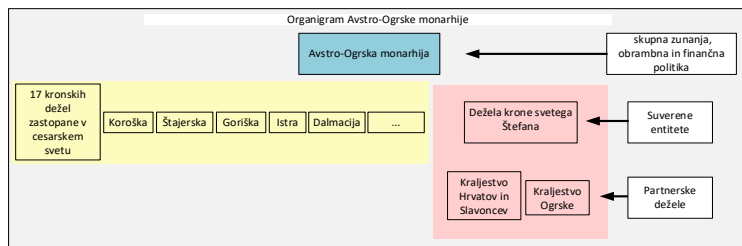
90 Prav tam.

91 Prav tam.

92 Prav tam.

93 Vir: <https://en.wikipedia.org/wiki/Austria-Hungary>, [https://en.wikipedia.org/wiki/Counties_of_Hungary_\(1000%E2%80%93931920\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Counties_of_Hungary_(1000%E2%80%93931920)), https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclop%C3%A6dia_Britannica/Hungary.

Slika 3 – Organigram A-O monarhije

Združene upravne funkcije izhajajo iz skupne monarhije, ki je imela *ustavni izraz*⁹⁴ v dveh delegacijah, od katerih je vsaka imela šestdeset članov. Govorimo torej o skupni ustavi za celotno območje A-O monarhije. Čeprav poskuša Taylor na različnih mestih pokazati na izredno šibkost in deloma nedorečenost A-O monarhije, priznava, da je skupna politika imela ustavne temelje. Če so bile pravne norme šibko zapisane, to še ne pomeni pomanjkanja pravnega reda, ampak obstoj demokratičnega sprotnega dogovarjanja in usklajevanja. To kaže le na razmeroma ohlapnejšo konstitucionalno skupno upravno strukturo. Podobno je značilnost imajo Združene države Amerike, ki temeljijo le na nekaj desetih ustavnih določbah. Taylor pravi, da je bil decembra 1867 sprejet dogovor kot »ustavni zakon«.⁹⁵

V avstrijskem delu A-O monarhije so delegacijo iz prejšnjega odstavka predstavljali predstavniki dežel. Če pojmuje, da je vse, kar se je dogajalo na območju poseljenosti s Slovenci, del naše preteklosti in da smo bili prisotni v 6 od skupno 17 združenih dežel, pomeni, da smo imeli razmeroma močan vpliv na politiko A-O

monarhije. V avstrijskem delu A-O monarhije je bilo *dvajset odposlancev voljenih v gosposki zbornici; štirideset pa so jih volili v poslanski zbornici volilni zbori, sestavljeni iz članov iz raznih dežel, ki so volili takšno število, da je ustrezalo velikosti dežele – od desetih za Češko do enega za Tirolsko ali Vorarlberg*.^{96, 97}

Na Ogrskem je bila slika nekoliko drugačna, saj je magnatska zbornica z glasovanjem izvolila dvajset poslancev v skupno delegacijo, od katerih je moral biti eden Hrvat,⁹⁸ poslanska zbornica pa je izvolila preostalih štirideset poslancev, od katerih so bili štirje izvoljeni hrvaški člani. S skupnega hrvaško-srbskega jezikovnega območja znotraj Ogrske, ki pa ni zajemalo tudi Primorja, je bilo torej delegiranih 5 od skupno 60 delegatov. Če je bil slovenski zgolj narodnostni interes razpršen med deželami, je bil na drugi strani hrvaški, četudi ni bil v ospredju narodnostni interes, omejen na eno območje.

Pregled upravne ureditve slovenskih dežel nam zgodovino pisje ponudi tako, da nam lahko služi kot dokaz slovenske državnosti. Tako je *ozemlju Slovenije pred zedinjenjem pripadalo območje deželne vlade za Kranjsko v Ljubljani, deželne vlade za Koroško v Celovcu, namestništva za Štajersko v Gradcu, županije (komitata) Zala v Zalaegerszegu, železne županije v Sombotelju*

⁹⁶ Taylor, Alan John Percivale: Habsburška monarhija 1809–1918. Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske, Ljubljana 1956, str. 152.

⁹⁷ Predárlska (nem. Vorarlberg [fórárlberg]), tudi *Predarlška*, dežela.

⁹⁸ Taylor A. J. P. ne pojasni, za kakšen pojem dejansko gre. Če imamo opravke z narodnostno naravo, potem so bili Srbi kot sestavni del entitete v podrejenem položaju. Kot namreč navaja avtor (str. 309), je leta 1910 bilo z območja, s katerega so bili delegirani eden plus štirje poslanci, sestava prebivalstva takšna, da je živelo na tistem območju 1.600.000 Hrvatov in 650.000 Srbov.

in končno županije zagrebške (Radatoviči). Deželni predsednik (na Štajerskem: namestnik) je prezentiral vladarja ob slovesnih prilikah in s pravnimi in strokovnimi referenti kot državnimi uradniki zastopal vlado (dunajsko centralno vlado, op. D. N.) nasproti deželnemu zastopstvu. V pristojnost politične uprave so spadali predmeti delokroga ministrstva za notranje posle, za uk in bogočastje, deželne obrambe in javne varnosti ter poljedelstva. Deželni vladi v Ljubljani in v Celovcu in štajersko namestništvo v Gradcu so bili organizirani po avstrijskem zakonu⁹⁹ od 19. maja 1868 po ustroju političnih upravnih oblastev. V pristojnost te politične uprave so spadali le-tim izrecno pridržani predmeti, dočim je bila splošna prvostopna pristojnost tako v organizacijskih in večinoma tudi v drugih zakonih ustanovljena za prvostopna upravna oblastva.¹⁰⁰ D. Trstenjak pa pregled zaključuje, da so bila za instančno pristojnost političnih deželnih oblastev v veljavi določila na osnovi cesarske odločbe (najbrž hkrati z reformo 19. maja 1868, op. D. N.) izdane ministrske naredbe od 19. januarja 1853 o uredbi okrajnih uradov, okrožnih oblastev in namestništev,¹⁰¹ v katerih delokrog so spadali strokovni uradniki za področja zdravstva, gradbenega nadzora in gozdarski referenti.¹⁰² – V današnjem pomenu inšpekcijski

99 Danes bi temu rekli »zvezni zakon« ali »federalni predpisi«.

100 Dragotin Trstenjak: Slovenci na poti v Jugoslavijo. Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Uredil: dr. Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1939, str. 109.

101 Dragotin Trstenjak: Slovenci na poti v Jugoslavijo. Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Uredil: dr. Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1939, str. 109.

102 Dragotin Trstenjak: Slovenci na poti v Jugoslavijo. Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Uredil: dr. Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1939, str. 114.

nadzor. Za vse druge samoupravne posle so v avstrijskem delu A-O monarhije obstajala ločena oblastva deželne samouprave in je bil v tem oziru izveden¹⁰³ izrazit dvotirni sistem ločitve državne in samoupravne administracije.¹⁰⁴

V nadaljevanju so posebej zanimivi še zaključki Trstenjaka, ki se nanašajo na ogrski del A-O monarhije, s posebnim poudarkom nekdanjega Kraljestva Hrvatov in Slavoncev v okviru Dežele krone svetega Štefana (glej Slika 3). Državnih pokrajinskih¹⁰⁵ občin upravnih oblastev, ki bi po ustroju in pristojnosti sličile avstrijskim deželnim vladam, v bivši Ogrski ni bilo. Iz obsega obče uprave v avstrijskem smislu so opravljali deloma drug od drugega neodvisni državni uradi, deloma pa samoupravni municipiji. Municipijska (županijska) samouprava je bila organizirana po odredbah zakonskega člena XXI: 1886 o municipijih. V delokrog municipijev sta spadali samouprava in posredovanje državne administracije. Na čelu županije je bil veliki župan, imenovan na predlog notranjega ministra kot državni uradnik. Veliki župan je bil zaupnik vlade, ki je v rednem delokrogu zastopal državno izvršilno oblastvo in opravljal nadzor nad samoupravnimi oblastvi. Vendar pa, kot pravi Trstenjak, je bil vpliv državne administracije na samoupravo velik, ker so posredovali državno administracijo municipijski uradniki, ki jih je izvolil municipijski odbor, in ker so upravljali večino poslov občne uprave samoupravni municipiji.¹⁰⁶ Zaključni,

103 Najbrž se v časovnem smislu izvedba nanaša na reforma 19. maja 1868.

104 Prav tam.

105 Videti je, da so že pred 2. svetovno vojno bili pojmi med pokrajino in deželo nepravilno razumljeni in uporabljeni.

106 Dragotin Trstenjak: Slovenci na poti v Jugoslavijo. Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Uredil: dr. Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1939, str. 110.

da *moremo* zaradi *obstoja posebnih državnih uradov* označiti *upravni sistem kot dvotirni, sistem poslovanja pa samo v toliko birokratski*,¹⁰⁷ v kolikor je odločanje potekalo brez sklepanja *municipija*. Na območju ogrskega dela A-O monarhije, ugotavlja Trstenjak, se *sistem ne more označiti kot samoupravni enotirni, ker so poleg municipija obstajali za nekatere posle še posebni državni uradi. Sistem pa tudi ni popolnoma samoupravni glede na vpliv velikega župana, ki je bil državni uradnik, in glede na vpliv državnih uradnikov v upravnem odboru, ki ga je pod predsedstvom velikega župana sestavljalo deset uradnikov, in sicer pet municipijskih in pet državnih, ter deset od skupščine izvoljenih članov. Municipij ni opravljal samo samoupravnih poslov v smislu avstrijskih pojmov, temveč v samoupravnem delokrogu tudi splošno občo administracijo, in to z izvoljenimi municipijskimi uradniki. Poslovanje municipija v čisto samoupravnih zadevah je potekalo na podstavi sklepov skupščine odnosno upravnega odbora. Zakonodajnih pravic municipiji niso imeli*.¹⁰⁸ Čeprav z zvenečim imenom Kraljestvo Hrvatov in Slavoncev je bilo to bolj po nazivu kakor obsegu dejanskih samoupravnih pravic zaokroženega območja. Čeprav dejstva ne govorijo v prid dejanski državitvornosti, pa po drugi strani Bernatzik ne zavrača popolnoma teze o elementih državnosti tudi za omenjeno kraljestvo. Skratka, nikakor ni mogoče enačiti omenjenega kraljestva s suverenimi tvorbami, ki so bile na ustavnopravni podlagi ustanoviteljice avstrijskega dela A-O monarhije.

107 Prav tam.

108 Dragotin Trstenjak: Slovenci na poti v Jugoslavijo. Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Uredil: dr. Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1939, str. 117.

Precej zgodovinske netočnosti bi povzročili, če bi vprašanje hrvaške državnosti zreducirali na vprašanje zaslug pri pridobivanju in izgubljanju ozemelj na eni strani hrvaškega plemstva ali na drugi strani Madžarske.¹⁰⁹ Tudi opisovanje političnih razmer na Hrvaškem, ko je bila *samostojnost kljub narodni poudarjeni pokončnost*¹¹⁰ bolj ali manj pogojena s *pripravljenostjo Madžarov na pogovor in z madžarsko strpnostjo do dejanj, ki so jih izvedli Hrvati*,¹¹¹ bi bralca oddaljevalo od zgodovinske srednje poti. Morda bi bilo potrebno zgodovinsko gledano iskati globlje in prave vzroke za manko državitvornosti v razkoraku med prevelikimi hotenji po samostojnosti in dejanji, ki upravičujejo takšno stremenje.

Kot ugotavlja Trstenjak, je *na ozemlju jugoslovanske Slovenije imela v Ljubljani sedež samo deželna vlada za Kranjsko*.¹¹² Po drugi strani pa pravi, da so *občo državno upravo v prvi stopnji do zedinjenja vodila na ozemlju Kranjske, Štajerske in Koroške*¹¹³ v smislu zakona od 19. maja 1868 *organizirana okrajna glavarstva. Okraji so bili odrejeni z ministrskimi naredbami od 10. julija 1868*.¹¹⁴ Ne

109 Kunej, Franc: Zamolčana Istra, Kaj nam je bilo Slovencem do sedaj prikrito? Debora, Ljubljana, 2006, str. 115.

110 Prav tam.

111 Prav tam.

112 Dragotin Trstenjak: Slovenci na poti v Jugoslavijo. Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Uredil: dr. Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1939, str. 116.

113 Očitno se je Trstenjak osredotočal zgolj na ozemlje, ki je na koncu pripadalo takratni Dravski banovini, ne pa tudi NA izhodiščne namenE ?? združiti vse Slovence pod eno streho pod sloganom Zedinjena Slovenija.

114 Dragotin Trstenjak: Slovenci na poti v Jugoslavijo. Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Uredil: dr. Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1939, str. 114.

glede na ostala arbitražna izhodišča pa je potrebno že na tem mestu izpostaviti, da se je državna z Dunaja delegirana oblast v dobršni meri koncentrirala na prvi stopnji dovolj ozemeljsko lokalno, da bi lahko zadostili pogojem delitve Primorja med zdajšnjo Slovenijo in Hrvaško po okrajih in bi to lahko bil eden izmed uporabljenih kriterijev.

Trstenjak ugotavlja, da je *na ozemlju, ki je pripadalo bivši avstrijski državni polovici, obstajala obširna deželna samouprava in so imele dežele Kranjske, Štajerske in Koroške deželne zbornice z zakonodajno pravico, v katerih zakonodajni delokrog so spadali vsi predmeti, naštetih v cesarskem patentu od 26. februarja 1861 (februarska ustava), in vsi predmeti, ki v smislu odredb zakona od 21. decembra 1867 (decembrska ustava) niso spadali v delokrog državnega zbora.*¹¹⁵ *Pristojnosti deželnega zbora so bili naslednji predmeti: kultura, predmeti iz javnih zgradb, ki se plačajo iz deželnih sredstev, iz deželnih sredstev dotiranih skrbstvenih ustanov, proračuna in obračuna dežele glede deželnih dohodkov iz deželnega premoženja, davščin za deželne potrebe in uporabe deželnega kredita za redne in izredne deželne izdatke, občinskih zadev, cerkvenih in šolskih zadev, v zadevah priprave, preskrbe in nastanitve vojske ter v drugih predmetih, ki se tičejo blagostanja ali potreb, ki se s posebnimi odredbami prepuste deželnim zborom.*¹¹⁶ Po ugotovitvah Trstenjaka je bila zakonodajna pristojnost deželnih zborov torej precejšnja, kar pomeni, da se je vršila in se še vrši uprava v velikem delu na osnovi bivših deželnih zakonov.¹¹⁷ Tudi zaradi tega, ker so za vršitve

115 Dragotin Trstenjak: Slovenci na poti v Jugoslavijo. Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Uredil: dr. Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1939, str. 116.

116 Prav tam.

117 Prav tam.

*poslov deželne samouprave obstajali posebni uradi, se sistem zaradi tega mora označiti kot dvotirni.*¹¹⁸ Tako ni mogoče govoriti, da je bil upravni sistem unitaren, kot je bila značilnost poznejše države Slovencev, Hrvatov in Srbov od Vidovdanske ustave leta 1921 dalje. Prav tako pa lahko trdimo, da je imela Slovenija v okviru Države Slovencev, Hrvatov in Srbov še vedno visoko stopnjo samostojnosti, kar z dejstvi opisuje poglavje Uradni listi Narodne vlade SHS v Ljubljani. Seveda se vse začne in konča pri formalnostih, ker je država delovala prekratek čas, bi lahko govorili o učinkoviti oblasti.

Da Trstenjak¹¹⁹ posebej ne navaja tudi Primorja, je mogoče razumeti iz dveh razlogov. Prvi je ta, da je ob pisanju zbornika Primorje pripadalo Italiji. Drugi pa ta, da so se pri nastanku zbornika omejili samo na tiste upravne dele nekdanje A-O monarhije, iz katerih je nastala takratna Dravska banovina. V tem pomenu se omenja Koroška dežela, katere manjši del je pripadal Dravski banovini po Senžermenski mirovni pogodbi. Kateri kriteriji, s katerimi so opisovali upravne razmere npr. urejevalci Lavrič, Mal, Stele, pa so bili dejansko uporabljeni, lahko samo ugibamo, ker se v tem Zborniku širše oziroma na splošno avtorji do tega vprašanja niso podrobneje opredelili.

Če pogledamo, katerim pravnim redom je pripadalo območje Slovenije, je potrebno upoštevati, da so *deli Slovenije do prevrata pripadali deželam Kranjske, Štajerske in Koroške, v bivši ogrski državni polovici pa kraljevini Madžarski in Kraljevini Hrvatski in je bila v avstrijski državni polovici zakonodaja deljena med državni zbor*

118 Prav tam.

119 Dragotin Trstenjak: Slovenci na poti v Jugoslavijo. Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Uredil: dr. Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1939.

(Dunaj, op. D. N.) *in deželne zборе* (Ljubljana, Trst, Celovec, Gradec, op. D. N.),¹²⁰ *zato se morajo na območju Slovenije uporabljati avstrijski državni, kranjski, štajerski in koroški deželni in državni, madžarski in hrvatski upravni zakoni. Deželni zakoni so nastali po oktobrski ustavi leta 186, pri čemer, kot ugotavlja Trstenjak, v bivši Avstriji upravna zakonodaja ni mogla zadostiti potrebam po moderni kodifikaciji zaradi trenja centralističnih in decentralističnih trenj.* Trstenjak ugotavlja, da *uporaba partikularnih deželnih zakonov vedno znova postavlja meje med Kranjce, Štajerce in Korošce in nas opominja, da Slovenci še nismo dokončno uresničili svoje zahteve iz leta 1848 glede zedinjenja Slovenije, pa vendar so po njegovem mnenju ti stari zakoniti predpisi sloneli na sodobnih pravnih načelih časa, v katerem so bili uzakonjeni, in so ustrezali razmeram in potrebam v času njih uveljavitve.*¹²¹ V tem pogledu ne bi mogli govoriti o prevratništvu ali brezvladju, kjer se ukinjajo obstoječi zakoni, a se na njihovo mesto ne umeščajo novi. Čeprav Trstenjak iz že znanih razlogov Primorja ne izpostavlja posebej, pa velja tudi za to območje vse prej povedano s to razliko, da zanj veljajo samo *določbe avstrijskih državnih in primorskih deželnih upravnih zakonov.*

Ob nastajanju nove ustavne ureditve v obdobju 1866–1867 je potekal spor¹²² med Ogrsko in Hrvaško glede Reke, kjer

120 Navedena upravna središča dežel, kjer so bili prisotni Slovenci.

121 Dragotin Trstenjak: Slovenci na poti v Jugoslavijo. Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Uredil: dr. Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1939, str. 127.

122 Če so se Hrvati v 1868 bojevali za pravice nad določenim ozemljem, konkretno Reko, pa je v avstrijskem delu potekal spor v obdobju 1888–1895 glede uporabe jezika v šolah, kjer je po navedbah avtorja *Celje pokazalo bistvo nasprotja med Nemci in Slovenci na Štajerskem in je tako postalo prispodoba spora med Slovani in Nemci*

je prva zahtevala za mesto svoboden status, *svobodno mesto*, medtem ko je Hrvaška zahtevala, da mora biti Reka sestavni del *Kraljevine Hrvatov in Slavoncev*. Hrvati so pričakovali, da bo Franc Jožef posegel vmes, vendar se je *odrekel vmešavanju v ogrske notranje zadeve.*¹²³ Spor pa je potekal tudi glede pristojnosti postavljanja bana v Kraljestvu Hrvatov in Srbov. Po novi ustavni ureditvi je namesto prejšnjega *cesarjevega postavljanja bana na Hrvaškem z Dunaja to vlogo prevzela ogrska vlada. Stik z Dunajem je bil prepovedan in celo ban je mogel občevati s cesarjem samo po hrvaškem ministru v Budimpešti.*¹²⁴ Hotenja hrvaške strani, da bi soustvarjala dunajsko politiko, so bila s tem odpravljena, s tem pa tudi pretrgani kakršnikoli upravičeni pravni interesi do Primorja, ki je ostalo v izključni pristojnosti avstrijskega dela A-O monarhije. To dejstvo bi moralo služiti kot dokaz pravne neupravičenosti hrvaške strani do Istrske dežele.

Po Taylorjevih navedbah je *ogrsko delegacija predstavljala enotno državo Ogrsko, z medlo izraženim priznanjem Hrvaške; avstrijska delegacija pa je bila zadnja izdaja*

po vsej Avstriji do te mere, da od leta 1895 do razpada leta 1918 parlamentarna demokracija ni več delovala, saj so *odtlej Avstriji vladali cesarjevi zastopniki* (Taylor A. J. P., str. 193–194). Čeprav to nima neposredne teže s prikazovanjem problema, pa je z vidika *ex aequo et bono* na to primerno opozoriti. Tudi zaradi tega je bil *Karlov razglas* končna posledica stanja, ki se je začelo leta 1895, kar pomeni, da so morale dežele v praksi imeti že zelo močno samostojnost, saj jim sicer ne bi uspelo gospodarsko delovati in 'preživeti' do začetka 1. svetovne vojne.

123 Taylor, Alan John Percivale: Habsburška monarhija 1809–1918. Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske, Ljubljana 1956, str. 154.

124 Taylor, Alan John Percivale: Habsburška monarhija 1809–1918. Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske, Ljubljana 1956, str. 155.

državnih stanov iz konservativnih sanj.¹²⁵ Glede na zapisano pri Taylorju je mogoče posredno razbrati, da je s *sanjami* mislil zadnji poskus reformirati ustavnoparlamentarno monarhijo, v kateri naj bi pojem *monarhija* predstavljal pojem *konservativnosti* pri opredeljevanju upravne ureditve države Avstrije, če naredimo enakost z že omenjeno *državo Ogrsko*. Ta zadnji poskus reformirati ustavnoparlamentarno monarhijo je izhajal iz dolgotrajnejših notranjih nasprotij. Ker Taylor pravi, da je A-O monarhija imela *ustavni izraz*, to pomeni, da je bila zgolj zaradi priznavanja monarha *konservativna*, nikakor pa, kot vidimo iz njegovih ugotovitev, ni bila zatiralska do državljanov, pač pa pridemo do ugotovitve, da je bila relativno napredna demokratična in *liberalna* država. Taylor v originalnem besedilu pravi: »... the Austrian Delegation was a last version of the Estates General of conservative dreams ...«,¹²⁶ kar je potrebno v slovenščino prevesti kot »... avstrijska delegacija je bila zadnja različica konservativnih sanj ...«. Konservativnih v pogledu, da ni bilo dvoma o obstoju ustavne ureditve s kraljem kot najvišjim predstavnikom države. V tem pogledu pa tudi Slovenija ni doživela nobene preobrazbe iz A-O monarhije v poznejšo Državo SHS s kraljem na čelu.

Taylor pa vseeno priznava, da je imel *avstrijski državljani po letu 1867 več državljanske varnosti kot Nemec in je bil v rokah bolj poštenih in zmožnejših uradnikov kot državljani v Franciji ali Italiji; njegovo življenje je bilo res zavidanja vredno, samo da je državi manjkalo narodnega navdiha in dinastija ni mogla najti nikakega »poslanstva«*,

125 Taylor, Alan John Percivale: Habsburška monarhija 1809–1918. Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske, Ljubljana 1956, str. 152.

126 Taylor, Alan John Percivale: The Habsburg Monarchy 1809–1918. A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary, Hamish London, str. 135

da bi to nadomestila,¹²⁷ in nadaljuje, da so bili določeni jezikovni problemi na področju šolstva. Čeprav se ta problematika na način, kot je zapisana, morda sliši podcenjujoča, pa je vendar potrebno tudi na tem mestu izpostaviti, da je namen študije prikazati upravno stanje, kjer narodnostni vidik in s tem jezikovna prepoznavnost v pomenu občevalnosti nista v prednostna naloga. Ta problematika enakovrednega zastopanja jezikov se je dotikala bolj ali manj vseh, ki niso bili skladni z jezikovnimi potrebami nemško ali madžarsko govorečih državljanov A-O monarhije.

Pri obravnavi upravne ureditve obeh držav sta zanimiva še podatka, da je »Ogrska (in s tem tudi *Kraljestvo Hrvatov in Slavoncev*, dodal D. N.) imela dve petini prebivalstva in je plačevala eno tretjino davkov v skupno A-O monarhijo, hkrati pa je imela pri odločanju enakovreden glas«^{128, 129} pri upravljanju skupnih zadev, prikazanih uvodoma v tem poglavju.

Slika 3 prikazuje upravno razdelitev A-O monarhije, kjer je jasno razvidno stanje, po katerem je bilo enakopravno zastopanih vseh 17 oziroma 15¹³⁰ kronskih dežel v

127 Taylor, Alan John Percivale: The Habsburg Monarchy 1809–1918. A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary, Hamish London, str. 156.

128 Taylor, Alan John Percivale: Habsburška monarhija 1809–1918. Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske, Ljubljana 1956, str. 152.

129 Asimetričnost med pravicami in obveznostmi ni osamljen pojav v *multientitetnih* družbah, ki bi primeroma veljal zgolj za A-O monarhijo, ampak so danes znane takšne družbene zveze, kot je npr. Jugoslavija ali EU. *Multientitetna družba* je skupina upravnih enot, ki imajo določeno stopnjo samostojnosti v smislu lastnega upravljanja, medtem ko so preostale funkcije skupne.

130 Kot bomo videli v nadaljevanju v poglavju *Uradni listi Narodne vlade SHS v Ljubljani*, se enkrat navaja 17 kronskih dežel,

skupnem cesarskem svetu kot najvišjem suverenem organu avstrijskega dela A-O monarhije. Najvišji organ v ogrskem delu pa je predstavljala Dežela(e) krone svetega Štefana, v katerem sta bila partnersko podrejena *Kraljestvo Hrvatov in Slavoncev*¹³¹ in *Kraljestvo Ogrske*. Raven pravic – v pomenu izražanja potrebe po samostojnosti posamezne dežele ali skupine dežel – je bila brez dvoma večja v avstrijskem kot ogrskem delu, kar z drugimi besedami pomeni lažjo pot v polno samostojnost, vendar več obveznosti do mednarodne skupnosti. Še posebej pa slednje velja, kadar gre za vprašanje odgovornosti kot povzročitelja za svetovni vojaški spopad 1. svetovne vojne.

Če bi primerjali avstrijski delom A-O monarhije in SFRJ, bi ugotovili, da so posamezne *republike* v okviru SFRJ predstavljale eno izmed 17 kronskih dežel. Prav tako bi *Kraljestvo Hrvatov in Slavoncev* glede na stopnjo dosežene samostojnosti lahko primerjali z Avtonomno pokrajino Vojvodino oz. Kosovo, prav tako v okviru SFRJ. Še posebej pa na to opozarja vir,¹³² da *so se pooblastila in odgovornosti okrožij nenehno zmanjševale in hkrati so se pooblastila in odgovornosti prenašale na pokrajinske agencije v okviru ministrstev ogrske kraljevine*. Takšno stanje z močno centralno in unitaristično oblastjo je

drugič pa samo 15. Razlog je v razumevanju *Primorja*, ki vključuje hkrati tri kronske dežele.

131 *Kraljestvo Hrvatov in Slavoncev* je vsebovalo tudi območje *Vojne krajine*, ki danes predstavlja Slavonijo, in je bilo leta 1868 pripojeno Ogrski, pred tem pa je bila Vojna krajina upravljana neposredno z Dunaja. Nekdanja *Vojna krajina*, danes Slavonija, je bila tako pridružena Hrvaški v skupno *Kraljestvo Hrvatov in Slavoncev* v okviru Ogrske (Taylor A. J. P., str. 309).

132 Vir: <https://en.wikipedia.org/wiki/Austria-Hungary>. V omenjenem viru angleško besedilo v poglavju *Kingdom of Hungary (Transleithania)* v zadnjem odstavku pravi: »The powers and responsibilities of the counties were constantly decreased and were transferred to regional agencies of the kingdom's ministries.«

pričakalo *Kraljestvo Hrvatov in Slavoncev* leta 1914 oz. ob začetku 1. svetovne vojne. Od kraljestva je ostalo zgolj ime.

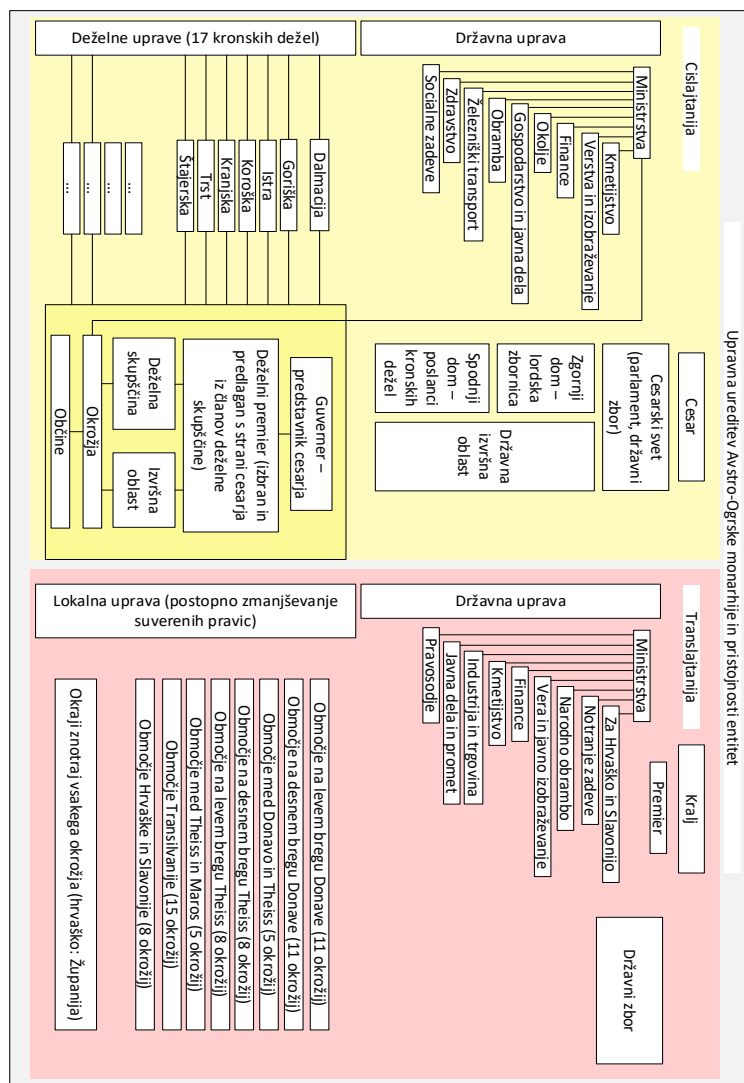
Če bi primerjali upravne pristojnosti:

- dežel v okviru avstrijskega dela in
- okrožij v okviru ogrskega dela A-O monarhije,

bi lahko prišli do podobnih zaključkov na začetku 1. svetovne vojne – kot je navedeno v prejšnjem odstavku –, vendar pa se je stanje spremenilo s *Karlovim razglasom*, ko je bila oblast v celoti predana posameznim deželam z izjemo Trsta z okolico.

Slika 4 prikazuje podrobno upravno razdelitev A-O monarhije, kjer lahko vidimo, da je posamezna dežela v avstrijskem delu imela deželno skupščino, okrožja in občine, deželnega premierja in guvernerja. Čeprav je zvezna oblast na Dunaju 'pokrivala' praktično vse državne funkcije, pa to še ne pomeni, da ni bila deželam dana možnost lastnih posebnih pravnih aktov, ki so se lahko vsebinsko nanašali na posebna davčna bremena, značilna za vsako deželo posebej. Prav zaradi visoke stopnje samostojnosti v okviru dualnosti državnega upravljanja je prihajalo do nasprotja med deželnimi in državnimi pravnimi akti. Na to dejstvo je mogoče naleteti v različnih virih.

Slika 4 - Podrobnejši prikaz pristojnosti upravnih enot v A-O monarhiji

Glede na to, da je bila A-O monarhija del centralnih sil, to je vojaški zaveznik, ki so začele 1. svetovno vojno proti antantnim silam, pomeni to dejstvo s sklicevanjem na suverene pravice posamezne dežele ali skupino dežel tudi prevzemanje odgovornosti za posledice vojne. *Karlov razglas* to stanje v popolnosti razgali, zato se je potrebno vprašati, kako je to bilo v *Kraljevini Hrvatov in Slavoncev*, ko so se sklicevale na lastne državne pravice in se hkrati otepale odgovornosti, kar se kaže v tem, da so Italijani ne samo v avstrijskem delu zasedli *Goriško deželo* in *Istrsko deželo* ter deželo *Trst z okolico*, ampak tudi del *Kranjske dežele*, medtem ko so v ogrskem delu zasedli (1) mesto Reka, (2) Zadar z okolico ter zgolj (3) nepomembna otoka Lastovo in Palagružo. Če že na tem mestu špekuliramo, si je Srbija – zaradi enakih namenov kot Italija – prisvojila *Kraljevino Hrvatov in Slavoncev*. *Kraljestvo Hrvatov in Slavoncev* tako ni bila osamosvojeno niti po načelih *pravice narodov do samoodločbe*, še manj odcepljeno, ampak je Ogrska po meddržavnem pravu zaradi povzročitve 1. svetovne vojne odstopila del ozemlja sosednji državi Srbiji.

Glede hrvaške državnosti na tem mestu samo še dejstvo, ki izhaja iz Zbornika, da naj bi hrvaška državnost, ki ne vključuje samo Hrvatov, ampak v dobršni meri tudi Srbe v Slavoniji, izhajala iz tega, da je bil *hrvaški ban odgovoren Hrvaškemu zboru*¹³³ (hrv. sabor). V nadaljevanju Bogataj navaja, da je štel *profesor Bernatzik v svoji knjigi Die österreichischen Verfassungsgesetze v razpravi o ogrsko-hrvatski nagodbi za dokaz, da je imela Hrvatska napram Ogrski značaj državnosti, kot posebno merodajno dejstvo*¹³⁴

133 Dr. Lovro Bogataj: Uprava V Sloveniji od prevrata 1918 do izvršitve vidovdanske ustave. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 380.

134 Pray tam.

ker šteje kot dokaz, da je bil hrvaški ban odgovoren Hrvaškemu zboru. Bogataj zaključí misel, da če se upošteva, da je pri sestavljanju adrese gotovo vplivalo hrvatsko državno pravo, je dopusten zaključek, da se razmerje prizedinjenih pokrajin presoja po analogiji tega prava.¹³⁵ Slovenska državnopravna teorija je torej pred dobrimi stotimi leti prepoznavala hrvaško državnost skozi dunajsko ustavnopravno šolo. Če je navedeni zaključek tako nesporen, pa to pomeni, da enako velja za prizedinjene pokrajine, pri čemer pa so bile mišljene združene slovenske dežele (Kranjska, Štajerska in celotno Primorje). To je bila tudi osrednja ustavnopravna doktrina takratnih snovalcev nove državne tvorbe ne glede na drugačna politična mnenja njihovih takratnih sodobnikov.

Zanimivo pa bi bilo raziskati, koliko je od sprejetih začasnih zakonov, naredb itd., ki so na podlagi seznama, objavljenega v uradnem listu 24. oktobra 1921, števil. 163/128, postalo zakonov¹³⁶ z območja pristojnosti Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani, Splitu in Zagrebu, saj pravi, da je bilo poleg tam navedenih izdanih tudi mnogo naredb z značajem zakona, ki so bile ali s kasnejšimi naredbami razveljavljene ali so pa postale obojetne in jih torej ni bilo potrebno predložiti zakonodajnemu odboru. Seznam je torej obsegal samo tiste zakone in naredbe, katerih veljavnost se je ohranila tudi po 24. oktobru 1921.

Že na tem mestu je potrebno ugotoviti, da pri sestavljanju Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev ni jasnost, ali so se določena ozemlja pripojila po načelu odstopljenega ozemlja zaradi povzročitve prve svetovne vojne ali zaradi pravice narodov do samoodločbe ali pa zaradi temeljne

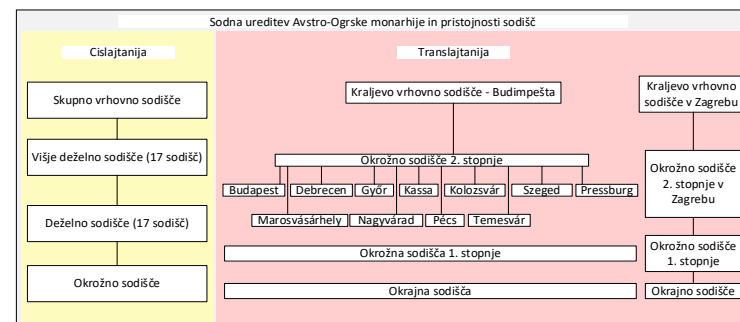
135 Prav tam.

136 Prav tam.

pravice, da je na podlagi lastne samostojnosti vsaki deželi dana možnost, da se povezuje z drugim deželami v zvezo dežel.

V okviru pravosodnega sistema je mogoče zaslediti nekoliko več avtonomnosti v primeru z občo upravo, saj kot prikazuje Slika 5, so imele avstrijske dežele 1.- in 2.-stopenjsko odločanje, medtem ko je bilo za vse avstrijske dežele kot najvišja sodna »instanca« skupno vrhovno sodišče. V ogrskem delu A-O monarhije pa je bilo stanje nekoliko drugačno, saj je za Kraljestvo Hrvatov in Slavoncev veljalo, da je bil 1.- in 2.-stopenjsko odločanje kot tudi 3., zadnja sodna instanca sedež v Zagrebu.

Slika 5 – Sodna oblast v A-O monarhiji

Trstenjak ugotavlja, da je vloga *upravnega sodstva*, da štiti v pravni državi v javnem pravu osnovane pravice in dolžnosti državljanov in da z razveljavljenem nezakonitih odločb v upravnih oblastvih popravlja zlorabe in s tem zaščiti posameznika nasproti državi ter hkrati zagotavlja uporabo zakonov do vseh državljanov enako. Ozemlje Slovenije je pred zedinjenjem pripadalo pod območje upravnih sodišč na Dunaju in v Budimpešti.¹³⁷ Dunajsko

137 Dragotin Trstenjak: Slovenci na poti v Jugoslavijo. Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Uredil: dr.

upravno sodišče je z *razsodbo razveljavilo upravno odločbo zaradi nedostatka postopka ali zaradi nezakonitosti*¹³⁸ in je tako *delovanje upravnega sodišča imelo torej čisto kasatoričen*¹³⁹ značaj.¹⁴⁰ Upravno sodišče v Budimpešti je bilo organizirano na podlagi taksativno naštetih primerov, a ni imelo samo kasatoričnega značaja, temveč je moglo upravne odločbe spreminjati. Tožbe so mogle vlagati vse osebe, ki so se smatrale z upravno odločbo v svojih pravicah oškodovane, poleg tega pa v varstvo pristojnosti upravnih oblastev in državnega interesa tudi veliki župan, podžupan in vodje državnih uradov v municipiju proti sklepom municipijskega ali upravnega odbora. Delovanje upravnega sodišča naj bi torej popravljalo tudi eventualne zlorabe samouprave nasproti državnim interesom.¹⁴¹ Očitno je, da je upravno sodišče odločalo precej v nekem vnaprej nedorečenem razponu in je državnim interesom dalo večji poudarek kot interesom samoupravnih skupnosti.

Najvišja stopnja pravosodne veje oblasti pa ni dajala možnosti avtonomnega gospodarskega razvoja, saj je bil razvoj posameznih okrožij v okviru Ogrske v izključni domeni ekonomskega centra, to je Budimpešte.

Slika 6 prikazuje pripadnost avstrijskemu in ogrskemu delu skupne monarhije tudi v obliki zemljevida,

Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1939, str. 124.

138 Dragotin Trstenjak: Slovenci na poti v Jugoslavijo. Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Uredil: dr. Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1939, str. 125.

139 Kasacija [nlat. *cassatio* iz *cassare* ovreči, razveljaviti] razveljavitev listin, sodbe, odredb ipd. po višjih organih, ker so podrejeni kršili zakone ali predpise. Verbinc: Slovar tujk, 1997.

140 Prav tam.

141 Prav tam.

Slika 7 pa nekdanje slovenske zgodovinske dežele in današnji obseg države Slovenije.

Slika 6 - Pripadnost dežel dunajskemu (Cislajtanija) in budimpeštanskemu parlamentu (Translajtanija)¹⁴²

142 Prirejeno po viru https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/64/Austro-Hungary_1914.jpg. Na tem naslovu je mogoče najti zemljevid, kjer se še vedno mešata pojma Primorje in Primorska.

Slika 7 - Nekdanje zgodovinske slovenske dežele in današnji obseg Slovenije¹⁴³

Za konec lahko rečemo, da primerjava po načelu *uti possidetis*, kjer upoštevamo stopnjo samostojnosti zakonodajne in sodne oblasti ter katastra, pokaže, da so imele avstrijske dežele mnogo več zakonodajne samostojnosti in nekoliko manj samostojnosti sodne oblasti, primerjalno z ogrskimi deželami, pri čemer pa je velikega pomena tudi samostojnost izdajati posebne zakonske in podzakonske akte, s katerimi se predvsem skozi davčno zakonodajo uveljavlja gospodarska samostojnost. Prav delna davčna samostojnost je bila značilnost upravnega dvojnega avstrijskega sistema. V ogrskem delu pa zaradi enojnega upravnega sistema

ni bi bilo mogoče vzpostaviti takšne delne davčne samostojnosti. Če bi do takšne reforme prišlo, bi se s tem doseglo zmanjšanje nesorazmerno velike moči določenih okrožij velikih mest na eni strani in preostalega podeželja na drugi strani s primerjalno enotnim upravnim centrom Budimpešto, a to so bolj ali manj teoretična razpravljanja o možnih razvojnih trendih upravnega sistema Ogrske. Praksa pa je bila obratna, da so posamezni oddelki znotraj ministrstev pridobivali čedalje več centralistične moči, medtem ko so okrožja postala bolj ali manj upravne enote z enotnim iz centra vodenim načinom upravljanja in kadrovanja. Seveda pa te ugotovitve veljajo tudi za Primorje, vključno z Istrsko deželo.

143 Prirejeno po viru <http://www.grboslovje.si/dezele.php>.

Karlov razglas¹⁴⁴

V izdihljajih prve svetovne vojne je potekala razprava centralne vlade na Dunaju, katere rezultat je njen razglas, ki mu poenostavljeno pravimo *Karlov razglas*. Na območju A-O monarhije je imel določeno težo, četudi so bila poznejša mnenja večinoma odklonilna. Vseeno je namen tega poglavja orisati ozadje, mnenja in stališča o samem razglasu kot okoliščinah, kjer se tega dejanja niso prav zavedali, zato so bile odločitve zastavljene v napačno smer in so tako pozneje pripeljale slovenski prostor v znano kolesje zgodovine.

V uvod tega poglavja je zanimiv komentar¹⁴⁵ angleškega zgodovinarja Taylorja glede *Karlovega razglasa*, da »se je dinastija po sedemdesetih letih razpravljanja pognala v federalizem: Avstrija naj bi postala zvezna država z narodnimi vladami, ki bi sodelovale s cesarsko vlado in jo s tem priznavale. Pač značilno, da je imel ta posmrtni načrt določilo, ki mu je jemalo vrednost: 'Preosnova (v zvezne države) nikakor ne zadeva celotnosti dežel, ki pripadajo sveti ogrski kroni'. Celo v teh zadnjih vzdihljajih so se Habsburžani uklonili madžarskim grožnjam« (podčrtal D. N.).

Zgodovinar zelo nekritično podaja ugotovitve, da naj bi se nevidna roka *dinastije* kar naenkrat rokovala s federalistično miselnostjo in ji hkrati skočila v objem.

144 V literaturi se pojavlja tudi kot *Karlov manifest*. Kjer se »manifest« pojavlja znotraj navajanega besedila, se zaradi ohranjanja izvirnosti besedila ne prevaja. Drugače pa se uporablja slovenski prevod.

145 Alan J. P. Taylor: Habsburška monarhija 1809–1918. Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske, Ljubljana 1956, str. 284–285.

Kako to, ko pa poglavje o *Upravni ureditvi Avstro-Ogrske monarhije* govori ravno nasprotno? Uveden je bil dualni sistem upravljanja države. Res pa je, da so se velikokrat prikrivale pristojnosti deželnih in zveznih ustanov. O tem govorijo različni viri in na to opozarja posredno avtor sam. Dejstvo pa je tudi bilo, da je večkulturna A-O monarhija imela velike težave pri doseganju kompromisov. Ali ni nasprotje med težnjami po centralizmu (unitarni državi) in federalizmu (na avtonomnosti območij temelječa država) dnevni pojav kjerkoli in kadarkoli v razvitih demokratičnih družbah? Prav nasprotno pa je značilnost diktatorskih (unitarnih) družbenih sistemov, da *ne poznajo* teh naravnih nasprotij. V takšnih primerih gre bolj kot ne za ustvarjanje umetnih (nenaravnih) družbenih stanj, ki so bolj posledica razmišljanj posameznikov (ozkih skupin posameznikov) kakor za naravni tok širših družbenih sprememb.

Prav na podlagi *Karlovega razglasa* so se *nemške dežele Avstrije* združile v 1. zvezno republiko Avstrijo, katere upravna, torej deželna osnova, je še vedno enaka. Z današnjega vidika ni ključno vprašanje, koliko pravic je bilo prenesenih na zvezo, ker mora biti to vprašanje razčiščeno ob vstopu v zvezo, ampak kako so delovali usklajevalni mehanizmi različnih interesov. Pri izstopu pa je bistven obseg neposredno vrnjenih pravic, kajti preostanek nevrnjenih (npr. skupna vlaganja v infrastrukturo, skupne terjatve do tretjih držav ipd.) pomeni iskanje kompromisov v okviru nasledstvenih pogajanj. Hkrati pa se je potrebno zavedati obstoja obveznosti do tretjih držav. Če smemo meniti, da so bile deželam vrnjene vse pravice, kajti smemo hkrati pričakovati, da bi naj bila na novih ustavnih temeljih ustanovljena nekakšna *post A-O monarhija* oziroma *nova A-O monarhija*, to hkrati pomeni, da za razvezo ni bilo potrebno izvajati posebnih pogajanj, saj so se s prenosom suverenih pravic in obveznosti na

dežele izničila razmerja med centrom in enotami. Takšen samostojen pristop v razumevanju mednarodnopravnih odnosov pa mednarodnemu okolju hkrati prinaša dokazovanje vsake dežele zase tako glede upravičenih pravic kot tudi sprejetja obveznosti.

Mirnodobno je upravni proces vseskozi deloval kot preoblikovanje oziroma nenehno spreminjanje upravnega sistema ločeno za avstrijski in ogrski del. Proces, ki je potekal do konca 1. svetovne vojne, ni vseboval pomembnih potreb, da bi prišlo do predlogov sprememb, s katerimi bi medsebojno harmonizirali oba dela, razen v nekaj medsebojnih razmerjih (npr. carinska unija). Seveda pa je bilo velik odklik od teh načelnih stališč vprašanje Dalmacije. Več o tem v Dodatku A ali B.

Skupna politika je bila vedno rezultat kompromisov, kot bi lahko razumeli delovanje EU z močnima medsebojnima sosedoma Nemčijo in Francijo, kjer je bila svoj čas precej v ospredju kmetijska politika, ko je Francija tudi izsiljevala Nemčijo za kmetijske kvote; ali pa pogajanja o izstopu Velike Britanije iz EU, ko je Velika Britanija menila, da ima z EU več točk razlikovanja kakor skupnih točk primerjalno s preostalo mednarodno sfero.

Četudi v slovenski deželni politiki ni bilo prisotno, kar pretežno velja tudi za druge dežele v avstrijskem delu A-O monarhije, da bi samostojno razpravljali ali sprejemali kakršnekoli sklepe o skupnih zadevah, npr. zunanji politiki, so imeli v demokratičnem smislu vseeno možnost javno izražati svoja stališča. Zato niso bila edini teoretični problem v ospredju samo vprašanja zasnove notranje upravne ureditve A-O monarhije, ki je zaposlovala slovenske politike iz vrst vseh strank v slovenskih deželah ne glede na to, ali so bila tudi dejansko v večini ali v manjšini oziroma različno narodnostno obarvana,

ampak tudi »poigravanje« in sprejemanje deklarativnih zunanjepolitičnih sklepov.¹⁴⁶

Tako so se ukvarjali ne le z vprašanjem okupacije Bosne in Hercegovine in njene poznejše priključitve A-O monarhiji, ampak tudi kako s priključitvijo Srbije namesto A-O dualistične monarhije ustvariti trializem. Če se osredotočimo zgolj na narodnostno plat, so se tako bolj kot z narodnostnim vprašanjem formalističnega in deklarativnega ustvarjanja skupnega imenovalca vseh Slovencev, ki so bili takrat 'razbiti' v več dežel, ukvarjali z mislijo, da bo rešitev jugoslovanskega vprašanja razrešila tudi slovensko vprašanje.

Vseeno pa glede temeljnih vprašanj notranje ureditve kot zunanje slovenske interesne politike ni bilo izoblikovano in večinsko utrjeno mnenje. V nadaljevanju bo nekaj besed namenjenih prav temu, da na primerih pokaže zmedenost pri takratnih politikih.

Dr. Šusteršič je leta 1909 na predlog dr. Kreka v deželnem zboru pozdravljal priključitev Bosne in Hercegovine kot »prvi korak k združenju vseh južnih Slovanov naše monarhije v državnopravno samostojen organizem pod žezlom habsburške monarhije«. ¹⁴⁷ Tudi Krek se je *navduševal nad hrvatskim državnim pravom in poudarjal, da so »Slovenci in Hrvatje en narod ter [da so tako] razširili svoje prosvetno in socialno delovanje med Hrvate*«. ¹⁴⁸ Morda je bila v dobršni meri prisotna prav njegova osnovna katoliška 'samocenzura' zaradi podrejenosti slovenske

146 Glej Silvo Kranjec: Slovinci na poti v Jugoslavijo. Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Uredil: dr. Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1939, str.

36–37.

147 Prav tam.

148 Prav tam.

katoliške cerkve s škofom na čelu zagrebškemu kardinalu. *Tudi 'svobodomiselni'* (v enojni narekovaj postavil D. N.) *Fran Podgornik je 'dokazoval'* (v enojni narekovaj postavil D. N.) *v svojem Slovanskem svetu, da obsega hrvatsko državno pravo tudi Slovence, in želel, da bi se zedinili na ta program vsi južni Slovani monarhije.*¹⁴⁹

Bolj kot s vprašanji lastnega poenotenja v združevalnem procesu, pomembnimi za Slovence, se je npr. tudi goriški socialni demokrat dr. Henrik Tuma ukvarjal z jugoslovanskim vprašanjem, v katerem je videl glavni pogoj v *gospodarskem obvladovanju Jadrana, zlasti Trsta*, katerega jedro morajo tvoriti Slovenci in Hrvatje. »Slovenske pokrajine, hrvatsko Primorje in Dalmacija, združene v trgovini in na morju, morejo tudi same ustaviti se germanskemu in italijanskemu prodiranju.«¹⁵⁰ Že res, da se dr. Tuma osredotoča zgolj na gospodarsko področje, pa vendar je brez pravega odgovora na vprašanje slovenske in hrvaške državnosti nesmiselno razpravljati o zgolj gospodarskih vprašanjih. Nikakor ni brez pomena kritika takšnega razmišljanja, da zgolj samo gospodarska vprašanja vedno prinašajo s seboj grožnjo, da bosta naroda »trčila ob čeri« zaradi manka pravic do lastnega suverenega odločanja, na primer sklepanja mednarodnih pogodb z značilnostjo gospodarskega sodelovanja.

Ob desetletnici in dvajsetletnici obstoja Države Srbov, Hrvatov in Slovencev izideta zbornika o kulturnem, zgodovinskem in upravopolitičnem orisu dotedanje Slovenije s prehodom v novo državno tvorbo. Smiselno je izpostaviti zaključke, da zbornika, nanašata pa se primerjalno na *Karlov razglas*, nista niti namigovala – kaj šele kaj več – na nobeno podobno zasnovano ureditev

149 Prav tam.

150 Prav tam.

preoblikovanja monarhije v zvezno državo pred prvo svetovno vojno, kot je oktobra 1918 predlagal zadnji prestolonaslednik A-O monarhije. Seveda je bilo ves čas odprto vprašanje zedinjene Slovenije, vendar razen načelnosti ni bilo pomembnejših konkretnih predlogov. Če bi bili, bi se pisci tega vprašanja najbrž nedvomno dotaknili v obeh zbornikih.

Ni se čuditi, če je potem Silvo Kranjec priznal, da *je bil prevrat s tem, ko je hrvatski sabor v Zagrebu preklical vse državnopravne zveze z Ogrsko in Avstrijo ter priznal vrhovno oblast Narodnega vjeća in je isti dan Ljubljana slavila svoj praznik svobode z veliko manifestacijo na Kongresnem trgu, kjer so slovenski voditelji z balkona Deželnega dvorca pozdravljali Jugoslavijo, na zunaj izvršen, toda ker nas je prehitel, na nadaljnje praktično delo nismo bili skoraj nič pripravljeni.*¹⁵¹

Da je slovenske politike čas prehitel in jih pričakal nepripravljene v dobršni meri, odsevata misli Silva Kranjca v njegovem eseu Slovenci na poti v Jugoslavijo. Prva, *sama po sebi umevna je bila upravna avtonomija Slovenije v okviru nove države,*¹⁵² čeprav ni nikjer jasnih ločnic med pojmi *slovenski in hrvaški narod, isto pleme, podrejenost Avstriji, monarhu* itd. Morda je Majniška deklaracija iz leta 1917 pokazala smernice, vendar kaj ko se te niso dogajale na operativnem nivoju z iskanjem poti pri uresničevanju njenih ciljev.

Druga misel, ki kaže na neustreznost in nedodelanost pristopa, pa je, da so s tem, ko se jim je zdelo, da če vzamejo

151 Silvo Kranjec: Slovenci na poti v Jugoslavijo. Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Uredil: dr. Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1939, str. 60.

152 Prav tam.

za osnovo novega državnega aparata *prejšnjo državno upravo in kot nepotrebno ukinemo deželno avtonomno upravo in jim pridružijo še samoupravna središča izven Kranjske (Gradec, Celovec),¹⁵³ ker niso bila v območju Narodne vlade, da je slednja sama sebe pojmovala za kompetentno in odgovorno. Zato je razpustila tudi kranjski deželni odbor in uvedla v vsem enotno državno upravo, s čimer je nehote koristila bodočim centralističnim težnjam.¹⁵⁴ Prav ukinitvev in ne reformiranje je bil kamen spotike, ker se ni bilo več kontinuitete najvišjega nosilca oblasti v Kranjski deželi in širše.*

Kranjec omenja cesarsko-kraljevo namestništvo v Gradcu, vendar nepojasnjeno ne navaja tudi Trsta, čeprav je bil še ob desetletnici države Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev govor o deklarativni oblasti nad upravnim središčem Trst, ne pa tudi o dejanski oblasti, ker je bilo območje pod italijansko okupacijo in pozneje priključeno Italiji.

S temi mislimi se tudi izkazuje očitek o prevratniškem ravnanju, ker so si politiki 'dovolili' prevzeti državne posle, ne da bi najprej pripravili statut, ustavo ipd. Tudi v nadaljevanju je še bolj konkreten, ko navaja, da je *Narodna vlada ob prevratu ukinila prejšnjo deželno samoupravo in prevzela njene posle, ker je na podlagi sprejete Krfske deklaracije iz točke 14. razumela, da je bo skupna (opomba D. N.) ustava dala narodu »možnost, da razvije svoje energije v samoupravnih enotah, označenih po prirodnih, socialnih in gospodarskih razmerah¹⁵⁵. Razprave o ureditvi*

153 Prav tam.

154 Prav tam.

155 Silvo Kranjec: Slovenci na poti v Jugoslavijo. Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Uredil: dr. Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1939, str. 78.

države niso dobile enotne pojavne oblike na deklarativni ravni in zato je bilo vse skupaj videti daleč stran od prave politične odgovornosti nosilcev oblasti.

Zgrešenosti v zasnovah ustavne ureditve gre pripisovati tudi neugovarjanje namenom srbske vlade, ki je v pogajanjih preprečila namero Francije, da bi priznala 'Jugoslavijo' na območju Avstro-Ogrske, z izjavo, da *poljski in češkoslovaški narod nimata svoje države in da bo Srbija osvobodila Jugoslovane,¹⁵⁶ tako kot bo Italija osvobodila avstrijske Italijane.¹⁵⁷ Jugoslovanski odbor je pred tem obupal nad srbsko vlado in poskušal zlobirati priznanje države Jugoslovanov, živčih na območju Avstro-Ogrske. Dejstvo kot dokaz je kratkotrajen obstoj Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Hkrati pa so temu nasprotovali srbski razlogi še izpred vojnih časov zaradi nedorečenega mednarodnega položaja Bosne in Hercegovine (okupacija in nato priključitev).*

156 Srbski politik N. Pašić je izjavljal agenciji Reuter in listom »Daily Chronicle«, »Times«, »Morning-Post« septembra in oktobra 1918 ter prepričeval W. Steeda, da ko bo Srbija osvobodila Slovence in Hrvate, bodo v okviru pravice do samoodločbe »lahko počeli, kar bodo hoteli, s pogojem, da ohranijo njene pravice«. (podrobneje glej Momčilo Zečević, Na zgodovinski prelomnici, Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 165). Tako se je takrat iz srbskih krogov širila ideja o pravici do samoodločbe in osvoboditve, čeprav slovenske dežele niso bile niti brez državotvornega prava niti ni mogoče trditi, da je bila Slovenija okupirana. Zagotovo je imela Srbija, kar se je pozneje izkazalo za zelo točno, namen pripojiti slovenske dežele in ustvariti takšno državno strukturo, kjer ne bodo prizadeti njeni deli ali, da bi se zahtevali popravki državnega ustroja v delih predvojne Srbije. To pa je bilo mogoče samo tako, da so se ukinjali elementi državnosti v slovenskih deželah.

157 Silvo Kranjec: Slovenci na poti v Jugoslavijo. Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Uredil: dr. Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1939, str. 62.

V tej preprosti misli o neobstoju poljske in češke tvorbe in osvoboditvi Balkana se skriva ves čar zablod, ko naj bi kot narod izgubili svojo državnost. To bi moral biti jasen pokazatelj, da bo nekaj zagotovo šlo narobe, ko Srbija izpostavlja takšna ekstremistično stališča. Zanimivo je, da je srbska vojska na dan podpisa premirja 3. novembra 1918 prikorakala v Beograd z juga države. Ker pa je bila članica antantnih sil, je imela s tem dokaj proste roke pri podajanju stališč v mednarodno okolje.

V zvezi s *Karlovim razglasom* je bralca smiselno seznaniti tudi z dogodki, ki so pripeljali do njegove javne objave, ne pa tudi do njegove uveljavitve. *Karlov razglas*¹⁵⁸ je izdal zadnji zakoniti avstrijski cesar Karel I. Habsburško-Lotarinški, ki je bil hkrati tudi ogrski kralj Karel IV. skupne Avstro-Ogrske države. Z razglasom je posameznim avstrijskim deželam v okviru A-O monarhije podelil suvereno pravico oblikovati zvezo dežel ali pa razglasiti svojo mednarodno samostojnost. Da je imel po različnih navedbah (tudi spodaj) razglas mednarodno veljavnost, je moral biti izpolnjen pogoj, da je imel cesar Karl najvišjo oblast v državi, kar izhaja iz dejstva, da je lahko dajal veto na sprejete zakone parlamenta oziroma je lahko samostojno sklepal meddržavne pravne posle, ne da bi moral iskati soglasje dunajskega oziroma budimpeštanskega parlamenta. Bil je torej suvereni vladar. Te pravice se je v zadnjih dvajsetih letih obstoja A-O monarhije večkrat posluževal, saj je imel avstrijski del precejšnje težave učinkovito izvajati oblast, zato je moral monarh poseči, da ni nastala pat pozicija.

Tudi drugače je potrebno *Karlov razglas* šteti za zakonit z ustreznim zakonodajnim postopkom, saj je »Kronski svet

158 *Karlov razglas*, transkripcija (vir: <https://www.bl.uk/collection-items/to-faithful-austrian-people-emperor-karl/>).

pripravil besedilo 15. oktobra, Ministrski svet ga sprejel v noči na 16. oktober, nakar ga je cesar potrdil še isti dan. Uradno je stopil v veljavo naslednji dan».¹⁵⁹ Ker je bil *Karlov razglas* zadnji, ki je opredeljeval bodočnost A-O monarhije in njenih avstrijskih dežel,^{160, 161} ga je potrebno v tem oziru pripoznati ne kot brez učinkov v mednarodnem okolju, ampak da je Karel deželam podelil v polnem pomenu vse suverene pravice in hkrati tudi obveznosti, katere je kot vladar in predstavnik A-O monarhije imel v okviru mednarodnega prava. Dežele so s tem pravnim aktom postale suvereni subjekti mednarodnega prava s polnimi pravicami in obveznostmi, kot jih imajo državne tvorbe ne glede na državno ureditev (parlamentarna demokracija z izvoljenim predsednikom ali kraljestvo z dinastičnim načinom vladanja).

V zgodovinskih virih se državotvornemu pomenu *Karlovega razgla* najbolj približa Dolinar z zapisano trditvijo, da *načrt ne zadeva integritete dežel ogrske krone, zagotavlja pa »vsaki nacionalni državi v Avstriji njeno samostojnost«*.¹⁶² Če bi mi sprejeli takšno pot in bi se odrekli jugoslovanstvu, namesto da smo takšno pot *zavrnil* v odgovoru 19. oktobra preko *Narodnega vječa Slovencev, Hrvatov in Srbov*,¹⁶³ bi samostojno pot zase

159 Andrej Lenarčič: *Zapravljena nebesa pod Triglavom*. Ljubljana: samozaložba, 2013, str. 77.

160 Gre za naslednje upravne dežele, kjer je prebivalo tudi slovensko prebivalstvo: Koroška, Štajerska, Krajnska, Goriška, Tržaška in Istrska. Namenoma se navaja *Istrska* dežela, da se poimenovanje upravne dežele loči od zemljepisnega pojma polotoka Istra.

161 V nadaljevanju se tematika loteva predvsem dežel, kjer je bilo zastopano tudi slovensko prebivalstvo. Drugače pa so avstrijske dežele obsegala območja današnje Avstrije, Češke, Slovaške, hrvaške Dalmacije in del Poljske, Romunije in Ukrajine ter Črne gore.

162 Dolinar, France: *Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918*. Založba Sij Buenos Aires, 1971, str. 24.

163 Prav tam.

seveda izposlovali. Ostalo bi odprto vprašanje območij glede na Londonsko pogodbo iz leta 1915 in iz nje izhajajoče vprašanje celotnega Primorja. V slovenskem interesu bi bilo, da Slovenija ne nosi vse teže odgovornosti prve svetovne vojne. Hkrati pa seveda v širšem pomenu, upoštevajoč Londonsko pogodbo na eni strani in slovenske interese na drugi strani, ne odpira vprašanja Tirolske in Dalmacije, zato z zavrnitvijo *Karlovega razglas*a tudi nismo v ničemer zmanjšali nevarnosti – kot se je pozneje izkazalo –, da se bodo uresničili nam tuji interesi z določbami Londonske pogodbe.

O pomenu *Karlovega razglas*a je smiselno podati še nekaj obrobni informacij, ki se posredno navezujejo prav nanj. S tem ni mišljeno zmanjšanje njegovega pomena, ampak ga želimo z drugega zornega kota dodatno osvetliti. V zakonodajnem smislu, kar je zelo pomembno, je bila pravna ureditev A-O monarhije takšna, da so nekatere dežele pripadale in bile neposredno podrejene dunajskemu, nekatere dežele pa budimpeštanskemu parlamentu. Dunajskemu parlamentu so pripadale slovenske dežele: Kranjska, Primorje, Koroška in Štajerska,^{164, 165} pri čemer so upoštevane samo dežele s slovenskim prebivalstvom.

V določenih zgodovinskopravnih krogih se izpostavljajo mnjenja, ki imajo mnogo odprtih dilem, ko pravijo, da je *Karlov razglas mednarodnopravno zavezujoč dokument, ki je bil sprejet še pred razpadom Avstro-Ogrske* in

164 Lenarčič navaja: »Slovenci so osnovali Narodno vlado v Ljubljani za Kranjsko, celotno Primorsko (tudi Trst in Istro z otoki!), slovenski del Koroške in slovenski del Štajerske« (Andrej Lenarčič, *Zapravljena nebesa pod Triglavom*, str. 78).

165 V širšem smislu balkanskega prostora je pod dunajsko oblast spadala tudi Dalmacija (glej Slika 6) zato se je *Karlov razglas* nanašal tudi nanjo. Pa vendar je potrebno pri tej trditvi biti previden na kar opozarja Bernatzik. Več o tem v prilogi C ali D.

je *Slovenec* priznal pravico do zasedbe dežel in do združevanja v samostojno državo na ozemljih, kjer Slovenci večinsko bivajo. Karlov razglas je 16. oktobra 1918 Slovenec **de facto** priznal samostojnost in pravico, da se slovenski deli dežel združijo v enotno državo.¹⁶⁶ V nadaljevanju se tako navaja, da Hrvaška in Slavonija po razpadu A-O monarhije nista imeli statusa pravnega subjekta, saj sta bili le del celovite Ogrske. Šele po nastanku Madžarske države bi se lahko pogajali o bodočem statusu Hrvaške in Slavonije¹⁶⁷. Ker je Slovenija pripadala avstrijskemu delu A-O monarhije, je zaradi tega po njihovem mnenju brezpogojno upravičena do celotne Istrske dežele. V polnosti je lahko uveljavljala združitev slovenski proces skladno s *Karlovim razglasom*, vključujoč pri tem tudi celotno Istrsko deželo. V teh krogih gredo še korak dlje, ko trdijo, da so se združene slovenske dežele 1. decembra 1918 združile s Kraljestvom Srbije. Ni pa jim uspelo podati razlogov, po katerih bi naj bila upravičenka do Istrske dežele v sklopu združitvenega procesa najprej v okviru Slovenije samo današnja Slovenija, ne pa tudi Dalmacija, ki je tudi *de facto* pripadala avstrijskemu delu in kjer je bilo večinsko prebivalstvo hrvaško-srbskega porekla, ne pa tudi *de iure*.¹⁶⁸ Kot bomo videli v nadaljevanju, je dalmatinska oblast imela popolnoma drugačne načrte od slovenskih. Nekakšen dvojni status Dalmacije, *de facto* pod Avstrijo in *de iure* pod Ogrsko, bi lahko primerjali s tremi deželami – Primorjem, Goriško-Gradiščansko, Istro in Trstom –, katerih pravni status kot posameznic ni popolnoma primerljiv z drugimi deželami avstrijskega dela A-O monarhije. V združitvenem procesu s Kraljestvom Srbije pa je potrebno opozoriti še na eno dejstvo. S sprejetjem teze, da so se slovenske dežele

166 Vir: <http://www.zgodovina.eu/>

167 Prav tam.

168 Glej Dodatek C ali D.

pridružile Kraljestvu Srbije v okviru Združene Slovenije, potrdimo obstoj nekakšne narodne zvezne vlade, ustanovljene 31. oktobra 1918, vendar pa tisti trenutek deželne meje postanejo notranje meje v okviru združene Slovenije. Te meje torej niso več predmet mednarodnega prava po 2. členu Konvencije iz Montevidea.¹⁶⁹ Če so se slovenske dežele pridružile kraljestvu Srbije vsaka zase samostojno, pa ne moremo dokazati, da je bila takšna pridružitven legitima, ker pridružitveni predstavniki niso zastopali vsake dežele posebej, ampak so nastopali kot skupno pridružitveno telo. Četudi pristanemo na tezo, da so predstavniki izražali voljo pridružitve za vsako deželo posebej, četudi so pridružitveni izjavljali s skupno izjavo, pa takšna teza postavi pod vprašaj obstoj 'zvezne vlade v Ljubljani', ustanovljene 31. oktobra 1918.

Takšna enostranska interpretacija, ki po nepotrebnem zmanjšuje obseg enakih pravic druge dežele kot upravičenke do poljubne združitve, ne koristi Sloveniji in njenim upravičenim prizadevanjem za pravično mejo. Prav tako ne moremo spregledati dejstva, da je bila Hrvaška in Slavonija pogajalski izplen Trianonske pogodbe v okviru novonastalega Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev. Hkrati pa je v to novonastalo državno tvorbo Dalmacija prispevala enako mero suverenih pravic kot slovenske dežele ne glede na svoj dvojni status.

Hkrati pa omenjenim zgodovinskopravnim krogom v združitvenem procesu s Kraljestvom Srbije ne uspe najti dokazov, po katerih so slovenske dežele dejansko postale naslednice podpisanih mednarodnih pravnih aktov prejšnje države. Pri tem ni toliko pomembno kratko časovno obdobje od konca A-O monarhije 3. novembra

169 Člen 2 omenjene konvencije pravi: »The federal state shall constitute a solo person in the eyes of international law.« V prevodu: »Zvezna država je obeh mednarodnega prava samostojna oseba.«

1918 do združitve 1. decembra istega leta, saj bi lahko vsaj na načelni ravni sprejeli zavezo o spoštovanju mednarodnih dogovorov. Četudi bi bila takšna zaveza sprejeta vsaj na načelni ravni, pa je veliko pomembnejše nasprotno dejstvo, da je bilo do podpisa premirja Kraljestvo Srbije v vojni z A-O monarhijo, zato že na načelni ravni ni smiselno pričakovati prevzemanja odgovornosti do mednarodnih dogovorov. Obstaja mnogo dokazov, po katerih je Kraljestvo Srbije v okviru Države Srbov, Hrvatov in Slovencev pozneje zavračalo vsakršno odgovornost za obveznosti pridruženih dežel in še posebej za finančne obveznosti prejšnje skupne države A-O monarhije, iz katere so izšle slovenske dežele.¹⁷⁰

V zgodovinskih virih se pojavlja pojem *narodni svet*, katerega vlogo je potrebno osvetliti, da se že na tem mestu, ko je govor o pomenu *Karlovega razglas*a, izognemo morebitnim napačnim predstavam o njegovem vsesplošnem upravnem pomenu. Narodni svet ni bil predstavniško oblastno telo in je bil zgolj političnostrankarsko telo, zato je v svojem razglasu utemeljeval zahtevo, da se v sklopu zedinjene Slovenije upošteva tudi polotok Istra z otoki in da se je z vidika zunanje pravičnosti ali *praeter legem* lahko razumelo, da je bilo udejanjeno načelo samoodločbe narodov, ki je bilo podano z razglasom. Ker pa razglas izrecno izpostavlja posebno vlogo Trsta in njemu podeljuje posebni status,¹⁷¹ postane zahteva pravno utemeljena znotraj prava oziroma *infra legem* tisti trenutek, ko narodni svet seznani dunajsko centralno vlado z namero, da prevzame

170 Glej Čulinović (1963).

171 *Razglas* pravi v zadnjem stavku 4. odstavka: »The city of Trieste together with its territories shall, in accordance with the wishes of its people, be accorded a special status.« in v slovenskem prevodu »Mesto Trst skupaj s svojimi ozemlji dobi v skladu z željami prebivalcev poseben status.«

nadzor tudi nad tržaškim območjem, kar pomeni, da je prišlo do odstopitve ozemlja (angl. *cided*, lat. *cesio*). Če je bila pripojitev Trsta po razglasu volja ljudstva, katerega novemu statusu Dunaj ni oporekal, pomeni, da bila tudi pridružitve polotoka Istra z otoki popolnoma legitimno dejanje; še vedno se vse dogaja v okviru avstrijskega dela A-O monarhije. Pri poskusu interpretacije, da je razglas dajal pravico združevanja samo Slovencem v slovenskih deželah, se je potrebno določneje opredeliti, zakaj naj bi bilo tako. Ali pa se je razglas nanašal na takratne prebivalce posameznih dežel? V tem pogledu je namreč potrebno upoštevati, da so bile dežele, kjer je prebival slovenski človek, poseljene tudi z nemškimi, madžarskimi ali italijanskimi narodnostnimi pripadniki. Izpostavlja se torej vprašanje prava *praeter legem* v odnosu do *infra legem*. – Državlanske pravice večine z močnim narodnim ozadjem proti narodnim pravicam manjšine v nasprotnem mnenju.

V splošnem, kot je že bilo poudarjeno, zgodovinopisje ne daje pravega pomena *Karlovemu razglasu* z redkimi izjemami, med katerimi je potrebno izpostaviti Jeriča, ki pravi, da so *dnevniki objavili 18. oktobra 1918 manifest z razlago, da naj bi se avstrijska monarhija preosnovala brez Poljakov in Madžarov v zvezno državo 4 narodnih držav, in sicer češkoslovaške, rusinske, nemško-avstrijske in ilirske, seveda brez dežel ogrske krone in brez Trsta, ki bi naj imel posebno stališče*.^{172, 173} Če pogledamo razglas zgolj z vidika predlagatelja, to je cesarja, ki pa ni imel več nobene zakonodajne teže v pomenu znotraj Avstrije, ker

172 Dr. Jos. Jerič: Narodni svet. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 151.

173 Izraz »nemško-avstrijske se nanaša na nemško govoreče državljane avstrijskega dela A-O monarhije.

je dotakratne suverene pravice predal nazaj deželam, pa cesar tako tudi ni imel vloge v mednarodnem okolju, saj bi takšnemu predlogu morale slediti posledice šele po potrditvi drugih suverenih držav v času preoblikovanja Avstrije. Res je, da *Karlov manifest ni zadovoljil nikogar v notranji politiki Avstro--Ogrske*,¹⁷⁴ pa vendar je bila kmalu po njegovi javni objavi oblikovana prva avstrijska republika. Zato je *pravico do lastne državnosti* precej neprimerno interpretirati zgolj v slogu, da je *v njem Karel zadnjič poizkušal rešiti habsburško cesarstvo: »Po volji svojih narodov naj Avstrija postane zvezna država, ki v njej vsak narod na ozemlju, ki ga naseljuje, tvori lastno državnost (staatliches Gemeinwesen).*«¹⁷⁵ S tem stavkom namreč ni dorečeno vprašanje, kolikšen je minimalen naselitveni obseg, ki pogojuje lastno državnost. Zakaj razglasu v zgodovinskih krogih ne dajejo bistvenega pomena, čeprav je bil to zadnji pravni akt na zvezni ravni, na podlagi katerega se je sprožil proces oblikovanja novih držav? Na to vprašanje je potrebno iskati razloge v okoljih, kjer so se oblikovale nove države. Vprašljivo je ugovarjanje vpletenih strani, kot so Češka, Poljska in tudi Slovenija,¹⁷⁶ ker je razglas urejal notranja pravna razmerja avstrijskega dela A-O monarhije in so v omenjenih okoljih smeli povsem suvereno predlagati drugačne predloge.

174 Krizman, Bogdan: Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavske države. Zagreb 1977, str. 58.

175 F. Dolinar, Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918, Založba Sij, Buenos Aires, 1971, str. 25.

176 F. Dolinar, Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918, Založba Sij, Buenos Aires, 1971, str. 26). Potemtakem sta bila kulturnika Ivan Cankar in Ivan Prijatelj velika nasprotnika ideji *izrazite unitaristične jugoslovanske misli*, ker sta namesto *jezikovne in kulturne spojitve s Hrvati in Srbi branila individualnost slovenske kulture* (glej F. Dolinar, Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918, Založba Sij, Buenos Aires, 1971, str. 11).

Na Slovenskem je Narodno veče *na cesarjev razglas odgovorilo 19. oktobra in ga odbilo*,¹⁷⁷ saj se je čutilo kot edini predstavnik, ki lahko zastopa državotvorne interese slovenskega naroda. Da je bilo takšno stališče slovenskih predstavnikov izrazito skrajno, govori dejstvo, da so lahko bile po statutu članice samo stranke, ki so zastopale edinost *Slovencev, Hrvatov in Srbov* (»jedinstva«, op. D. N.) v eni krvi, jeziku, duši in srca.¹⁷⁸ Potemtakem sta bila kulturnika Ivan Cankar in Ivan Prijatelj velika nasprotnika ideji *izrazite unitaristične jugoslovanske misli*, ker sta namesto *jezikovne in kulturne spojitve s Hrvati in Srbi* branila *individualnost slovenske kulture*.¹⁷⁹

V tem pomenu je njuno nasprotovanje razglasu nerazumljivo dejanje. Še bolj vprašljivo pa je toleriranje Wilsonovega vmešavanja v notranje upravne zadeve, četudi je bil vzrok začetka svetovne vojne v A-O monarhiji kot povzročitelju. Konec vojne se ni končal s porazom, ampak s premirjem. To pa bi moralo pomeniti nevmešavanje. Ker pa je *Wilson odklonil ponudbo, izraženo v Karlovem manifestu*, z nasprotnim *razidom habsburške države kot pogojem za premirje*,¹⁸⁰ je s tem posredno storil prav to. Posegel je v notranja razmerja druge države. S tem so bila odprta vrata za različne pravičniške scenarije, katerih visoko ceno smo plačali. Današnje upravičevanje njegovega večinskega takratnega zanikanja podaja zgolj dejansko »realpolitično« pojasnjevanje zgodovine, ne poda pa hkratnega jasnega odgovora na vprašanje, na kakšnih temeljih je torej nastala prva avstrijska republika.

177 F. Dolinar, Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918, Založba Sij, Buenos Aires, 1971, str. 26.

178 Prav tam.

179 F. Dolinar, Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918, Založba Sij, Buenos Aires, 1971, str. 11.

180 F. Dolinar, Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918, Založba Sij, Buenos Aires, 1971, str. 27.

Kaj poreči za konec o vlogi *Karlovega razglasa* s perspektive razvoja slovenske državne misli, glede na to da je bil deležen malo ali skoraj nič poudarka? Potrebno je deliti mnenje z Dolinarjem, da se je zgodovinopisje dolgo časa naslanjalo na *marksistične pisce*, ki pa zaradi *revne vloge socialdemokracije v njih pomen dogodkov malotijo*.¹⁸¹

181 France Dolinar, Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918, Založba Sij, Buenos Aires, 1971, str. 45.

Zasedba Slovenske krajine oziroma madžarsko Totšaga in poznejše upravne spremembe med deželami

Z vidika današnjega razumevanja pravnega pojma *uti possidetis* je napačno stališče, po katerem je zaradi vojaške zasedbe možno utemeljevati pravno upravičenost do ozemelj, ki so pripadala do takratnemu Ogrskemu kraljevstvu.¹⁸² Lenarčič pravi, da je *Maister v začetku novembra 1918 s »pojezdo« (legalno manifestacijo zasedbe teritorija - u t i p o s s i d e t i s) utemeljil pravno upravičenost do ozemelj tako, da je z vojaško posadko na vlaku prevozil vse Prekmurje z Medmurjem vred, od Ormoža pa od Čakovca do Kotoribe.*¹⁸³ Tega zgodovinskega dejstva pa ni mogoče enostavno razumeti kot pravno ustreznega. Če bi šlo za novo odkrita ozemlja, kjer upravni sistem ni deloval, bi bila takšna prisvojitvev ozemlja dopustno dejanje. V takšnem primeru bi na podlagi *effectivites* s prevzemom dejanske zasedbe (*effective occupation*) razumeli, da gre za ozemlje, kjer je mogoče vzpostavljati tudi upravno oblast (*constructive occupation*). Temu pa ni mogoče pritrditi, saj je ozemlje pripadalo Kraljestvu Ogrski v okviru A-O monarhije in so bile zemljepisne meje znane in določene.

Po enaki logiki bi lahko tudi takratni obrambni minister Janez Janša izdal ukaz, da slovenska vojska leta 1991 ob osamosvojitvi zaseže Istro. Ali bi, gledano z današnjega zornega kota, lahko dejali, da bi bilo to dejanje zakonita pot za dosego pravične meje na Primorskem med Slovenijo

182 Andrej Lenarčič, *Zapravljena nebesa pod Triglavom, samozaložba*, 2013, str. 78.

183 Prav tam.

in Hrvaško? Okoliščine in dogodki, predvsem vojaški v 90. letih 20. stoletja, v ostalih republikah nekdanje Jugoslavije to vsekakor zanikajo.

Vseeno pa so začetne vojaško-civilne akcije na območju Slovenske krajine¹⁸⁴ dobile potrditev z zakonom o oblasti in »srenjski« (današnji lokalni) samoupravi leta 1922 ter je bilo Medmurje dodeljeno Hrvaški, medtem ko je bilo območje Kastava dodeljeno Sloveniji. Vseeno pa je leta 1928 prišlo do popravka in je Medmurje pripadalo Sloveniji ter se je območje upravne občine Kastav priključilo Primorsko-Krajiški oblasti v Karlovcu.¹⁸⁵ Danes je položaj takšen, da pripadata Hrvaški tako Medmurje, ki je postalo del Hrvaške po letu 1945, kot tudi upravno območje občine Kastav, ki je ostalo v sestavi na podlagi predhodnega usklajevanja meje.

Opisovanje dogodkov o pristojnostih med Slovenijo in

184 Poimenovanje in istočasno zemljepisno določeno območje Slovenske krajine ima precej dvomnosti, saj npr. Dr. M. Slavič združuje območje med Muro in Rabo – to je Prekmurja in Medmurja, ki ga Slavič poimenuje Medjimurje – v Slovensko krajino ali Vendvidek, t.j. Vendska ali Slovenska krajina po ogrskem poimenovanju Totšag (Tot je Slovak, Slovenec). Drugi pisci pa pod tem razumejo zgolj območje Slovenske krajine današnje Porabje. Podrobneje glej dr. M. Slavič: *Državni prevrat v Mariborski oblasti*. V: *Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 252. Za Medmurje Slavič pravi (str. 250), da je do *prevrata izločeno od Banovine* (upravno območje pod pristojnostjo Zagreba) *in podrejeno neposredno Pešti ni bilo zastopano v hrvatskem saboru v Zagrebu*. Čeprav naj bi njegovem po *Vidovdanski ustavi leta 1921 območje Medmurja spadalo pod Mariborsko oblast, vendar pa ti kajkavski Hrvatje govorijo narečje, slično onemu ob štajerski in prekmurski meji, in pa imajo sedaj hrvatske šole in se čutijo Hrvati*. Izvorno naj bi bilo območje poseljeno s slovenskim prebivalstvom, ki so ga pozneje izpodrinili Hrvati.

185 Dr. Marko Natlačen: *Oblastne samouprave v Sloveniji*. V: *Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 339.

Hrvaško je prikazano kot primer, da kakršnakoli okupacija mora dobiti potrditev v mirovnih sporazumih. Mirovni sporazumi sami po sebi pa še niso porok, da do sprememb meja ne bi prišlo, če pride do agresije ene države nad drugo.

Opisani primer je zanimiv tudi v toliko, ker prikaže, kot da obstaja tudi tretja pot, to je sprememba meja, dopustna tudi na nepojasnen način (morda z državnim nasiljem ali pa protipravno ravnanje večinskega naroda nad manjšino), če prvo simbolizira nasilje med državama ter odstop ozemlja, drugo pa pravica do samoodločbe.

III

Vpliv Londonske pogodbe iz leta 1915 na odstop slovenskih ozemelj Hrvaški v letu 1944

Leta 1915 – drugo leto prve svetovne vojne – je bila med Italijo in zavezniki (antantnimi silami) v Londonu podpisana tajna pogodba, po kateri so bili Italiji obljubljeni *Trentino, Cisalpinska Tirolska z njeno geografsko in naravno mejo (brennerska meja), pa tudi Trst, grofiji Gorica in Gradiška, vsa Istra do Kvarnerja, vključno z Voloskim, in Istrski otoki Cherso in Lussin ter otočki Plavnik, Unije, Canidole, Palazzuoli, San Pietro di Nembi, Asinello, Gruica in sosednji otočki* (člen 4),^{186,187} prav tako pa tudi celotna Dalmacija v njenih administrativnih mejah (člen 7).¹⁸⁸ Hkrati je to pomenilo tiho priznanje srbskih zahtev, kjer so se njihove želje omejevale na »Veliko Srbijo«, ki bi naj zajemala Bosno in Hercegovino,¹⁸⁹ ki je bila do vojne sestavni del A-O monarhije, in mogoče južno Ogrsko.¹⁹⁰

186 [Agreement between France, Russia, Great Britain and Italy, signed at London, April 26, 1915 : France : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive.](#)

187 Gre za originalna imena otokov, kot so zapisana v pogodbi.

188 Prav tam.

189 Alan J. P. Taylor: Habsburška monarhija 1809–1918. Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske, Ljubljana 1956, str. 272.

190 Prav tam.

Končni izplen pogajanj je bil, da je Italija dobila južno Tirolsko, Trst z okolico, Goriško-Gradiščansko pokneženo grofijo, celotno Istrsko deželo, Reko po letu 1924, otoka Palagruža in Lastovo ter Zadar z okolico ter del Kranjske dežele. To je območje upravne dežele, ki sploh ni bilo predmet podpisane pogodbe.

Prav pri *južni Ogrski* z vidika srbskih zahtev ostaja zadeva nedorečena v smislu, ali gre za ločeno današnjo Vojvodino in Slavonijo ali obe skupaj. Tako Vojvodina kot Slavonija sta bili del Ogrske dežele v sklopu A-O monarhije skladno z mednarodnim pravom takratnega časa.

Drugače pa je bilo pri Bosni in Hercegovini, ker je bila po kratkotrajni vojni med vojsko A-O monarhije in turško vojsko ter po odhodu slednje območje pod okupacijo A-O vojske. Pred začetkom prve svetovne vojne je bilo območje pripojeno A-O in dobilo status skupnega upravljanja. S takšnim razpletom dogodkov se Srbija ni strinjala, kar je bil eden od povodov za vojno. Vsekakor pa ni šlo pri zahtevi Srbije po *južni Ogrski* zgolj za združevanje po narodnostnem načelu, ko naj bi vsi Srbi živeli v eni državi, ker je bila Bosna in Hercegovina večnacionalna skupnost. Upoštevanje njenih zahtev bi pomenilo razkosanje Bosne in Hercegovine.

Z narodnostnega vidika sta si podobni zahtevi odstopljenega ozemlja – pri Italiji za območje avstrijskega dela A-O monarhije in pri Srbiji za območje *južne Ogrske*. Končni razplet pa ni vseboval prav veliko enakopravne 'poravnave' po narodnostnem načelu, kot se je izrazil *poznejši italijanski državnik grof Ciano*: »Samo kamni so *italijanski*,«¹⁹¹ kar se je nanašalo na Dalmacijo. Seveda so potekala pogajanja tudi o Dalmaciji, komu in v kakšnem

191 Taylor, A. J. P.: Habsburška monarhija 1809–1918. Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske, Ljubljana 1956, str. 272.

obsegu bo kateri od pogajalskih strani, jugoslovanski ali italijanski, na koncu pripadala. Več o tem v nadaljevanju. Tudi drugače je – podobno kot Srbija v Ogrski – Italija posegala tako v slovensko ozemlje v Kranjski deželi kot v nemško ozemlje na območju južne Tirolske.

Pri teh pogajanjih ni bilo ravno v ospredju vprašanje pravice do samoodločbe narodov kot mednarodnopravni vidik iskanja povzročitelja vojne in posledično njegovega sankcioniranja. Rezultat prve svetovne vojne je bil z vidika A-O monarhije izrazito ekspanzionistične narave. Na pogajalski mizi pa je bilo hkrati ves čas prisotno načelo pravice narodov do samoodločbe, ki je bilo bolj papirnati tiger, navidezni in priročen argument, ker za vpletene strani A-O monarhije, ki so bile prisiljene v premirje, ni pomenil skoraj nobenega praktičnega pogajalskega vzvoda.

V pogajanjih pred podpisom Rapalske pogodbe je zanimiv in pomemben predlog pogajalca Velike Britanije Davida Lloyd Georgea in pogajalca Francije Georges Clemenceauja, ki sta v predlogu 14. januarja 1920 podala predlog št. 7, po katerem bo Država Srbov, Hrvatov in Slovencev sprejela *ustrezne ukrepe, po katerih bo dalmatinskim Italijanom* dana možnost, *da optirajo prevzeti italijansko državljanstvo, pri čemer jim ozemlja ne bo potrebno zapustiti*.¹⁹² Na predlog obeh pogajalcev je prišel od pogajalcev Države Srbov, Hrvatov in Slovencev dne 20. januarja 1920 v 6. sklepu odgovor, da *Država Srbov, Hrvatov in Slovencev priznava dalmatinskim Italijanom pravico, da optirajo za italijansko državljanstvo in jim ni potrebno zapustiti ozemlja*.¹⁹³ Če ga primerjamo

192 Rybar, Otokar (psevdonim Adriaticus): Jadransko pitanje. Izdavačka knjižara, Beograd, 1925, str. 20.

193 Rybar, Otokar (psevdonim Adriaticus): Jadransko pitanje. Izdavačka knjižara, Beograd, 1925, str. 24.

z arbitražnim postopkom, pri Sloveniji v današnji arbitraži lahko ugotovimo precejšnje nazadovanje s takratnimi pogajanjmi. Slovenija in Hrvaška sta bili v takratnih pogajanjih v podrejenem položaju, saj sta bili v okviru A-O monarhije na strani centralnih sil, ki je prvo svetovno vojno začela in je zato morala nositi breme tega dejanja. Pred vojno so bili dalmatinski Italijani državljani Avstro-Ogrske in naj bi po vojni dobili pravico optirati za italijansko državljanstvo in ne bi izgubili pravice do stalnega prebivališča. Sto let pozneje pa je sprejeta arbitražna odločitev, po kateri Slovenija plačuje svojim državljanom, da se izselijo iz obmejnega prostora, pa Slovenija ni začela vojne proti Hrvaški. Prej bi, nasprotno, lahko uveljavljali dejstvo, da je Hrvaška v sklopu ustaške države leta 1941 napadla Slovenijo. Ko bi se že pogovarjali o pravični ureditvi mejnega vprašanja, bi morali imeti takšen dvostranski dogovor, da bi glede na »optiranje« mejnih prebivalcev sprejeto odločitev posameznikov plačala v obliki vnaprej določene odškodnine nasprotna stran. Gre za območja, ki bi naj po arbitražni odločbi pripadala Hrvaški. Tistim, ki bi se odločili za Slovenijo, bi izgubo stalnega prebivališča plačala Hrvaška, in obratno. Kako to pravno urediti, je seveda naloga pravnih strokovnjakov z obeh strani meje. Nikakor pa ni logično, da je breme živčih v obmejnih krajih v celoti na slovenskih plečih. Nasprotno temu je slovenska stran enostransko sprejela zakonodajo, ki daje prebivalcem denarno odškodnino, če zapustijo območje in kupijo nadomestno nepremičnino zaradi pridobitve stalnega prebivališča na nespornem slovenskem ozemlju.

Pri pogajanjih morata biti prisotni obe strani, zato je primerno izpostaviti tudi jugoslovansko stran z začetnimi zahtevami, če so z italijanske strani začetni pogoji opredeljeni v tajni Londonski pogodbi iz leta 1915. Krizman tako navaja, da je bilo izhodišče jugoslovanske strani za

pogajanja, da *lahko priznajo samo Furlanijo zahodno od črte Cormons-Gradiška-Tržič, da hkrati predlagajo arbitražo za Trst in zahodno obalo Istre, medtem ko naj bi centralni in vzhodni del Istre, ožje območje Gorice in vzhodno od črte Cormons-Gradiška-Tržič, celotna jadranska obala, vključno z vsemi otoki, pripadali kraljevini SHS.*¹⁹⁴ Kraj Cormons se nanaša na Krmin 15 km zahodneje od Nove Gorice. Kot vidimo v izhodiščih za pogajanja, Dalmacija ni bila omenjena niti v simbolnem smislu, kar pa pomeni, da se je v tistem trenutku tehnična nagnila v škodo Slovenije. Ko pogledamo na razmerja z vidika narodnostne prisotnosti, bomo zlahka ugotovili, da je bilo Italiji ponujeno ozemlje, kjer so bili Italijani tako in tako prisotni, oziroma bi na takšnem narodnostno mešanem območju, kot je Trst ali zahodni del Istre, prišlo do arbitraže. To sta pa tudi edini območji, za kateri smo bili v začetku pripravljeni na pogajanja. Takšen pristop je pomenil za italijansko stran bolj žalitev kakor začetek resnih pogajanj, morda tudi zaradi tega, ker so se tudi Italijani zanašali na pravico narodov do samoodločbe. Italijani so zaradi podpisa tajne pogodbe, ki je po njihovem gledanju pomenila jeziček na tehnici v njihovo korist, ubrali strategijo vnaprejšnje okupacije in v trdo mednarodno diplomacijo pomešano pravico narodov do samoodločbe. Takšna strategija jih je pripeljala do rezultata v obliki Rapalske pogodbe.

Zanimivo je, da ni prav veliko virov, ki bi tako preprosto povedali, kaj je pomenila Rapalska pogodba, zato je zanimiv vir, ki zelo enostavno pove, da je *Italiji pripadalo celotno ozemlje nekdanjega avstrijskega Primorja razen okraja Kastav in otoka Krk, zahodni deli nekdanje vojvodine Kranjske* (angl. *duchy*), *vključno z mesti Idrija,*

194 Krizman, Bogdan: Jadransko pitanje pred Pariškom mirovnim konferencijom (1919–1920). Riječka revija, šte. 10, leto 1966, posebna izdaja, str. 3.

Vipava, Ajdovščina, Postojna, Pivka in Ilirska Bistrica (v celoti slovenska mesta) ter mesto Zadar kot nekdanje upravno središče Dalmacije ter majhna dalmatinska otoka Lastovo in Palagruža.¹⁹⁵ Leta 1924 z Rimsko pogodbo pripada Reka Italiji in pristanišče Sušak Jugoslaviji.¹⁹⁶ Že samo dejstvo, da bi naj bili po tajni Londonski pogodbi¹⁹⁷ iz leta 1915 Italiji dodeljeni *provinca Dalmacija v njenih današnjih administrativnih mejah*¹⁹⁸ in prav tako otoki na severu in zahodu, pokaže, kolikšna je bila cena, ki jo je plačala Slovenija v primerjavi s Hrvaško. Tajna Londonska pogodba naj se ne bi dotikala vojvodine Kranjske, pa je to bila najbrž cena, ki jo je plačala Slovenija na račun Hrvaške (Slika 8), da je tako na koncu pristal v rokah Italijanov samo majhen del Dalmacije. Zanimiv je podatek, da je Italiji odstopljeno ozemlje Kranjske dežele v velikosti 2.100¹⁹⁹ kvadratnih kilometrov. Če to površino primerjamo z današnjo Slovenijo (20.273 kvadratnih kilometrov), to predstavlja eno desetino današnje Slovenije.

195 Nasprotno temu pa Krizman trdi, da je sta Italiji pripadala tudi Cres in Lošinj, kar pa tudi po drugih virih ne drži (glej Krizman, Bogdan: *Jadransko pitanje pred Pariškom mirovno konferencijom* (1919–1920). Riječka revija, šte. 10, leto 1966, posebna izdaja, str. 14).

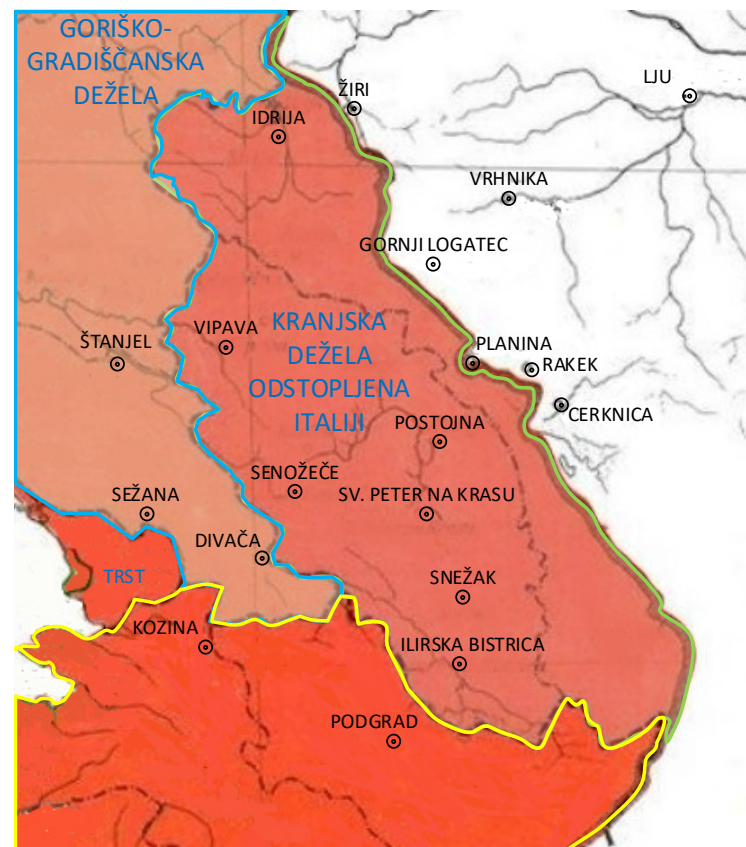
196 [Treaty of Rapallo, 1920 \(en-academic.com\)](https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/1000000000/Treaty_of_Rapallo,_1920).

197 [Agreement between France, Russia, Great Britain and Italy, signed at London, April 26, 1915 : France : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive](https://www.internetarchive.org/1915/04/26/signed-at-london-april-26-1915-france-free-download-borrow-and-streaming).

198 Šišić, Ferdo: *Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu*; Zbirka akata i dokumenata; Zbral in izdal Ferdo Šišić. Izvanredno izdanje Matice Hrvatske, Zagreb 1920, str. 7.

199 Kunej, Franc: *Zamolčana Istra, Kaj nam je bilo Slovencem do sedaj prikrito?* Debora, Ljubljana, 2006, str. 150.

Slika 8 - Odstop ozemlja Kranjske dežele po Rapalski pogodbi

Reševanje Hrvaške na račun Slovenije posredno pritrjuje tudi izjava Lloyd Georgea, da je *Reka*²⁰⁰ *postala tisto*

200 Gre za strateško pristanišče nekdanje Ogrske, ki je tudi vložila znatna finančna sredstva v njegov razvoj. Temu najbrž niso oporekali v takratni hrvaško-srbski koaliciji, ki je bila v koaliciji z budimpeštanskimi političnimi strankami, ki so skupaj vladale celotni Ogrski med leti 1905–1918.

orodje, s katerim je bila rešena Dalmacija,²⁰¹ čeprav je dejansko Kranjska dežela izgubila del ozemlja. Za navedeno območje pa niso potekali prav intenzivni zagovori, da mora ostati v 'naših rokah'. Ideje so še najbolj odražale *tampon mini državice z možnostjo poznejše priključitve italijanski ali naši strani*.²⁰² Hkrati pa je v razgovoru med Lloydom Georgeem in Trumbićem na vprašanje Lloyda Georgea, ali je njemu znana linija, katero je predložil predsednik Wilson kot mejo za Svobodno državo Reko,²⁰³ odgovoril Trumbić, da v njej živi po njegovi oceni 90 % Slovencev. Gre za območje na liniji mesto Reka do Postojne in severno oziroma vzhodno od te linije.²⁰⁴

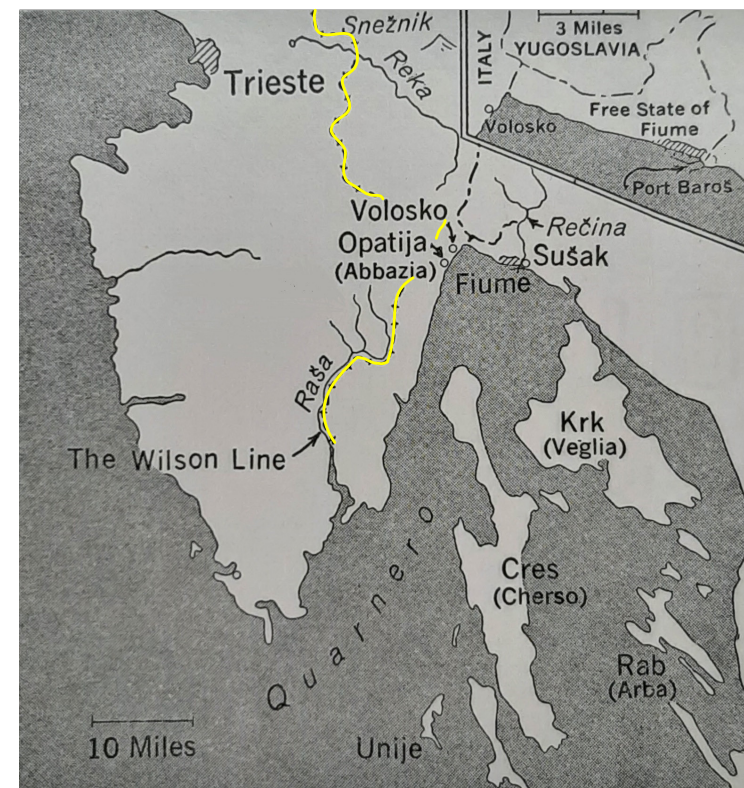
201 Šišić, Ferdo: Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu; Zbirka akata i dokumenata; Zbral in izdal Ferdo Šišić. Izvanredno izdanje Matice Hrvatske, Zagreb 1920, str. 96.

202 Šišić, Ferdo: Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu; Zbirka akata i dokumenata; Zbral in izdal Ferdo Šišić. Izvanredno izdanje Matice Hrvatske, Zagreb 1920, str. 78.

203 Prav tam.

204 Prav tam.

Slika 9 – Wilsonova linija²⁰⁵

Podrobnejša analiza bi pokazala, ali so navedbe Trumbića upravičene ali pa gre za namerno pretiravanje v korist jugoslovanske pogajalske strani. Znotraj jugoslovanske pogajalske strani pa analiziranje predvsem v odnosu med Slovenci in Hrvati, ker so bili Italijani v znatnejšem obsegu prisotni v zahodnem delu Istre oziroma zahodno od Wilsonove linije. Če pa bi lahko imeli navedbe za

205 Prirejeno po Lederer I.: Jugoslavia at the Paris Peace Conference. New Heaven-London 1963 (priloga).

točne, to dodatno potrjuje upravičenost, da Istrska dežela tudi glede na prebivalstvo – ne samo upravno – pripada Sloveniji in ne Hrvaški.

Temu v dobršni meri pritrjuje dejstvo, da so v Istri zavezniki sklenili vztrajati na Wilsonovi liniji in bi bilo pri tem dodeljeno Italiji 300.000 Jugoslovanov samo zato, da bi ustregli italijanskim strateškim in gospodarskim interesom. Za Reko pa je memorandum – kot skupna anglo-francosko-ameriška izjava, sprejeta 9. decembra 1919 – predlagal ustanovitev vmesne države, vključno z mestom, v kateri bi bilo 200.000 Jugoslovanov in 40.000 Italijanov in bi spadala pod okrilje Društva narodov z možnostjo poznejšega referenduma o dolgoročnem statusu mini države s ciljem priključitve Italiji ali takratni Jugoslaviji glede na izid.²⁰⁶ Do oblikovanja te vmesne države ni prišlo zaradi nasprotovanja Italije, ki je hitro ugotovila, da bi bil izid zanjo zagotovo neugoden. To je eden od dokazov, da je bila pravica narodov do samoodločbe bolj papirnati tiger kakor dejansko orodje za reševanje mejnega vprašanja. Glede obsega prebivalstva, ki ga obravnava izjava iz 9. decembra 1919, obstajata dve možnosti, odvisno katere podatke se upošteva. Če izhajamo iz podatka²⁰⁷ (90 % Slovencev in 200.000 Jugoslovanov) vzhodno od Wilsonove linije, potem dobimo naslednje narodnostno razmerje: 180.000 Slovencev ali 75 %, 40.000 Italijanov ali dobrih 16 % in 20.000 Hrvatov ali dobrih 8 %. Vidimo torej, da so Slovenci v tem vzhodnem območju Istre krepko prevladali. To velja še tem bolj, če upoštevamo dejstvo, da so bili Italijani 'skoncentrirani' v samemu mestu Reka in njegovem zaledju.²⁰⁸ Po drugi možnosti,

206 Lederer, Ivo, J.: Jugoslavia at the Paris Peace Conference. New Heaven-London 1963, str. 258–259.

207 Glej razgovor med Lloyd George in Trumbićem.

208 Lederer (1963, str. 262) navaja, da je italijanski pogajalec

ko številki dodamo še 300.000 Jugoslovanov, ki skoraj v celoti pripadajo slovenski skupnosti razen redkih izjem, živečih v Trstu, saj jih statistike drugače ne zaznavajo, je Italiji pripadlo 480.000 Slovencev ali 20.000 Hrvatov oziroma v razmerju 96 % Slovencev proti 4 % Hrvatov. Ob tem je zanimivo primerjati podatke v prejšnjih odstavkih z navedbo Trumbića, da bo Italiji pripadalo preko 400.000 rojakovov (angl. compatriots)²⁰⁹ v *Istri in njenem zaledju*.²¹⁰,

Nitti poskušal v pogajanjih z drugačnim pristopom z izražanjem bojzani, da Rečani nočejo, da bodo teptani (angl. trampled) zaradi protiitalijanskega razpoloženja. Seveda obstaja v viru besedni lapsus, saj Lederer navaja »anti-Croats mood« namesto »anti-Italian mood« (angl. razpoloženje). Na pomisleke Nittija je Trumbić odgovoril, da je to protiitalijansko razpoloženje umetno ustvarjeno s strani Madžarov. Trditvi bi lahko Nitti takoj oporekal z dejstvom, da je bila hrvaško-srbska koalicija v skupnem političnem zavezništvu z madžarskimi budimpeštanskimi strankami.

209 Lederer, Ivo, J.: Jugoslavia at the Paris Peace Conference. New Heaven-London 1963, str. 261.

210 Lederer (1963, str. 261) navaja Trumbića, ki pravi pogajalskemu območju *Istra z zaledjem* (angl. hinterland) in s tem ustvarja območje nedorečenosti glede vprašanja obsega same Istre in kaj predstavlja njeno zaledje. To je še tem bolj čudno, ker je bila tajna Londonska pogodba veliko natančnejša, saj izrecno navaja npr. grofiji Goriško in Gradiško, ki sta skupaj predstavljali pokneženo grofijo Goriško-Gradiščansko, ali Dalmacijo v njenih administrativnih mejah. Morda pa je bila ta nejasnost namenoma izražena zaradi tega, da se je zameglilo, kdo bo nosil večje breme mirovnega sporazuma (Slovenci, Nemci, Hrvati, Srbi, Madžari ...), čeprav se je v javnosti dajalo vtis iskanja za vse narodnostne skupine pravične razmejitev in s tem tudi javnosti dostopni pregled nad pogajalskim procesom, kar je bilo z objavami tudi storjeno. Vsekakor pa je mogoče trditi, da je razočaranje, ki je nastopilo ob podpisu Rapalske pogodbe, pokopalo vsakršne upe na pravično ureditev meje, za katero pa ni mogoče valiti vse krivde na italijansko stran, ampak dobršen del krivde nosi takratna slovenska oblast, ki ni zahtevala dovolj natančnega opisa predmeta pogajanj in pogajalskih predpostavk. Če koga v opombi preseneča izpostavljanje Srbov, pa je bilo veliko vojakov, ki so se borili na strani A-O monarhije srbske narodnosti. Najbolj znan je general Borojević. Zavajajoče razumevanje obravnavanega območja pa je kulminiralo

²¹¹ pri čemer pa se polovica od te številke nanaša na območje vzhodno od Wilsonove linije in je od tega – kot smo ugotovili – 180.000 Slovencev in 20.000 Hrvatov. Zahodno od Wilsonove linije pa podrobnejša razdelitev pripadnosti 200.000 *rojakov* med Slovenci in Hrvati ni znana.

Ker lahko številki variirata odvisno od zgodovinskega vira od minimalne do maksimalne, je v tem primeru Slovencev med 180.000 in 480.000 ter Hrvatov med 20.000 do 220.000. V najboljšem primeru je Slovencev 480.000 in Hrvatov samo 20.000 ter v najslabšem primeru za Slovenijo pa 'samo' 180.000 Slovencev in 220.000 Hrvatov. Z uravnoteženostjo napake bi bila realna slika naslednja: 330.000 Slovencev in 120.000 Hrvatov. Vpogled v številčna razmerja nas pripelje do razmerja 3 : 1 v »korist« Slovencev. Seveda pa se navedena statistika ne ujema s številčnimi podatki iz štetja 1911, kot se omenja v uvodu. Prav zato pa dodatno utež pri odločanju o meji pridobi ravno odstopljeno ozemlje Kranjske dežele, ki zavzema mnogo večjo površino kakor mesti Reka in Zadar z okolico ter otoka Lastovo in Palagruža.

V obeh primerih pa sta navedeni statistiki močan protiargument do sedaj splošno uveljavljeni doktrini, ki ga ponazarja narodnostni zemljevid Primorja izpred prve svetovne vojne. Narodnostni zemljevid iz leta 1911 enostavno ne zazna italijanske manjšine v mestu Reka in hkrati obeležuje slovensko narodnost samo v severnem delu Istre. Mnogo pozneje je zemljevid glavno hrvaško pogajalsko orodje, nekako 'uzakonjeno' splošno znano dejstvo. Narodnostni zemljevid pa je potrebno

dobrih deset let pozneje v učbeniku Krizmana (1977, glej poglavje *Izigrana Slovenija v zametkih nastajanja Države Slovencev, Hrvatov in Srbov*).

211 Podčrtal D. N.

obravnavati z mero previdnosti tudi zaradi nekdanjega Kraljestva Ilirije oziroma reorganizacije deželne uprave v Istri leta 1818 (glej Zemljevid razdelitve Istrskega polotoka med Kranjsko, Goriško in Istrsko deželo) ter nenazadnje priseljenci z območja Kraljestva Hrvatov in Slavoncev, ki so vnašali dodatne nejasnosti v istrsko okolje.

Lahko si dovolimo trditev, da je bila Rapalska in Trianonska pogodba rezultat 'spočetja otroka' začetne agresije A-O monarhije, ki je pripeljala do prve svetovne vojne. Če je bil začetek prve svetovne vojne pripisan centralnim silam, pa to še ni dovolj utemeljen razlog, po katerem bi se lahko trdilo, da bo konec vojne prinesel temu primeren rezultat. Tajna Londonska pogodba bi morala s svojo pojavno obliko sredi vojne vihre vplivati na modificiran končni rezultat kot začetna soodgovornost Italije za sprožitev vojne. Tega pa v vseh virih ni bilo zaznati. Končni izid odslíkava drugačno podobo, kot je bila na začetku vojne in še vedno ne znotraj okvira tajne Londonske pogodbe. Hkrati pa nam končna dejstva ne odslíkavajo za vse narode pravične²¹² razdelitve bremen in odgovornosti.

Vmesni predlog z vidika pravičnejše razdelitve bremen in odgovornosti ugodnega končnega rezultata za Slovenijo je potrebno razumeti kot kompromisni predlog *strokovnjaka za geografijo člana ameriške delegacije D. W. Johnsona, ki*

212 Krizman na primer navaja, da *ni dvoma, da je jugoslovanska delegacija prišla na pogajanja v Rapall težko obremenjena*, in doda, da so se neki klerikalci v državi (I. Šušteršič) *pajdašili* (hrv. šurovali) s »hrvaškim emigrantskim komitejem« (hrv. hrvatski emigrantski komitet). Krizman navaja »Šušteršič«, in z gotovostjo lahko trdimo, da gre zagotovo za nekdanjega deželnega vladarja Kranjske dežele. Pri tem gre za enotno liberalno ožigovanje zgodovinske osebe (»šušteršičjanska večina«, glej Taylor (1956), slovenska verzija, str. 273 ali Krizman, Bogdan: *Jadransko pitanje pred Pariškom mirovno konferencijom* (1919–1920). Riječka revija, šte. 10, leto 1966, posebna izdaja, str. 15).

ga je predal članu jugoslovanske delegacije Trumbiću. Po tem kompromisu bi Boka Kotorska z Lovčenom pripadala Italiji in bi bila Italija v zameno pripravljena prepustiti vse otoke Dalmacije in Kvarner.²¹³ Čeprav ni dovolj jasno, ali predlog zajema tudi kopenski del Dalmacije, pa je smiselno upoštevati predpostavko, po kateri bi tudi ta del pripadal Jugoslaviji. V tem primeru bi Tittoni, predsednik italijanske vlade, privolil v Wilsonov predlog (»Wilsonova linija«), tako da bi nova italijanska meja potekala po vzhodnem grebenu Julijskih Alp na reko Rašo, in prav tako privolil v Wilsonov predlog o žepni državi v mestu Reka, kjer bi Jugoslavija uživala takšne pravice – kot jih ima Poljska v Gdansk –, pri čemer se Čehom in Madžarom omogoči trgovinski izhod na Reki. Trumbić je takoj seznanil člane delegacije in predsednika takratne jugoslovanske vlade Protiča o tem predlogu in vsi so ga soglasno zavrnil, o čemer je Trumbić takoj obvestil ameriškega pogajalca.²¹⁴ Kompromis pa je bil najbolj ugoden tudi za to, ker se je z njim strinjala Italija in bi pod pokroviteljstvom ZDA vanj privolili tudi sopodpisnici Londonske pogodbe, tj. Velika Britanija in Francija.

Če ob spoznanju, da je pisanje pogodb, tudi sporazumov v času vojne za čase po vojni, povsem nekaj drugega kot pa njihovo uresničevanje v mirnodobnem času, pa lahko na podlagi te ugotovitve primerjamo tajno Londonsko pogodbo iz leta 1915 in »politkomisarjevo zgodbo«²¹⁵

213 Glej Krizman, Bogdan: Jadransko pitanje pred Pariškom mirovnom konferencijom (1919–1920). Riječka revija, šte. 10, leto 1966, posebna izdaja, str. 6. Potrebno je izpostaviti, da je bila Boka Kotorska z Lovčenom sestavni del Dalmacije. Omenjeni predlog pa ni bil edini ugoden za Slovenijo, vendar bi bil najbližje končnemu rezultatu z vidika vseh zainteresiranih strani. Vsekakor pa je potrebno izpostaviti, da je bil končni predlog za Slovenijo najmanj ugoden.

214 Prav tam.

215 Več o tem v knjigi Danijel Navodnik: pravična razmejitev med

iz leta 1944. Ugotovimo, da sta bili obe pogodbi ali sporazuma podpisana med vojno (prvo ali drugo svetovno vojno). Zato se primerjalno zastavljata najmanj dve vprašanji, in sicer:

Ali imata lahko status mirovne pogodbe? Težko, ker sta bili podpisani za časa vojne. Pa tudi drugače primer iz prve svetovne vojne ne prinese končnega stanja ureditve medsebojnih razmerij na podlagi Londonske pogodbe, ki ga lahko pojmuje kot vojaški pakt, ampak Rapalske mirovne pogodbe. Zadnji in ne prvi pravni akt določa nova geopolitična razmerja.

Kakšne so bile obljube Hrvaške Sloveniji, da bi privolila v ozemeljsko deljivost, kot jo opisuje sporazum oziroma »politkomisarjeva zgodba«? Prav zaradi nejasnosti opredelitve ozemlja med zaveznikoma Slovenijo in Hrvaško so morala steči pogajanja o rešitvi končne razmejitve.

Če se za konec poglavja osredotočimo na slovensko-hrvaški arbitražni primer, lahko vidimo veliko podobnosti. Najprej lahko zaključimo, da mirovna pogajanja nadgradijo osnovni začetni sporazum v mirovno pogodbo med državami. Začetni sporazum bi moral opredeliti nekakšen 'vojni plen' sodelujočih na eni strani. Ne vemo, ali je bilo Sloveniji v njunih medsebojnih pogajanjih leta 1944 obljubljen tudi območje Trsta z okolico. To v sporazumu ni določeno izpostavljeno. Čeprav je bila njuna politika temu naklonjena, pa je nastal problem, ker je Trst vključno z Istro in otoki postal predmet pogajanj tudi med zavezniki ZDA, Veliko Britanijo, Francijo in takratno Sovjetsko zvezo, če naštejemo samo nekatere na eni strani, in Italijo na drugi strani. Slovenija kot tudi Hrvaška sta v sklopu

Slovenijo in Hrvaško na območju Svobodnega tržaškega ozemlja, samozaložba, Celje 2020, str. 34–40.

svoje državnosti lahko vplivali na potek pogajanj samo v manjši meri. Interesi so bili glede na navedene pogajalce mnogo širši, kakor pa zgolj mejni problem med Italijo, Slovenijo in Hrvaško, zato je potreba po uveljavitvi širšega pogleda na arbitražni problem toliko večja. Smiselno bi bilo razširiti pogled na arbitražni problem z vidika obstoja državotvornosti Slovenije in Hrvaške v okviru A-O monarhije.

IV

Vpliv Karlovega razglasa na državotvornost avstrijskih dežel

Na podlagi *Karlovega razglasa* so se 21. oktobra 1918 na Dunaju sestali nemški poslanci državnega zbora iz avstrijske polovice A-O monarhije kot *začasne narodne skupščine za nemško Avstrijo*.²¹⁶ Iz dežel, kjer je so prevladovali nemško govoreči prebivalci, je bila nato 30. oktobra 1918 *ustanovljena Avstrija in si izvolila vlado* (Avstrijska prva republika).²¹⁷ Država je bila uradno potrjena s Senžermensko mirovno pogodbo 10. septembra 1919, ki pa je izrecno prepovedovala uporabo imena Republika Nemška Avstrija (nemško *Deutschösterreich*).

Enako so ravnali tudi poslanci v slovenskih deželah, in kot pravi pod psevdonimom Chronista Sontiacus, je na *torek, 29. oktobra, Narodno vjeće v zagrebškem saboru slovesno proglasilo jugoslovansko državo S. H. S. in isti dan se je v Ljubljani proglasila Narodna vlada za Slovenijo*.²¹⁸ Podobno kot je omenjeni pisec navedel datum 29. 10. 1918 – kot tisti datum –, ko je bil ustanovitveni zbor

216 Vir: <https://sl.wikipedia.org/wiki/Avstrija>.

217 Prav tam.

218 Chronista Sontiacus: Slovenci v Italiji. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 66.

najvišjih političnih predstavnikov za Slovenijo, je tudi urednik zbornika dr. J. Mal v zaključnem stavku v svojem predgovoru zapisal »v Ljubljani, na deseto obletnico naše osamosvojitve dne 29. 10. 1928«. Torej so kronisti, ki so bili tudi udeleženci prelomnih dogodkov, še deset let po tistih dogodkih pojmovali 29. 10. 1918 za dokončen prelom s prejšnjo oblastjo A-O monarhije. Zato je zaradi tega nerazumljivo, zakaj se je pozneje kot datum, ko so *predstavniki slovenskih političnih strank zbrali pogum in razum in sprejeli sklep, da se ustanovi narodna vlada za Slovenijo*,^{219, 220} začel pojavljati 31. 10. 1918. Da je bil ključni dan 29. oktober 1918, in ne 31. oktober 1918, je potrebno upoštevati tudi dr. Slaviča M., da so *v Ljubljani ta dan* (nanaša se na 29. 10. 1918) *z nepopisnim navdušenjem proslavljali prehod iz stare Avstrije v Jugoslavijo, tudi zastopniki slovenskega vojaštva so prisegli zvestobo Jugoslaviji*.²²¹

Še en dokaz je potrebno upoštevati in ta pravi, da se je Slovenija razšla z Avstrijo, in ne enostransko odcepila, je navedeno v *proklamaciji*²²² *samostojnosti v Ljubljani 29. oktobra 1918, in da je istega dne Narodno vijeće proglasilo državo Slovencev, Hrvatov in Srbov*.²²³ Pivec v kronološkem

219 Glej npr. Lenarčič, Andrej: Zapravljena nebesa pod Triglavom. Ljubljana: Samozaložba, 2013, str. 80.

220 Podrobneje, ko je opisano dogajanje 31. oktobra 1918 glej Brejc, Janko: Od prevrata do ustave. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 161.

221 Dr. M. Slavič: Državni prevrat v Mariborski oblasti. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 225.

222 Navedbe in poudarki so predvsem iz F. Dolinar, Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918, Založba Sij, Buenos Aires, 1971, str. 28.

223 Dr. Melita Pivec: Kronološki pregled glavnih dogodkov. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil

pregledu glavnih dogodkov misel zaključuje, da je bila *31. oktobra 1918 imenovana Narodna vlada za Slovenijo s predsednikom J. Pogačnikom in 12 poverjeniki*.²²⁴ Ločiti je potrebno med pojmom razglasiti samostojnost ali neodvisnost od imenovati najvišje predstavniško telo dežele ali zveze dežel.

Ker pa se v zgodovinskih virih pojavlja pojem proklamacija, ki opisuje dogodke tistega časa, je smiselno temu posvetiti nekaj več pozornosti. V smislu zavračanja okarakteriziranja prevratništva se je potrebno postaviti v bran zagovornikov, ki pravijo, da je bil proces osamosvojitve izpod »dunajske oblasti« v Sloveniji izpeljan s pomočjo *proklamacije*. Zato je najprej potrebno razčistiti, kaj omenjena beseda pomeni in od kod izvira. Proklamacija prihaja iz latinščine, *proklamare*, in pomeni razglasitev na primer osebe za kralja ipd. Njej nasproti stojijo sopomenke *deklarare*, ki pomeni lepo učeno govoriti (v pomenu tudi slovesne razglasitve ali ustoličenja osebe za kralja), kjer vsebina morda ni toliko v ospredju, in *reklamare*, ugovarjati. Pojmi so si torej pomensko povsem raznoliki, pa vendar je vsem skupni imenovalec govor oziroma izražanje volje posameznika, naroda ali ljudstva.

V slovenskem jeziku poznamo samo razglasiti in ugovarjati, zato so, ne glede na to, da ima proglasitev jezikovno neslovenski značaj, pisci želeli s "proglasitvijo" doseči, da je bila država najprej proglašena za samostojno in nato v drugem koraku z ustanovitvijo vlade tudi slovesno razglašena. Vmesno obdobje je bilo v procesnem pomenu obdobje, ko bi lahko odločitvi ugovarjali.

V smislu sporočilnosti pa sta si tako deklaracija kot proklamacija sorodni. Ker pa razglašanje konca neke

dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 760.

224 Prav tam.

države in začetek nove nimata ustaljenega predpisanega vzorca pojavljanja, je popolnoma irelevantno za nazaj oporekati načinu, ki ob nastanku ni zahteval pogojev veljavnosti tako deklaracije kot proklamacije. Ker so s *Karlovim razglasom* nastale nepovratne okoliščine, ko so bile z njim vrnjene tudi na 'zvezo deponirane' pravice, manifestacije v Ljubljani z javno proklamacijo ni mogoče prištevati med dogodke brez veljavnosti, kot je oseba ne glede na insignije kot kralj ustoličen, kajti insignije so notranja zadeva. Tudi kraj v primeru ustoličevanja je lahko predpisan ali pa tudi ne (na kraljevem dvoru, v cerkvi ipd.). Edino, kar šteje, je, da kdor ima kaj proti, naj ugovarja sedaj ali pa se podredi novim okoliščinam. Takšno dejanje, deklaracije ali proklamacije, samo po sebi ne sporoča, da prejšnji pravni red ne velja več. Prav tako ne, da se ustavlja železniški in cestni promet, pretrgajo diplomatski odnosi ipd. z drugimi deli nekdanje skupne države. Je čas miru ali pa tudi ne; lahko se uvajajo carine ipd.; predsednik vlade lahko priseže samo ustno prosto povedno ali pa svojo prisego prebere, *deklarira*, in jo tudi podpiše. Ker je bila v A-O monarhiji stopnja samostojnosti avstrijskih dežel visoka, se je potrebno upravičeno vprašati, zakaj bi med veljavne prištevali samo takšen pristop, ki je bil izpeljan v hrvaškem zboru v Zagrebu s širšo razpravo poslancev Kraljestva Hrvatov in Slavoncev in sprejemanjem 256. zapisnika te seje, katerega zaključki so bili – kot se pojavljajo v zgodovinskih gradivih – »pretrganje vse državnopravne vezi Hrvaške z madžarskim in avstrijskim cesarstvom«. Če so s sklepom *pretrgali vezi z avstrijskim cesarstvom* (tudi slovenskimi deželami), potem so proklamaciji (adekvatno osamosvojitvi istega dne), izvedeno v Ljubljani, potrdili in ne ji ugovarjali. Povsem logično pa je, da so – zaradi mnogo manjše stopnje samostojnosti tega kraljestva kljub zvenečemu imenu – morali najprej *proklamirati* in

ne *deklarirati* neodvisno državo v okviru regij Dalmacije, Hrvaške in Slavonije, in da pristopajo v skupno narodno državo Slovencev, Hrvatov in Srbov na celotnem območju tega naroda. S proklamacijo se izraža začetek nove tvorbe (države) in z razglasitvijo vlade pa se je takšno stanje tudi dejansko doseglo. Vmes pa je vedno prehodno obdobje.

Ob pomenu proklamacije pojasnjeni v prejšnjem odstavku je naravnost nerazumljivo, da se vnaša takšno skoraj malodušno stanje z razlagami, da »slovenskih državnopravnih vezi s habsburško hišo in avstrijskimi deželami sploh ni pretrgal noben državnopravni subjekt«. ²²⁵ Toliko bolj je nerazumljivo, če se smatra za suverenega. Zakaj bi moral o tem kogarkoli seznanjati, če ni nobene potrebe po pretrganju »državnopravnih vezi«, ki so tako in tako – razen v vojnih razmerah, in še tam ne v celoti – pripeljane v območje vsakdanjega pragmatizma med sosedi. Prav nasprotno od ostrega tona, ki ga podčrtana besedna zveza dobesečno sporoča. Tako je v tem smislu še bolj nenavadno izvajati zaključke, po katerih *gre deželi Kranjski kot tudi drugim kronovinam, ki niso bile kraljestva, neka državnost, in zato ne bi bilo težko dobiti utemeljitve v avstrijski državnopravni literaturi. Sicer pa je bila slovenska dežela prvotno »držela« in ima isti koren kot država.* ²²⁶ Prav pojem »neka državnost« izpade kot popolnoma neustrezen. Zaradi tega bi bila naloga ^{227, 228} *Kranjskega deželnega zbora pretrgati vse vezi*

225 F. Dolinar, Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918, Založba Sij, Buenos Aires, 1971, str. 28.

226 Prav tam.

227 Prav tam.

228 O tej problematiki bi bilo mogoče polemizirati tudi iz drugih zgodovinskih virov, vendar je na tem mestu izpostavljena ravno navedena knjiga, ki je bila izdana v politično begunskem okolju v Argentini in bi zaradi tega pričakovali večjo osebnostno avtonomnost pisca.

s habsburško hišo in avstrijskimi deželami, čeprav so se vse čutile suverene kot npr. Češka ipd., ki tudi ni obveščala Kranjskega deželnega zbora o svoji samostojnosti, pa se jim ne zmanjšuje pomen procesa vzpostavljanja polne suverenitete. Ko pisec nadaljuje, da bi moral zbor *po tem aktu takoj oklicati združenje vsega slovenskega ozemlja v Zedinjeni Sloveniji kot samosvoji državi s središčem v Ljubljani*.²²⁹ pa iz njega izhajata dva zaključka. Združenje se je zgodilo z razglasitvijo vlade 31. 10. 1918, da prevzema oblastne pristojnosti. Več o tem v poglavju Uradni listi Narodne vlade SHS v Ljubljani. Sklep o *samosvoji državi s središčem v Ljubljani* pa ni bil izpolnjen, ker je umanjala v polnopravnem pomenu osmišljena državotvorna misel nosilcev oblasti. Pisec zaključuje svoje razmišljanje, da so *post festum*, ko so nekateri to estetično pogreško le zaznali, začeli govoriti, da je bila slovenska svoboda in jugoslovanska država razglašena na Kongresnem trgu z manifestacijo mas 29. oktobra.²³⁰ Javna razglasitev v luči samoodločbe narodov z visoko stopnjo avtonomnosti, skoraj celo brez dvoma o polni državnosti, brez vnaprejšnjih predpisanih postopkov se sprevrže v prevrat, ki se naj bi dotikal samo Slovencev v avstrijskih deželah, ne pa tudi Hrvatov, še manj pa najbrž Slavoncev v Kraljevini Hrvatov in Slavoncev ali Dalmatincev. Prav poznejši dogodki popolne uveljavitve unitarističnih tendenc so nakazovali potrebo po osmišljanju kronološkega dogajanja takratnega časa s prevratništvom v ospredju. Prevečkrat pa se mešajo notranji problemi, npr. sestava vlade, pristojnosti, avtonomnost regij, unitarizem/centralizem ipd., z zunanjimi vezmi in prav ta pomanjkljivost ločevanja med notranjimi razmerji in zunanjimi vnaša vso zmedo. Problem nastopi tisti trenutek, ko se tujina vmešava v notranje zadeve. Za takšno početje, po katerem bi se

229 Podčrtal D. N.

230 Prav tam.

dunajska oblast vmešavala v ljubljanske notranje zadeve, pa ne obstaja niti najmanjši dokaz.

Na relaciji med Ljubljano in Zagrebom je potrebno podati nekoliko spremenjeno interpretacijo. Pri konstituiranju Narodnega vjeća SHS v Zagrebu se navajajo trditve, da sta odsotnost A. Korošca in politika *hrvatskih strank*²³¹ popolnoma izolirala vodstvo SLS, ko je šlo za vpliv in zveze v Narodnem vjeću SHS, zato iz tega razloga Slovenska ljudska stranka ni neposredno sodelovala pri odločanju ob razglasitvi Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, vendar pa je ta dogodek sprejela s popolnim soglasjem.^{232, 233} Trditev pokaže na kontradiktornost, kajti na eni strani naj se SLS ne bi udeležila odločanja o razglasitvi države, kar je bilo dejansko res in pravilno, ker je šlo v hrvaškem zboru tako za konstitutivno odločanje znotraj Ogrske v Kraljestvu Hrvatov in Slavoncev, ki so k temu dodali tudi Dalmacijo. Konstitutivno dejanje oblikovanja Države Slovencev, Hrvatov in Srbov je moralo priti v drugem koraku, kajti najprej je bilo potrebno sprejeti odločitev glede pravice do samoodločbe in nato združitve v novo državno skupnost. Želi pa Zečević morda nakazati splošno tendenco zavračanja vpliva A. Korošca in SLS, torej katoliških krogov, pri odločanju v Narodnem vjeću in poznejše upravičevanje predvsem od leta 1945 dalje, da so liberalni krogi pripomogli k razmahu velesrbskega hegemonizma do leta 1941. Najpomembnejša do takratna politična sila je bila tako odrinjena od ključnih vzvodov oblasti novo nastajajoče države in tudi *znanih manifestacij v Ljubljani 29. oktobra 1918 v podporo razglasitve države*

231 Podčrtal D. N.

232 Momčilo Zečević, Na zgodovinski prelomnici, Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 50.

233 To pa ne izkazuje iskrenih namenov po med sosedskem sodelovanju.

niso organizirali Narodni svet oziroma voditelji VLS, vendar ne iz bojazni, da se morda ne bi strinjali s temi dogodki, temveč iz bojazni, da ne bi prišlo do revolucionarnih nemirov in manifestacij.²³⁴ Vedeti moramo, da je Zečević predstavnik komunističnega gibanja, katerega značilnost naj bi bilo iskanje tretje politične poti poleg katoliške in liberalne.

Vprašanje oblikovanja vlade je bolj tehnične narave in ga je potrebno ločevati od ustanovitvenih vprašanj, saj je bilo v takratnem času oblikovanih več pokrajinsko pogojenih vlad za Dalmacijo, Hrvaško in Slavonijo ter Bosno. Oblikovanje vlade pa sproža vprašanja glede upravne organiziranosti nastajajoče Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Npr., če ne bi bila oblikovana vlada tudi za Slovenijo, potem bi lahko soglašali s tezo, da bi bila zgolj Slovenija upravljana neposredno iz Zagreba, čeprav bi preostale našete dežele imele pokrajinske vlade. To bi veljalo celo za območje Hrvaške in Slavonije s sedežem v Zagrebu.

Zanimivo pa je, da gradiva,²³⁵ ki obravnavajo takratni čas, dajejo dogodkom napačno razlago. Brejc²³⁶ pravi, da je 31. oktobra 1918 dr. Albert Kramer, takratni slovenski tajnik pri Narodnem vijeću v Zagrebu, po napotilih hotel vplivati – najbrž na dr. Antona Korošca, predsedujočega Narodnemu veču, in hkrati tudi predsednika VLS – na sestavo novo ustanovljene vlade.²³⁷ In iz tega naj bi bilo razbrati, da naj bi imel A. Korošec kot predsedujoči

234 Prav tam.

235 Glej tudi Lenarčič, Andrej: *Zapravljena nebesa pod Triglavom*. Ljubljana: Samozaložba, 2013, str. 80.

236 Brejc, Janko: *Od prevrata do ustave*. V: *Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 163.

237 Prav tam.

zagrebškemu veču možnost vplivati na sestavo vlade v Ljubljani. Temu ni mogoče pritrditi, kajti s tistim trenutkom, ko je A. Korošec prevzel krmilo vodenja veča, je bila njegova pristojnost po sprejetem statutu tč. 2 zgolj in samo *vodenje skupnih vprašanj po zastopanih odposlancih*.²³⁸ Če bi bilo izraženo močnejše nasprotovanje ustanovitvenim sklepom nastajajoče vlade v Ljubljani, pa bi to pomenilo kršenje statutarnih pravil ne glede na to, da sta tako novo predsedujoči Narodne vlade v Ljubljani Josip vitez Pogačnik in predsedujoči Narodnemu vijeću v Zagrebu dr. Anton Korošec prihajala iz iste, Vseslovenske ljudske stranke.

Pri tem je zanimivo še to, da so poznejši dogodki izkazovali dobršno mero finančne avtonomnosti in z Narodnimi stražami^{239, 240} tudi avtonomnost Narodne vlade v Ljubljani, tako se je ustanovitveno dejanje potrjevalo s konkretnimi oblastnimi ukrepi.

Vseeno pa je potrebno priznati določeno nedorečenost glede na to, kako so si dogodki sledili. Nedorečenost izvira iz osnovnih razhajanj glede zasnov, kako naj se novo nastajajoča državna tvorba udejanja kot država navzven in kot skupina avtonomnih enot navznoter. Čeprav nedorečenost, ki je izvirala iz želje, da bi iz Zagreba (državni nivo) z večjo vplivnostjo delovali tudi na območjih

238 Dr. Josip Jerič: *Narodni svet*. V: *Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 149.

239 Brejc, Janko: *Od prevrata do ustave*. V: *Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 167.

240 Srbi so Beograd zasedli šele 2. novembra 1918, ko je praktično nova oblast v Ljubljani začela delovati. Podrobneje glej Brejc, Janko: *Od prevrata do ustave*. V: *Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 169.

(avtonomnih enot), kar pa ni bilo skladno s statutarimi določili, ni imela bistvene teže pri sestavljanju Narodne vlade SHS v Ljubljani, pa je iz zapisnika Osrednjega odbora Narodnega veča SHS z dne 30. oktobra 1918 razbrati poskus političnega pritiska. Med njimi je npr. sklep po predlogu Ivana Hribarja, da *naj predsedstvo vlade Narodnega vječa v Zagrebu stopi v stik z Narodnim svetom v Sloveniji glede imenovanja vlade v Ljubljani. Pri tem postavlja zahteve, da morajo v vladi v Ljubljani biti zastopane vse stranke enako, kot so zastopane v Narodnem vječu, in da morajo glede oseb, ki bodo zastopane v vladi, podati predloge predsedstvu Narodnega vječa SHS v Zagrebu, do katerih se bo predsedstvo opredelilo.*^{241, 242}

Poskuse iz Zagreba, da bi vplivali na oblikovanje vlade v Ljubljani, pa je potrebno pogledati tudi v luči takratnih dveh pogledov nastajajočih predvsem večnacionalnih držav. Prvi je zastopal stališče centralistično in unitarno vodenje države, kjer je črpal navdih v internacionalističnih smernicah tistega časa. O tem je bilo v tem gradivu na več mestih kar nekaj zapisanega. Nasproti temu pa je stal drugi pogled na razvoj državnosti, ki je zagovarjal manjši vpliv oblastnega centra nad pokrajinami in več njihove samostojnosti. Kot posledica udejanjanja načela avtonomnosti političnega prostora v takratnem času

241 Zapisnik Osrednjega odbora Narodnega veča SHS z dne 30. oktobra 1918 (podrobneje glej Građa o stvaranju jugoslavske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 420). Zapisnik vsebuje tudi imena prisotnih, od katerih sta samo dva predstavnika Slovencev (Hribar, Kramer, Ravnikar) od 29 prisotnih. V istem zapisniku je tudi sklep, da se *na ladje izobesijo hrvaške zastave*.

242 Zanimivo in kontradiktorno prej povedanemu glede pristojnosti Antona Korošca in ostalih, ki so jim je bila z vstopom v Narodnega veča SHS v Zagrebu dana omejena pooblastila in pristojnosti, če je celotna struktura poskušala dajati vtis omejene samostojnosti in omejenih pristojnosti centraliziranih državnih funkcij.?

se je A-O monarhija obdržala toliko stoletij in dosegla velikost največje države v Evropi. A-O monarhija je bila bolj kot ne edina večnacionalna državna tvorba v evropskem prostoru, če izvzamemo Rusijo, Španijo, Švico in Veliko Britanijo. Poznejša pogajanja pri združitvi Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljestvom Srbije so pripeljala do končnih statutarnih pravil, med katerimi je potrebno izpostaviti, da po novi ustavi, ki je bila pozneje sprejeta, noben *izmed treh bratov* drugače, kot je bilo predhodno dogovorjeno s *Krfsko deklaracijo pri sklepanju ustave*, ne bo mogel braniti in uveljaviti svoje *državnopravne* odnosno *avtonomistične* *pretenzije*,²⁴³ čeprav naj bi bila *združitev v eno državo* *prostovoljna in narejena skladno z uveljavljanjem teh teženj* ter v kateri noben brat (podčrtal D. N.) *ne bo majoriziran*, pri čemer je mislil na *srbske kroge*, po prevratu v Sloveniji *ustvarjenega* statusa quo ki ne nameravajo sprejeti kot *izvršenega dejstva*. Razočaranje Brejca zaradi *preveč popustljivosti in prekrotnosti* je bilo toliko večje, ker je bila *ustava sklenjena celo z nekaterimi slovenskimi glasovi, ki se jih pa zagotovo ne da opravičiti*.²⁴⁴ Pomenljivo je, da se je Brejc popolnoma zavedal *državnopravnih* pravic, kajti v nasprotnem bi ne mogel izpostavljati teženj v tej smeri. Poznejši dogodki do leta 1941 pokažejo v dobršni meri nazadovanje dosežene državotvornosti oziroma deželne samostojnosti slovenskega naroda.

Zakaj se kot datum, ko je bila ustanovljena slovenska vlada, popolnoma napačno poudarja 31. oktober 1918 in se 29. oktober 1918 popolnoma zanemarja? S slednjim datumom so se slovenske dežele po tisoč letih skupnega

243 Dr. Janko Brejc: Od prevrata do ustave. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 166.

244 Prav tam.

bivanja razšle z deželami, ki so tvorile skupno Avstrijo. Z datumom 31. oktober 1918 pa je Slovenija dobila enotno vlado, medtem ko je bila pred tem Slovenija razdeljena na več medsebojno in tudi z ostalimi primerjalno enakovrednih dežel z enakovrednim pristopom pri upravljanju. Vse dežele so posedovale formalno enake vlade in je bilo njihovo razlikovanje zgolj odraz političnih prepričanj, če se pusti ob strani narodnostna vprašanja. Enako so tudi Avstrijci zabeležili datum 21. oktober 1918 kot datum deklarativnega konca sobivanja z drugimi deželami in je 30. oktobra 1918 zgolj nastala nova skupna prehodna vlada nemških dežel A-O monarhije. Odgovor na vprašanja, zakaj se poudarja napačne datume, je potrebno iskati v pravnem nerazumevanju besedila, ki pravi, da je »Predsedništvo Narodnega vijeća v Zagrebu kot vrhovna oblast države Slovencev, Hrvatov in Srbov na predlog Narodnega sveta v Ljubljani za Slovenijo imenovalo to-le vlado« z razglasnim datumom 31. oktober 1918 in objavljenim datumom dne 4. november 1918 v 1. številki Uradnega lista Narodne vlade SHS v Ljubljani. Da je lahko Narodno vijeće v Zagrebu potrdilo predlog sestave nove vlade v Ljubljani z veljavnostjo sklepa 31. oktobra 1918, ki je bil pozneje objavljen, pomeni, da je bila izoblikovana vlada (ustanovitveni zbor) za Slovenijo pred 31. oktobrom 1918 na podlagi vrnjenih suverenih pravic posameznim deželam. Pri tem je potrebno ločevati med načelno izraženo voljo o prevzemanju oblasti (ustanovitev države) od konkretne sestave njihovih predstavnikov (ustanovitev vlade). Zato je v Zagreb potoval predlog o sestavi vlade s konkretnimi imeni najvišjih predstavnikov oblasti na Slovenskem. Če slovenske dežele ne bi dobile vrnjenih vseh suverenih pravic z Dunaja v Ljubljano, bi imel najvišji državni organ, to je Narodno vijeće v Zagrebu, možnost vplivanja na oblikovanje vlade ob pogoju, da bi

bila Narodnemu vijeću v Zagrebu dana takšna možnost. Ta pogoj, izhajajoč iz *Karlovega razglasa*, pa tisti čas ni bil izpolnjen. Ker pa so se slovenske dežele, kar je zelo pomembno v združitvenem procesu, kot suveren pravni subjekt združile z drugimi enakovrednimi subjekti državnega prava v skupno državno tvorbo, je potrebno razumeti poslani predlog zgolj in samo v seznanitvenem pomenu. Pri tem je potrebno morebiten prenos dela suverenih pravic iz Ljubljane v Zagreb ločevati od ustanovitvenih pravic slovenske državne enote. Najprej je potrebno imeti vse suverene pravice, kar je bilo s *Karlovim razglasom* zagotovljeno, šele nato je v drugem koraku mogoče te pravice v omejenem obsegu prenašati izven državnega suverenega območja.

Dne 31. oktobra 1918 je bila osnovana skupna narodna vlada v Ljubljani za Kranjsko, celotno Primorje (tudi Trst z okolico, Goriško-Gradiščansko območje in Istro z otoki) ter slovenski del Koroške in Štajerske.²⁴⁵ Z vidika pogleda na pravnozgodovinske okoliščine tistega časa bi govorili o Zedinjeni Sloveniji na ostankih nekdanje A-O monarhije (v nadaljevanju Zedinjena Slovenija). O dejanju ustanovitve skupne narodne vlade je bila obveščena dunajska centralna vlada, ki je »dejstvo, da Narodni svet v Ljubljani prevzema v svojo suvereno upravo slovenske dežele, vzela brez ugovora na znanje«. ²⁴⁶ Ostaja dvoumnost,

²⁴⁵ Andrej Lenarčič: *Zapravljena nebesa pod Triglavom*. Samozaložba, Ljubljana, str. 80. Če je v Zagrebu 29. oktobra 1918 nastajal poskus ustanovitve države Slovencev, Hrvatov in Srbov v okviru nekdanje A-O monarhije, pa takšna nastajajoča tvorba ni mogla imeti nobenih pravnih posledic. Statusno so bila območja še vedno formalni ogrski del skupne A-O monarhije, saj je šele 16. novembra 1918 nastala l. madžarska republika, ki bi lahko podelila določenim območjem pravico odcepitve od skupne države. Upravna samostojnost pa še ni dovolj velik pravni dokaz obstoja samostojne suverene entitete v mednarodnem okolju.

²⁴⁶ Andrej Lenarčič: *Zapravljena nebesa pod Triglavom*.

zapisana v Lenarčičevi knjigi, saj na strani 78 pravi, da je bila *ustanovljena vlada s poslanci*, na strani 80 pa pravi, da so *predstavniki slovenskih političnih strank zbrali pogum in razum in sprejeli sklep, da se ustanovi narodna vlada za Slovenijo*. V izogib dvoumnosti bi bilo logično zapisati, da so predstavniki slovenskih strank sprejeli politični razglas tako imenovani *Ljubljanski razglas*, ki nalaga poslancem, da oblikujejo Narodno vlado za Slovenijo. Glede na to, da so bili poslanci legitimno izvoljeni za svoje funkcije, so imeli zakonito pravico odločanja tudi o suverenih pravicah dežel, katere so zastopali. Mandat odločanja o suverenih pravicah na ravni države, torej tudi o novih pravicah združevanja, njim z njihovo izvolitvijo še ni bil podan, ker to takrat ni bilo izpostavljeno politično stališče, ampak je njihova legitimna pravica nastala s *Karlovim razglasom*. Monarh ni bil več suvereni vladar, ampak je svojo samostojnost prenesel na deželno raven. Odločitev za ustanovitev Narodne vlade za Slovenijo, ki so jo poslanci sprejeli, je lahko imela podlago v *Ljubljanskem razglasu*, vendar pa zanje ni bila absolutno zavezujoča sama po sebi, kot tudi današnji poslanci pri odločanju niso zavezani v popolnosti slediti strategijam lastnih strank. Odločitev takratnih poslancev pa je bila zavezujoča ravno toliko, kot jo za zavezujočo arbitražno odločbo pojmujejo današnji poslanci, kajti kot je bilo prikazano, poslanci niso imeli poslanstva ustanavljati novo državno tvorbo, pa vendar so si legitimiteto poskušali izboriti s splošnim ljudskim soglasjem.

Vprašati se moramo, ali bi imel ugovor na *razglas* sploh kakšno težo glede na to, da je sam po sebi dajal možnost deželam prosto izbiro poti v mednarodno okolje; poti, ki bi dajala posameznim deželam pravico združevanja ali pa tudi popolnoma samostojne poti vsake dežele

Samozaložba, Ljubljana, 2013, str. 78.

zase. Vsakršen ugovor bi pomenil zanikanje lastnega že sprejetega zakonitega akta, to je *razglasa*, kar pa bi pod vprašaj postavilo tudi zakonitost razglasitve Avstrije.

Zanimiva je razlaga v viru,²⁴⁷ ki obravnava prvo madžarsko sovjetsko republiko. Pravi, da je bil *razglas prvenstveno* namenjen negermanskim prebivalstvom v kronskih deželah Cislejtaniije, to je v deželah avstrijskega dela A-O monarhije, da oblikujejo v sklopu lastnih nacionalnih zborov prvi korak pri preoblikovanju dvojne monarhije v federalno zvezo.²⁴⁸ Torej gre za širšo v mednarodnem okolju pravnozgodovinsko splošno prisotno razlago tistega časa. Zato je zmanjševanje njegovega pomena v slovenskem prostoru neumestno.

Ni nepomembna zavajajoča trditev, ki so jo ustvarili slovenski levičarski krogi in ki ne daje nobenih smiselnih vrednostnih sodb, da je *razglas cesarja Karla torej obstal v okviru dualizma in je zapiral Slovincem pot v Jugoslovansko državo*.²⁴⁹ Razglas je res bil predlog za preoblikovanje Avstrije, če upoštevamo v okviru dualizma ločeni avstrijski in ogrski del. Načelni bi bili namreč naslednji koraki: Slovenija bi bila oblikovana v okviru avstrijskih dežel v prvem koraku (Goriške, Istrske in Kranjske dežele ter slovenski del Koroške in Štajerske dežele). Izločena bi bila Trst, kjer bi bil tako in tako dosežen

247 Vir: <https://theorangefiles.hu/the-first-hungarian-republic/>.

248 V originalu besedilo pravi: »On October 16, 1918, Emperor-King Charles issued a manifesto calling for the non-German nationalities in the Cisleithanian (Austrian) crown lands of the Austro-Hungarian Monarchy to form their own national assemblies as the initial step in the transformation of this part of the Dual Monarchy into a federal state.« (vir: <https://theorangefiles.hu/the-first-hungarian-republic/>).

249 Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitev v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 39.

poseben sporazum, in pa Prekmurje, ki bi pravno formalno ostalo v okviru Ogrske. V drugem koraku bi se Slovenija združila po postopku združenih nemško govorečih dežel. Dosegli bi zedinjeno Slovenijo v okviru preoblikovane monarhije v zvezo dežel. Ostala pa bi samostojna entiteta Dalmacija, ki bi se lahko poljubno pridruževala. Kako bi se razreševalo vprašanje drugih dežel v okviru avstrijskega dela A-O monarhije, tukaj ni pomembno, ko gre za odnos »slovenstva znotraj Avstrije«.

Ne moremo trditi, da bi bilo uresničenje *razglasa* za Slovenijo veliko ugodnejše, ker bi bila tudi v tem primeru pot negotova. Dvomiti pa je, ali bi bilo manj ugodno kot biti v sestavi Jugoslavije z izrazito centralistično in unitaristično oblikovano skupnost. Dravska banovina ni posedovala praktično nobene samostojnosti ali obdržala kakršnekoli državotvorno uveljavljene pravice iz časov A-O monarhije.

Politične sile v slovenskih deželah in širše

Premnogokrat v zgodovinskih gradivih naletimo, da pisci združijo svoja osebna politična prepričanja s prepričanji zgodovinskih oseb in z njihovo takratno oblastno zmožnostjo v sedanjosti opravičujejo dejanja ter tako vplivajo na naravni tok zgodovine. Tako hote ali nehotе vnašajo – namesto nevtralnega pogleda na zgodovino – svoje lastno videnje. Pogosto se dogaja, da se nekaterim zgodovinskim osebam daje po nepotrebnem prevelik pomen, medtem ko se druge potiska v ozadje. Do teh zgodovinskih anomalij prihaja, ko imajo zgodovinski pisci težavo zavzeti nevtralno pozicijo glede idej, ki jih posamezniki zagovarjajo, in sposobnosti njihovega uresničevanja. Če pisci ne posvetijo dovolj analitičnega primerjalnega razmišljanja oblastnim strukturam in položaju ter vlogam zgodovinskih oseb v teh strukturah, se ustvarja občutek vplivanja na bralce in s tem spreminjanja javnega mnenja. To poglavje nima namena v podrobnosti analizirati obeh pogledov na zgodovinske osebe, to je z vidika politične in dejanske oblastne moči, ampak predvsem izpostaviti njihovo vlogo pri nastajanju 'istrskega vprašanja'.

Karel I. Habsburški je 25. maja 1918 v Badnu sprejel delegacijo »Nemcev in nemškutarjev iz slovenskih dežel. V tej t. i. badenski avdienci je cesar poudaril nedeljivost vsake od teh dežel.«²⁵⁰ Prav tako pa je »obljubil, da bo vlada ostro nastopila proti agitaciji za ustavnopravno

250 Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitev v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 14.

odcepitev slovenskega ozemlja».²⁵¹ Perovšek ne poda opredelitve, koga ima za nemškutarje. Zelo verjetno pa se pojem nanaša na deželane, ki so bili po rodu Slovenci, a so prevzeli nemški jezik kot splošni občevalni jezik. Zagotovo so slovenščino poznali, vendar so čutili odpor do njene rabe v vsakdanji govorici.

Uvodoma lahko ugotovimo, da je bila še konec maja 1918, torej komaj dobre štiri mesece pred *Karlovim razglasom*, na eni strani še kako izrazita nenaklonjenost oblasti kakršnikoli delitvi posameznih ustavnopravnih dežel in na drugi strani 'odcepitvi' oziroma odsvojitvi dela dežele s pripojitvijo drugi deželi. V vsakem primeru lahko rečemo, da je bila takrat politična klima izrazito nenaklonjena reformističnim idejam v celotni A-O monarhiji. Nič pa ni bilo govora na tej avdienci, da bi se nastopalo ostro proti samostojni poti vsake od ustavnih dežel. Dovoliti si smemo špekulacijo, da so avstrijske dežele imele že po ustavnopravnem aktu zagotovljeno pravico do samoodločbe vsake dežele kot celote. Ali so bili predstavniki sprejeti na avdienco zgolj zato, ker so izražali zavezanost nespremenjeni A-O monarhiji, je lahko dejstvo političnih smernic in podpora oblastnim strukturam v takratni državi. Nikakor pa to ne more z vidika političnega izražanja mnenj znotraj *infra legem* predstavljati edine pravne norme. Toliko kot so imeli predstavniki ustavnopravno pravico biti za nespremenjeno A-O monarhijo, ki je kot zveza nastala v preteklosti zaradi izražene takratne volje, toliko so imeli drugi pravico izražati mnenja o osamosvojitvi dežel. Edina dodatna norma, ki je nastala kot rezultat tega, pa je bila, da se dežele ne bodo delile in se deli ne bodo odsvojili, torej oddvojili od enih dežel, in se pripojevali k drugim

251 Prav tam.

deželam. Tako je bila v pravnem smislu zagotovljena svoboda izražanja političnih idej ne glede na to, ali se vse vpletene strani s tem strinjajo ali ne. Pri tem tudi različne politične moči vpletenih strani ne morejo biti v pravnem smislu razlog, da bi politična nemška večina v A-O monarhiji s svojimi mnenji smela prevladati nad slovensko manjšino.

Tako je bila avdiencia posredno s svojo togostjo tudi povod, da so »vse politične stranke – katoliška Vseslovenska ljudska stranka (VLS), liberalno usmerjena Jugoslovanska demokratska stranka (JDS) in Jugoslovanska socialdemokratska stranka (JSDS) – komaj dva dni za tem, 27. 5. 1918, sprejele skupno izjavo, ki je pomenila prelomen trenutek v razvoju gibanja za slovensko narodno samoodločbo»²⁵² na način, da se je preklicala *brezpogojna* podrejenost habsburški monarhiji. To je bil mejnik, ki je po tisočih let pomenil konec sobivanja pod 'skupnim klobukom'. Pot do te *državne misli* je imela vzpone in padce ter je bila v dobri meri posledica sposobnosti zgodovinskih oseb, da so prepoznale takratne okoliščine in pogoje, ki so temu botrovali.

V nadaljevanju ne bo odveč, če se posvetimo najprej Vseslovenski ljudski stranki, ki je nastala oktobra 1909 z združitvijo deželno organiziranih katoliških²⁵³ strank, kjer

252 Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 13–14.

253 Momčilo Zečević: Na zgodovinski prelomnici. Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 24. Zečević opisuje strankarsko dogajanje v A-O monarhiji in tudi pozneje. Vendar je potrebno vzeti v zakup dejstvo, kdaj je knjiga izšla (1984). Obdobje prežeto izrazito z 'ločevanjem duhov' tudi z verskim etiketiranjem političnih strank in

so bile zastopane politične sile z območij Kranjske in v drugih slovenskih deželah, Štajerska, Koroška, Goriška in Trst.²⁵⁴ Vseeno pa njena vloga ni bila nacionalno dovolj prepričljiva, saj so se J. E. Krek, A. Korošec in J. Brejč resda v oktobru 1898 kot zastopniki narodne stranke kot predhodnice poznejše VLS udeležili sestanka pravašev v Trstu in se ob tej priložnosti izrekli za pravaški program in za priključitev Zedinjene Slovenije k Hrvatski na temeljih hrvatskega državnega prava.²⁵⁵ Še v letih 1911–1912 si je SLS (mišljeno je VLS, opomba D. N.) prizadevala, da bi to zamisel na istih osnovah uresničila skupno z združenima hrvatskima strankama prava.²⁵⁶ VLS je ohranila v svojem programu tudi skoraj do konca prve svetovne vojne, ko je prišlo do sprememb v vodstvu stranke,²⁵⁷ da je hrvatsko državno pravo temelj za zedinjenje Slovencev in Hrvatov²⁵⁸ ob trdni naslonitvi na monarhijo in Habsburžane.²⁵⁹ Predlogi so šli celo tako daleč, da je bil na mizi predlog 'slovensko-hrvatske manifestacije', da bi se Slovenci odrekli svojega knjižnega jezika in se združili v enoten južnoslovanski hrvatsko-slovenski narod.²⁶⁰ Z vidika te izražene misli ne gibanj. Skratka, z demoniziranjem vsakršnega pluralnega družbenega okolja.

254 Prav tam. Zečević omenja posebej Goriško in Trst. Ne pa tudi posebej kraje v Istri. Dejstvo pa je, da življenjepis dr. Otokarja Rybarja navaja njegovo delovanje tudi v Istri, vendar v sklopu skupnega boja Slovencev in Hrvatov proti italijanskemu iredentizmu.

255 Momčilo Zečević: Na zgodovinski prelomnici. Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 38.

256 Prav tam.

257 Najbrž je bil povod za to odstavitev predsednika stranke dr. I. Šušteršiča. Podrobneje Momčilo Zečević: Na zgodovinski prelomnici. Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 40.

258 Momčilo Zečević: Na zgodovinski prelomnici. Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 40.

259 Momčilo Zečević: Na zgodovinski prelomnici. Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 41.

260 Momčilo Zečević: Na zgodovinski prelomnici. Maribor:

bi mogli apriorno zatrjevati, da je bila pri njih vseskozi prisotna državotvorna misel, ampak je slednja nastajala postopoma in se je ob prelomnih dogodkih v oktobru in novembru 1918 odrazila z ministroma Krekom in Brejcem v Narodni vladi Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Korošcem kot predsednikom skupne vlade novonastale Države Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu. Z današnjega vidika pa je popolnoma nerazumno stališče, da naj bi se naslonili na hrvaško državno pravo, ko pa vemo, da je bil upravni ustroj enak v vseh deželah avstrijskega dela A-O monarhije na glede na formalno poimenovanje (vojvodstvo, kraljestvo, poknežena grofija). Zagotovljena je bila dokaj visoka stopnja samouprave. Prav nasprotno že sam Bernatzik, njihov sodobnik in ustavnopravni strokovnjak, daje hrvaškim deželam mnogo manjši državotvorni pomen kot deželam avstrijskega dela A-O monarhije.

Zanimivo je vprašanje, zakaj so si hrvaški pravaši za srečanje izbrali ravno Trst, ko pa vemo, da niti v samem mestu kot v njegovem širšem zaledju niso bili narodnostno prisotni. Zagotovo bi smeli iskati odgovor v smeri, da je bil Trst upravno središče Primorja, to je - Goriško-Gradiščanske poknežene grofije, mesta Trst in Istrske dežele. Ob tem se zastavlja vprašanje, s kakšno legitimno pravico so kot zagrebška stranka vstopali na ozemlje avstrijskih dežel. Morda se odgovor skriva v zgodnjih začetkih hrvaškega ekspanzionizma. O tem več v drugih poglavjih. Morda je potrebno iskati odgovore, da je bila družbena klima v 'večkulturnem' Trstu mnogo bolj naklonjena takšnim zamislim kot na Ogrskem. Vsekakor pa je eno izražanje političnih stališč, povsem nekaj drugega pa upravna organiziranost.

Založba obzorja Maribor, 1986, str. 40.

Usoda liberalnih strank je bila nekoliko drugačna. Liberalci kot nekakšna protiutež katoliškim strankam so se združevali v *slogaškem smislu kot političnem predstavniku v Edinosti v Trstu in v Političnem društvu za Hrvate in Slovence v Istri*.²⁶¹ Bila pa je njihova vloga večkrat v nasprotju z zgodovinskimi interesi slovenskega naroda: začeni z nedemokracijo in reakcionarno politiko, ki so jo zaradi strahu pred klerikalizmom zastopali slovenski liberalci v boju proti uvajanju splošne volilne pravice v Avstro-Ogrski, pa vse do centralistične in unitaristične jugoslovanske države.²⁶² Njihovi nasprotniki, pri čemer je težišče kritike, ki je izhajala iz vrst VLS, so sodili, da je liberalna ideologija »anacionalna«,²⁶³ in poudarjali, da »nikoli ni čutila potrebe po knjigah in časopisih, pisanih v njenem duhu (torej slovenska, op. D. N.), in je ostala idejno borbena in konfuzna; vse je bilo samo taktika in račun«.²⁶⁴ Liberalne politične sile so bile mnogokrat

261 Momčilo Zečević: Na zgodovinski prelomnici. Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 27.

262 Momčilo Zečević: Na zgodovinski prelomnici. Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 29.

263 Idejno so bili tako oddaljeni od naravnega toka dogodkov, da so se strinjali s postopnim zbliževanjem s hrvaškim jezikom, kar bi pomenilo v resnici asimilacijo v Hrvate, in da so celo obžalovali, da je Primož Trubar nekoč začel pisati v slovenskem jeziku, in poudarjali, da je tako onemogočil nastanek enotnega hrvatsko-slovenskega knjižnega jezika in združitev ne samo Slovencev in Hrvatov, ampak da so videli glavno nalogo in rešitev Slovencev v združevanju Južnih Slovanov na osnovi enotnega knjižnega jezika. – Kakor da je rešitev družbenega problema v njegovi nasilni ukinitvi. Ivan Cankar je zato tem razumnikom dejal, da so pozabili nase, na svoje ime, svojo domovino in slovensko kulturo. Podrobneje glej Momčilo Zečević: Na zgodovinski prelomnici. Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 55.

264 Momčilo Zečević: Na zgodovinski prelomnici. Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 29.

*nenacionalne in oportunistične*²⁶⁵ in bolj ko je stranka sledila tem usmeritvam, tem bolj se je kazala njena odvisnost od prevlade vladajočega nemškega naroda.²⁶⁶

Pa vendar sta obe sili znali stopiti skupaj v kritičnih trenutkih tistega časa, torej v odločilnih nacionalnih bojih, npr. v dogodkih med prvo svetovno vojno, ob Majniški deklaraciji, v odzivu na badensko avdienco, ob razpadu monarhije, ustanovitvi Države Slovencev, Hrvatov in Srbov in jugoslovanskem zedinjenju.²⁶⁷ To načelno stališče Zečevića vseeno potrebuje dodatno razlago. Če je bil poskus državotvorne misli še prisoten ob nastajanju jugoslovanskega združevanja, pa so prav slovenski liberalci bili na koncu tista politična skupina, ki je z izdatno pomočjo omogočila razglasitev prvoletnarskega akta in ustanovitev skupne jugoslovanske države na osnovah unitarizma in centralizma.²⁶⁸ Liberalci so tako poskrbeli za velik zaton državotvorne misli na slovenskem ozemlju ne samo pred prvo svetovno vojno s prevelikim angažiranjem z nemškim velekapitalom v času uvajanja splošne volilne pravice v Sloveniji, ampak tudi ob nastajanju Države Srbov, Hrvatov in Slovencev. Primeroma se navaja samo nepismenost, kateri nikakor ne smemo zmanjševati pomena. Omenjeni družbeni pojav pomeni veliko razvojno oviro vsake družbe. Torej je katoliško gibanje z njegovim zavzemanjem za pismenost igralo izrazito pozitivno vlogo v takratni slovenski družbi. Če je bila v slovenskem političnem prostoru prisotna kritika na račun liberalcev iz

265 Momčilo Zečević: Na zgodovinski prelomnici. Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 29.

266 Momčilo Zečević: Na zgodovinski prelomnici. Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 28.

267 Momčilo Zečević: Na zgodovinski prelomnici. Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 29.

268 Momčilo Zečević: Na zgodovinski prelomnici. Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 57.

vrst konservativnih²⁶⁹ sil, da so premalo načelni in da ne dajejo slovenskemu jeziku potrebnega mesta v prostoru, pa so tudi iz liberalnih vrst na račun konservativcev prihajale kritike, predvsem Vseslovenske ljudske stranke (Mihailo Rostohar). Liberalci se niso strinjali s predlogom, po katerem bi se združili *katoliški Hrvatje in Slovenci ali 'Planinski Hrvati', ker so pozabljali na pomen združitve tudi s pravoslavnimi Srbi*.²⁷⁰ – Torej »trk« ideje združitve dveh katoliških 'južnoslovanskih' narodov z idejo združitve južnoslovanskih narodov brez verskih temeljev. Pri tem pa Črnogorci ali Makedonci za slovenske liberalce niso predstavljali omembe vredne narodnostne skupine. Z današnjega zornega kota gledano je tako eden kot drugi popolnoma preživet pogled, o čemer z razlogom pa v tem gradivu ne bo govor, ker slednje pomeni nepotreben odklon od predmeta raziskovanja.

Če so v določenih političnih strukturah živele ideje nadnacionalnega pomena – z oblikovanjem jugoslovanske skupnosti –, pa so iz vrst socialnih demokratov (Tuma, Prepeluh, Dermota) prihajale ravno tako kritike, saj se niso strinjali z idejo o *stapljanju jugoslovanskih narodov v kulturnem in jezikovnem smislu*.²⁷¹ Gre za predstavnike socialdemokracije pred prvo svetovno vojno. Tako bi smeli trditi, da so samo socialni demokrati imeli preroško stremljenje, da je poznejša pravica narodov do samoodločbe (Woodrow Wilson, 1918) dana le tistim ljudstvom, katerim se uspe opredeliti s samostojno kulturno in jezikovno samobitnostjo. Gre za mednarodne

269 Menim, da ima izraz klerikalen preveč negativen prizvok, zato je bolje uporabljati izraz konservativen. V obeh primerih je govora o laični versko, tj. katoliško orientirani skupnosti.

270 Momčilo Zečević: Na zgodovinski prelomnici. Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 60.

271 Momčilo Zečević: Na zgodovinski prelomnici. Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 63.

standarde opredeljevanja te pravice. Pozneje je dobila mesto v Deklaraciji ob ustanovitvi Združenih narodov leta 1948.²⁷²

Slovenskim politikom je ne glede na notranja nesoglasja uspelo toliko strniti vrste še za časa prve svetovne vojne, ko morebitno premirje še ni bilo na vidiku, da so se zbrali ter med 16. in 17. avgustom ustanovili Narodni svet za slovenske dežele. Dejanje ustanovitve opiše Jerič takole: *Dne 16. avgusta 1918 je bila tedaj javno, na najširši in reprezentativni podlagi ustanovljena vse stranke obsegajoča politična organizacija, ki si je stavila za glavni smoter, združiti Slovence in istrske Hrvate [...] in ustanoviti samostojno jugoslovansko državo*.²⁷³ V političnem smislu se je takratnim politikom še zdelo samoumevno, da Istra v celoti pripada centru v Ljubljani ne glede na to, da so v njej živeli tudi Hrvati. Po tistem datumu naslovi Anton Korošec, poznejši predsednik Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, na zaupnike VLS apel po *pobiranju denarnih prispevkov za 'Narodni svet'*, pri čemer opozori, da *Narodni svet ne more pobirati davkov, pač pa je po njegovem dolžnost posameznika, da si sam naloži prostovoljni davek*.²⁷⁴,²⁷⁵ Ni brez razloga opozoril, da Narodni svet še nima vseslovenske zakonodajne funkcije, ker so se davki do

272 Glej primeroma Ernest Petrič: Pravica do samoodločbe. Sociološka in politološka Knjižnica 16. Maribor: Založba obzorja Maribor, 1984.

273 Dr. Jos. Jerič: Narodni svet. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 146.

274 Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 21.

275 Več kot očitno izhaja iz povedanega, da je bil *Narodni svet* ob njegov nastanku zgolj politično telo slovenskih strank, ni pa hkrati imel tudi najprej zakonodajne funkcije s sprejemanjem novih davčnih obremenitev in nato tudi izvršne funkcije s pravico pobiranja davkov.

takrat razpisovali ali v deželnih zborih ali pa v dunajskem parlamentu.

Tako se postavlja temeljno vprašanje legitimnosti *vrhovnemu vodstvu 'Narodnemu svetu v Ljubljani'*,²⁷⁶ če vemo, da je imela A-O monarhija pred vojno delujočo upravno-izvrševalno in še posebej davčno politiko. Prav pravica postavljati zakone, s katerimi se pobirajo davki, je ena temeljnih pravic vsake v danih okvirih samostojne enote. Ker pa je proti koncu vojne postajalo stanje pri izvrševanju davčne politike vse slabše, je bilo samoumevno, da so morali in poskušali aktualni slovenski politiki poseči na področje delovanja davčne politike prav z namenom, da se davki pobirajo in se zagotavljajo osnovni pogoji za delovanje državnih struktur. Posredne navedbe Hribarja so bile z oblastnega vidika popolnoma ustrezne, kajti kot pravi, so se *vsled agitacije, ki jo je finančni odsek razpredel po vsej Sloveniji in Istri [...] jeli kmalu po tem prihajati večji in manjši prispevki od vseh strani*.²⁷⁷

Ker se Slovenija in Istra omenjata ločeno, je smiselno podati komentar na to. Če je torej Narodni svet pobiral prostovoljne prispevke za skupno koalicijo strank, ima omenjanje Istre politični predznak – denar, namenjen za skupno delovanje slovenskih političnih strank v takratni državi. Če pa je bilo pobiranje davkov osmišljeno kot oblastno dejanje – na kar ga posredno opozarja Hribar –, kot neposredno opravljen pregled dohodkov in izdatkov v bilanci pisarne Narodnega sveta v tistem obdobju –, potem je razumeti, da je Ljubljana oblastno v finančnem smislu pokrivala tudi Istro in je bila tako finančna funkcija

276 Jurij Perovšek, prav tam.

277 Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 22 (glej tudi opombo 26 na omenjeni strani).

v Ljubljani združena za vse dežele, kjer so bili Slovenci tako ali drugače zastopani v nekdanjem avstrijskem delu A-O monarhije razen za Dalmacijo. Tisti trenutek namreč, ko so se zbrana sredstva razdeljevala po zakonodajnih pravilih in ne po strankarskem ključu, pomeni nesporni dokaz uresničenja 'oblastne želje' po Istrski deželi. Tega pa ni mogoče obravnavati kot enostranskega odcepitvenega dejanja, ampak kot namero o upravičenosti do območja. Če bi strnili misli, bi povzeli, da tolikšna, kot je bila legitimnost *Narodnega sveta* kot celota v smislu pobiranja davkov, toliko je bila Istra oblastno podrejena Ljubljani. Tako izrecno poudarjanje ločenosti Istre od Slovenije je pomembno zgolj in samo v osebni interpretaciji posameznikov. Z vidika *uti possidetis* pa ni mogoče izvesti vodenja skupne upravne politike ne glede na morebitno drugačno stališče posameznikov, kot smo uvodoma postavili trditev, da so eno osebna stališča posameznikov, nekaj povsem drugega pa skladnost njihovih stališč z legitimnostjo.

Kljub temu Perovšek na eni strani trdi, da je nastajala *hkrati s tem, ko je odmirala legitimna avstro-ogrška oblast, vzporedna oblast, ki jo je izvrševal Narodni svet za Slovenijo in Istro in njemu podrejeni organi. Postajala je vsak dan bolj učinkovita, s tem pa tudi za Slovenijo dokaz zagotavljanja suverenosti*, kajti kot pravi, po »meddržavnem pravu je oblast suverena šele potem, ko je učinkovita. Pri tem pa ni pomembno, ali je suverena oblast nastala po ustavni poti ali na revolucionarni način,²⁷⁸ pri čemer pobiranja denarnih prispevkov posebej

278 Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 23.

ne izpostavlja. Vseeno želi pridobiti na stanju prava *infra legem* z trditvijo, da je *Država SHS uresničevala vsa temeljna načela, ki jih zahteva mednarodno pravo za nastanek in obstoj držav*, kamor se prištevajo *prebivalstvo, ozemlje, organizirana oblast, ki je neodvisna od oblasti drugih držav, in sposobnost imeti zunanje odnose z drugimi državami ob izpolnjevanju svojih meddržavnih obveznosti*.²⁷⁹ Zdi se, kot da drugo meddržavno pravilo *odstop ozemlja* (cesija) postane nepomembno in neutemeljeno, če do tega dejanja vseeno pride. Prav odsotnost prava pa je lastnost vojnega stanja. Za tisti čas se bi ne moglo reči, da je A-O dejansko razpadla, saj je bil za nemške dežele v avstrijskem delu to čas preoblikovanja v prvo zvezno republiko Avstrijo. Res pa je, da so se skrhave in ponekod popolnoma prekinile povezave med zvezno ravno in deželnimi upravami. V današnjem sodobnem upravnem izražanju bi postavili trditve, da je razpadala dotedanja zvezna oblast, 'republiške' pa so še naprej delovale in se je v različnih delih skupne A-O monarhije vzpostavljala nova zvezna oblast.

Pomembno dejstvo, ki odslikava normalen tok dogodkov, se izkaže v avgustu 1918, ko je Kranjski deželni predsednik Attems vprašal Dunaj, kako mu je *ravnati glede shoda v Ljubljani*, ki je bil napovedan za 16. in 17. avgust istega leta. Na vprašanje je notranji minister odgovoril, da *nima nič pripomniti k seji parlamentarnega kluba v Ljubljani, ko imajo te tudi Nemci. Zborovanje je dovoljeno, preprečiti pa je treba nacionalne manifestacije*.²⁸⁰ Pojem *nacionalne manifestacije* je precej ohlapen in bi se z današnjega pogleda na preteklost navezoval na poskuse

279 Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 61.

280 Dolinar, France: Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918, Založba Sij, Buenos Aires, 1971, str. 21.

osamosvojitvenih teženj posameznih delov avstrijskega dela A-O monarhije. Jasno je, da – zaradi vojnih razmer – to ni bilo zaželeno, če ne celo strogo prepovedano. Sploh če bi k takšnim 'manifestacijam' dodali ulične nereda na eni strani in kolektivno odgovornost za vojno stanje na drugi strani. Hkrati pa je bilo tudi ravnanje deželnega predsednika povsem zakonito, saj je bilo potrebno ne samo zaradi vojnih razmer zagotavljati javni red in mir. Vseeno pa je vojna *okrepila moč nemškega in madžarskega elementa v cislitavski in translitavski polovici, ki sta obvladovala državni aparat*,²⁸¹ in je bila vojna po njihovem *priložnost za rešitev ustavnih problemov*.²⁸² V tem pogledu je bila torej vsaka pot legitimna, če je bila širše gledano še vedno znotraj ustavnih okvirov *infra legem* in še vedno dovolj samosvoja v smislu *praeter legem*. Na tej točki se doktrine med nemškimi in slovenskimi sodobniki takratnega časa v Avstriji začnejo razhajati, da so prvi znali suvereno zagovarjati svojo pot, medtem ko smo se mi prepustili malodušju, ki je pripeljalo do značilnega *prevrata* pri vstopu v skupno zvezo s Kraljestvom Srbije.

Shoda 16. in 17. avgusta 1918 naj bi se *udeležili tudi Dalmatinci, ki pa so se opravičili, da zaradi težav v občevarju ne morejo sodelovati*.²⁸³ Tako bi vsa zadeva dobila širši pomen, na koncu pa je bil ustanovljen Narodni svet za Slovenijo in Istro. Pri tem pa je zelo pomenljivo sporočilo te odklonitve prav jezik. Ker so Dalmatinci menili, da se bo govorilo na shodu v slovenščini, glede na razvoj dogodkov malo verjetno v nemščini, pomeni, da je imel shod predvsem slovenski značaj, ki je vključeval tudi

281 Dolinar, France: Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918, Založba Sij, Buenos Aires, 1971, str. 12.

282 Prav tam.

283 Dolinar, France: Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918, Založba Sij, Buenos Aires, 1971, str. 20.

Istrsko deželo, kar je glede na okoliščine, zgolj 'avstrijske' in ne tudi 'ogrske', bilo povsem zakonito izrekanje.

Doslednost ali nedoslednost političnih sil na Slovenskem se velikokrat interpretira, tako kot opisuje Taylor, da *to ni bil le trenuten*²⁸⁴ *izbruh, ko je Radic*²⁸⁵ *leta 1914 rekel, da so Srbi brezobziren sovražnik vzvišene dinastije, naše monarhije in posebno hrvaškega načina življenja*«, saj je tudi Korošec, voditelj klerikalne stranke, ki je predstavljala večino Slovencev, rekel celo leta 1917, da je »naše hrvaško-slovensko ljudstvo trdno in do kraja odločeno, da ostane do smrti zvesto monarhiji in vzvišeni vladarski hiši Habsburžanov«. Nadaljuje, da je še junija 1918 kranjski deželni zbor, ki je bil izključno slovenski, obsodil »izdajalsko« dejavnost Trumbića,²⁸⁶ poveljnika jugoslovanskega predstavnika v tujini.²⁸⁷ Čeprav je bilo že dva dni po badenski avdienci, 25. maja 1918, izdano sporočilo vseh slovenskih političnih strank, da je konec *brezpogojne* podrejenosti habsburški monarhiji, pa je bilo uradno sporočilo dežele še vedno enotnost v okviru A-O monarhije.

Trumbić je bil pripadnik jugoslovanskega gibanja tistega časa iz Dalmacije in je bil do začetka prve svetovne vojne zagovornik, da bi se Dalmacija, ki je bila ustavnopravna

284 Taylor, Alan John Percivale: Habsburška monarhija 1809–1918. Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske, Ljubljana 1956, str. 273.

285 Stjepan Radić predsednik in organizator Hrvaške kmečke stranke.

286 Taylor, Alan John Percivale: Habsburška monarhija 1809–1918. Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske, Ljubljana 1956, str. 273.

287 Trumbić je bil zagovornik jugoslovanske ideje delujočega izven A-O monarhije, predvsem na misiji v Londonu 1915–18, ko ustanovi jugoslovanski odbor v maju 1915 in postane njegov predsednik.

dežela v okviru avstrijskega dela A-O monarhije, združila s Hrvaško in Slavonijo, ki je bila skupna upravna enota v okviru ogrskega dela A-O monarhije. Da je bila usoda Dalmacije nedorečena, je polemiziral že Bernatzik. Glej tudi dodatek C in D.

Če je ideja oblasti v mirnem času leta 1914 še tolerirala, pa je logično, da je zaradi lojalnosti oblasti, ki jo porajajo vojne razmere, potrebno izjavo v tem smislu tudi razumeti. Kakšne bi bile posledice za politika, ki bi se v vojnem času zavzemal za razkosanje lastne države v smislu meddržavne osamosvojitve ali odcepitve posameznih delov A-O monarhije? Ali takšno početje ne velja za veleizdajo? Soglašati s tezo, da v času prve svetovne vojne ni bilo teženj po *preureditvi habsburškega cesarstva* kljub *ustavitvi parlamentarnega delovanja z delnimi diktatorskimi pooblastili vrhovnim poveljnikom*,²⁸⁸ pa bi bilo popolnoma neustrezna razlaga takratnega časa. O tej problematiki je napisanega veliko pravnozgodovinskega gradiva.

Zanimivo zgodovinsko vzporednico med letoma 1918 in 1990 je mogoče potegniti z dejstvom, po katerem je bil v marcu leta 1918 *sestaneč članov nemškega Volksrata iz alpskih dežel na Dunaju*, ki so z vso silo zatrdili, da si ne dajo vzeti cest do Jadranskega morja v Ljubljani ter ustanovili *Deutscher Volksrat für Krain*, čeprav na *Kranjskem po uradni statistiki ni bilo niti pet odstotkov* Nemcev (opomba D. N.).²⁸⁹ Njihovo stališče je bilo lahko politično legitimno. Nikakor pa ne moremo soglašati s tezo, da bi smelo imeti pomemben vpliv na upravno

288 Dolinar, France: Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918, Založba Sij, Buenos Aires, 1971, glej poglavje Majniška deklaracija.

289 Dolinar, France: Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918, Založba Sij, Buenos Aires, 1971, str. 17.

ureditev slovenskih dežel, kljub zagovarjanju zveznih načel. Podobno so ravnali predstavniki srbskih krogov v Sloveniji leta 1990, ki so šteli zgolj podoben odstotek. Potrebno je izpostaviti, da so bile leta 1990 v Sloveniji tudi druge narodnostne manjšine in ne zgolj srbska.

Taylor s tem, ko navaja zavzemanje za obstoj A-O monarhije, želi povedati, da to ni bil trenuten navdih z navajanjem letnice 1914, ampak da z omenjanjem Koroščeve izjave leta 1917, da »izbruh« ni bil osamljen, saj se je tudi slovenska stran zavzemala za ohranitev monarhije. Ni pojasnjeno, kaj je dejansko pisec mislil s tem pojmom. Zagotovo pa bi bilo zelo obremenilno za Korošča, če bi se ugotovilo, da je vseskozi vedel za pogajanja in za *nemško zvijačo, ki je ponujala avstrijsko ozemlje Italiji, in je, nasprotno, avstrijska diplomacija poplačala Nemčijo* (podčrtano dodal D. N.), tako da je *ponudila Franciji Alzacijo in Loreno*.²⁹⁰ Čeprav gre za svojevrsten lapsus, pa je bilo dejstvo, da sta bili Alzacija in Lorena del Nemčije, ki je po koncu prve svetovne vojne pripadel Franciji.

Zapisnik s seje Narodnega sveta, političnega organa, v Ljubljani z dne 6. novembra 1918 navaja, da sta *zastopnika dr. Červar in dr. Laginja izjavila, da pristopata k Narodnemu vjeću, ter da se Istra izloči iz N. S.*²⁹¹ Ni popolnoma jasno, ali gre za celotno Istrsko deželo ali deloma zgolj za južni del polotoka glede na statistično zastopanost prebivalstva po narodnostnem kriteriju. V prvem primeru gre za izrazito samovoljno politično stališče političnih predstavnikov iz

290 Taylor, Alan John Percivale: Habsburška monarhija 1809–1918. Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske, Ljubljana 1956, str. 277.

291 Zapisnik s seje Narodnega sveta (podrobneje glej Građa o stvaranju jugoslavske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 492.

hrvaških političnih vrst. V drugem primeru pa bi se sledilo upravnim usmeritvam, ki jih je zastopala vlada v Ljubljani.²⁹²

Poudariti je potrebno, da sta bila do takrat člana političnega narodnega sveta v Ljubljani in sta s svojim političnim stališčem izražala odcepitev Istrske dežele od skupnega Primorja. Tudi zaradi tega, ker je Istrska dežela pripadala upravnemu središču v Trstu, bi takšno dejanje morali pojmovati kot izrazito samovoljno, saj ne nakazuje, ali se namerava oblikovati ločena vlada za del Istre, ampak naj bi se avstrijska Istrska dežela pripojila ogrskemu Zagrebu. S takšno navedbo želimo izpostaviti dejstvo o dveh ločenih pravnih sistemih. Tako nikakor ni mogoče privoliti v to, da bi bila predstavnika mimo vseh dotakratnih demokratično sprejetih načel in pravil in bi bila enostavno v sestavi Narodnega vjeća v Zagrebu. Sporočilo je mogoče brati tudi tako, kot naj bi imenovana imela tako široka pooblastila, da bi lahko odločala o usodi celih regij. Kot vemo, pa tako preprosto to ne gre.

292 Glej poglavje Zapisniki Narodne vlade SHS v Ljubljani, tč. 9.

Ustanovitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu in njena mednarodnopravna legitimnost ter zgodovinska ozadja

Kot vemo, je bila A-O monarhija po letu 1866 dualna ustavna monarhija z ločeno avstrijsko in ogrsko organiziranostjo državne ureditve. Vprašanju, kaj je botrovalo odločitvi za nastanek zveze ustavnopravnih avstrijskih dežel v okviru Habsburške monarhije, in kaj odločitvi v Ogrskem kraljestvu z medlo samostojnostjo nekaterih območij, v tem gradivu ne bo poglobljenega govora, vseeno pa uvodoma pa nekaj besed o tem. V avstrijskem delu se največkrat omenjajo 'zgodovinski' razlogi z vsakokratnimi kompromisi pri ustavnih reformah, da je bila dosežena dovolj velika raven enakosti med sicer različno zgodovinsko pogojenimi deželami. Pri ogrskem delu pa se največkrat omenjajo razlogi v zaslugah pri združenem osvobajanju izpod turškega jarma. Zaradi tega se »priznavajo« odškodnine v ogrskem delu, ker so se podredili skupnosti, in se mnogokrat zavračajo vsiljene reforme z namenom podreditve skupnosti v avstrijskem delu. Tako je bila dualnost precej asimetrična v korist ogrski deželi.

S takšno 'dediščino' so vstopile posamezno različne dežele v proces osnovanja novih držav. Kljub raznoliki preteklosti pa bi naj Država Slovencev, Hrvatov in Srbov temeljila na statutu, kjer sta bistveni dve prvini.

- (1) Teritorialni princip (tč. 3), kjer Sloveniji – kamor spadajo dežele Kranjska, slovenski deli Štajerske, Goriške in Koroške ter mesta Trsta – pripada glede na 100.000 prebivalcev 14 poslancev in posebej

navedena *Istra* s tremi poslanci.²⁹³

- (2) Na *plenarnih zasedanjih* so lahko navzoči vsi izvoljeni poslanci državnega zbora na Dunaju in vseh deželnih zborov do takratne A-O monarhije.²⁹⁴

Dr. Josip Jerič poimensko našteva v opombi 3 slovenske zastopnike v Narodnem vjeću po *teritorialnem principu* kot političnem predstavništvu Slovencev, Hrvatov in Srbov: dr. Anton Korošec, dr. Lovro Pogačnik, dr. Ivan Benkovič, Bogumil Remec, dr. Izidor Cankar, dr. Anton Kobal, dr. Josip Jerič, Fran Smodej, dr. Vekoslav Kukovec, Ivan Hribar, dr. Vladimir Ravnikar, Dr. Albert Kramer, Anton Kristan, namestnik Jos. Petejan oz. Svetozar Belič in zastopnik Trsta.²⁹⁵ Četudi niso poimensko naštet tudi predstavniki Istre, pa to še ne pomeni, da niso zastopani tudi slovenski interesi. Če to preslikamo na današnjo raven pravic, kjer je italijanski manjšini zagotovljena najvišja raven in ima tako poseben ustavnopravni status, pa to pomeni, da bi moral v takratnem *političnem organu*, kot ga v *statutu* določa *teritorialni princip*, biti zastopan en slovenski predstavnik od treh predstavnikov glede na število prebivalcev slovenske in hrvaške narodnosti, če upoštevamo dosegljive statistike o številu prebivalstva različne narodnosti.

Komentar pa je primerno dodati k točki 2 statuta, saj izkazuje namene zagotoviti pravno kontinuiteto pri prehodu iz A-O monarhije v novo državno tvorbo. Na deklarativni ravni je bila tako zagotovljena dobršna mera

²⁹³ Dr. Jos. Jerič: Narodni svet. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 149.

²⁹⁴ Prav tam.

²⁹⁵ Podrobneje glej Dr. Jos. Jerič: Narodni svet. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 148–149.

zakonitosti, saj so imeli izvoljeni poslanci prejšnje države še vedno določene statutarne pravice. Njihova vloga pa bi se počasi zmanjševala, bolj ko bi se oddaljevali od časa ustanovitve nove države. Špekuliramo lahko, da bi bilo po določenem času potrebno narediti ustavno reformo in tem poslancem določiti novo vlogo ali pa ob reformi ukiniti zastopanost po statističnem načelu.

Še bolj določena pa je vloga poslancev deželnih zborov ob sprejemanju statuta Narodnega vjeća med 5. in 8. oktobrom 1918, saj je bil *poslanec deželnih zborov (kranjskega, štajerskega, koroškega, goriškega, istrskega in dalmatinskega) izkazan posvetovalni glas*.²⁹⁶ Poslanci deželnih zborov niso hkrati zasedali tudi mest na 'zvezni' dunajski ravni, zato je že v tem koraku zaznati, da je v deklarativnem pomenu za slovenske avstrijske dežele vloga Dunaja – kot upravnega središča dežel – prenehala, še predno je bil sprejet *Karlov razglas*. Podobni procesi so se odvijali tudi v drugih, recimo temu neslovenskih deželah. Ker pa so imeli pravico do izpostavljenega mnenja, njihova vloga pokaže tudi demokratičnost celotne zamisli, kako udejanjati celotno zgradbo nove državne ureditve.

Na temeljih *Karlovega razglasa* začneta hkrati nastajati dve državni tvorbi. Prva avstrijska z izključno nemško govorečim prebivalstvom in druga slovenska v jugozahodnem delu A-O monarhije, če se omejimo samo na ta prostor. Jasno je, da je na severu nastajala nova Poljska in severozahodno Češkoslovaška. Kot nam je do sedaj že znano, je razglas lahko pogojno učinkoval samo na slovenske dežele v okviru avstrijskega dela A-O monarhije. Pogojno zaradi tega, ker daje razglas Trstu poseben status, kar bi praktično pomenilo, da bi se

²⁹⁶ Dolinar, France: Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918, Buenos Aires 1971, str. 37.

Zedinjena Slovenija, ko bi do nje prišlo, morala za status Trsta šele pogajati ali z avstrijsko novonastalo vlado ali z Italijo kot eno izmed članic antantnih sil, ki so pripomogle k premirju v prvi svetovni vojni.

Druga državna tvorba je nastajala v Zagrebu. Če bi za prvo ne mogli trditi, da je bila enonacionalna, saj so bili v določenem delu pripadniki različnih narodnosti (Nemci, Italijani, Madžari in Hrvati), pa tega zagotovo ni mogoče trditi niti za drugo, kjer je že iz imena Kraljestvo Hrvatov in Slavoncev razvidna sestava po narodnosti. Seveda je v nazivu zmešnjava, ker se v imenu nahajata narodnostna in zemljepisna pripadnost, ki pa združuje narodnostno raznolikost (Srbov, Madžarov itd.). Pri tem je potrebno pri drugi upoštevati tudi italijansko prebivalstvo na območju mesta Reke in v hrvaškem Primorju, ki ga je potrebno ločevati od avstrijskega.

Iz do sedaj povedanega več kot jasno izhaja, da je prva državna tvorba nastajala znotraj prava, *infra legem*. Temu je dajal pravni okvir tudi sam razglas ne glede na odklonilno stališče do njega. Za nastajanje druge državne tvorbe pa ne moremo trditi, da je proces potekal brez dvoma znotraj *infra legem*, ker ni bilo nobenega zakonitega pravnega akta, s katerim bi bilo mogoče utemeljevati nastajanje te državne tvorbe. Upravičevati samega sebe za dejanja je predvsem proces v sklopu pravice narodov do samoodločbe. Tako kot je z nastankom razglasa nastala pravna podlaga, s katero je bila zagotovljena pravna zakonitost razdruževanja, tako bi moral tudi budimpeštanski parlament sprejeti pravno normo (deklaracijo) *pravice do samoodločbe*, ki bi pomenila tudi pravico do razdružitve in ponovne združitve na novih temeljih, če bi bila takšna potreba. Ne glede na posledice (osamosvojitve ali ponovna združitve na novih temeljih)

je bilo takrat že znano pravno stališče razglasa, ki je dovoljeval eno ali drugo na podlagi samoodločbe. Čeprav je danes to predvsem hipotetično stališče, pa je slednje dobilo potrditev dve leti pozneje s koroškim plebiscitom, kjer so se prebivalci Koroške zakonito odločali, v kateri državi želijo živeti. Če je bilo nekaj takega mogoče zahtevati za posamezna območja v nekdanji skupni državi, pa bi takšno stališče moralo veljati tudi za celotno območje novo nastajajoče države. Ker pravni okvir ni bil postavljen prav zaradi nerešenega hrvaškega vprašanja, ne moremo trditi, da je državna tvorba Slovencev, Hrvatov in Srbov nastajala izven prava, *praeter legem*.

Smiselno je podati nekoliko širšo zgodovinsko sliko, ko je v začetku leta 1918 predsednik ZDA Woodrow Wilson razglasil politično pravico samoodločbe narodov, če je na pogorišču prve svetovne vojne nastalo več samostojnih držav na osnovi prej navzven enotne države oziroma je prišlo do njihovega preoblikovanja.

Ne moremo mimo dejstva, da je konec leta 1917 v Rusiji nastajala socialistična država, kjer je njen vpliv segal daleč preko državnih meja na različna evropska območja. Nam bližnja sta območje Prekmurja oziroma celotna nekdanja Ogrska v okviru A-O monarhije. Po vzoru Ruske sovjetske republike je tako dobro leto dni in pol pozneje z ljudsko revolucijo nastala sovjetska vlada v Budimpešti, *Madžarska sovjetska republika*, ko je dne 21. marca 1919 prevzela oblast od komaj štiri mesece stare prve republike, ki je deklarirano nastala 16. novembra 1918²⁹⁷ kot naslednica Kraljestva Ogrske. Madžarsko politično stališče in deloma pravna stroka trdita, da se je Hrvaška 29. oktobra 1918 *odcepila od Ogrske*.²⁹⁸

297 Vir: <https://theorangefiles.hu/the-first-hungarian-republic/>.

298 Prav tam (angl. secede; slov. odcepiti).

Ko je nastajala prva sovjetska republika, kjer je bilo v ospredju – po mnenju nekaterih pravnih krogov – zgolj preoblikovanje obstoječe oblasti, in z upoštevanjem dejstva, da je bil s *Karlovim razglasom* predlagan proces preoblikovanja avstrijskega dela v 'bolj' zvezno državo po načelu *dualizma*, ali smemo na podlagi obeh dejstev trditi, da je A-O monarhija kot celota prenehala obstajati kot dvojna država (dualna krovna oblast)? Dualna krovna oblast je dejansko prenehala obstajati. Tako je hkrati s tem prenehala obstajati tudi skupna oblast na vseh območjih obeh političnih središč (Dunaj, Budimpešta). To pa še ne pomeni, da je bila enostavno ukinjena tudi oblast v vsaki posebej. Vsekakor je to povzročilo precejšnjo zmešnjavo že takrat in pozneje v smislu zgodovinskih razlag. Zmešnjava je v dobršni meri posledica vnosa pravice narodov do samoodločbe v mednarodni politični diskurz. Vpliv te pravice pa je bil različen v obeh polih dualne države. Če so dežele v avstrijskem delu pridobile državnost zaradi vračanja nekdanj deponiranih suverenih pravic na zvezno raven (vpliv *Karlovega razglasa*), pa v ogrskem delu ni bilo tako, saj je šlo bolj ali manj za ideološko preoblikovanje z določenimi reformističnimi popravki. Gledano z vidika oblastnega centra (Dunaj, Budimpešta), je tako pravica do samoodločbe imela manjši pomen pri oblikovanju novih držav v avstrijskem delu. Mnogo večji pa bi moral biti njen vpliv pri oblikovanju, četudi samo prehodnih držav (npr. Kraljestva Hrvatov in Slavoncev) zaradi njihove visoke stopnje upravne integriranosti in s tem relativno nizke stopnje samostojnosti. Prav v tem pa je upravičena kritika v uvodu tega odstavka. Plebiscit bi bil v avstrijskih deželah praktično nepotreben, ker je bila njim samostojnost *de facto* in *de iure* vrnjena. V primeru Kraljestva Hrvatov in Slavoncev pa bi se z njegovo izvedbo šele vzpostavilo *de facto* in *de iure* novo pravno ravnotežje med Budimpešto

in Zagrebom.

Poskus ustanovitve države Slovencev, Hrvatov in Srbov je temeljil tudi na socialističnih gibanjih internacionalističnega značaja v takratnem času, in ne samo na naravnem pravu pravice narodov do samoodločbe. Dogajali so se trki idejnih nasprotij med nacionalnim konstituiranjem in internacionalističnim podiranjem državnih mej. Značilnost socialističnih gibanj je bila, da se niso prav dosti ozirala na zagotavljanje vsesplošnega reda, ampak da so sledila zgolj 'delavskim' interesom, to je interesom določenega sloja prebivalstva.²⁹⁹ Poskusi utemeljevanja ustanovitve Države Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu in hkrati dokazovanje osamosvojitve Kraljestva Hrvatov in Srbov izpod budimpeštanske nadoblasti po pravnih načelih ima precej vrzeli. Takšne vrzeli pravni teoretiki zapolnijo na ideoloških osnovah. Zakaj je tako, nam postane jasno, če upoštevamo delovanje enega vodilnih filozofskih teoretikov leve prominence Györgyja Lukácsa,³⁰⁰ saj ga je eden od vodilnih filozofov desne prominence Scruton v svojih delih izpostavil, da je *bil sin premožnega judovskega bankirja, ki je kot namestnik komisarja za*

299 Konec I. svetovne vojne je ljudstvom omogočil državno nacionalno enotnost katerim je bilo v slednje v ospredju, medtem ko pri drugih, kjer so bile v ospredju internacionalistične delavske ideje pa do državne enotnosti ni prišlo. Z vidika Budimpešte so bile v ospredju internacionalistične ideje pa je na teh krilih vseeno pridobila Hrvaška, saj ji je z Dalmacijo v precejšnji meri uspelo vse združiti v enovito nacionalno celoto.

300 György Lukács (1885–1971), je bil eden od ustanoviteljev zahodnega marsizma, interpretativne tradicije, ki se je razšla z marksistično ideološko ortodoksnostjo leninizma in stalinizma v Sovjetski zvezi. Večje zanimanje je pokazal za filozofsko kot pa politično dimenzijo Leninovih teorij, saj nikoli ni imel socialnih in političnih vezi z njegovim krogom. Razvil je teorijo blagovnega fešizma in prispeval k marksistični teoriji z razvojem Marksove teorije razredne zavesti.

*izobraževanje deloval v kratkotrajni Madžarski sovjetski republiki.*³⁰¹ Konec prve svetovne vojne je tako nekaterim narodom 'postregel' z nacionalno samostojnostjo, če je bilo znotraj prejšnje večnacionalne organizacije prisotno vsesplošno pozitivno stališče sprejemanja razdruževalnega procesa, medtem ko so bile pri drugih v ospredju internacionalistične ideje, ki pa se niso toliko osredotočale na nacionalne kolektivne pravice, ker so se – kot že rečeno – posvečale zgolj parcialnim delavskim interesom. Vendar pa je prav na teh krilih parcialnih interesov – za mnoge neutemeljeno – pridobila Hrvaška, saj se ji je na podlagi internacionalistično socialistične ideje uspelo združiti v enovito nacionalno celoto najprej po prvi in nato še po drugi svetovni vojni. Vemo, kakšen je bil njen minimalen davek do Italije po prvi svetovni vojni in koliko je pozneje pridobila s prisvojitvijo skoraj celotne Istrske dežele.

Na podlagi parcialnih interesov je vprašljivo posploševanje, da gre za skupne širše družbene interese, če je eden izmed ciljev teh parcialnih interesov predvsem vplivati v meddržavnih odnosih na sosednje države prav zaradi določenih parcialnih interesov. To niti ni tako nepomembno, če od blizu pogledamo dogodke na Ogrskem. Ker je madžarski Narodni svet 30. oktobra 1918 s telegramom pozdravil »Jugoslovansko Narodno vijeće v Zagrebu« in »svobodne narode Hrvaške, Slavonije in Dalmacije«³⁰² (podčrtal D. N.), se je potrebno vprašati, kakšna je sploh bila legitimnost tega Narodnega sveta Madžarske glede na to, da madžarska pravnozgodovinska stroka zatrjuje, da je 1. madžarska republika deklarirano

301 Roger Scruton: Zablode, prevare, hujškaštva : misleci nove leveice. Ljubljana: Založba Družina, 2019, str. 119–121.

302 Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 69–70.

nastala 16. novembra istega leta. Tako se na Madžarskem oblikuje splošno mnenje, po katerem je bil Narodni svet Madžarske politično telo in nikakor oblastno (zakonodajno-izvršilno) telo,³⁰³

Ali je lahko enostavno že s tem, ko je Narodni svet, ki se je komaj ustanovil in za katerega še ni bila brez dvoma izražena njegova dejanska vloga v državi, s pozdravom Jugoslovanskemu Narodnemu vjeću v Zagrebu podal (1) polno samostojnost ali (2) pa zgolj zagotavljanje samostojnosti v obliki prehodne vlade, vendar pa še vedno v okviru Ogrske? Internacionalistično vrenje tistega časa, ki je preseglo nacionalistične okvire, bi utemeljevalo bolj delno samostojnost kakor osamosvojitve. Prav zato, ker socialistične ideje niso bile osnovane na nacionalizmih tistega časa, ampak na združevalnem naboju delavskega razreda na nadnacionalni ravni, na kar posredno namigne tudi Bogataj, ko pravi, da je bila *prva nacionalna vlada v Sloveniji, ki je imela oficialni naslov »Narodna vlada S. H. S.« v Ljubljani vzor morda tudi po tako zvanih ljudskih komisarijih sovjetske Rusije*.³⁰⁴

Vsekakor je potrebno z vidika mednarodnega prava ugotoviti dvojje. Prvič, če želi Madžarska zagotavljati neprekinjeno samostojnost (državno kontinuiteto), mora priznati dejanja, četudi gre izključno zgolj za deklarativnost. Drugič, Narodni svet Madžarske lahko velja za pristojnega Narodnemu vjeću v Zagrebu izključno za območje nekdanjega Kraljestva Hrvatov in Slavoncev v okviru ogrskega dela A-O monarhije in pogojno *de iure* Dalmacije v okviru avstrijskega dela A-O monarhije.

303 Trditev, ki bi zahtevala posebno študijo potrditve te teze.

304 Glej Dr. Lovro Bogataj: Uprava v Sloveniji od prevrata 1918 do izvršitve Vidovdanske ustave. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 381.

Zakaj? Če je bilo izjavljanje Narodnega sveta Madžarske za območje *Kraljestva Hrvatov in Slavoncev* legitimno znotraj prava, *infra legem*, pa je bilo za območje Dalmacije izjavljanje izrazito zgolj politično stališče in izrazito pravno nedoločeno, ker je Dalmacija *de facto* pripadala avstrijskemu delu in *de iure* ogrskemu delu A-O monarhije.³⁰⁵

Posebej se je potrebno dotakniti pojma Narodnega vjeća v Zagrebu. Bilo je veliko nasprotij v odnosih na relaciji Zagreb-Budimpešta, Zagreb-Ljubljana, Zagreb-Split, Split-Dunaj in Split-Budimpešta. Zgodovinski viri poleg tega posredno navajajo, da je bilo leta 1918 Narodno vjeće v Zagrebu v nasprotju s samim seboj. Navznoter se je prikazovalo, kakor da ima namene delovati kot 'zvezno telo', navzven pa kot ena izmed tvorb v okviru nastajajoče Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Enkrat se opredeljuje, kakor da je Narodno vjeće naslednik Kraljestva Hrvatov in Slavoncev, drugič pa kot zametek Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Do takšnega stališča pridemo, ko beremo *posebni telegram glavnega zavezniškega poveljnika na solunski fronti, francoskega generala Loiusa Francheta d'Espera 6. novembra 1918*, kjer posebej naslavlja, da *z navdušenjem pozdravljajo jugoslovansko Narodno vjeće v Zagrebu in v Ljubljani*. V istem telegramu nadaljuje, da *zavezniki računajo, da bodo jugoslovanske enote v Zagrebu in Ljubljani nemudoma stopile v tesno sodelovanje z zavezništvom v Beogradu*.³⁰⁶

V okviru delovanja Narodne vlade v Ljubljani v povezavi z nastajanjem nove državne tvorbe so bile prisotne mnoge kritike, ki so izpodbijale njeno legitimnost. Če je

305 Glej Pojasnila 181 v Dodatku B.

306 Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 68.

bilo težišče kritike v tem, da poslanci, ki so glasovali za Narodno vlado v Ljubljani, niso imeli ustrezne legitimnosti in ustreznosti demokratičnih pooblastil prebivalcev, katere so zastopali, pa je to možno trditi tudi za poslance, ki so glasovali za državo Slovencev, Hrvatov in Srbov (glej tudi opombo 246). Ulična zborovanja ne morejo nadomestiti zakonitih poti odločanja. Kvečjemu lahko ulična zborovanja podprejo politične odločitve, ne morejo pa biti nadomestilo ustreznim pravnim procesom, po katerih posamezniki pridobijo pooblastilo za sprejemanje odločitev. Na to dilemo posebej opozarja razglas, ko pravi, *da bodo obstoječe inštitucije ostale v veljavi in nespremenjene v zagotavljanju skupnih interesov*.³⁰⁷ Po drugi strani pa je Narodna vlada v Ljubljani imela legitimiteto zaradi prenosa pooblastil z Dunaja na deželne sedeže prav na podlagi *Karlovega razglasa*.

Dejstvo je, da naj bi bile skladno s *Karlovim razglasom* še naprej v *veljavi* inštitucije pri *zagotavljanju skupnih interesov*. Pa vendar se je potrebno vprašati, kaj so skupni interesi, če gre za temeljito ustavno reformo. Ali se lahko šteje pod skupne interese samo tiste, ki prihajajo z nemške strani, če gre za ustavno reformo, in bi se popolnoma zanemarilo interese slovenske strani, ko je šlo za poskus oblikovanja Države Slovencev, Hrvatov in Srbov? Tako je potrebno pod skupne interese šteti tudi oblikovanje Narodne vlade v Ljubljani na podlagi *Ljubljanskega razglasa*.

Po drugi strani pa *Karlov razglas* pravi, da *obstoječe inštitucije ostanejo v veljavi in nespremenjene*, najbrž tudi zato, ker je prihajala grožnja *oktobrske revolucije* tudi v

307 Originalno v angleškem besedilo se glasi: »Until this transformation is fully and legally achieved, the existing institutions will remain in force and unchanged in order to safeguard common interests«.

srednjo Evropo. Kot smo videli, je v istem obdobju dobila pojavno obliko v formiranju kratkotrajne Madžarske sovjetske republike med 16. novembrom 1918 in 21. marcem 1919.

Hkrati pa je zanimivo, da je po madžarskih dostopnih virih njeno ozemlje formalnopravno obsegalo nekdanji ogrski del A-O monarhije (glej Slika 10).³⁰⁸ S slike je razvidno, da je bila vzpostavljena demarkacijska meja med antantnimi silami in Madžarsko prvo republiko na relaciji zelene polne črte šele 13. novembra 1918. Brez dvoma lahko zatrdimo, da je bila Država Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu oblikovana še v vojnih razmerah. Zato so lahko vprašljivi pravni temelji za ustanovitev te države z vidika vključitve Kraljestva Hrvaške in Slavonije, *de facto* in *de iure*. Za Dalmacijo je takšno stanje vprašljivo zgolj z vidika *de facto*, ker je bila formalno pod Ogrsko deželo.

Za slovenske dežele pa je zadeva popolnoma drugačna. Za Kranjsko deželo je vključitev v Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov ustrezna znotraj prava, *infra legem*. Prav tako bi bilo takšno stanje ustrezno tudi za Primorje, ne glede da si ga je Italija na podlagi Londonske pogodbe (1915) želela priključiti. Problem pa nastane pri Štajerski in Koroški deželi, kjer trčita avstrijski nemški in slovenski interes. Koroška dežela je dobila epilog v plebiscitu, medtem ko je Štajerska dežela razpadla na dva dela (južni slovenski in severni nemški del).

Najbrž z zavedanjem omejenih pooblastil po navedbi vira ni brez razloga izpostavljanje, da je bila država Slovencev, Hrvatov in Srbov zgolj *prehodnega značaja* (angl. *transitory*).³⁰⁹

308 Vir: <https://theorangefiles.hu/the-first-hungarian-republic/>

309 Glej vir: <https://theorangefiles.hu/the-first-hungarian-republic/>.

Slika 10 – Obseg prve madžarske sovjetske republike³¹⁰

Morda pa sploh ne brez razloga, ker Slika 10 ponazarja območje, ki je bilo formalno še vedno del Ogrske. Prav tako pa je pomenljivo še to, da je bila prehodna Država Slovencev, Hrvatov in Srbov formirana šele z odcepitvijo Hrvaške iz Ogrske na podlagi odločitve zgolj hrvaškega zbora,³¹¹ za katero lahko zaključimo, da je bila izrazito enostransko dejanje. Na to stanje nas deloma opozarja tudi obvestilo Narodnega veča v Zagrebu z dne 7. novembra 1918 o prihodu na pozdravne govore in razgovore med

310 Delno poslovenjeno po viru <https://theorangefiles.hu/the-first-hungarian-republic/>.

311 Vir: <https://theorangefiles.hu/the-first-hungarian-republic/> pravi: »On October 29, the Croatian Sabor elected to secede from the Kingdom of Hungary and join the transitory State of Slovenes, Croats and Serbs. On October 30, the Slovak National Council also voted at an assembly in Turócszentmárton (Turčiansky Svätý Martin) to secede from the Kingdom of Hungary and join the incipient state of Czechoslovakia«.

odposlancem madžarskega Narodnega veča in narodne vlade Aladarja Balla ter predstavniki Narodnega vječa SHS v Zagrebu. Odposlanec Balla v pozdravnem govoru v prostorih Narodnega veča priznava, da gre za prevratniško vlado, ko pravi, da je *počaščen s pooblastilom madžarskega narodnega sveta in madžarske prevratniške vlade in pooblaščen, da kot odposlanec Madžarske pozdravi Narodno veče popolnoma svobodno nastale suverene jugoslovenske države ne samo ker je njega Wilsonov govor, namenjen A-O monarhiji, v to usmeril, ampak zato, ker je prav tako nastal povsem suveren madžarski narod, katerega na čelu stoji Karolyjeva vlada.*³¹²

Omenjena svobodno nastajajoča suverena jugoslovanska država pa je imela **nesporne državne temelje na podlagi slovenskih dežel**. Ni pa takšne brezpogojne samostojnosti možno dokazati tudi za ostala območja, ki so soustanovila omenjeno državo. To glasovanje je bilo možno zgolj in samo na podlagi političnega stališča predsednika ZDA Woodrowa Wilsona o pravici narodov do samoodločbe. Še vedno pa ni pojasnjeno, s kakšnimi pravicami se poskuša razvrednotiti Ljubljanski razglas. Prehodna država Slovencev, Hrvatov in Srbov je bila po tem viru torej oblikovana na podlagi *Karlovega razglasa*. Kot je razbrati iz vira, se je hrvaški sabor odločil odcepiti se iz Kraljevine Ogrske in se pridružiti Slovincem in Srbom ter je država Slovencev, Hrvatov in Srbov nastala pred tem glasovanjem.

Zanimivo je, da je do tega srečanja prišlo na prošnjo madžarskega ministrskega predsednika. Pri tem pa posebej izstopa, da je odposlanec naslovil samo

312 Obvestilo o obisku madžarske delegacije v Zagrebu (podrobneje glej Građa o stvaranju jugoslovenske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 532).

*madžarski in hrvaško-srbski narod v obrambi svojih domovin v skupni borbi proti turškemu jarmu.*³¹³ Torej se je nastajanje države iz Budimpešte videlo drugače, kot so ga pojmovali politiki znotraj nastajajoče države. Slovencev kot najpomembnejših ustanoviteljev se ne omenja, hkrati pa so zaradi *skupnega boja proti turškemu jarmu* pričakovanja na ogrski strani, da bodo potekala pogajanja obeh strani o dolžnostih odcepitvene hrvaške strani do Ogrske. Da se Slovencev v izjavi ne omenja, jasno kaže na to, da je v Zagrebu 29. oktobra 1918 stekel osamosvojitveni proces Hrvaške, ki pa se ni v ničemer dotikal avstrijskega slovenskega ozemlja.

Slovinci smo v Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov vstopili z **visoko stopnjo lastne državnosti** prav po zaslugi Kranjske dežele in Primorja, tako da ocena o 'prehodni vladi' v 'prehodni državi' pokaže neustrezno pravno stanje. Če bi se strogo držali zaključka, da je lahko nastala samo prehodna država, se je potrebno vprašati, v katerem območju ogrskega dela pa se nahajajo tudi Slovenci, zaradi katerih bi država dobila takšno poimenovanje. Odgovor na to podaja zemljevid narodnostnih skupin v A-O monarhiji (Slika 11). Zanimiva posebnost tega zemljevida je, da na podlagi tega lahko ugotovimo, da so Slovenci v precejšnjem številu živeli tudi v okolici Karlovca, sicer jih zemljevid v tem smislu ne bi upošteval.

Če sprejmemo trditev, da je bila razglašena Država Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu 29. oktobra 1918, in ob pogoju, da je bila po razumevanju madžarske pravne stroke to samo prehodna vlada, torej vlada z omejenimi pooblastili – morda enakimi, vendar ne večjimi kot do takrat –, nas to ne more pripeljati do drugačnega zaključka, kakor da Slovenci nismo bili zastopani v polnem

obsegu, ampak samo v tistem delu, ki se navezuje na Slovence, ki so do takrat živeli na Ogrskem. Ne glede na večnacionalno poimenovanje države manjka za Slovence pri polni ustanovitvi korak pridružitve, če se je Hrvaška tistega dne šele osamosvojila izpod Ogrske.

Če se povrnemo na območje Istre, ki je osrednji predmet našega opazovanja, pa je potrebno biti kritičen tudi do smiselnosti uporabe zemljevida (Slika 11), s katerim bi hrvaška stran upravičevala hrvaško narodnostno prisotnost v Istrski deželi, ker bi bili na nasprotni strani pred novim problemom. Ker omenjeni zemljevid ne ločuje med narodno hrvaško in srbsko skupnostjo, se hrvaška stran ne more sklicevati na pravico do samoodločbe in zato ni mogoče govoriti o zunanji pravičnosti, *praeter legem*, ampak zgolj znotraj obstoječega pravnega reda, *infra legem*. To pa je pravica do obstoja manjšinskih pravic hrvaško-srbske manjšine na omejenem območju znotraj Istrske dežele.

313 Prav tam.

Slika 11 - Zemljevid narodnih skupnosti v A-O monarhiji³¹⁴

Pri zgodovinskih razlagah nastajanja Države Slovencev, Hrvatov in Srbov se je prevečkrat dogajalo, da so nekateri pisci nekritično povzemali svoje predhodnike. Npr. Perovšek leta 1998 pravi, da je bila *Država SHS po obliki vladavine meščanska demokratična republika*,³¹⁵ in meni, da jo je v *državnopravnem pogledu najprimerneje označiti za »realno unijo«*,³¹⁶ kjer je slednja zveza *dveh ali več držav*,

314 Vir: <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Austria-Hungary>.

315 Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 77–78.

316 Po zgledu zapisnika z dne 27. oktobra 1914 na sestanku med radikali in samostojnimi radikali v Nišu naj bi že potekali razgovori o ustanovitvi realne unije Srbije s Črno goro in bi naj takšna unija zajemala naslednje funkcije (vojaška, zunanja politika, trgovina in komunikacije, finance). Podrobneje glej Momčilo Zečević, Na zgodovinski prelomnici, Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str.

zato zaključí, da v *vseh drugih vejah* (funkcionalne veje oblasti, op. a.) razen *pomilostitev, razveljavitve zakonov, imenovanja stopnje višjih uradnikov, meddržavnih odnosov in obrambe*, »povsem neodvisne s popolno pravico, da vsa ta področja javne uprave samostojno urejajo in vodijo«,³¹⁷ in povsem nekritično navaja »Narodno vlado za Hrvaško, Slavonijo, Dalmacijo in Istro v Zagrebu, Narodno vlado za Slovenijo v Ljubljani ter Narodno vlado za Bosno in Hercegovino v Sarajevu«,³¹⁸ saj enostavno povzema avtorja B. Krizmana³¹⁹.

Da je bil status Istre nedorečen in se je interes prepletal med Ljubljano in Zagrebom, se izkaže tudi skozi delovanje predsedstva Narodnega sveta SHS, ki se nanaša na zahodne meje ustanavljajoče države, kjer je potrebno izpostaviti protest 23. novembra 1918 v obliki pisma,³²⁰ naslovljenega na zavezniške vlade, v katerem *Narodno vijeće Slovencev, Hrvatov in Srbov najodločneje protestira proti okupaciji Istre*,³²¹ *Slovenije in Hrvaškega Primorja*³²² *kot tudi določenih točk v Dalmaciji in otokov s strani*

317 Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 77–78.

318 Prav tam.

319 Bogdan Krizman: Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države, Zagreb, 1977, str. 134–135.

320 Protest zavezniškim vladam 23. novembra 1918 glede okupacije s strani italijanskih vojaških sil avstro-ogrskih delov monarhije (podrobneje glej Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I. – 20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 638).

321 Kot vidimo, se upravno Istra že pojmuje ločeno od ostale Slovenije. Zakaj tako vprašanje?

322 Najverjetneje so takratni pisci mislili Reko z zaledjem. S pridevnikom *hrvaški* so posebej izpostavili, da gre za območje, do katerega naj bi imeli izključno pravico ne oziiraje se na to, da je mesto upravno spadalo pod neposredno budimpeštansko oblast.

italijanskih čet, ki se ne ozirajo na demarkacijsko linijo, v katero država Slovencev, Hrvatov in Srbov ne bo nikoli privolila, da se trajno okupirajo območja vse do Soče in gorskih verig, kjer živijo glede na nacionalno pripadnost prebivalstva, njegovi občutki ter gospodarski in zemljepisni položaj pripadajo tej državi. Protest, kot vidimo, ločuje med območjem Slovenije in Istre, katerega ne pojmuje kot del Slovenije.

Če smo v predhodnem razmišljanju že iskali odgovor na to, kaj so pomenile slovenske dežele pri ustvarjanju Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, pa je dvom odveč, saj je po Naredbi o prehodni upravi³²³ narodna vlada sama in edina upravljala slovensko ozemlje in je bila na njem »za vsa oblastva, vse urade in javne organe, kar jih je na tem ozemlju, najvišja upravna oblast in službena instanca«,³²⁴ kar je priznaval tudi Svetozar Pribičević kot minister za notranje zadeve v dopisu 3. marca 1919, in obenem Perovšek postavi trditev, da »čim je bilo meseca decembra preteklega leta (torej v letu 1918) proglašeno ujedinjenje vseh Jugoslovanov pod žezlom dinastije Karađorđevićev in čim je bilo imenovano prvo ministrstvo Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev, se je upravni položaj bistveno spremenil«. ³²⁵ Ker v omenjenem dopisu Pribičević priznava, da je »Deželna vlada v Ljubljani prenehala biti najvišja upravna oblast in službena instanca za Slovenijo in je kot taka nastopila centralna vlada v Beogradu«, ³²⁶ pa posredno priznava polno samostojnost slovenskih dežel, ki so s priključitvijo v skupno državo

323 UL NV SHS, letnik I, št. 11, 21. 11. 1918, Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani.

324 Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 103 (glej tudi opombo 92).

325 Prav tam.

326 Prav tam.

prenesle tudi vse pravice kot suverena tvorba. Bistveni pomislek tukaj nastopi, kje je naredba tudi učinkovala. Navedbe Pribičevića, da je *najvišja upravna oblast in službena instanca za Slovenijo prenehala biti*, še ničesar ne pove o tem, koga je *naredba* naslavljala, kar je bistveno za razumevanje, kje je slovenska oblast uresničevala svojo samostojnost. Pove pa, da je Slovenija prenesla svoje suverene pravice v okvir nove države, ne glede na to, da je po mnenju Pribičevića z nastopom *centralne vlade v Beogradu* postala nova skupnost centralistično in unitaristično vodena. Slovenija je na vseh svojih ozemljih z Naredbo³²⁷ naslavljala svoje ozemlje, s katero pa ni izgubila nobenih suverenih pravic prav zaradi izdanega *Karlovega razglasa*. Zaradi sodelovanja avstrijskih dežel v prvi svetovni vojni in zaradi razpleta dogodkov je bila zgolj primorana odsvojiti Italiji nekatera ozemlja, ki jih je z Rapalsko pogodbo v pravnem smislu posredno v okviru nove države pripoznala. Čeprav se je v imenu Slovenije pogajala skupna nova država, pa je bila Slovenija še vedno stranka v postopku.

Kakšne zaključke potegniti v dosedanjih razmišljanjih, ko je Slovenija izvajala dejansko oblast in deloma tudi formalno oblast, je na drugi strani – kot bomo videli pozneje s precejšnjimi enostranskimi potezami – in je Hrvaška poskušala šele vzpostavljati formalno oblast ter hkrati preko 'zveznih' pooblastil³²⁸ udejanjati dejansko oblast? Istrska dežela je postavljena v podoben nedorečen položaj – kot ga je imela Dalmacija –, ko je *de facto* pripadala avstrijskemu delu, in *de iure* ogrskemu delu A-O monarhije. V naslednjih poglavjih bomo poskusili

327 Glej Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani

328 Razobešanje hrvaške zastave na plovilih dotedanje A-O mornarice.

tudi skozi konkretne predpise upravičiti *de facto* in *de iure* pripadnost Istrske dežele Sloveniji. Zato je tukaj ključno vprašanje, na katero stran se bo nagnil jeziček na tehtnici pravičnosti.

IV

Plebiscitarna odločitev v luči *infra legem* in *praeter legem*

Ves čas se postavlja vprašanje: Kdo, Ljubljana ali Zagreb, je takrat vzpostavljal suvereno oblast v Istrski deželi? Dokazovati suvereno oblast nad slednjo danes, kot smo že povedali, zaradi odstopa ozemlja sosednji Italiji in z vsemi posledicami vred ni bistveno. Vseeno pa je zaradi razčiščevanja hipotetičnih pravnih razmerij smiselno o tem zapisati nekaj besed. Upoštevajoč 2. člen Konvencije iz Montevidea so namreč prejšnje deželne meje med slovenskimi deželami postale notranje meje, kajti le tako se izpolnjuje pogoj »imeti lastno vlado« po določbah mednarodnega prava in naj bi bilo hkrati zadoščeno pogoju »zedinjena Slovenija« pod eno vlado.

Prvega novembra 1918 je Jugoslovanski narodni svet v ZDA podal razglas *jugoslovanskemu narodu Hrvatov, Srbov in Slovencev*, da se bo *izvedel plebiscit s temeljnim vprašanjem, po katerem se bo ne glede na dosedanje državne meje opredeljevalo, ali so vsi Hrvati, Srbi in Slovenci za državno združitev ter o republikanski ali monarhistični obliki bodoče države. Kakor bo narod odločil, tako tudi bo. Voluntas populi suprema lex.*³²⁹ Vemo pa, kašen je bil razplet dogodkov, ko je bil

329 Razglas Jugoslovanskega Narodnega vjeća v ZDA

dejansko samo manjši del Koroške dežele deležen tega velikega plebiscitarnega pričakovanja.

V splošnem lahko postavimo trditev, da gre za temeljno nasprotje (1) med mednarodnim pravom, s katerim so določene dežele/države in njihove meje na eni strani, ter (2) pravico narodov in ljudstev, da se opredelijo, v kakšni skupnosti želijo živeti (samostojno, pridruženo ali združeno), ne glede na prejšnjo upravno organizacijo na drugi strani. Upoštevali plebiscitarnost, se pod prvo točko opredeli samostojnost navznoter (republikanska ali monarhistična oblika ureditve ipd.). Vse se dogaja znotraj obstoječega pravnega reda, *infra legem*. Zato tukaj ni vprašanje *prav ali narobe*. Pod drugo točko pa se opredeli pravica svobodnega združevanja, ki pa lahko naleti na obveznosti do prejšnje ureditve. Zato tukaj ni samo po sebi umevna opredelitev do novonastajajoče državne tvorbe brez upoštevanja razmerij do prejšnje upravne ureditve. Nastajajo lahko nasprotja med upravnimi enotami, ki se delijo in na novo združujejo.

Do sedaj smo že utrdili spoznanje, kaj so slovenske dežele predstavljale in kakšna je bila njihova upravna pripadnost v okviru avstrijskega dela A-O monarhije. Zato je izrednega pomena odgovor na vprašanje, kakšno bi bilo pravno stanje z dosledno uporabo zgolj mednarodnega prava.

Ob razpadu A-O monarhije naj bi dežele pripadale združeni Sloveniji, vendar naj po načelih mednarodnega prava, upoštevajoč *infra legem* ali *praeter legem*, ne bile tudi enakovredne oziroma ne v enaki sestavi z uporabo enega ali drugega načela. Pojdimo od lažje rešljivega

jugoslovanskemu narodu Hrvatov, Srbov in Slovencev v ZDA (podrobneje glej Građa o stvaranju jugoslavske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković i dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 447).

problema do najtežjega in poskušajmo pri tem upoštevati tudi načela pravice do samoodločbe v kontekstu tistega časa.

Skladno s pravico narodov do samoodločbe in upoštevajoč že doseženo raven suverenih pravic posameznih dežel v okviru A-O monarhije, je združevalni proces v slovenskem prostoru po koncu prve svetovne vojne zagotovo bil proces *infra legem*. Gre za območja, kjer so Slovenci prebivali bolj ali manj strnjeno. Ta trditev je ustrezna do podpisa vseh treh mirovnih pogodb,³³⁰ in sicer zato, ker so s podpisom nastale nove razmere na območjih, ki jih je pogodba zajemala. Slednja postanejo sestavni del novonastalih suverenih držav, zato se pravna kontinuiteta prekine ali prejšnje nasledstvene pravice ukinejo. Ozemlje pripada novi suvereni oblasti, zato od tistega trenutka dalje država, ki odstopa ozemlje, nad odstopljenimi ozemlji nima nobenih pravic, razen v primerih, da so posebne pravice zapisane v mirovno pogodbo. Takšen primer sta poznejši podpis Pariške mirovne pogodbe leta 1947 in Londonska spomenica v letu 1954. V splošnem je potrebno izpostaviti dejstva, da so območja, ki jih zajemajo mirovne pogodbe, mnogo širša, kot bodo navedena v nadaljevanju. Tukaj želimo izpostaviti zgolj vpliv mednarodnih določb na območja, ki so predmet poznejše Jugoslavije in novonastale države Slovenije v 90. letih prejšnjega stoletja.

Trianonska pogodba³³¹ je bila podpisana 4. junija 1920 in opredeljuje novonastale mednarodne razmere z Ogrsko, po kateri pripada:

- dve tretjini Slovenske dežele (Prekmurje) Sloveniji

330 Trianonska, Senžermenska in Rapalska pogodba.

331 Vir: https://sl.wikipedia.org/wiki/Trianonska_mirovna_pogodba.

in

- Slavonija ter Banat Kraljestvu Hrvatov in Slavoncev,

ki skupaj vključno s Srbijo tvorijo novonastalo Državo Srbov, Hrvatov in Slovencev. Tako sta bili obe območji pripojeni Državi Srbov, Hrvatov in Slovencev v okviru mednarodnega prava (pogodb in torej znotraj *infra legem*).

Senžermenska mirovna pogodba³³² je bila podpisana 10. septembra 1919 in stopila v veljavo 16. julija 1920. Po njej je bila oblikovana prva republika Avstrija. Pogodba določa, da Avstrija odstopi med drugim Trst z okolico, Goriško-Gradiščansko deželo in Istrsko deželo. Izveden plebiscit v južnem delu Koroške dežele je pozneje določil, da območje pripade Avstriji. Ničesar pa ni v tej pogodbi pojasnjenega glede vprašanja južnega dela Štajerske dežele, ki pripade Državi Srbov, Hrvatov in Slovencev in je bilo zato pravno stanje doseženo izven mednarodnega prava z načelom pravice slovenskega naroda do samoodločbe, torej *praeter legem*. Seveda brez ustrezne plebiscitarne potrditve, vseeno pa se je z mirovno pogodbo pravno stanje vzpostavilo. Za območje niso bila določena merila ali pravila, po katerih bo območje pripadalo omenjeni državi. Ali bi lahko trdili, da se je zgodila enostavno enostranska odcepitev oziroma pripojitev? Odgovor na to vprašanje bi zahteval temeljitejšo analizo medsebojnih ekonomskih razmerij med severno nemško in južno slovensko stranjo zunaj prava, *praeter legem*. Gotovo pa je, da sta oba dela ustavnopravno enakovredno prispevala svoj del obveznosti do Dunaja in sta bila v tem pogledu do Dunaja enakovredna partnerja. Narodnostna številčnost v severnem ali južnem delu ne igra odločilne vloge.

332 Vir: <https://www.britannica.com/event/Treaty-of-Saint-Germain>

Rapalska pogodba³³³ je bila podpisana 12. novembra 1920. Po njej so Italiji pripadli -Goriško-Gradiščanska dežela, Trst z okolico, Istrska dežela in poleg tega še otoki Lastovo, Palagruža, Mali in Veliki Lošinj in Unije ter mesto Zadar in Reka z okolico. Že na tem mestu je primerno izpostaviti, da je od prvotne Dalmatinske dežele Italiji pripadal samo manjši del, in sicer otoka Lastovo in Palagruža ter mesto Reka³³⁴ in mesto Zadar kot upravno središče nekdanje dežele. Preostali del Dalmatinske dežele pa je bil soustanovitelj novonastale Države Srbov, Hrvatov in Slovencev. Za Dalmatinsko deželo smemo reči, da je bila soustanovitelj Države Srbov, Hrvatov in Slovencev na podlagi *Karlovega razglasa* do podpisa Trianonske pogodbe, če upoštevamo, da je dežela *de facto* pripadala avstrijskemu delu A-O monarhije, ne pa tudi *de iure*, ker je pripadala Ogrski.³³⁵ Od navedenega časa dalje pa smemo trditi, da je imela dežela vse suverene pravice in s tem tudi pravice združevanja, torej *infra legem*, enako kot slovenske dežele. Samo za vmesno obdobje, med premirjem 3. novembra 1918 in 4. junijem 1920, smemo trditi, da je *de facto* oziroma z vidika *effectivites* spadala pod avstrijski del A-O monarhije, vendar so bile njene pravice z vidika *de iure* zaradi podrejenosti ogrskemu delu podobne Kraljestvu Hrvatov in Slavoncev. Torej, *strogo* gledano na pravni problem, se *Karlov razglas* ni 'dotikal' Dalmacije, ker je v tem času formalno pripadala Ogrski.

Z Rapalsko pogodbo je Kranjski deželi odškrnjen manjši zahodni del, kar pa ni bilo izhodišče za pogajanje o meji z Italijo.

333 Vir: https://sl.wikipedia.org/wiki/Rapalska_pogodba

334 Reka je imela zelo nedorečen status. Podrobneje glej v IV. točki poglavja Pojasnila na 181 v Dodatku A ali B.

335 Podrobneje glej v II. točki poglavja Pojasnila na 181 v Dodatku A ali B.

Leta 1925 v Beogradu pod psevdonimom Adriaticus izide knjiga s pomenljivim naslovom v prevodu *Jadransko vprašanje*,³³⁶ za katerega bi bralec pričakoval, da v zemljepisno pogajalskem smislu 'zadeva' ni bila zastavljena tako na široko, saj splošno vedenje o problematiki mej in po koncu prve svetovne vojne izpostavlja zgolj vprašanje meje z zahodno sosedo. Pa vendar knjiga *Jadransko vprašanje* zajema pogajalski okvir ne samo z Italijo, ampak tudi z Grčijo – kot neposrednima pogajalkama³³⁷ – na eni strani in Državo Srbov, Hrvatov in Slovencev na drugi strani, od Julijskih Alp na severu in po celotni jadranski obali do skrajnega juga današnje Albanije. Osnovni razlog temu je bil *Londonski pakt* iz leta 1915 med podpisnicami Francijo, Veliko Britanijo, Rusijo in Italijo. V Parizu so se začela pogajanja, na katerih se je Italija sklicevala na pakt, pri katerem sta Francija in Velika Britanija *izjavljali, da jih pakt zavezuje, in so na njegovi osnovi privolile, da zavezniške sile okupirajo vsa tista ozemlja nekdanje A-O*

336 Rybar, Otokar (psevdonim Adriaticus): *Jadransko pitanje*. Izdavačka knjižara, Beograd, 1925. Knjiga je izšla – kot je že bilo nakazano z različnimi predlogi tako z ene kot z druge strani – komaj 5 let po zaključku pogajanj. Izšla bi že prej – kot pravi avtor –, če bi bil bolj izpostavljen interes za njihovo objavo. Danes v informacijski dobi pa je vlada RS sprejela sklep, po katerem po njenem veljavno arbitražno odločitev zapira za javnost za 30 let. Ni pa to edina knjiga, ki obravnava jadransko vprašanje, ker je že aprila 1920 izšla knjiga F. Šišić: *Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu*; Zbirka akata i dokumenata; Zbral in izdal Ferdo Šišić. Izvanredno izdanje Matice Hrvatske, Zagreb 1920. Sploh pa to ni najzgodnejša knjiga, kot izpostavlja avtor, ker so dokumenti in dejanja bili predstavljeni v različnih periodičnih izdajah in časopisih v angleškem in francoskem jeziku prav s strani *naše Delegacije* (glej Uvod). Torej na iniciativo jugoslovanske delegacije.

337 Pripomniti je potrebno, da sta bili obe državi poleg Kraljestva Srbije na strani antantnih sil. Ni odveč pripomniti, da sta državi imeli patronat Velike Britanije in Francije, medtem ko so Združene države Amerike poskušale imeti bolj nevtralno pozicijo.

monarhije, ki so bila po paktu namenjena Italiji.³³⁸ Na mizi je bilo več različnih scenarijev, ki so premikali mejo enkrat bolj v korist Italije, drugič v korist Države Srbov, Hrvatov in Slovencev, pri čemer so se 'križala kopja' okrog npr.

- mesta Reka v smislu stopnje njegove avtonomnosti in dostopnosti za italijansko stran,
- otokov v Kvarnerskem zalivu in na srednjem Jadranu,
- predelov današnje Albanije itd.

V vseh teh različnih scenarijih ni bilo nobenega dvoma, da bodo nekdanja -Goriško-Gradišćanska dežela, Trst – kot najpomembnejše pristanišče na vzhodni obali Jadranskega morja z najkrajšimi povezavami v srednjo Evropo – in Istrska dežela, prišli pod italijansko oblast.³³⁹ Torej celotno nekdanje Primorje. Že res, da ekspozice Trumbića pred Svetom deseterice dne 18. februarja 1919 podaja razlage, po katerih bi naj samo nekateri predeli -Goriško-Gradišćanske grofije, predvsem predeli *vzhodno in severno od črte Krmin-Gradiška-Tržič* pripadali Državi Srbov, Hrvatov in Slovencev zaradi precejšnje poseljenosti s Slovenci (148.500 Slovencev, 17.000 Italijanov),³⁴⁰ toda slika Trsta z *dvema tretjinama*³⁴¹ postane že bolj v prid Italijanov in začuda se že pojavi pojem *Slovani (Slaveni)*.³⁴² Pri Istri pa so navedeni *Slovani in Italijani* (po statistiki

338 Rybar, Otokar (psevdonim Adriaticus): *Jadransko pitanje*. Izdavačka knjižara, Beograd, 1925, str. 5.

339 Glej Adriaticus (1925) ali Šišić (1920).

340 Šišić, Ferdo: *Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu*; Zbirka akata i dokumenata; Zbral in izdal Ferdo Šišić. Izvanredno izdanje Matice Hrvatske, Zagreb 1920, str. 26.

341 Prav tam.

342 Prav tam.

223.318 Jugoslovanov³⁴³ in 147.417 Italijanov),³⁴⁴ čeprav predvojne statistike poznajo Slovence in Srbohrvate. Z vidika mednarodnega prava je umestno govoriti o enoznačnem pojmu, ki opredeli eno pogajalsko stran proti drugi. Prav zaradi potrebnega upoštevanja poznejšega urejanja narodnostnih in državotvornih razmerij med Slovenci in Hrvati pri razmejevanju v sklopu nekega arbitražnega postopka pa je takšen sprejet enoten pojem napačna odločitev.

Zaradi močnih unitarističnih teženj in vsiljenih načel po enotnem enojezičnem in enokulturnem narodu se gledano z današnjega zornega kota popolnoma zabriše, o kakšni narodnostni sestavi je govor pri številki 200.000 jugoslovanskih prebivalcev v neodvisni tampon državi,³⁴⁵ ko se v predlogu Wilsonovega testamenta Italiji zaradi zaščite Trsta in Pulja prepušča slovensko ozemlje in 350.000 Jugoslovanov in se z ustanovitvijo definitivne tampon države predvidi še dodatnih 200.000 Jugoslovanov.³⁴⁶ Pregled takratnih dogodkov avtor zaključuje, da je Trumbić v Rapallu podpisal kapitulacijo »koja je ucvelila ceo naš narod«, ker smo na severu odstopili Italiji še 100.000 Jugoslovanov in eno prostrano ozemlje prvorazredne strateške vrednosti. Izgubili smo Idrijo, Postojno, Sv. Peter, Ilirsko Bistrico, Skadar, San Giovanni in vse upanje na takšen mednarodni položaj in varnost, ki si ga s pravičnostjo zasluži.³⁴⁷ Prav ti zaključki bi morali biti osnova ločene analize obsega odstopljenega ozemlja

343 Prav tam.

344 Prav tam.

345 Rybar, Otakar (psevdonim Adriaticus): *Jadransko pitanje*. Izdavačka knjižara, Beograd, 1925, str. 6.

346 Rybar, Otakar (psevdonim Adriaticus): *Jadransko pitanje*. Izdavačka knjižara, Beograd, 1925, str. 8.

347 Rybar, Otakar (psevdonim Adriaticus): *Jadransko pitanje*. Izdavačka knjižara, Beograd, 1925, str. 16.

in narodnostne sestave, če sledimo načelom popuščanja zaradi dobrososedskih odnosov in bi morali le-ti preiti v ospredje, ko bi se bilo potrebno opredeljevati za vrnitev ozemelj zaradi odškodnine, določene v Pariški mirovni pogodbi leta 1947 kot posledice italijanskega fašističnega režima. Vse to pa je bilo pozabljeno s poskusom uveljavitve za vse sporne 'politkomisarjeve zgodbe', ki gradi izhodišča na tem, da se bo po drugi svetovni vojni slovenska oblast – pod skupnim patronatom jugoslovanske oblasti – razširila do meje na reki Soči izpred prve svetovne vojne, reka Dragonja pa bo razdelila pridobljeno območje nekdanje italijanske Julijske krajine na slovensko in hrvaško vplivno območje.

Ali lahko govorimo o kapitulaciji Trumbića, ki je po narodnosti Hrvat,³⁴⁸ pri vprašanju zahodne meje, če pa je že po sklenjenem dogovoru po predlogu Wilsona, po katerem bi bilo prepuščena Sloveniji celotna Istra s Trstom vred, zaveznikom sporočil, da želi Kraljestvo SHS poleg izhoda na Egejsko morje tudi ozemlja v Dalmaciji in se s tem odreka Trstu in Istri?³⁴⁹ Izhod na Egejsko morje je bila želja Srbije, želja Slovenije pa Trst in Istra. Hrvaška državna politika se je leta 1919 odpovedala Istri v korist Dalmaciji. Sedaj, ko je v Dalmaciji utrdila svojo samostojnost, pa poskuša s spremembo svojih namer uveljavljati pravico do skoraj celotne Istrske dežele in bi Sloveniji pripadal »ostanek ostankov«. V vmesnem času pa je v drugi svetovni vojni hrvaška znanstvena sredina, kljub poznavanju zgodovinskih dejstev v Istri,³⁵⁰ temelječ

348 Opomba, ki v danih okoliščinah ni brez pomena (Kunej, Franc: *Zamolčana Istra*, Kaj nam je bilo Slovincem do sedaj prikrito? Debora, Ljubljana, 2006, str. 151).

349 Rybar, Otakar (psevdonim Adriaticus): *Jadransko pitanje*. Izdavačka knjižara, Beograd, 1925, str. 16.

350 Kunej, Franc: *Zamolčana Istra*, Kaj nam je bilo Slovincem do sedaj prikrito? Debora, Ljubljana, 2006, str. 173–176.

predvsem na dognanjih Srkulja leta 1937, na *sestanku hrvaških znanstvenikov in politikov* v takratnem *saboru po padcu Italije* zahtevala, da se postavijo zahteve za celotno ozemlje hrvaške Istre do reke Dragonje,³⁵¹ pri čemer pa je Pavelić dejal, da bi bilo treba zahtevati samo manjši del.³⁵² Torej navkljub drugačnim zgodovinskim dejstvom o pripadnosti Istre Hrvaški, izhajajoč iz del Srkulja, je znanstvena srenja na Hrvaškem vzpostavljala poligon za agresivno politiko, ki ji je, ko ji to ni uspelo v sodelovanju z nacizmom, slednje v dobršni meri uspelo v sodelovanju s silami komunizma v času druge svetovne vojne s predlogi o meji na reki Dragonji, ki bi jo danes radi spravili pod okrilje pomorskega prava z delitvijo Piranskega zaliva na dva enakovredna dela. Sedanje korito reke Dragonje je v preteklosti predstavljalo korito Sv. Odorika. Upoštevanje prejšnjega korita bi Sloveniji odvzelo dobršen del sedanjih Solin in Letališče Portorož. Slovenija se svojim zgodovinskim pravicam v Istri leta 1919 ni odpovedala, zato je nerazumljivo početje sedanjih slovenskih oblasti, ki želijo za vsako ceno uveljavljati dokončno mejo v Istri tudi v izrazito škodo Slovenije.

Knjiga avtorja Rybarja Otokarja s psevdonimom Adriaticus, na prvi vpogled ni prinašala pomembnih informacij, vseeno pa je postregla z zanimivimi informacijami glede vprašanja pravice dalmatinskih Italijanov, da optirajo za italijansko državljanstvo, a se jim hkrati ni potrebno izseliti s tistega območja.³⁵³ Tega Londonski sporazum leta 1915 ni vseboval. Izkazano dejstvo »optiranja« pa odpira novo dimenzijo urejanja odnosov in prinaša svojstven pogled, da je Hrvaška pripravljena na kompromisne rešitve, zato

351 Prav tam.

352 Prav tam.

353 Rybar, Otokar (psevdonim Adriaticus): *Jadransko pitanje*. Izdavačka knjižara, Beograd, 1925, str. 19–24.

bo to v nadaljevanju podrobneje raziskano. Vsekakor pa so območja ne glede na kompromisne predloge po mednarodni pogodbi pripadala Italiji in se je podobno kot pri zgornjih dveh pogodbah tudi pri Rapalski pogodbi izgubila vsakršna možnost uveljavljati suverene pravice nad temi ozemlji na podlagi ureditve A-O monarhije. In vendar vračanje ozemelj na podlagi Pariške mirovne pogodbe in z upoštevanjem odškodnine ne more upoštevati samo povzročene škode prebivalstvu kot neke vrste okrnjena pravica do samoodločbe, ampak z državnim nasiljem povzročeno škodo lokalnim strukturam kot – širše gledano – del mednarodnega prava.

Deloma smo že nakazali, da današnje pripadnosti južnega dela Štajerske državi Sloveniji ni potrdila nobena od mirovnih pogodb niti morebitni plebiscit, kot je bil izveden na južnem delu Koroške dežele. Avstrija bi lahko temu enostranskemu dejanju kadarkoli nasprotovala, četudi je imela do nje enake pravice kot drugi del Slovenije, pa je nasprotno temu Slovenija nastala z referendumom, ki je vključeval tudi južni del Štajerske. Zastavlja pa se vprašanje legitimnosti referendumu decembra 1990, ker je bil referendum uradno izveden samo na določenih območjih (vseh) slovenskih dežel. Referendum namreč ni bil izveden v Istrski deželi in na kvarnerskih otokih, zato bi lahko avstrijska stran v postopku presojanja državnega obsega Slovenije kadarkoli oporekala odločitvi, ki je botrovala ustanovitvi sodobne združene Slovenije. Namreč, četudi gre za oddaljene dežele, ki nimajo neposrednega ozemeljskega stika z današnjo Avstrijo, bi lahko trdili, da deli Primorja pripadajo Avstriji, ker na njih ni bil nikoli izveden referendum.

Kot vidimo že na slovenskem primeru, je problematika 'pripadnosti' *infra legem* ali *praeter legem* zelo zapletena

in se zato postavlja v tej luči vprašanje, kako to da je bil izveden koroški plebiscit, medtem ko ni bil nikoli izveden istrski plebiscit³⁵⁴ in je hrvaška stran enostavno s pozicije moči uveljavljala načelo priključitve Zagrebu zgolj zaradi domnevno večinskega hrvaškega prebivalstva v Istri, neupoštevajoč dejanske statistike, ki poznajo srbohrvaško etnično skupino (etnično zato, ker so njene lastnosti drugačne od lastnosti naroda). Vsekakor je vprašanje Istrske dežele večji problem, ker gre za *nasilni prenos* iz avstrijskega v ogrski del A-O monarhije, kar je mnogo večja kršitev kot urejanje razmerij znotraj avstrijskega dela. Če je v prvem primeru mogoče stanje opisati kot *praeter legem* (zunaj prava), je dejanja hrvaške strani zagotovo možno opisati kot stanje *contra legem* (v nasprotju s pravom). Če smo torej mi s Štajersko deželo povzročili nepravno stanje, je hrvaško dejanje z Istrsko deželo zagotovo kršitev prava.

Če bi v zaključke – kot ustrezne – privolili mimo pomislekov v prejšnjem odstavku, pa bi privolili v različna merila odločanja. Privolili bi v to, da je mogoče presoјati tako, da se med vire mednarodnega prava³⁵⁵ vnaša hierarhija

354 Šišić, Ferdo: Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu; Zbirka akata i dokumenata; Zbral in izdal Ferdo Šišić. Izvanredno izdanje Matice Hrvatske, Zagreb 1920, str. 28–29. Delegacija SHS ponudi v reševanje *direktne konzultacije zainteresiranega prebivalstva pri reševanju problema meje z Italijo*.

355 Skladno z 38. členom statuta Meddržavnega sodišča v Haagu se meddržavnemu sodišču nalaga, naj sodi skladno z mednarodnim pravom, kjer naj uporablja formalne vire:

- a) meddržavne pogodbe, bodisi splošne bodisi posebne, s katerimi so postavljena pravila, ki jih države v sporu izrecno pripoznavajo,
- b) mednarodni običaji kot dokaz obče prakse, ki je sprejeta v pravo,
- c) obča pravna pravila, ki jih pripoznavajo civilizirani narodi,
- d) sodne odločbe, s pridržkom 59. člena, in nauk najbolj

V

Doslednost hrvaške politike ...

odločanja. Pri tem bi šlo za ustvarjanje vtisa o legitimnosti vsakršne odločitve znotraj prava, *infra legem*, kjer se presoja ne po načelih pomembnosti pravnih argumentov, ampak po načelu *de facto*. Tako pač je. Slednje pa ni skladno z osnovnimi zakonitostmi, da se enakovrednim virom ne daje različnega pomena. Po drugi strani pa vedno ostaja v zraku narodnostno vprašanje hrvaške manjšine, ki bi postala sestavni del nove nastale zvezne³⁵⁶ države Slovenije, in njen nedorečen status. Ustavne manjšinske pravice bi si najbrž pridobila podobno kot italijanska manjšina. Tako se v primeru italijanske manjšine gradi na nikoli prav izpostavljenih človekovih pravicah temanjšine. Nikoli prav zaradi tega, ker so se ozemlja vrnila kot odškodnina, italijanska manjšina pa je v tem primeru

kvalificiranih pravnih strokovnjakov različnih narodov, kot pomožno sredstvo za ugotavljanje pravnih pravil. (Ustanovna listina in statut meddržavnega sodišča, Urad za javne zadeve, ZN, slovenski prevod, 1977; vir: Škrk, Vol. XLV, str. 147–48).

Pod tč. d je mišljeno, da se lahko uporabijo že sprejete *sodne odločbe* tega istega sodišča *kot pomožno sredstvo pri presojanje*.

356 Lenarčič navaja, da bi bilo smiselno za Slovenijo, da bi bila organizirana po vzoru sosednje Avstrije.

kolateralna škoda zaradi delovanja fašistične oblasti. V primeru hrvaške manjšine pa bi bila na poti do ustavnih pravic v ospredju nekdanja pripadnost e srbohrvaške manjšine iz nekdanjega avstrijskega dela A-O monarhije. Kolateralnost srbohrvaške manjšine bi povzročila narodnostne pritiske, ki pa ne bi bili zanemarljivi, saj bi bila manjšina na območju Istre in kvarnerskih otokov dokaj številčna. V tem pogledu in v izogib notranjepolitičnih narodnostnih sporov bi bilo zato potrebno pogledati na celoten problem z vidika pravičnosti, *praeter legem*.

Perovšek pravi,³⁵⁷ da je Narodna vlada v Ljubljani *sama in brez posebnega sporazuma z Narodno vlado v Zagrebu razveljavila vrsto predpisov in naredb različnih organov oblasti ter posameznih ministrstev iz avstrijskega državnega zakonika*,³⁵⁸ prav tako tudi avstrijski državni zakon o društvenem pravu in avstrijski državni zakon

357 Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitev v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. izd.

358 UL NV SHS, letnik I, št. 2, 6. 11. 1918, št. 17 Naredba poverjenišva za pravosodje, št. 19 Naredba poverjenišva za finance, št. 20 Naredba poverjenišva za promet, št. 21 in št. 22 Naredbe poverjenišva za javna dela in obrt, št. 31 Naredba poverjenišva za narodno obrambo in št. 33 Naredba veterinarskega oddelka. Značilno je, da krajevno določajo območje Slovenije, posebej je na tem mestu smiselno izpostaviti št. 19, 31, 33 ... Prav št. 31 pa je potrebno posvetiti še dodatno pozornost, kajti vojaško sodišče v SHS Ljubljani (Poljanska cesta št. 13) postane pristojno za »vsa kazniva dejanja vojaških oseb na slovenskem ozemlju razen dejanj entetnih sil (antantnih sil, op. a.)«. Vemo, da drugih vojaških antantnih sil kot Italije ni bilo na slovenskem ozemlju (vključno z Istro). Tako kot je ta določba veljala za preostanek Slovenije, je veljala tudi za Istro, zato je Slovenija prevzemala suvereno vojaško oblast tudi tam. Ker je postal vodja okrajnega sodišča v Kočevju Ivan Hutter, se je postavilo vprašanje krajevnosti pristojnosti okrajnega sodišča Kočevje. Zato bi bilo primerno preiskati Dunajske

*o shodnem pravu*³⁵⁹ ter § 23 avstrijskega državnega tiskovnega zakona³⁶⁰ (zakon o kolportaži). Ker so bile naredbe napisane z namenom učinkovati na celotno območje avstrijskega dela A-O, pomeni, da so posegale praktično na vse slovenske dežele vključno z Istrsko deželo, in če ni nasprotnih dokazov, tudi za območje Dalmatinske dežele. Če gledamo na problem z vidika, da je slednja *de facto* pripadala območjem *Karlovega razglasa*, potem je bil v določeni meri tudi pravni red 'avstrijski', in ne 'ogrski'. Zato je lahko upravičeno predmet sprememb zakonodaje, diktirane iz Ljubljane, in ne iz Zagreba. Z vidika *de iure* pa ukrep ni imel pravnega učinka. Vidimo torej, da obstajajo argumenti, ki lahko razširjajo pogajalsko pozicijo s tem, da vključujejo na slovensko stran tudi Dalmacijo. Izkazuje se torej spor dveh zakonodajnih teles za isto območje, kajti Dalmacija je bila z izvršilno zakonodajo del avstrijskega pravnega reda in so bile spremembe posledice posegov iz Ljubljane z dejanjem *Karlovega razglasa*, ki je hkrati formalno izgubil pristojnost nad deželo in na drugi strani priznal morebitni združevalni proces dežel v okviru *Kraljestva Ilirije* kot enega izmed ustanovitvenih tvorb morebitnega preoblikovanja avstrijskega dela A-O monarhije. To pa pokaže novo dimenzijo pri dojemanju mednarodnega prava pri določanju meje med Slovenijo in Hrvaško.

Opisano v prejšnjem odstavku osvetljuje bolj mednarodnopravni vidik problema kot vidik pravice do samoodločbe, vendar pa se v obstoječih odnosih s

359 UL NV SHS, letnik I, št. 2, 14. 11. 1918, št. 71, 72, 73 in 74 Naredba poverjenišva za kmetijstvo, št. 75 Naredba poverjenišva za finance in Poziv poverjenišva za finance.

360 UL NV SHS, letnik I, št. 14, 28. 11. 1918, št. 134 Naredba poverjenišva za notranje zadeve. Začasna okupacija Italije območja v času izdaje teh naredb nima bistvenega vpliva, saj je po mednarodnem pravu bilo območje predmet pogajanj v sklopu Rapalske pogodbe.

sklicevanjem na pravo dejansko stanje večkrat poslučuje prav pravice prebivalstva, da se odloči, v kateri državi želi živeti.

Pri urejanju medsebojnih pravnih razmerij med državami sta ključnega pomena doslednost in zaupanje vpletenih strani. To je še toliko bolj pomembno pri urejanju državnih meja, saj v primeru nedoslednosti ene ali druge strani ali obeh hkrati lahko prihaja do medsebojnih trenj, ki lahko včasih preidejo v oboroženi konflikt.

Čeprav se bodo v nadaljevanju prikazane teze marsikomu zdele pristranske oz. v korist Sloveniji, pa je bilo to storjeno namenoma, pa ne iz razloga biti vnaprej na strani Slovenije in z njo simpatizirati, ampak kot odgovor na vprašanje, ali obstajajo tudi za Slovenijo v očeh Hrvaške tako močni dokazi. Odgovor na to vprašanje je uporaba nasprotnega scenarija, da se z njim oporeka slovenskim argumentom. Tehtanje moči argumentov in protiargumentov je namreč lastnost samega prava, tudi mednarodnega, katerega značilnost je, da pri urejanju meddržavne meje ne pozna hierarhije med viri. Da bi tako sledili 'duhu' mednarodnega prava v smislu, da med viri mednarodnega prava ni hierarhije, je bil namenoma izpuščen kriterij vrstnega reda 'teže' dokaza.

Izhodiščni zaplet pri urejanju meddržavne meje med Slovenijo in Hrvaško je nastal s tako imenovanimi prisluhi, po katerih je Hrvaška poskušala dokazati, da je slovenska stran poskušala vplivati na sodišče tako, da se je slovenska obramba o vsebini spora dogovarjala z arbitražnim sodiščem. Pripisovanje velikega pomena prisluhom slovenski strani v času arbitražnega postopka, s katerim hrvaška stran upravičuje izstop iz arbitražnega postopka, in s tem dokazovanje velike nedoslednosti na slovenski strani nima velikega pomena. Ker je predmet pravnega

spora preteklo stanje in morebitno »razsojanje Istrske dežele«, je takšno dejanje mogoče izpeljati s tehtanjem pravnih okoliščin, ki pogojujejo odločanje skladno zgolj z viri mednarodnega prava. Na podlagi arbitražnega sporazuma so pravni viri uporabljivi, če so nastali pred 25. junijem 1991. Arbitražni sporazum je še vedno veljaven, ker ga Hrvaška do sedaj še ni enostransko preklicala. Preklic je potrebno opraviti pri OZN. Zato prizadevanje v smeri, kot so izkaz v pričujočem gradivu, še daleč niso brezpredmetna.

V nadaljevanju pa nekaj o zgodovinskih dejstvih iz različnih virov o nedoslednosti hrvaške politike. Bogdanov je zelo nazoren v poglavju Ekonomski in politični položaj Hrvaške v obdobju 1850–1918, ko pravi, da *je bil eden od glavnih vzrokov neugodnega ekonomskega razvoja Hrvaške v tem, da je bila v vsem tem času država brez ekonomske samostojnosti, to ne samo politične, ampak tudi ekonomske odvisnosti od Avstrije in od Madžarske.*³⁶¹ Hkrati se pri opisovanju gospodarskih razmer na področju industrije v statistikah avtor naslanja *na vso zahodno Hrvaško brez Primorja.*³⁶² S tem, ko piše Primorje z veliko začetnico, daje neposredno napotek, da Bogdanov zavzema Hrvaško, ki naj bi vključevala ne samo Istrsko deželo, ampak tudi -Goriško-Gradiščansko deželo in Trst z zaledjem. Za zgodovinarja je takšna napačna upravno-ozemeljska interpretacija namreč nedopustna. Z njegovega zornega kota, stališča sodobnega hrvaškega zgodovinarja, se je pri opisovanju zgodovinskega stanja potrebno Istrski deželi posvetiti ločeno; v statistikah torej opisovati hrvaško industrijo brez Istrske dežele. To je več kot

361 Bogdanov, Vaso: Historija političkih stranaka u Hrvatskoj, Zagreb 1958, str. 481.

362 Bogdanov, Vaso: Historija političkih stranaka u Hrvatskoj, Zagreb 1958, str. 482.

očiten ozemeljski ekspanzionizem v času, ko je Slovenijo preveval duh internacionalizma, vsestranskega bratstva in enotnosti v Jugoslaviji. Takšna knjiga s tako očitnim potvarjanjem resnice ne bi smela zagledati luči sveta. Bogdanov za današnji čas, ko Hrvaška v arbitraži zagovarja svoje državotvorne temelje, ki segajo v 19. stoletje, podaja nesmisel, da je bila Hrvaška *najprej v kolonialni odvisnosti od Avstrije (do leta 1867) in od 1868 tudi od Madžarske*³⁶³ *in da so bile železnice petdeset do šestdeset let orodje imperialistične politike, močno sredstvo ekonomskega pritiska na narod, privilegiranja tujcev in raznarodovanja.*³⁶⁴ Pri političnem pregledu sledi logiki hrvaškega avtorja Krizmana, ko pravi, da je *Istra ostala do razpada pod Avstrijo*,³⁶⁵ čeprav ni pojasnjeno, kaj je razumljeno pod tem pojmom, podobno, da je *bilo Medmurje leta 1861 odtrgano od Hrvaške in pripojeno Madžarski*.³⁶⁶ Na straneh 485–487 Bogdanov podaja politični pamflet, ne pa z zgodovinskimi dejstvi podkrepljeno politično stanje na Hrvaškem, ravnanje, ki bi ga Dolinar opisal kot ... *aparatchiki*.³⁶⁷ Bogdanov z eno besedo ne omenja hrvaško-srbske koalicije, ki je dobila ime po sodelovanju hrvaško-srbskih strank z madžarskimi, ki so skupaj vladale madžarskemu delu A-O monarhije do njenega razpada,³⁶⁸ in da je Narodno vijeće, ki se je sestalo že 5. oktobra istega leta, čakalo do 12. oktobra 1918 na privolitev, da

363 Bogdanov, Vaso: Historija političkih stranaka u Hrvatskoj, Zagreb 1958, str. 483.

364 Prav tam.

365 Bogdanov, Vaso: Historija političkih stranaka u Hrvatskoj, Zagreb 1958, str. 484.

366 Prav tam.

367 Dolinar, France: Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918, Založba Sij, Buenos Aires, 1971, str. 45.

368 Dejansko je koaliciji namenjeno zadnjem poglavju na pičlih petih straneh, čeprav gre za obdobje med 1905–1918. Torej preko deset let.

se kot najmočnejša nemadžarska politična skupina znotraj Kraljestva Hrvatov in Slavoncev pridruži nastajanju skupne Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Nekaj, kar bi moralo biti samoumevno, je za Bogdanova nekakšna politična omejenost, da so samo *skupni madžarsko-hrvaški uradniki nastanjeni v Kraljevinah Hrvaške in Slavonije*.³⁶⁹ Nanaša se na uradno poimenovano območje Kraljestvo Hrvatov in Slavoncev in gre za eno kraljestvo, in ne kot navaja avtor, za dve kraljestvi, ter nadaljuje, da *so lahko bili izvoljeni, četudi niso imeli za današnje pojme stalnega prebivališča v kateri od občin obeh kraljestev*.³⁷⁰ Relativno skromno samostojnost Bogdanov podkrepi s trditvami, da *se nobeno življenjsko vprašanje ni dalo dokončno rešiti v korist naroda*.³⁷¹ V tistem času hrvaški zbor ni razpolagal z nikakršno stvarno oblastjo,³⁷² vojska, policija in vrhovna oblast *dežele se je nahajala v tujih rokah*,³⁷³ vsak sklep zbora je prav tako ostal kot mrtva črka na papirju, dokler ni bil sankcioniran od kralja, pri čemer pa je po pravilu zavrnil potrditev odločitve zbora, ki bi bila koristna za hrvaške nacionalne interese.³⁷⁴ Kralj je prav tako imel omejeno pravico razpuščati zbore,³⁷⁵ sklepi zbora in zakonske osnove so »ostali samo trupla, ne dobivajoč v največjem delu potrditve drugega zakonodajalnega deležnika«, to pomeni kralja, »... birokracija se ni niti malo ozirala na zbor in je delovala dalje po šabloni iz neustavnih časov».^{376, 377}

369 Bogdanov, Vaso: Historija političkih stranaka u Hrvatskoj, Zagreb 1958, str. 488.

370 Prav tam.

371 Bogdanov, Vaso: Historija političkih stranaka u Hrvatskoj, Zagreb 1958, str. 491.

372 Prav tam.

373 Prav tam.

374 Prav tam.

375 Prav tam.

376 Prav tam.

377 Nanaša se na obdobje pred ustavno reformo leta 1868.

*moč je bila v rokah drugih*³⁷⁸ in tako je bil zbor pravzaprav samo skupščina, ki je debatirala in zaključevala, vendar se nihče ni smatral dolžan izpolnjevati njenih sklepov.³⁷⁹

Zanimiva je ocena Bogdanova, ki opisuje stanje ob sprejemanju pogodbe leta 1868, da se je *Madžarska odrekla svoje svobode, neodvisnosti in suverenosti lastne države s prepuščanjem kralju in skupni dunajski vladi, upravljanju vojske, zunanjim zadevam in precejšnjemu delu financ ter je zato v zameno dinastija in Avstrija prepustila in zavarovala Madžarom vladavino nad Hrvaško in ostalimi nemadžarskimi ozemlji Ogrske*.³⁸⁰ Vse to kaže na šibko samostojnost, ki hkrati v precejšnji meri pritruje oceni Bernatzika in s tem zelo omejenemu obsegu lastne državnosti, ki jo je imelo Kraljestvo Hrvatov in Slavoncev, vendar je bila že Ogrska v odnosu do A-O monarhije v asimetričnem položaju, kaj šele omenjeno kraljestvo.

Še bolj zanimivo, vendar ne popolnoma pojasnjeno je nasprotovanje hrvaškega zbora sprejemanju novega ustavnega reda, po katerem se *troedina kraljevina podreja Kraljevini Ogrski*.³⁸¹ Prav izraz *troedina* ni posebej pojasnjen, zato lahko samo ugibamo. Najverjetneje se nanaša na Ogrsko deželo z ene strani in Kraljestvo Hrvatov in Slavoncev ter Dalmatinske dežele z druge strani. Tukaj prihaja do dejanskega kompromisa, ko se Ogrska dežela – kot dejansko kraljestvo – in Kraljestvo Hrvatov in Slavoncev ter Dalmatinska dežela brez dejanskega monarhičnega značaja zlijejo – kot troedini – v enotno državno tvorbo, kjer imajo vsi »državljeni« velik obseg

378 Prav tam.

379 Prav tam.

380 Bogdanov, Vaso: *Historija političkih strank u Hrvatskoj*, Zagreb 1958, str. 553.

381 Bogdanov, Vaso: *Historija političkih strank u Hrvatskoj*, Zagreb 1958, str. 555.

enakih pravic in malo samostojnega odločanja. To je več kot očiten ustavnopravni kompromis.

V letu 1868 je bilo precej nejasnosti glede razumevanja ustavnih reform in bi morali, kar zadeva samostojnost, priznati določeno nazadovanje, če bi sledili 'črki zakona', tj. sklepu hrvaškega zbora iz leta 1861 (čl. 42), po katerem se pogovori o urejanju odnosov z Madžarsko lahko vodijo samo na temelju hrvaške državne samostojnosti, katero morajo Madžari predhodno priznati.³⁸² Koliko je bila Hrvaška samostojna, da je bil sklep o priznanju samostojnosti na Madžarski strani tudi pripoznan, je tukaj temeljno vprašanje? Če te potrditve ni bilo, je namreč tudi vprašljivo dejstvo, po katerem se po mnenju Bogdanova nasprotuje 4. členu pogodbe iz leta 1868, ki je bila sklenjena med Avstrijo in Ogrsko brez sodelovanja Hrvaške, s pogodbo (ki je podana v dodatku C in D, da se) neposlušana podvrže Ogrski, katera se tudi sama nahaja v odvisnem položaju proti Avstriji. S tem je Hrvaška ponovno prišla v položaj dvojne podrejenosti: proti Ogrski in proti Avstriji.³⁸³ S podrejenostjo Bogdanov naredi napačen zaključek, kajti res je, da je bila Hrvaška podrejena Ogrski, vendar Ogrska ni bila podrejena Avstriji, ampak je nastala dualna A-O monarhija.

Po mnenju Bogdanova je pogodba iz leta 1868 *postavila skupno poslovanje in ustanovlja skupno hrvaško-ogrsko zakonodajo in vlado. Skupno poslovanje se je uvedlo za področja: opredelitev stroškov za vzdrževanja dvora, vojska, finančni posli, izdaja rednih in izrednih davkov in njihovo pobiranje, proračun skupnih stroškov, državni dolgovi, uprava in prodaja državnih nepremičnin,*

382 Bogdanov, Vaso: *Historija političkih strank u Hrvatskoj*, Zagreb 1958, str. 575.

383 Bogdanov, Vaso: *Historija političkih strank u Hrvatskoj*, Zagreb 1958, str. 576.

*razpolaganje z monopoli, pomorsko, trgovsko, menjalno in rudarsko pravo, trgovina, carine, pošta, železnice, pristanišča, ladjedelništvo in obrt.*³⁸⁴

V nadaljevanju sledi nekaj izhodiščnih dejstev, ki se nanašajo na razumevanje arbitražnega postopka s hrvaške strani. Upoštevaajoč dejstva, da v virih mednarodnega prava ni hierarhije, pomeni, da tega ni tudi v časovnem pomenu, zato ne bi bil smiseln očitek, da so točke razporejene po prioriteti.

1. Politkomisarjeva zgodba,³⁸⁵ po kateri sta se o mnenju slovenske strani glede omejenih civilnopravnih razmerij dogovorila oba politična predstavnika vojaških sil Slovenije in Hrvaške, temelji na dejstvu, da je območje, ki je bilo predmet pogajanj o razdelitvi, še vedno veljalo za vojno območje. Učinek civilnega prava v vojnih razmerah je vprašljiv, sploh če govorimo o formalno okupiranem območju. Zato je ob množici podobnih primerov, nanizanih v tem gradivu, nerazumljivo vztrajanje hrvaške strani, s katerim želi za vsako ceno uveljaviti omenjeni sporazum.

2. Vojaške sile Neodvisne države Hrvaške so zasedle območja, ki so pred začetkom vojne 6. 4. 1941 na območju Kraljestva Jugoslavije spadala pod upravno ureditev Dravske banovine. S tem dejanjem je hrvaška stran dobila status agresorske države za

384 Prav tam.

385 Politkomisarjeva zgodba je dobila ime po dogodku v letu 1944, ko so se sešli predstavniki osvobodilnih sil Slovenije in Hrvaške in se dogovarjali o delovanju v takratnem času. Podrobneje je dogajanje opisano v knjigi Danijel Navodnik: Pravična razmejitev med Slovenijo in Hrvaško na območju Svobodnega tržaškega ozemlja. Celje: samozaložba, 2020. Dogovor je temelj za poznejšo razlago o postavitvi kopenske meje na območju reke Dragonje.

območje Slovenije podobno kot druge okupacijske sile (Nemčija, Italija in Madžarska). Tega se v zgodovinskih virih niti v pravnih skoraj ne omenja. Seveda se v pomenu »odškodnine« primer ne more primerjati s Pariško mirovno pogodbo. Vseeno pa je popolnoma ignorirati ni ustrezno z vidika prava.

3. Na podlagi sklepa poslancev hrvaškega zbora v Zagrebu se je formalno imenovalo Kraljestvo Hrvatov in Slavoncev 29. oktobra 1918 odcepilo od integralnega dela Ogrske,³⁸⁶ čeprav je bila glede na potek dogodkov tistega časa demarkacijska črta³⁸⁷ postavljena na reko Dravo šele 13. 11. 1918 (glej Slika 10). V vojaškem smislu je bilo omenjeno kraljestvo formalno še vedno integralni del ogrskih vojaških sil.

5. Slediti pravnozgodovinskemu tolmačenju strokovnjakov (Perovšek,³⁸⁸ Čulinović,³⁸⁹ ...)

386 Kot smo videli, kljub določeni stopnji notranje samostojnosti je bilo Kraljestvo Hrvatov in Slavoncev še vedno nezdružljivi del Kraljevine Ogrske, saj je imela zelo omejeno samostojnost. Kraljestvo Hrvatov in Slavoncev je imelo samostojnost v deklarativnem, ne pa tudi v upravnem pomenu.

387 Demarkacijska črta je pomenila vojaško linijo na fronti, kjer sta se s premirjem ločili vojaški sili Srbije in A-O monarhije (demarkacijska črta pomeni »začasna razmejitvena črta, ki loči dve ozemlji, dve vojski itd.«, Verbinc, str. 133). Vsaka na svoji strani vzdržuje civilnopravno ureditev v okviru obstoječega pravnega reda. Ob tem se postavlja vprašanje, kakšen je dejanski pravni status okupacijskih sil v odnosu do civilnopravnih ureditev. Zagotovo prehodni, saj formalno še vedno velja pravni red, ki ga je vzpostavila in učinkovito izvajala prejšnja oblast.

388 Čeprav Perovšek izdaja strokovna dela tudi že v sodobni Sloveniji po letu 1991, pa je tudi pisec že za časa Jugoslavije oz. se nanje sklicuje pri utemeljevanju nastajanja državnih tvorb.

389 Čulinović (1963, str. 49) navaja, da *poznejša 'okupacija zaveznških enot' in posebej italijanske vojske ni spremenila*

državnopravnega stanja, ko je Istra *de iure in de facto* kot potrjeno, postala najprej (29. oktobra 1918) sestavni del Države SHS in 1. decembra istega leta (skupaj z njo) del Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev ter tako postala integralni del stare Jugoslavije v skladu s Haaško konvencijo o »pravilih kopenske vojne« (iz leta 1899 in 1907). Zaradi tega oblast Italije nad Istro vse do Rapalske pogodbe predstavlja samo okupacijo, in ne priključitve, do katere je prišlo šele na podlagi Rapalske pogodbe in glede na ta dogovor. To je zelo pomembno dejstvo, po katerem hrvaška stran utemeljuje nekakšne politkomisarske dogovore iz leta 1944 kot dogovore, po katerih se je že takrat določila kopenska meja v Piranskem zalivu. Gre za nekdanji izliv reke Dragonje na sredini Sečoveljskih solin. Današnja Dragonja pa je nekdanji razbremenitveni kanal Sv. Odorik.

Hkrati pa Čulinović (1963, str. 50) odgovarja na vprašanje, kako je bila Istra pripojena Jugoslaviji, in navaja, da je ob zlomu fašističnega sistema (Mussolinijeve Italije) bilo izdanih več aktov, ki pa se med seboj bistveno razlikujejo. Slovenska stran dosledno – kot že dokazano na več mestih v tem gradivu – uporablja terminologijo »slovenskih delov«, medtem ko se pri opisovanju hrvaških sklepov avtor sklicuje enostavno na zemljepisni pojem »Istra« brez vsakršne podrobnejše razlage. Pri tem je zanimivo to, da so za avtorja relevantni dokumenti iz septembra 1943, ki so dobili potrditev 10. februarja 1947 šele s podpisom pogodbe med FLRJ in Italijo. Čeprav gre za odstop italijanskega ozemlja Jugoslaviji, pa to še ne pomeni, da je takšna enostranska interpretacija tudi pravno relevantna.

Ko pa Čulinović (1963, str. 53) odgovarja na vprašanje, kako je bilo mesto Reka pripojeno Jugoslaviji, pa pravi, da je bilo to najprej storjeno s sklepom hrvaških oblasti 20. septembra 1943 in potrjeno na zvezni ravni 30. novembra 1943 s sklepom »AVNOJ-a«, ki ga je ustavodajna skupščina Jugoslavije sankcionirala 8. decembra 1945 s potrditvijo predhodnih sklepov AVNOJ. Priključitev je bila regulirana z mednarodnopravnim aktom 10. februarja 1947 med FLRJ in Italijo. Po njegovem so vsi ti akti dobili pravni značaj »ex tunc« in je bila Reka pripojena Jugoslaviji 20. septembra 1943. Latinsko *ex tunc* pomeni »od samega začetka«; *ex nunc* »od sedaj naprej«; primer uporabe izraza je mogoče najti v pogodbenem pravu, kjer lahko razveljavitev pogodbe povzroči, da je pogodba nična *ex nunc* od takrat naprej, ali *ex tunc*, v tem primeru se obravnava, kot da nikoli ni obstajala; drug primer najdemo na cerkvenih sodiščih; sodišča so po spravi v Trentu? Trentu? leta 1582 dobila pravico razveljaviti zakonsko zvezo *ex tunc*, kar pomeni, da je obstajal dober razlog, da bi morala biti razveljavljena; posledica tega je, da omenjeni par ni bil nikoli poročen v

nekdanje prve in druge Jugoslavije, da se lahko prizna samo tisto, kar obstaja, ne pa tistega, kar naj bi utegnilo nastati šele v prihodnosti,³⁹⁰ ob upoštevanju mednarodnega prava pomeni, da je mogoče ozemlje odstopiti oz. si ga prisvojiti, če obstajata suvereni državi. Tega pa ne moremo tako enostavno trditi za ozemlje Kraljestva Hrvatov in Slovencev, ker je bilo formalnopravno še vedno del Ogrske, četudi je madžarski Narodni svet ob dogodkih

očeh cerkve in se lahko ponovno poroči pri duhovniku, česar običajno ne bi mogel storiti, če bi se ločil. To pa z drugimi besedami pomeni, da je samo na teritoriju mesta Reka veljalo jugoslovansko pravo, ki je bilo v prehodnem obdobju med 20. septembrom 1943 in 10. februarjem 1947 skozi pravne predpise tudi uveljavljeno.

Vedeti je potrebno, da Reka ni bila predmet Rapalske pogodbe, zato tudi pravo, ki je veljalo za to mesto, ni moglo učinkovati po nekem avtomatizmu za območja, ki pa so bila predmet Rapalske pogodbe.

Mednarodnopravni akt, podpisan 10. februarja 1947, tako imenovana Pariška mirovna pogodba, spremeni območje vračanja, zato tudi pravila vračanja, ki so veljala za Reko, ne veljajo po nekem avtomatizmu za ostala območja. Ker je bilo ustanovljeno prehodno Svobodno tržaško ozemlje – kot sestavni predmetni del Pariške mirovne pogodbe –, se zastavlja vprašanje, kakšen je pravni učinek poznejše podpisane in tudi s strani Jugoslavije ratificirane Londonske spomenice, po kateri se osnovne administrativne enote ne spreminjajo. Že v času vojnih razmer sta obe strani zahtevali vrnitev Primorja Jugoslaviji, zato sta se morali že takrat zavedati morebitnih pogojev ob vrnitvi. Ali bo do njih dejansko prišlo, je bilo to takrat irelevantno vprašanje. Ker je bila zahteva za vrnitev izkazana mnogo prej, pomeni, da je jugoslovanska stran izkazovala namero spoštovanja pogojev ob vrnitvi, zato je bilo jugoslovanski strani dokončno odstopljeno Svobodno tržaško ozemlje *con a B* po načelu *ex tunc*. Pravni akti, sprejeti med 10. februarjem 1947 in 5. oktobrom 1954, torej postanejo neveljavni, če osegajo v pogojevano načelo, da se ustrezne administrativne enote ne spreminjajo.

³⁹⁰ Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 67. Podrobneje Čulinović, Ferdo: Državnopravni razvitak Jugoslavije. Školska knjiga, Zagreb, 1963.

29. oktobra 1918 izdal deklaracijo, namenjeno narodom Hrvaške, Slavonije in Dalmacije. Prva Madžarska republika je po razumevanju Ogrske oz. Madžarske nastala šele 16. novembra 1918. Torej je bilo kakršnokoli utemeljevanje upravičenosti tega kraljestva do Istrske dežele izrazito enostransko dejanje, povzročeno v vojnih razmerah, ki so veljale na hrvaški strani.

6. Res je, da zgodovinsko šteje samo tisto, kar je obstalo, ne pa tudi posamezni predlogi, so pa zanimiva spoznanja, ki izvirajo iz takšnih predlogov. Eden takih je predlog generala Stjepana Sarkotića na srečanju v Sarajevu 13. do 15. maja 1918, da bi bilo *potrebno v avstrijski polovici A-O monarhije ustanoviti Slovenijo na način, da se ne posega v nemško krono*,^{391, 392} *Dalmacijo spojiti s Hrvaško in Slavonijo kot dežele krone sv. Štefana*.³⁹³ Seveda pa so bili – kot pravi Krizman – Hrvati za nekoliko drugačen predlog, po katerem bi se vsi *avstrijski, madžarski in bosanski Jugoslovani najprej združili »okrog Zagreba«, s tem da se ta tako oblikovana jugoslovanska država nato državnopravno poveže z Beogradom*. Po predlogu Sarkotića bi najverjetneje izgubili celotno Štajersko in ostali brez Prekmurja. Izven avstrijskega območja bi ostali Kranjska dežela in Primorje. Po mnenju Krizmana pa bi izgubili že doseženo državnost slovenskih dežel, vendar pa bi ohranili celovitost slovenskega narodnega prostora

391 Krizman, Bogdan: Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države. Zagreb 1977, str. 23.

392 Po tem predlogu bi bile v okviru Slovenije južne kronske dežele A-O monarhije (Kranjska, Koroška, Štajerska, Trst, Goriška in Istrska). Manjkalo bi Prekmurje (prav tam).

393 Dalmacija bi bila prenesena iz avstrijskega v ogrski del A-O monarhije (prav tam).

v okviru te novo nastajajoče državne tvorbe.

7. V Badnu je 30. maja 1918 na obletnico *Majniške deklaracije* potekal posvet pod Karlovim predsedstvom, katerega nameni so bili preurediti A-O monarhijo. Krizman podaja hrvaška politična stališča, ki pa se vseskozi vrtijo okrog vprašanja, kaj narediti glede Dalmacije.³⁹⁴ Tako je hrvaški ban Mihalović podajal razmišljanje, ki bi naj *prevladovalo v Hrvaški in Slavoniji, po katerem je potrebno Dalmacijo, Bosno in Hercegovino združiti s Hrvaško (»Velika Hrvaška«)*.^{395, 396} Odziv na ta posvet oziroma odnos, ki so ga gojili v hrvaških krogih, pokaže interpelacija *starčevinčevcev* 26. junija 1918, ki *sta jo podpisala tudi politika Radić in Budisaljević in se je nanašala na vrhove Monarhije, ker slednji rešujejo hrvaško oziroma jugoslovansko vprašanje brez vprašanja in privolitve najbolj poklicanega faktorja pri tej zadevi – Hrvaškega zbora ter se hkrati postavlja tudi zahteva, da se to vprašanje rešuje na temelju pravice do samoodločbe*.³⁹⁷ Na to interpelacijo je odgovoril A. Horvat, ki je *ponovil frankovansko formulo reševanja hrvaškega vprašanja, tako da se Hrvaška, Slavonija, Bosna, Hercegovina, Dalmacija, Istra z otoki, Reka in Medmurje združijo v enotno samostojno državno telo v okviru Monarhije ter da se pritrjuje razmišljanjem Slovencev, da se tudi oni pripojijo temu delu*.³⁹⁸

394 Krizman, Bogdan: Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države. Zagreb 1977, str. 24–25.

395 Prav tam, str. 24–25.

396 Sanje o veliki Hrvaški se je uresničil 23 let pozneje leta 1941 v obliki *Neodvisne države Hrvaške*.

397 Krizman, Bogdan: Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države. Zagreb 1977, str. 25.

398 Prav tam. Izjava A. Horvata postavlja pod vprašaj željo

Kot vidimo, v vseh primerih ne velja, da so bili sprejeti sklepi, katerih nameni so bili predvsem vojaške narave, oziroma da gre za vojna območja kot taka, ampak da se poskuša v poznejših časih za območje utemeljevati *ex post*³⁹⁹ civilnopravno naravo.

V okviru mednarodnega prava ni mogoče, da bi v nekaterih primerih izključevali odgovornost za dejstva, ki so prvenstveno zgolj vojaškega značaja (predvsem okupacija Dravske banovine), ampak se mora pri odločanju kot ustrezen vir mednarodnega prava upoštevati tudi civilnopravni značaj. Kako to, da se hrvaška stran poskuša izogniti odgovornosti pri okupaciji Dravske banovine in si hkrati poskuša zagotoviti polno zakonitost v okviru osamosvojitve izpod ogrske krone, čeprav je to še vedno del ogrskega vojaškega območja, hkrati pa ne pristaja na vlogo Pavelića kot predstavnika hrvaških oblasti, po katerem bi naj bil izveden načrtni genocid nad Slovenci?⁴⁰⁰

Zanimivo je tudi dejstvo, da je hrvaško-srbska koalicija,⁴⁰¹

hrvaške politike po tem, da bi bili Slovenci enakopravni partner v takšni državi.

³⁹⁹ *Ex post* perspektiva gleda nazaj. Z vidika *ex post* postavljamo vprašanja, kot so: Kdo je deloval slabo in kdo dobro? Čigave pravice so bile kršene? Poenostavljeno pomeni, da smo iz poznejše perspektive povezali pravičnost in pravice. *Ex post* perspektiva v pravni teoriji je tudi ohlapno povezana z deontološkimi pristopi k moralni teoriji.

⁴⁰⁰ Kunej, Franc: Zamolčana Istra, Kaj nam je bilo Slovencem do sedaj prikrito? Debora, Ljubljana, 2006, str. 165.

⁴⁰¹ Hrvaško-srbska koalicija je bila ustanovljena decembra 1905 s poenotenjem med hrvaškimi in srbskimi strankami in je prišla s pomočjo Košutove opozicije na Ogrskem na vlado, potem ko je po dvajsetih letih vladanja moral leta 1903 oditi ban Khuen-Héderváry. Silvo Kranjec: Slovenci na poti v Jugoslavijo. Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Uredil: dr. Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1939, str. 35. Glej tudi Vaso Bogdanov: Historija političkih strank u Hrvatskoj, Zagreb 1958, poglavje Hrvaško-Srbska koalicija,

ki je bila v takratnem času vodilna politična sila, šele 12. oktobra 1918 formalno pristopila k ideji o oblikovanju skupnega Narodnega vjeća Slovencev, Hrvatov in Srbov, saj so pogajanja o sprejetju te zamisli stekla že 5. oktobra 1918.⁴⁰² Danes pa se ravno Hrvaška izpostavlja za najbolj zaslužno za nastanek prehodne Države Slovencev, Hrvatov in Srbov.

Če lahko za slovensko stran z dokajšnjo gotovostjo trdimo, da ni imela popolnoma jasnih stališč glede istrskega vprašanja, pa lahko podobno najdemo tudi na hrvaški strani. Tako na primer dr. Barac na seji *Osrednjega odbora narodnega vjeća SHS* dne 28. oktobra 1918 v razpravi o bodoči ureditvi hrvaškega vprašanja postavlja tezo, da se *Hrvaški zbor* (hrv. sabor) *podobno kot vsi drugi zbori sme izjasniti za svobodno državo*, in zato predlaga sklep, da *hrvaški zbor Kraljevine Hrvaške, Slavonije in*

str. 790–794.

⁴⁰² Glej Dr. Jos. Jerič: Narodni svet. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 148 ali dr. M. Slavič: Državni prevrat v Mariborski oblasti. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 221. Izpostavljanje tega dejstva oziroma obotavljanje vodilnih politikov v Zagrebu je potrebno obravnavati z več zornih kotov. Prvi je vpetost hrvaško-srbskega političnega območja v ogrski del A-O monarhije z relativno šibko samoupravo, kar posledično pomeni zagovarjati prevratniške namene, ki v pravnem smislu predstavlja pogoje za obtožnico o veleizdaji. Drugi je postopno umikanje ogrskih sil, vendar pa je v času pogajanj demarkacijska linija potekala po reki Savi (glej Slika 10). Obotavljanje pa nima neposredne primerjave s podobnimi razmerami v Sloveniji, ker so bili med vodilnimi nasprotniki zgolj posamezniki (npr. do takratni deželni vladar Kranjske Šusteršič predstavnik VLS, glej Andrej Lenarčič, Zapravljena nebesa pod Triglavom, samozaložba, 2013, str. 81, ali deželni predsednik grof Attems, glej Dr. Janko Brejc: Od prevrata do ustave. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 163).

*Dalmacije na podlagi samoodločbe narodov doseže*⁴⁰³ *razrešitev odnosov z Ogrsko in Avstrijo za Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo, pri čemer [je] se razume tudi Reka, ter razglasitev popolnoma samostojne države.*⁴⁰⁴ Istrsko vprašanje se torej ne vključuje v omenjeni sklep. Nasploh pa je omenjeni zapisnik Osrednjega odbora zanimiv, ker različni predstavniki, npr. že omenjeni Barac, kot tudi končni oblikovani sklepi ne govorijo o priključitvi Istrske dežele pri razglasitvi države, ki vključuje *Dalmacijo, Hrvaško in Slavonijo*,⁴⁰⁵ ter se pojmuje *hrvaško-ogrska pogodba iz leta 1868 z vsemi dopolnitvami za nično.*⁴⁰⁶ Z razveljavitvijo hrvaško-ogrske pogodbe se je zgolj osamosvojil hrvaški del izpod Ogrske, Istrska dežela pa ni bila predmet te pogodbe.

Posebej je zanimiv stenografski zapisnik z 256. seje hrvaškega zbora, kjer so bili poleg predsednika zbora in njegovega zapisnikarja prisotni še najvišji predstavniki kraljeve državne vlade in ban Mihalović z oddelčnimi predstavniki, torej ves takratni državni vrh, pristojen za območje hrvaškega zbora. Po predlogu zastopnika Svetozarja Pribičevića se *vsí dosedanji državnopravni odnosi in povezave med Kraljevino Hrvaške, Slavonije in Dalmacije z ene strani ter s kraljevo Ogrsko in cesarsko Avstrijo z druge strani prekinjajo.*⁴⁰⁷ Kot vidimo, hrvaški

403 Dodal D. Navodnik.

404 Zapisnik Osrednjega odbora Narodnega vjeća SHS z dne 28. oktobra 1918 pravi (podrobneje glej Građa o stvaranju jugoslavske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 394).

405 Zapisnik Osrednjega odbora Narodnega vjeća SHS z dne 28. oktobra 1918 (podrobneje glej Građa o stvaranju jugoslavske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 397–398).

406 Prav tam.

407 Zapisnik Osrednjega odbora Narodnega vjeća SHS z dne

državni vrh pred začetkom premirja, saj je formalno vojna še trajala, ni imel namena priključiti tudi Istrske dežele. Glede na to, da takrat še ni grozila italijanska okupacija, pa se je smiselno vprašati, koliko in na kako lahko posega vojaška dejavnost v civilnopravna razmerja. Iz vseh dosedanjih dejstev izhaja, da vojaški vidik vnaša nasprotje s samimi civilnopravnimi razmerji. Hkrati pa sta vprašljiva zakonitost tajne pogodbe med Italijo in antantnimi silami in skladnost z mednarodnim pravom.

V javnem diskurzu za območje Države Slovencev, Hrvatov in Srbov se danes izpostavlja predvsem Narodna vlada v Ljubljani in Zagrebu, prva za narodno slovensko območje, druga za omenjeno državo. V tem pogledu nastane dilema, ali je bila za Kraljestvo Hrvaške in Slavonije tudi oblikovana narodna vlada v Zagrebu, podobno kot je bila oblikovana Narodna vlada SHS v Ljubljani in Narodna vlada v Sarajevu. Dilemo razreši *obvestilo Narodnega vjeća SHS, ki je bansko oblast poverilo dotedanjemu banu Antunu pl. Mihaloviću z oddelki za vero in šolstvo, pravosodje, notranje zadeve, narodno gospodarstvo, finance, prehrano, socialno skrb, pošto telegraf in telefon, železnice, trgovino, obrt in industrijo ter za narodno obrambo.*⁴⁰⁸

Nikoli civilnopravno rešeno vprašanje upravičenosti do Avstro-Ogrske vojne mornarice, ki je bila stacionirana v Pulju, pokaže pravo luč hrvaške politike. Hrvaška si je neupravičeno prilastila celotno vojno mornarico z

28. oktobra 1918 (podrobneje glej Građa o stvaranju jugoslavske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 405–406).

408 Obvestilo Narodnega vjeća SHS z dne 29. oktobra 1918 (podrobneje glej Građa o stvaranju jugoslavske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 416–417).

dejanjem, ko je bila izobešena *narodna hrvaška zastava*,⁴⁰⁹ in hkrati poslala informacije, da se je na *ozemlju južnih Slovanov, ki je do sedaj spadalo v sestavo bivše Avstro-Ogrske monarhije*,⁴¹⁰ ustanovila *Država Slovencev, Hrvatov in Srbov*. Poleg navedene informacije je dne 31. oktobra 1918 obvestila vlade zavezniških držav, da je *pripravljena vstopiti v skupno državo s Srbijo in Črno goro*.⁴¹¹ *De facto* je hrvaška stran prevzemala pristojnost nad A-O vojaškimi silami v Istrski deželi in je hkrati *de iure* ni imela za integralni del hrvaškega dela Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Dodatno zmedo pri tem vojaškem vprašanju vnaša pismo Narodnega vjeća SHS vladi Srbije z dne 10. novembra 1918, da je *30. oktobra 1918 bivša avstro-ogrska vojno-pomorska uprava predala vojno mornarico Narodnemu vjeću, kjer so bile na vseh vojnih ladjah hrvaške zastave*,⁴¹² ker bi morale po formalni plati biti izobešene zastave, ki bi simbolizirale novo nastajajočo vojno mornarico zvezne Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, za katero je Hrvaška samo ena od ustanoviteljic.

Dan potem, ko je bila določena demarkacijska črta med ogrskimi in antantnimi silami na reki Dravi na območju Hrvaške in Slavonije, je 14. novembra 1918 potekala seja *osrednjega odbora Narodnega vjeća SHS*, na kateri sta prisostvovala ban Antun Mihalović in dr. Červar. Zanimivo pri tem je, da je bil govor o pristojnostih med narodnimi

409 Pismo Narodnega vjeća SHS vladam zavezniških držav (podrobneje glej Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 430).

410 Prav tam.

411 Prav tam.

412 Pismo Narodnega vjeća SHS vladi Srbije (podrobneje glej Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 542).

VI

Potek upravnih mej in njihova upravičenost brez obstoja Rapalske pogodbe

sveti in avtonomnimi oblastmi ter o neposeganju v delo slednjih. Čeprav ni mogoče jasno razbrati, za katero *pokrajino* gre, ko se omenja *Istra*,⁴¹³ pa sta zanimiva prisotnost bana in povzetek zapisnika, po katerem se da razbrati, da sta oba omenjena popolnoma kompetentna pri upravnem vprašanju Istre. Da je bil sestanek z upravnimi nameni sklican dan po uveljavitvi demarkacijske črte, ni naključje. Kaže namreč na dejstvo, da se je Hrvaška tisti trenutek, ko začutila, da ima zavarovan hrbet na vzhodni strani, spustila v osvajalske namene na južni strani, tudi na območje Istrske dežele. To dejstvo nas pripelje do zaključkov o najbolj zgodnjem prilaščanju oblasti nad Istrsko deželo.

Resolucija 19. novembra 1918 je pokazala novo stanje ozemeljskih teženj hrvaške politike, ko so se brezkompromisno razgalila enostranska razmišljanja, da *smo mi, Hrvati iz Dalmacije, hrvaškega Primorja, Reke in Istre, vznemirjeni nad italijanskim dejanjem in da se*

413 Zapisnik s seje osrednjega odbora Narodnega vjeća SHS (podrobneje glej Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 578).

*prosi Narodno vijeće, da podvzame vse potrebne ukrepe, da bi zmagalo pravo našega naroda.*⁴¹⁴ Medtem ko se je slovenska stran izogibala pojmu *Istre*, kakor da bi bila zgolj in samo slovenska, pa je hrvaška stran to brez zadržkov počela že v letu 1918. Nič čudnega, da se je to stanje v desetletjih zgolj stopnjevalo.

Delegati Narodnega sveta SHS so na seji 3. decembra 1918 sklenili, da *naj se v Ljubljani ustanovi vrhovno sodišče za Slovenijo, Istro in Dalmacijo.*⁴¹⁵ Gre za preprosto dejstvo, da je krog pravnikov v Ljubljani poznal dovolj predpisov nekdanjega avstrijskega dela A-O monarhije, kamor so navedene pokrajine tudi spadale. To kaže na precejšnje pomanjkanje sposobnosti s hrvaške strani, da bi na najvišjem nivoju zagotavljali enakost državljanov v omenjenih deželah. Če oblast ni sposobna zagotavljati zakonitosti in enakosti do vseh državljanov, potem je takšna oblast bolj deklarativne narave in nima velike pravne moči. Ta veliki primanjkljaj se enostavno zamoči. V pravu pa se to kaže kot moč ali nemoč oblasti.

Hrvaška stran se postavi v čudno luč tudi zaradi tega, ker v vseh dosedanjih virih iz tistega časa ni mogoče razbrati, kdaj naj bi *ban A. Mihalović postal predsednik Osrednjega odbora Narodnega vjeća SHS v Zagrebu*, ki je obstajal do tedaj in bi moral obstajati še naprej. Že res, da je bil v tistem času »v zraku«, predlog samoukinitve Narodnega vjeća po združitvi Države Slovencev, Hrvatov

414 Resolucija s sestanka Hrvatov iz Dalmacije, hrvaškega Primorja, Reke in Istre (podrobneje glej Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 616).

415 Sklepi delegacije Narodnega vjeća SHS 1. decembra 1918 (podrobneje glej Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 684).

in Srbov s Srbijo in Črno goro, a vendar bi bilo potrebno vsaj napotilo na sklep drugega organa, po katerem oseba, pristojna za območje nekdanjega Kraljestva Hrvaške in Slavonije ter Dalmacije, prevzame tudi pristojnost nad Slovenijo in Istro.

Del hrvaške javnosti na čelu s *Frankovsko 'Hrvaško'*⁴¹⁶ se ni strinjal in je zato stranka v svojem strankarskem glasilu *Hrvatska* v številki 2207 z dne 3. decembra 1918 objavila, da se *odvzame hrvaškemu narodu suverenost in prenese vladarsko oblast nad hrvaškim narodom na njegovo veličanstvo srbskega kralja Petra I [...], da za to tvojo odločitev* (ko stranka nagovarja hrvaški narod) *v tem pomembnem trenutku te nihče ni vprašal.*⁴¹⁷

Primanjkljaj plebiscitarnega odločanja izkazuje dvoje. Prvič, dvom v demokratičnost ustanavljanja nove države Srbov, Hrvatov in Slovencev. Drugič, neuporabo enakih meril, ko gre za vprašanje ureditve državne meje v Istri.

Doslednost je naslov tega poglavja, vendar lahko zaključimo, sta bili pri utrjevanju državnosti tudi v hrvaški »zunanji politiki« prisotna tudi vsakodnevna taktičnost in spremenljivost.

Morda se bo bralcu zdelo nepotrebno raziskovati okoliščine, kakšne bi bile upravne meje ob pogoju, da Rapalska pogodba, po kateri je bilo mednarodnopravno odstopljeno ozemlje Kraljestvu Italija, ne bi obstajala. Kakšen bi bil možen razvoj dogodkov in potek meje v takem primeru? Bralec bi menil, da je to zgolj in samo teoretično vprašanje. Vendar pa, kot bomo videli v nadaljevanju, vse

416 Stranka na Hrvaškem pred 1. svetovno vojno in po njej.

417 Razglas stranke Frankovska Hrvaška (podrobneje glej Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I. – 20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 685).

skupaj ni niti približno tako nepomembno, kot je videti na prvi pogled.

Vemo, da je *Karlov razglas* vsem deželam avstrijskega dela A-O monarhije vrnil vse suverene pravice, ki so jih do tedaj samostojne dežele prenesle na 'zvezno' raven. Pri tem imamo v mislih skupno obrambno in zunanjo ter finančno politiko za skupne obrambne, diplomatske in pomorske izdatke.

Z enakimi suverenimi pravicami, kot so dežele prostovoljno vstopale v zvezo, bi lahko tudi brez *Karlovega razglasa posamezne*⁴¹⁸ dežele izstopale iz zveze na temelju demokratičnih načel, podprtih z obojestranskimi pogajanjimi. V okviru mednarodnega prava bi uveljavile načelo pravice narodov do samoodločbe. Izstopi bi se lahko teoretično dogajali v mirnodobnem času do začetka prve svetovne vojne. Da so potekala pogajanja o notranji ureditvi A-O monarhije, neposredno govori npr. Ogrsko-hrvaška odškodnina (nem. »Ausgleich«). Pozneje pa bi bil izstop pod zelo vprašljivimi pogoji in z veliko mero obojestranskega obtoževanja. Verjetneje bi se v tem primeru onemogočile oziroma zamrzile takšne težnje zaradi načel lojalnosti v smislu: skupaj v vojno in skupaj s solidarnostnimi posledicami tudi iz vojne.

Naš namen se ni osredotočati na želje ali potrebe dežel, na podlagi katerih bi si te s pogajanjimi izposlovale izstop, ampak zgolj prikazati stopnjo samostojnosti, da bi bila takšna pogajanja sploh smiselna. Visoka stopnja samostojnosti glede na skupno oblastno raven, tj. obrambo in zunanjo ter finančno politiko, ki so jih dežele posedovale – med njimi tudi Istrska dežela, je tudi pravni temelj za takšno

⁴¹⁸ Posamezne zaradi tega, ker bi se morala vsaka dežela zase opredeliti za izstop. Lahko pa bi takšna pogajanja potekala hkrati za več dežel. Npr. dežele Zedinjene Slovenije.

teoretično razmišljanje. V nadaljevanju tega gradiva, predvsem v poglavju Uradni listi Narodne vlade v Ljubljani in Zapisniki Narodne vlade v Ljubljani, bo bralcu podano in dokazano, kako in zakaj je Istrska dežela leta 1918 bolj pripadala upravnemu središču Ljubljani kakor Zagrebu, kar je še kako pomembno ob določenih dejstvih, ki se jih ne da zaobiti. Nadaljnje razmišljanje bo tako temeljilo na dveh predpostavkah, in sicer: samostojnost Istrske dežele in njena pripadnost upravnemu središču Ljubljana.

Če smo uvodoma v tem poglavju podali obseg suverenih pravic, ki so bile od dežel prenesene na *zvezno* avstro-ogrsko raven, smemo upravičeno predpostavljati, da je tudi Istrska dežela prenesla svoje pravice na novoustanovljeno *zvezno raven*, to je na Ljubljano, vse v duhu *Karlovega razglasa*. Na tem mestu je to zgolj trditev, ki bo, kot smo že podali, dobila svojo potrditev v naslednjih poglavjih in jo tu navajamo zgolj kot opombo. Trditev ima podlago v sprejemanju upravnih aktov, ki se krajevno nanašajo tudi na Istrsko deželo. S tem, ko se je Istrska dežela pridružila Zedinjeni Sloveniji, je na zvezo prenesla tudi svoje dotedanje suverene pravice, med njimi tudi pravico do izstopa iz zveze. Splošno dejstvo je, kot bo podrobneje pojasnjeno v nadaljevanju, da je Narodna vlada v Ljubljani od prejšnje avstrijske vlade prevzemala vzvode oblasti, vendar pa ni, to je potrebno poudariti, prišlo do konstitutivne oblike države, udejanjene v smislu nove ustave, ki bi zaobsegala tudi Istrsko deželo. Lahko bi takrat, če bi do tega prišlo, zapisali v 'zvezno' ustavo, da se je Istrska dežela neodtujljivo in trajno⁴¹⁹ povezala s preostalimi deželami (Kranjsko, slovenskim delom Štajerske in delom Slovenske krajine oziroma Prekmurja) v nerazdružljivo celoto Zedinjena Slovenija. Ker pa do te stopnje združenosti ni nikoli prišlo, je zadeva ostala na

⁴¹⁹ Takšno načelo je bilo zapisano v ustavi SRS iz leta 1974.

pol poti v smislu, da je z vstopom v zvezo ohranila tudi pravico do izstopa, ki pa bi jo bilo potrebno v primeru uveljavljanja šele obojestransko izpogajati. Po enakem načelu osamosvojitve in pravice (ra)združevanja, kot velja za ostale 'slovenske' dežele, to je s *Karlovim razglasom* ali brez njega, mora biti upoštevana tudi pravica Istrske dežele.

Sedaj pa pridemo do bistvenega problema, da bi lahko od konca vojne 1918 do leta 1947, ko je bila podpisana druga meddržavna pogodba, ki je urejala status Istrske dežele, in seveda tudi pozneje, Istrska dežela izpogajala plebiscit o izstopu iz Zedinjene Slovenije ob hkratnem pogoju neobstoja Rapalske pogodbe in tudi ne Pariške mirovne pogodbe. Seveda pozneje, ko bi se to zgodilo, bi bilo za Istrsko deželo težje izpogajati zanjo ugodne dejanske pogoje izstopa, ker bi bila dežela močnejše integrirana.⁴²⁰ Kolikor bolj bi se povečeval razkorak med vsedržavnim na eni strani in regijskim ter lokalnim upravnim sistemom na drugi strani, težji bi bil izstop. Povedano drugače, regije in lokalne skupnosti bi izgubljale samostojnost. V vsakem primeru pa bi imela na načelni ravni še vedno pravico, da bi se deželani izrekli o izstopu iz zveze slovenskih dežel.

Pogajanja o predmetu plebiscitarnega odločanja pa bi lahko tekla v poglavitnih dveh različnih smereh oziroma bi bila vodena z različnimi interesi. Prva smer pogajanj bi tekla po načelu enotne in nedeljive dežele, druga pa podobno kot koroški plebiscit, to je, da najprej tečejo plebiscitarna odločanja na enem delu in se nato glede na izid izvede plebiscit še na drugem delu, ki je za nasprotno stran veliko zahtevnejši v smislu prepričevalnosti o

⁴²⁰ Tako bi bila Istrska dežela tako močno integrirana, kot je danes zapisano v slovensko ustavo. To je, da je Slovenija enotna in nedeljiva. Ne pozna niti upravnih pokrajin z določeno mero samostojne pokrajinske politike.

potrebnosti zamenjave pristojnosti med eno (Avstrija) ali drugo deželo (Slovenija).

Vprašanje je, kateri scenarij bi bil za Ljubljano neugodnejši potek pogajanj (enotnost ali neenotnost dežele), ki bi z veliko verjetnostjo potekal ne samo pod vplivom Ljubljane, ampak tudi Zagreba in Rima. Značilnost Istrske dežele je bila relativna večnarodna sestava na lokalni ravni, kar velja praktično za vse območje. Preden pogledamo možnosti obeh scenarijev, pogledajmo povprečno narodno sestavo na ravni dežele. Severni predeli so poseljeni s slovenskim in v obmorskih krajih z italijanskim življem. Jugozahodni predeli so pretežno srbo-hrvaški. Uporaba izraza »Srbohrvati« temelji na zemljevidu iz časov pred prvo svetovno vojno (Slika 11), ki statistično ne ločuje med Srbi in Hrvati. Vsekakor pa nam po pogajalski strategiji (*nedeljiva dežela*) pripadnost Ljubljani ali Rimu ali Zagrebu statistika nikakor ni naklonjena. Slovenski živelj predstavlja zgolj 15 % celotnega prebivalstva dežele. Tako bi se pod vplivom Zagreba ali Rima jeziček na tehtnici nagibal bolj med njima, kakor da bi bil v korist Ljubljani. Lahko bi trdili, da je napačna statistika iz leta 1910,⁴²¹ ker naj bi živelo mnogo več Slovencev – kot navaja Taylor, je živelo v Istrski deželi 55.000 Slovencev, 147.000 Italijanov in 168.000 Hrvatov. Avtor etnično skupino Srbohrvatov brez razloga preimenuje enostavno v Hrvate. Da so v uradnih statistikah uporabljali pojem Srbohrvati, je morda posledica tega, da je šlo tudi za priseljence v daljšem obdobju z različnih predelov Ogrske dežele, kjer pa je

⁴²¹ Tej trditvi lahko pritrdimo samo pogojno, ker je Taylor britanski pisec in strokovnjak posebej za avstro-ogrske zgodovino 19. stoletja in začetke 20. stoletja do začetka I. svetovne vojne. Delo je Taylor napisal l. 1956, kar pa ni časovno toliko oddaljeno, da bi popolnoma dvomili o podatkih. Od pripravljene statistike do njegove objave je namreč minilo komaj dobrih 40 let. Tudi drugače je zanimivo, da Taylor za Kranjsko deželo navaja izrazito večinsko slovensko prebivalstvo.

obstajalo po predlogih hrvaške politike enotno etnično južnoslovansko ljudstvo. Če bi namesto etnične uporabili narodnostno opredelitev, bi bralca napeljevali na misel, da se poleg obstoječega srbskega in hrvaškega ustvarja nekakšen nov narod, kar pa seveda ne drži. V tem pogledu bi bilo priporočljivo v ločenih raziskavah prikazati, kaj je dejanski vzrok za takšen statističen popis v Istrski deželi in njegovo javno obeležitev.

Vseeno pa se je potrebno vprašati, ali statistika govori samo na škodo Slovencev ali tudi Srbohrvatov in obratno. V prvem primeru bi bilo pričakovati dvig števila Slovencev in zmanjšanje števila Italijanov. Jeziček na tehtnici bi se torej deloma nagibal v korist Ljubljane, vendar bi bil končni rezultat zaradi prevlade srbohrvaškega prebivalstva še vedno v korist Zagreba. V drugem primeru pa bi se popravila statistika z dvigom števila Srbohrvatov in zmanjšanjem števila Italijanov in jeziček bi se torej še hitreje in še bolj nagnil v korist Zagreba. Čeprav tega ni mogoče izrecno dokazati, pa je malo verjetno, da bi bila statistika v prid Srbohrvatov in v škodo Slovencev, ne pa tudi Italijanov. Kajti, če bi bilo to res, pomeni, da so Srbohrvatje sodelovali bolj z Italijani kot s Slovenci. To pa je za takratni čas malo verjetno. V vsakem primeru pa bi bil izid še bolj negativen za Slovenijo, ker bi se zmanjšal delež Slovencev in hkrati povečal delež Srbohrvatov ali Italijanov. Kakorkoli gledamo, bi interesi Rima ali Zagreba prevladali nad Ljubljano.

Po drugačni strategiji pa bi se lahko plebiscitarno odločanje odvijalo podobno koroškemu plebiscitu in bi se v primeru izražene potrebe bodisi iz Ljubljane, Rima ali Zagreba npr. samo v severnih predelih (npr. na območju od Savudrije do Črnega Kala) izrekli za obstanek v Zedinjeni Sloveniji ali za izstop (kam?). V takšnem primeru bi načelo

celovitosti in nedeljivosti dežele postalo neustrezno. Po črnem scenariju, ko bi se prebivalstvo odločilo v škodo Zedinjeni Sloveniji, bi združena Slovenija seveda izgubila del ozemlja od današnjega Pirana do Črnega Kala, saj bi se zaradi referendumskih pravic Istrske dežele odtujil o preostalega dela današnje Slovenije.

V primeru, da želja po izstopu v severnem delu ne bi bila izglasovana, pa bi prišlo do delitve dežele na del, ki bi ostal v sestavi 'združene' Slovenije, in del, ki bi začel samostojno pot. Malo verjetno je, da bi dosegli takšno plebiscitarno pravilo v pogajanjih z Rimom in Zagrebom, da bi v primeru ugodnega izida v severnem delu Sloveniji pripadala celotna dežela. Po pozitivnem izidu scenarija »*ali obstati v združeni Sloveniji ali ne*« bi o usodi južnega dela Istrske dežele oziroma njenih novih povezavah z Zagrebom ali Rimom ali samostojni poti odločali prebivalci na drugače opredeljenem referendumu.

Četudi so to popolnoma hipotetični scenariji, ki nimajo praktičnega pomena, zaradi razvoja dogodkov (uvodoma omenjenih mednarodnih pogodb) pa je njihova »moč« še vedno prisotna v krogih, kjer se ne oziraje na dejanski razvoj dogodkov zagovarja teza, po kateri Istrska dežela brezpogojno in nedeljivo vendar nedokazljivo pripada Sloveniji zaradi po njihovem mnenju ustreznega združevalnega procesa iz leta 1918, ki bi naj mednarodnopravno veljal še danes kljub obstoju obeh mednarodnih pogodb. Če to drži, lahko tudi nasprotna stran vedno vzpodbuja narodnostne težnje po plebiscitarni odločitvi o izstopu iz okvira Slovenije. Takšna strategija, vodena od zunaj, gre izjemno na škodo dosedanjega preostanka severnega dela Istrske dežele v okviru Slovenije. Pri tem imamo v mislih prav območje od Savudrije do Črnega Kala.

VII

Pokrajinska vlada za Dalmacijo

Za začetek določanja območja pristojnosti Narodne vlade SHS v Ljubljani je potrebno šteti 16. in 17. avgust, ko je v Ljubljani potekal ustanovni zbor Narodnega sveta za slovenske dežele in Istro (Narodni svet). Z njegovo ustanovitvijo je bila ne le izpričana slovenska politična volja po ločitvi od habsburške monarhije, ampak z upravljaljskega vidika izražena tudi volja, da se iz Ljubljane upravlja tudi z Istrsko deželo, kar se izrecno izpostavlja. Preostale slovenske dežele (Kranjska, Goriška, Koroška in Štajerska) so veljale za samoumevni sestavni del Slovenije in niso bile izrecno naštet. V dodatku A ali B se Bernatzik ukvarja z vprašanjem odnosov med Ogrsko in Hrvaško in prikazuje pravno nedorečen status Dalmacije (*de facto* in *de iure*). V zgodovinskih virih ni zaslediti, da bi izoblikovani politični ideji *zedinjene Slovenije* pri preoblikovanju A-O monarhije po načelu *de facto* nasprotovala Dalmacija, če štejemo, da je bila znotraj avstrijskega dela A-O monarhije. Dalmacija bi lahko po načelu *de iure* posredno nasprotovala podrejenosti Istrske dežele Ljubljani preko takratnega političnega gibanja v Zagrebu za območje Kraljestva Hrvatov in Slavoncev znotraj ogrskega dela A-O monarhije. Priznati pa je potrebno, da bi bilo po načelu *de*

iure samo po sebi zelo problematično, ker pravi Bernatzik, da je bilo stanje Dalmacije *v resnici protislovje*,⁴²² pa tolikšnega protislovja v primeru Istrske dežele ni bilo.

Zastavlja se vprašanje, zakaj je grof Ciano izjavil *samo kamni so italijanski*,⁴²³ pri čemer je imel v mislih obmejne kamne, ki jih je na novo postavila italijanska oblast ob prisvojitvi dežele. Če v Dalmaciji torej ni bilo nič italijanskega, zakaj je bila obljubljena dežela Italiji v tajnih pogajanjih pri prestopu iz tabora centralnih sil v tabor antantnih sil? Če upoštevamo, da je bila Dalmacija samo *de facto* 'avstrijska' in *de iure* Ogrska, se je z zahtevo uravnotežila odgovornost Ogrske v okviru A-O monarhije.

V literaturi in gradivih prav tako ni zaslediti nobenih namigov, da bi Dalmacija ob koncu A-O monarhije upravno pripadala Ljubljani ali pa izražala polno samostojnost, saj je – kot vemo – Dalmacija 'pripadala' avstrijskemu in hkrati ogrskemu delu A-O monarhije. Že res, da je bilo Kraljestvo Ilirija, po katerem je bila Ljubljana upravno središče tudi za Dalmacijo, vendar je bilo slednje zgodovinsko gledano precej oddaljeno in se je pozneje zgodilo več reform. Z vidika *Karlovega razglasa* pa je pomembno pri ustanavljanju skupne Države Slovencev, Hrvatov in Srbov odgovoriti na vprašanje, ali se Dalmacija združuje skupaj s slovenskimi deželami ali pa se pridružujeta vsaka zase Dalmacija bi se s sklicevanjem na *de facto* pripadnost v avstrijskem delu smela sklicevati na *Karlov razglas*, vendar pa bi pri načelu *de iure* naleteli na težave, ker se omenjeni razglas v ničemer ne dotika ogrskega dela. V vsakem primeru bi se preoblikovanje zgodilo znotraj prava, *infra legem*, za slovenske dežele, vključno z Istrsko deželo. Zato je bilo za Slovenijo to samoumevno. Nasprotno temu so

422 Prav tam.

423 Glej poglavje Vpliv Londonske pogodbe iz leta 1915 na odstop slovenskih ozemelj Hrvaški v letu 1944.

bile v hrvaškem okolju močne težnje po preoblikovanju A-O monarhije tako, da bi se Dalmacija združila s Kraljestvom Hrvatov in Slavoncev tudi dejansko, torej *de facto*. Težnje hrvaške so tako v dobršni meri povzročile razvrednotenje osnovnega namena *Karlovega razglasa*. Eden izrazitih zagovornikov takšne ideje je bil A. Trumbić.

Zakaj je tako pomembno, da se osvetljuje zamisel o vlogi Dalmacije v odnosih med Slovenijo in Hrvaško? Nanizajmo nekaj osnovnih dejstev.

Jerič pravi, da je Narodno vijeće 31. oktobra 1918 imenovalo *dr. M. Laginjo za poverjenika za Istro* in da je *1. novembra 1918 imenovalo Narodno vlado za Bosno in Hercegovino; istotako v tistih dneh tudi dalmatinsko Zemaljsko in Narodno upravo za Banat, Bačko in Baranjo*.⁴²⁴

Narodna vlada SHS v Ljubljani razpravlja o *predlogu dalmatinske vlade v Splitu 21. novembra 1918*⁴²⁵ o bodočem, čeprav samo *provizoričnem* ustroju novonastajajoče države Srbov, Hrvatov in Slovencev, vodene iz Beograda.

424 Dr. Jos. Jerič: Narodni svet. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 156.

425 Zapisnik 19. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 21. novembra 1918 pravi: »Nar. vlada je razpravljala obširno o predlogu dalmatinske vlade v Splitu, da se takoj uredi provizorična celokupna država SHS na vsem etnografskem teritoriju tega naroda. Državi bi načeljeval srbski prestolonaslednik Aleksander kot regent. Legislativno oblast bi imelo do konstituante Državno veče, obstoječe iz članov NV v Zagrebu, 50 zastopnikov kraljevine Srbije, ev. tudi petih zastopnikov Črne gore in petih zastopnikov Vojvodine. Regent bi iz članov Dr. vjeća imenoval ministre, pet ev. 7 državnih tajnikov in 5 ev. 7 guvernerjev s sedežem v Ljubljani (za Slovenijo), v Zagrebu (z naslovom ban, za Hrvaško in Slavonijo), v Splitu (za Dalmacijo), v Sarajevu (za Bosno in Hercegovino), v Beogradu (za Srbijo), ev. tudi v Cetinju (za Črno goro) in Novem Sadu (za Vojvodino). Državni tajniki bi posredovali med osredno vlado in deželami ter imeli glas v ministrskem svetu.«

Predlog *dalmatinske vlade v Splitu*⁴²⁶ postavlja vprašanje, komu je bila podrejena – Narodni vladi Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani ali Narodnemu vjeću Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu, pri čemer pa vemo, da je bila prva avtonomna za slovenske dežele, medtem ko je druga delovala kot krovno oblastno telo, saj je bila podobno kot za Slovenijo oblikovana tudi Narodna vlada za nekdanje Kraljestvo Hrvatov in Slavoncev ter posebej za Bosno.

Čeprav dalmatinski predstavniki leta 1918 niso predvideli Istrske dežele kot iz Slovenije izločenega dela in je Hrvaški zbor ni pripoznaval kot sestavni del Hrvaške, pa so se leta 1953 že pojavile teoretične razprave, kjer so za »odcepitveno« območje veljale Slovenija, Istra, Hrvaška s Slavonijo in Dalmacija ter Bosna in Hercegovina.⁴²⁷ Naenkrat se je celotna *Istra* ločevala od Slovenije, pri čemer pa nismo vedeli, ali gre za zemljepisni pojem ali, pravilneje, upravni pojem, kot bi moralo izhajati iz samega naslova omenjenega dela. To je državnopravna zgodovina jugoslovanskih dežel.

Pa vendar ta formalizem – po katerem naj bi bilo Narodno vjeće v Zagrebu krovno oblastno telo – dobi čuden prizvok ob takšnem zapisu Osrednjega odbora Narodnega vjeća SHS, da naj bi *Slovinci zahtevali, da se Trst priključi naši državi*.⁴²⁸ Zapis namreč daje vtis, kakor da naj bi bili Slovenci

426 Podrobneje o predlogu dalmatinske vlade tudi Dr. Janko Brejc: *Od prevrata do ustave. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 174–177.*

427 Glej Jurij Perovšek: *Slovenska osamosvojitev v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*, 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 62. Še bolj podrobno pa: Čulinović, Ferdo: *Državnopravna historija jugoslovanskih zemalja XIX i XX. Vijeka*, Zagreb 1953, str. 344).

428 Zapisnik Osrednjega odbora Narodnega vjeća SHS z dne 26. oktobra 1918 pravi v 10. točki: »Slovinci tražili, da se Trst priključi

samo delno pridruženi kot nekakšno državotvorno neizoblikovana tvorba brez jasno opredeljene oblastne strukture. *Karlov razglas* s svojim predlogom glede Trsta pa zanje ni imel niti teoretične, še manj pa praktične podlage. Zapis je še toliko bolj nenavaden, ker je bil za predsednika Osrednjega odbora izbran predstavnik Slovencev dr. Anton Korošec glede na splošno obvestilo za javnost Narodnega veća SHS, po katerem je bil Osrednji odbor *oblikovan na podlagi sklepov skupščine odposlancev vseh narodnih strank iz Hrvatske, Slavonije z Reko, Dalmacije, Bosne – Hercegovine, Istre, Trsta, Kranjske, Gorice, Štajerske in Koroške ter Bačke, Banata, Baranje, Prekmurja in Medmurja, ki se je sestel 17. in 18. oktobra v Zagrebu*.⁴²⁹ Pri tem je zanimivo dvoje. Prvič, omenjajo se predstavniki posameznih dežel v avstrijskem delu A-O monarhije. Tako so tudi predstavniki *Istre* ločeno navajani od predstavnikov preostalih dežel, čeprav formalno gledano slednji niso bili neposredno podrejeni Dunaju, ampak posredno preko Trsta kot upravno-sodnega središča. In drugič, njihova zakonitost *praeter legem* je v tem pogledu najmanj vprašljiva in znotraj *infra legem* zagotovo nezakonita. Status Goriško-Gradiščanske kot tudi Istrske dežele ter Trsta z zaledjem je bil prav tako nedorečen kot status Dalmacije. Formalno so se vse tri tvorbe navajale posebej, v praktičnem upravljavskopravnem smislu pa skupaj, saj je Trst predstavljal skupno upravno središče.

Še enkrat se nekoliko vrnemo k vprašanju, komu je bila podrejena dalmatinska vlada, upoštevajoč njen oblikovan

našoj državi« (podrobneje glej Građa o stvaranju jugoslovanske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str 387).

429 Obvestilo Narodnega vjeća SHS z dne 19. oktobra 1918 (podrobneje glej Građa o stvaranju jugoslovanske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 374).

Predlog Dalmatinske vlade. Sklep, da so takratni akterji v Ljubljani menili, da je bila dalmatinska vlada podrejena Narodnemu veču v Zagrebu, lahko utemeljimo na nekaterih dejstvih.

Če bi Dalmacija imela željo in interes podrejeni se Ljubljani, ne bi imelo nobenega smisla, da bi narodna vlada v Ljubljani predlog obravnavala in sprejela sklep po predlogu člana vlade prelata Kalana, da *se o stvari danes sploh ne glasuje; jutri gredo itak člani vlade, ki so zaeno člani NV (Narodnega veča, op. a.) v Zagrebu, v Zagreb k seji NV, ki se vrši v soboto dne 23. novembra: o stvari bo itak sklepalo NV in Nar. vlada je bila pozvana samo predlog priporočiti NV. Zastopniki vseh treh strank naj podajo v Zagrebu svoje izjave in skušajo vplivati na odločitev NV v smislu svojih strank.* Mnenje Vseslovenske ljudske stranke je bilo, da je potrebno *državni ustroj urediti potom pogajanj in dogovora legitimiranih zastopnikov Slovencev, Hrvatov in Srbov kot enakopravnih enot in da je stranka v tem smislu pripravljena takoj začeti pogajanja.*

Izjava predstavnika Jugoslovanske demokratične stranke dr. Tavčarja (*poverjenika*, op. a.) je bila, da je *Dalmatinska nar. vlada predlagala [da se] potom NV v Zagrebu* glede na zunanje težave in notranji političen položaj naj se izvede ujedinenje Srbije, Črne gore in vsega ostalega etnografskega teritorija SHS v eno državo oziroma da se ustanovi *zajedniška vlada, zajedniški parlament in regentstvo za ves naš nar. teritorij.* Iz podčrtanega dela izjave predstavnika Tavčarja torej izhaja ne samo da niso menili, da bi bila Dalmatinska vlada podrejena Ljubljani, ampak tudi to, da predlog Dalmatinske vlade ni bil najprej posredovan v »NV« preko Narodne vlade v Ljubljani, ker ga tako Narodna vlada v Ljubljani ne bi obravnavala šele ob prejetju od Narodnega vječa v Zagrebu in sprejemala

navedenih sklepov, ampak neposredno ob prejetju od Dalmatinske vlade. Iz tega sledi, da naj bi bila Dalmatinska vlada neposredno podrejena »Narodnemu vječju« v Zagrebu. Z dejanjem preoblikovanja A-O monarhije je Dalmacija želela postati tudi *de facto* sestavni del Kraljestva Hrvatov in Slavoncev. Seveda pa bi takšna združitev pomenila za Dalmacijo ukinitve njene samostojne vlade.

Ko Perovšek pravi, da so bile *Dalmacija z Reko ter Hrvaška in Slavonija nasproti Ogrski in Avstriji razglašene za povsem neodvisno državo*,⁴³⁰ pomeni, da ob nastanku 'novo' nastala država ni imela pretenzij do Primorja. V tem izvornem smislu oblikovanja novih držav na pogorišču prejšnje 'zvezne' države imajo prav zagovorniki, ki zagovarjajo tezo, da bi Sloveniji morala pripadati tudi celotna Istrska dežela v njenih upravnih mejah. Dokaz te trditve je *stenografski zapisnik 256. seje Hrvaškega zbora (hrv. sabor), ki je soglasno sprejel sklep, da ima kot predstavnik kraljevin Hrvaške, Slavonije in Dalmacije razglas Narodnega sveta s 19. t. m. za obvezen, in izjavlja, da Narodnemu vječju Slovencev, Hrvatov in Srbov priznava vrhovno oblast*.⁴³¹ Datum 19. t. m. pa se ujema z datumom, ko je zadnji deželni glavar Ivan Šušteršič oziroma deželni odbor sprejel sklep, da bo od tistega dne opravljal samo še tekoče posle. Več kot očitno je, da so bila dejanja predstavnikov oblasti tako na Slovenskem kot Hrvaškem usklajena,⁴³² kje se razmejujejo pristojnosti med Ljubljano

430 Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitev v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 49.

431 Prav tam. Še bolj podrobno: Stenografski zapisnik sa 256. sednice hrvatskog sabora, Građa II, str. 405–406, 409 in 412.

432 Čulinović (1963, str. 127) navaja, da je *dotedanji ban Hrvaške (Antun Mihalovich) 29. oktobra rekel v Zboru (mišljeno je Hrvaški zbor v Zagrebu), da »popolnoma sprejema stališče hrvaškega zbora« v smislu sprejete odločitve o odcepitvi (hrv. otcjepljenju) od Avstro-*

in Zagrebom.

Tako je več kot očitno, da hrvaška oblast v Zagrebu ni menila, da bi bila pristojna tudi za Istrsko deželo, in je tako upravljanje in s tem oblast prepustila Narodni vladi SHS v Ljubljani. To je ključni dokaz v upravnem smislu, da so pripadnost Sloveniji priznale vse dežele avstrijskega dela A-O monarhije razen Dalmacije. Tako so se Hrvati zavestno odločili takrat, zato ni razloga, da bi sedaj meja potekala izključno po narodnostni meji, ki pa bi bila še v škodo Sloveniji.

Če je Hrvaški zbor sprejel enostranski osamosvojitveni (ali odcepitveni) akt 29. oktobra 1918 in je bila v Ljubljani izvedena javna proklamacija ter je bila dva dni pozneje oblikovana Narodna vlada SHS v Ljubljani, pa je pri tem bistvena razlika v dojemanju obeh procesov. Avstrijske dežele so že bile osamosvojene z izdajo *Karlovega razglasa*. Avstrijske dežele so dobile nazaj vse pravice, ki so jih predhodno deponirale pri zvezni oblasti. Hrvaške dežele pa je proces osamosvojitve še čakal. Nedorečeni status Dalmacije znotraj A-O monarhije je primarno zahteval ureditev njenega vprašanja, zato bi bilo iluzorno pričakovati, da bi na podlagi *Karlovega razglasa* lahko enostransko posegala v meddržavne odnose v ostalih Ogrske in je izjavil, da daje na razpolago Narodnemu veču »celotno eksekutivo«. Ban je tovrstno dejanje (opravljanje »tekočih poslov« ali »eksekutivo«) lahko storil šele po sprejetju osamosvojitvene (ali odcepitvene) odločitve, medtem ko Šušteršič takšno nalogo lahko opravljal že od *Karlovega razglasa* dalje. *Karlovega razglasa* pa v primeru slovenskih dežel Čulinović niti ne omenja. Prav tako pa Čulinović ne omenja, da se je hrvaška oblast priključila splošnemu trendu nastajanja Države Slovencev, Hrvatov in Srbov šele 8. oktobra 1918, ampak postavlja trditev, da so s *koncem oktobra 1918 obstajali odbori, ki so bili podrejeni stari oblasti, vendar pa se je – z zasedanjem Zbora v Zagrebu in sprejeti odločitvi z daljnosežnimi zaključki o državnopravnem položaju Hrvaške – dossegla njihova osvoboditev izpod nominalne oblasti Avstro-Ogrske*.

deželah. Ne glede na to pa je smiselno pogledati v zgodovinske vire glede aktivnosti dalmatinske vlade. V vseh dosedanjih zgodovinskopravnih virih ni zaslediti vsestransko razvejane upravne dejavnosti Pokrajinske vlade za Dalmacijo. Od tega dejstva nekoliko izstopa *Predlog*, zato bodo v tem poglavju navedeni izseki iz dejavnosti te vlade, kolikor sploh obstajajo dokumenti, ki bi kolikor toliko nakazovali državotvorni značaj te vlade.

Eno izmed takšnih državotvornih dejanj je, da je Dalmacija kot ena izmed 17 kronskih dežel avstrijskega dela A-O monarhije izrazila *protest Dalmatinske vlade pri ministrstvu za zunanje zadeve Italije*⁴³³ 7. novembra 1918 v Splitu, v katerem se izraža protestiranje, ker je *okupacija s strani italijanske flote v Dalmaciji zavzela takšne dimenzije, da je bila zaradi nujnosti obrambe državne integritete in suverenosti poslana neposredno italijanski vladi v Rim in Bosansko-Hercegovsko vlado ter ob pomanjkanju časa, da vpraša vlado Kraljevine Srbije glede tega vprašanja*.⁴³⁴

Kot eno od pomembnih političnih stališč Pokrajinske vlade za Dalmacijo je potrebno upoštevati tudi pismo vladi Srbije, poslano 30. novembra 1918, v katerem se sama opredeli kot *prevratniška* in v katerem *roti v imenu celotnega prevratništva Dalmacije vse kompetentne dejavnike, da brez oklevanja in neoziraje se na vzporedna vprašanja izvede formalno in dokončno združitev vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov od Jadrana do Vardara*.⁴³⁵

433 Protest dalmatinske vlade pri ministrstvu za zunanje zadeve Italije (podrobneje glej Građa o stvaranju jugoslavske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 508–509).

434 Prav tam.

435 Pismo Pokrajinske vlade Dalmacije vladi Srbiji, poslano 30. novembra 1918 (podrobneje glej Građa o stvaranju jugoslavske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 666).

napeljujejo na misel, da so se Dalmatinci sprijaznili, da nekdanje avstrijsko Primorje pripada Italiji, kar pa meče dokaj čudno luč na skupno zavezništvo. Njim je bilo torej poglobitveje ohraniti čim večji kos hrvaškega območja in hkrati prepustiti velik kos slovenske skupnosti Italiji. Takšno politično stališče je imelo za Dalmatince veliko večjo korist kakor izgubo. Za Slovenijo pa je bilo takšno stališče veliko večja izguba kakor korist skupnega zavezništva v takratni še, formalno gledano, Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov.

Na isti dan, 30. novembra 1918, je bil sprejet sklep Narodne vlade SHS v Ljubljani, da se razveljavi pogodba med nemškim generalom Leitbachom in polkovnikom Passyjem z Narodno vlado, po kateri bi naj »nemško ozemlje na Koroškem in Štajerskem južno od Drave zasedli po jugoslovanskih četah«. Pogodba je bila razveljavljena po telefonski urgenci državnega urada na Dunaju, češ da podpisnika Leitbach in Passy nista bila »upravičena skleniti take pogodbe«. Narodna vlada pogodbe ni ratificirala in jo je štela kot brezpredmetno. Ima pa to še eno dimenzijo, in sicer da »sporazum dveh politkomisarjev« ni bil nikoli ratificiran ne na hrvaški ne na slovenski strani, zato ga je potrebno imeti za brezpredmetnega, še posebej ker je bil Maister v nadaljevanju te seje *podučen, da je njegov delokrog strogo vojaški in da tedaj nima sklepati z Nemško Avstrijo sam nikakih političnih pogodb ter da se ima v bodoče v vseh zadevah njegovega delokruga obračati na NV*.⁴³⁶ Če se je dalmatinska vlada zavzemala za hitro priključitev Kraljestvu Srbiji, ne da bi bila za to kompetentna, opolnomočena, pa je za slovensko vlado veljalo, da sprejema mednarodne obveznosti, vendar se jim je odrekla v veri, da bo v novi skupnosti izpogajala boljši rezultat.

To je po razpoložljivih virih praktično tudi vse, ko se je Dalmacija kot samostojna tvorba v okviru '*Karlovega razglasa*' tudi pojavila v meddržavnih odnosih. Izraz je zapisan v narekovajih, da se poudarijo njegove širše okoliščine. Skratka, gre za bolj ali manj samo za korespondenco in še ta velja kot posredni vir.

436 Prav tam.

VIII

Razvoj mednarodnega prava v prvi polovici 20. stoletja

Naslov tega gradiva naj bi odstiral pravno ozadje arbitražnega postopka s pogledom v preteklost, tj. predvsem v čase, preden so bile uveljavljene mednarodne pogodbe kot posledica konca prve svetovne vojne in razpada A-O monarhije na območju nekdanjih slovenskih dežel (Koroške, Štajerske in Primorja). Slovenske krajine današnjega Prekmurja in Medmurja pa zgolj toliko, da na primerih prikaže enostransko ravnanje Hrvaške.

Razvoj mednarodnega prava v svetu v obdobju pred prvo svetovno vojno in po njej je temeljil predvsem na dveh smernicah. Prva je bila delno ukinjanje kolonij v srednje- in južnoameriškem prostoru zaradi težnje teh območij po osamosvojitvi izpod okrilja predvsem španske in portugalske krone.

Druga smernica pa se je na podlagi marksistične doktrine izoblikovala ideja, da lahko narodi samostojno bolje krojijo ekonomsko politiko – kot obstoječo oblast pod kronanimi glavami – in da se lahko osamosvojene države koristneje povezujejo na novih temeljih v zveze zaradi skupnih, predvsem delavskih interesov.

Čeprav je zgodovina glede poštenih namenov teh ideologov, pokazala drugačen obraz, pa je na tem mestu smiselno izpostaviti univerzalno pravico do samoodločbe. Do te pravice pa je mednarodna skupnost prišla po dveh poteh. Na eni strani »preko kolonij« in na drugi strani »preko delavskega gibanja«. Seveda pa sta se poti pridružili poti iz davnine, po kateri so si narodi ali ljudstva od nekdaj želeli samostojne poti v prihodnost. Za to obstaja mnogo dokazov.

Ko pa govorimo o virih mednarodnega prava, ki bi naj vključevalo pravico do samoodločbe, je smiselno izpostaviti *Wilsonovih 14 točk*, deklarativno stališče boljševikov v carski Rusiji in seveda *Konvencijo o pravicah in dolžnostih držav iz Montevidea*. Prvima dvema viroma je bilo v tem gradivu namenjenega kar nekaj besedila, zato je smiselno v nadaljevanju podati nekaj informacij o konvenciji.

26. decembra 1933 je bila sprejeta Konvencija o pravicah in dolžnostih držav iz Montevidea, ki je stopila v veljavo leto dni pozneje. V njej sta zanimiva predvsem dva člena. To sta člen 2, ki pravi, da je *zvezna država v mednarodnem pravu samostojna oseba*,⁴³⁷ in člen 7, ki pravi, da je *priznanje države lahko izrecno ali tiho*.⁴³⁸ *Slednje izhaja iz vsakega dejanja, ki vsebuje namen priznanja države*. Glede na to, da so uvodoma pojasnjeni nameni raziskovanja okoliščin v takratnih zgodovinskih časih, je člen 2 zanimiv zato, ker nas napotuje na pomembno okoliščino objavljanja *Karlovega razglasa*. Tisti trenutek, ko zvezna država razpade, se izgubi dotakratni 'zvezni' učinek v mednarodnem okolju. Iz prejšnje ene osebe z

⁴³⁷ Država kot oseba (angl. *subject*) mednarodnega prava mora zadoščati kriterijem: (1) stalno prebivalstvo, (2) določeno ozemlje, (3) vlada in (4) sposobnost vstopanja v odnose z drugimi državami.

⁴³⁸ V izvirnem besedilu se pojavlja latinski izraz *tacit*.

vidika mednarodnega prava nastane več samostojnih. Pri členu 7 pa je zanimivo, da so bile mednarodne okoliščine, ki so jih poustvarjale predvsem antantne sile, naklonjene samoodločbi narodov. S to naklonjenostjo so delovale v smeri, ki ga določa 7. člen Konvencije glede priznanja držav. Če zavzemanje za samoodločbo narodov pojmujemo kot temelj novih okoliščin pri priznavanju držav, potem je takšen namen že tudi priznanje države. Nameni narodov do samostojnosti, utemeljeni na pravici do samoodločbe, namreč opredeljujejo že samo priznanje mednarodne skupnosti, ki postavlja takšen mednarodni standard, čeprav priznanje mednarodne skupnosti ni bilo izrecno udejanjeno, saj ga tudi konvencija sama po sebi ne določa.

Do sklepanja, ki smo ga naredili v predhodnem odstavku, je potrebno biti posebej kritičen. Zavedati se je namreč potrebno, da je Konvencija iz Montevidea zagledala luč sveta leta 1934, to je več kot 15 let po Wilsonovih 14 točkah, kjer je vsebovana tudi pravica narodov do samoodločbe. Čeprav je bila tendenca razvoja mednarodnega prava v smeri, kakršno smo nakazali, pa ne moremo brezpogojno trditi, da sta standarda (status zveznih držav in tiho priznanje) iz Konvencije že bila vsesplošno sprejeta v mednarodnem okolju takratnega časa. Vseeno pa bi zanju lahko brez posebnega pravnega analiziranja trdili, da sta bila v A-O monarhiji vsesplošno uveljavljena. A-O monarhija je bila tipična navzven zvezno urejena država in *tacit* je pojem, ki izvira iz rimskega prava. Ne moremo pa brez kritične distance povezati na eni strani *pravice narodov do samoodločbe* in na drugi strani statusa 'zveznih držav' in izrecnega ali *tacit* priznanja.

IX

Od prevrata in okupacije do slovenske države?

Celoten dosednji zgodovinski oris je dokazoval, da slovenski strani ni bilo mogoče očitati nič prevratniškega, zato ni bilo mogoče izluščiti, od kod se je v takratnem času pojavil ta pojem. Šele Čulinović postreže s tem 'dokazom' ob združitvi Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljestvom Srbije 1. decembra 1918, ko pravi, da so *Slovenci, Hrvati in Srbi na ozemlju nekdanje Avstro-Ogrske monarhije izvedli prevrat, [...] začasno ustanovili neodvisno narodno državo že na podlagi objave Narodnega vjeća 19. oktobra.*⁴³⁹ Dokazom v narekovaju, ki pravzaprav to ni, če upoštevamo vsa druga dejstva, ki utemeljujejo slovensko državnost. Zagotovo bi moral biti avtor natančnejši pri svojih utemeljitvah glede tega pojma tako, da bi ločil slovensko stvarnost od srbohrvaške. To bi bil dolžan storiti že zaradi različnih avstrijskih ali ogrskih izhodišč v A-O monarhiji.

Pogajanja mnogokrat potekajo tako, da ena stran z argumenti poskuša pri nasprotni strani zmanjšati upravičenost do postavljenih zahtev. V mednarodnih

⁴³⁹ Čulinović, Ferdo: Državnopravni razvitak Jugoslavije. Školska knjiga, Zagreb, 1963, str. 140.

odnosih se to po navadi odraža tako, da se v pogajanja vnašajo skrajni pojmi, kot so agresija, prevrat, vohunjenje ipd. Zato je poševno pisana beseda v naslovu tega poglavja zapisana namenoma, da poudari vsesplošno sprejeto zgodovinskopolitično razumevanje dogodkov. Uporabljena je na podlagi več del, katerih značilnost je, da v naslovu zapišejo enako. Npr. Andrejka Viktor: Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes ali Lovro: Uprava v Sloveniji od prevrata 1918 do izvršitve Vidovdanske ustave in Bogataj Janko: Od prevrata do ustave.⁴⁴⁰

Takšen je bil prvotni uvod v to poglavje, potem pa smo pri raziskovanju naleteli na knjigo *Kraljestvo Ilirija* avtorja Janka Poleca, za katero bi, po naslovu sodeč, lahko sklepali, da ne vsebuje česarkoli uporabnega o času razpadanja A-O monarhije. Omenjeno kraljestvo datira v čas Napoleonovih vojn, to je konec 18. in začetek 19. stoletja. Res je, da se knjiga v upravnem smislu dotika tudi poznejših obdobij do sredine 19. stoletja, vendar je to še vedno preveč nazaj v zgodovino. V predgovoru se avtor dotakne tudi problematike dosegljivosti in zbiranja ustreznega arhivskega gradiva, pri čemer pa izpostavi, da je izpopolnil svoje gradivo v državnem arhivu na Dunaju, kjer pa je mogel do državnega preobrata l. 1918 uporabljati le spise bivšega državnega spisa (takozvane »Staats-Rats-Akten«),⁴⁴¹ ki jih je pri svojem delu v polni

440 Glej Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 165.

441 Polec, Janko: *Kraljestvo Ilirija*, Prispevek k zgodovini razvoja javnega prava v slovenskih deželah. Ljubljana, 1925,

meri dobil na razpolago šele ob prevratu.⁴⁴² Misel zaključí, da so se z državnim preobratom, ki se je izvršil oktobra 1918 v Avstriji, povzročile v že meseca novembra tega leta v upravi državnega arhiva tudi v drugem oziru sila važne spremembe.⁴⁴³ Zakaj je to tako pomembno? Zato, ker takrat v letih 1918 do izida omenjene knjige leta 1925 še ni bil zakoreninjen termin *prevrat*, ampak mehkejši izraz 'preobrat' in ker moramo upoštevati, da so takratni politični procesi v Evropi imeli Damoklejev meč nad sabo v obliki boljševizma, četudi je ta na našem območju imel obrobno vlogo v pomenu mirnodobnega demonstriranja oziroma vojnega stanja.⁴⁴⁴

V političnem smislu je ostro nastopanje vodilnih lahko dvorezen meč. Na eni strani pokaže njihovo zavzetost za skupno stvar, na drugi strani pa je lahko usodno in izrazito škodljivo pri spreminjanju in ustvarjanju novih mednarodnih odnosov. V tem trenutku gre bolj za hipotetično postavljeno domnevo, da je na poznejše tolmačenje *prevratništva* v odločilnih trenutkih pogajanj morda vplival *vojnohujskaški in protisrbski nastop* do takratnega predsednika VLS na protestnem zborovanju *kranjskih klerikalcev, organiziranem ob sarajevskem atentatu 1914 zaradi podpore avstrijskim vladajočim krogom*.⁴⁴⁵ Ob naraščajočem pojavu terorizma danes

442 Prav tam.

443 Prav tam.

444 Glej Dolinar, France: Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918, Buenos Aires 1971.

445 Glasilo Vseslovenske ljudske stranke Slovenec je objavilo celo pesem s protisrbsko vsebino. Tudi to je bil morda povod za odstavitev I. Šušteršiča, ker slovenska politika leta 1918 ni imela jasne zunanjepolitične strategije, kar je privedlo do značilnega negativnega obnašanja srbske politike do uradnih slovenskih predstavnikov in je vodilo 'v osvoboditev slovenskih dežel' in ne v združitev s Srbijo (podrobneje glej Zečević, Momčilo: Na zgodovinski prelomnici. Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 42, opomba št. 16).

smemo domnevat, da je bil atentat sam po sebi izrazito necivilizacijsko dejanje, zato je bila s čustvi podkrepljena reakcija popolnoma upravičljiva.

Pri prebiranju Zbornika, ki ga je uredil dr. Josip Mal, izdala pa Leonova družba 1928, pri več avtorjih (Brejc J., Andrejka V., Bogataj J. itd.) naletimo na besedo *prevrat*, katere pa nobeden izmed avtorjev v tem zborniku posebej ne obdela. Beseda poskuša biti opisni sinonim takratnih dogodkov. Še najbližje temu je mogoče slutiti iz prispevka Brejca, da je po predlogu poverjenika Trillerja po pobegu deželnega vladarja dr. Iv. Šusteršiča Narodna vlada razpustila deželni odbor Kranjske in da je sklenila, da preidejo posli deželnih odbornikov na stvarno kompetentna poverjenišтва Narodne vlade.^{446, 447} Avtorjeva zaključna misel je, da nam bo kdo utegnil kedaj našo na ta način doseženo avtonomijo osporovati in kratiti,⁴⁴⁸ na to nihče izmed nas

446 Dr. Janko Brejc: Od prevrata do ustave. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 165.

447 Pojmovanje o zedinjeni Sloveniji lepo opiše dr. J. Brejc, ko navede, da je bila prejšnja dvotirna uprava odveč, zato je bila združitev vse javne uprave v enotno avtonomno upravo Narodne vlade samo po sebi dana priključitev onih delov Koroške, Štajerske in Primorske, ki so se priključili Zedinjeni Sloveniji. Brejc pozna pojem Primorska dežela kot skupek treh dežel (prav tam, str. 165).

448 Očitki o prevratniških namenih so prihajali lahko tudi iz avstrijskih vrst, ko so se izvajala pogajanja v sklopu Senžermenske ali pa Rapalske mirovne pogodbe tudi zaradi takšne nepotrebne malenkosti, kot je konfiskacija vozila v lasti bivše monarhije takratnega tržaškega namestnika barona Friess-Skeneta, ki je bil oblastni predstavnik z Dunaja. Podrobneje glej Dr. Janko Brejc: Od prevrata do ustave. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 162–163. V političnih pogajanjih pridejo lahko do izraza in se uporabijo prav vse malenkosti. To so srbski krogi pri pogajanjih o novi ustavni ureditvi najbrž s pridom uporabili, da smo zmanjšali pogajalsko moč nasprotni strani. Nekaj podobnega vnaša v pogajanja o meji tudi

ni mislil ali vsaj na glas tega povedal ni.⁴⁴⁹ Misel zaključuje, da so bili politično naivni, ko so verjeli v stanovitnost te njihove zgradbe.⁴⁵⁰

Brejc pravi, da je bila z ukinitvijo deželnih odborov ustvarjena enotna avtonomna vlada za vso Slovenijo in [so] sedaj šele imeli politično-upravno edinico Slovenijo.⁴⁵¹ V tem smislu je mogoče gledati na zadevo tako, da so pravni strokovnjaki oporekali poseganju v pristojnosti drugih deželnih uprav, ki so bile do takrat zakonito nastavljene, zato je tudi nastal termin »prevrat«, ki se je pozneje pri pogajanjih o oblikovanju nove upravne strukture v sklopu ustave Države Srbov, Hrvatov in Slovencev v srbskih dominantnih krogih samo okrepil. Posledice tega so bile, čeprav tega ni mogoče iz zgodovinskih virov z gotovostjo trditi, da smo s pridružitvijo novi državi pristopili zgolj kot narod, ne pa tudi kot subjekt državnopravnih odnosno avtonomističnih pretenzij.⁴⁵²

Narodni svet kot predstavniško telo takratnih političnih strank je ob svoji ustanovitvi 17. avgusta 1918 izdal komunike, v katerem je opredelil pokrajinske odseke za Trst, Istro,⁴⁵³ Goriško, Koroško in Maribor z morebitnim pododsekom za Prekmurje (pripravljali naj bi gradivo za ugotavljanje slovenskih mej in prebivalstvu pomagali tudi

hrvaška stran, kar je več kot očitno, ker se posveča nepomembnim posameznim primerom ali podajajo stvarjem preveliko pozornost.

449 Prav tam.

450 Prav tam.

451 Dr. Janko Brejc: Od prevrata do ustave. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 166.

452 Prav tam.

453 M. Zečević (1984) strogo ločuje geografska pojma Slovenija in Istra, glej podrobneje Zečević, Momčilo: Na zgodovinski prelomnici. Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 49.

v *gospodarskih vprašanjih*⁴⁵⁴). Če so s komunikejem začrtali smer delovanja tudi tako, da bi ugotavljali slovenske meje, to nedvomno nakazuje takratno potrebo, da se opredeli obseg nastajajoče slovenske države, kjer bi bilo območje Istre tudi sestavni del te nove države. To tudi dokazuje, da je imelo politično vodstvo takratnega časa namen, da je Istra sestavni del te združene države. V komunikeju sta bili navedeni Koroška in Istra kot celota, in ne kot je bilo pozneje razumljeno, njuni 'slovenski deli', podobno kot je veljalo za Štajersko deželo.

Čeprav Brejc ne našteva, za katere kose gre, ko pravi, da je *bila Slovenija raztrgana na šest kosov in v vsakem teh kosov smo imeli poleg splošne državne še posebno deželno avtonomno upravo*,⁴⁵⁵ pa je več kot očitno, da gre za Goriško-Gradiščansko, Istrsko, Koroško, Kranjsko in Štajersko deželo ter Trst z zaledjem, saj v nadaljevanju pravi, da je *posle deželnih predsednikov v Ljubljani in Celovcu oziroma cesarskih namestnikov v Gradcu in Trstu brez posebnih težav prevzela Narodna vlada, ki je stopila na mesto teh avstrijskih vladnih funkcionarjev*,⁴⁵⁶ ki so bili več kot očitno neposredno podrejeni Dunaju, in zaključuje misel, da je bilo *drugače s posli prejšnjih deželnih avtonomij. Na teritoriju nove Zedinjene Slovenije je imela edinole Kranjska neokrnjen avtonomni upravni aparat z*

454 Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 18–19. Navaja na primer, da je bila ustanovitev Narodnega sveta izjemnega pomena v procesu zedinjenja slovenskih dežel, to je Slovenije in Istre in da je bila *dejavnost SLS v tem obdobju omejena v glavnem na slovenske dežele, ki jih je kmalu prepredlo omrežje nove narodne oblasti na čelu z Narodnim svetom za Slovenijo in Istro*.

455 Dr. Janko Brejc: Od prevrata do ustave. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 164.

456 Prav tam.

okrnjenim deželnim odborom na čelu; v preostalih delih takratne Slovenije pa o avtonomni upravi vobče ni moglo biti govora; če je je sploh bilo, je bila brez glave, ker je bila odtrgana od svojih avtonomnih središč v Celovcu, Gradcu in Gorici.⁴⁵⁷ Ostale dežele razen Kranjske so bile v tem smislu razkosane na dva dela in del brez upravnega središča Celovec, Gradec in Gorica je bil poenostavljeno 'pripojen' Kranjski deželi. Očitno se je poskušala vnesti v poznejši čas zgodovinska argumentacija o *prevratništvu* zaradi tega, ker je takratna vlada posegala v oblastne strukture v drugih deželah. Pa vendar so bile s *Karlovim razglasom* vrnjene suverene pravice celotnim deželam in ne zgolj njihovim centrom, zato je *Karlov razglas* učinkoval enakovredno na severni kot na južni strani Koroške ali Štajerske dežele kot tudi Istrske dežele, če sta navedena samo dva primera.

V opisu takratnih razmer Brejc pravi, da se je z reorganizacijo dežel – kot navaja *one dele Koroške, Štajerske in Primorske, ki so se priključili Zedinjeni Sloveniji*⁴⁵⁸ –, kar je predmet notranjega prava, *ustvarila enotna avtonomna vlada za vso Slovenijo*.⁴⁵⁹ Z omenjanjem *Primorske* (dežele, op. a.) je imel v mislih vse tri obalne dežele skupaj. Vemo, da je takšno poimenovanje najbolj pravilno, če želimo biti dovolj precizni v opisovanju razmer, ki se nanašajo na Goriško-Gradiščansko in Istrsko deželo ter Trst z zaledjem v upravnem smislu, od zemljepisnega pojma »primorje«. To je območje, ki je, gledano z dunajske perspektive, dokaj blizu morju oziroma območje pri morju. Seveda pa je pri opisu takratnega dogajanja izhajal iz dejanskih razmer,

457 Prav tam.

458 Dr. Janko Brejc: Od prevrata do ustave. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 165.

459 Prav tam.

in sicer z upoštevanjem dveh dejstev: vdora italijanskih vojaških sil na območje Primorja in zavrnitve lokalnega prebivalstva na Tržaškem podreditvi Ljubljani. To pa še ne pomeni, da Ljubljana ni imela ambicije, po kateri bi ji bila v upravnem pomenu podrejena celotna Istrska dežela.

Od ustanovitve Narodnega sveta dalje so bila prisotna razhajanja v dojemanju vloge svetov in *pododborov* na eni strani in *okrajnih glavarstev* ter *drugih javnih uradov* na drugi strani pri upravljanju države. Ta razhajanja so bila prisotna vse do prvih zasedanj Narodne vlade v Ljubljani, na kar posebej opozarja tudi Naredba št. 11⁴⁶⁰ poverjenišтва za notranje zadeve. V navedeni naredbi postane zadeva popolnoma jasna z navodilom, da so vse bivše c. kr. Oblasti, osobito okrajna glavarstva, davčni uradi itd., ki so se podredile⁴⁶¹ Narodni vladi SHS v Ljubljani, dolžne, da brez odloga začno zopet poslovati oziroma da poslujejo, kakor so doslej. Vsa eksekutiva ima zopet preiti izključno v roke teh oblasti. Tam, kjer so se javne oblasti podredile Narodni vladi, se morajo torej narodni sveti, krajevni in pokrajinski odbori brezpogojno ogibati vsakega posezanja v uradno poslovanje, ki mora čimprej

460 UL Narodne vlade SHS v Ljubljani v št. 2, dne 6. novembra 1918, na strani 1 pravi:

»Ker se ponekod niso na jasnem, kakšno je razmerje med okrajnimi glavarstvi in drugimi javnimi uradi na eni in Narodnim svetom z njegovimi pododbori na drugi strani, razglašam tole:

Vse bivše c. kr. oblasti, osobito okrajna glavarstva, davčni uradi itd., ki so se podredile Narodni vladi SHS v Ljubljani, so dolžne, da brez odloga začno zopet poslovati oziroma da poslujejo, kakor so doslej.

Vsa eksekutiva ima zopet preiti izključno v roke teh oblasti. Tam, kjer so se javne oblasti podredile Narodni vladi, se morajo torej narodni sveti, krajevni in pokrajinski odbori brezpogojno ogibati vsakega posezanja v uradno poslovanje, ki mora čimprej priti v normalni tir.

461 Povedati je potrebno, da so bila območja, ki se niso podredila političnemu centru v Ljubljani, ampak npr. Trstu ipd. Gre za območja, ki jih je zasedla italijanska vojska ob umikanju vojske A-O monarhije.

priti v normalni tir. Z naredbo so narodni sveti, krajevni in pokrajinski odbori postali politično telo, medtem ko so upravne strukture ostale enake kot do tedaj. To je pomenilo tudi zagotavljanje kontinuitete suverene oblasti na dejanskih območjih in hkrati oblastno hierarhijo v smislu upravne podrejenosti krajevnih institucij. V literaturi, ki opisuje tiste čase, je večkrat zaslediti prepletanje vloge ene in druge strani v upravnem smislu. Vsekakor pa se pomen prevratništva precej zmanjša.

Bogataj naredi napačne zaključke takratnega dogajanja, ko pravi, da je *Narodno vlado imenovalo na predlog Narodnega sveta v Ljubljani predsedništvo Narodnega vjeća kot vrhovna oblast države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Narodno vjeće je iz lastne moči prevzelo oblast v neodvisni državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki se je ustanovila s tem, da so se od avstro-ogrske monarhije odcepile pokrajine, kjer prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi.*⁴⁶² Misel zaključuje, da je *po svojem postanku* (nastanku, op. a.) *bilo izrazito revolucionarno državno oblastvo*⁴⁶³. Najprej je potrebno ugotoviti, da je Narodno vjeće v Zagrebu, četudi je menilo, da ima pravico imenovati sestavo Narodnih vlad za Slovenijo, Hrvaško in Slavonijo, Bosno in Dalmacijo, eklatantno kršilo statutarne pravila. To je teritorialni princip, po katerem se določa število poslancev v skupno telo. Nikakor pa ne drži, da ima skupno telo pooblastilo za oblikovanje ali potrjevanje posameznih *teritorialnih* vlad. S pojmom *odcepitve* Brejc opisuje takratne razmere zelo pristransko in v prid Hrvaški ter Bosni. Že v drugih poglavjih tega gradiva smo razložili, da je bila slovenskim deželam vrnjena samostojnost s *Karlovim razglasom*.

462 Dr. Lovro Bogataj: Uprava v Sloveniji od prevrata 1918 do izvršitve Vidovdanske ustave. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 377.

463 Prav tam.

Značilnost Bosne pa je, da je imela dualno, torej hkratno formalno upravljanje Avstrije in Ogrske. Tudi zaradi tega na napačnih temeljih zasnovanega upravljanja tistega časa je Slovenija iz nepotrebne solidarnosti plačala večjo ceno, ki se odraža v arbitražni odločitvi.

O pravih odcepitvenih procesih je mogoče govoriti izključno na podlagi sklepov hrvaškega zbora (hrv. *sabor*), ko je na podlagi njegove deklaracije »na temelju polnega prava narodove samoodločbe, katero je danes splošno priznано z vseh strani« sprejel sklep št. 2, da se »Dalmacija, Hrvatska, Slavonija z Reko razglasa za povsem neodvisno državo«. ⁴⁶⁴ Na podlagi tega sklepa je potrebno ugotoviti, da Hrvaški zbor pri ustanavljanju države ni imel namena priključiti tudi Istrske dežele, čeprav se že iz 1. sklepa da zaključiti, da *se bodo razreševali dosedanji državno-pravni odnosi in vezi med Kraljevino Hrvaške, Slavonijo in Dalmacijo z ene strani in Kraljevino Ogrsko in cesarstvom Avstrije na drugi strani*. ⁴⁶⁵ Pogajanja o odprtih zadevah se torej ne bodo dotikala tudi Istrske dežele, ker je glede na to, da so italijanske okupacijske sile zasedle Trst šele 2. novembra 19, časovno nelogično. Nastanek nove države ni predvidel združitve z Istrsko deželo, je pa predvidel pogajanja ločeno z dvema pravnima subjektoma, Avstrijo in Ogrsko, prvim za območje Dalmacije in drugim za območje Kraljestva Hrvaške in Slavonije. Pri Dalmaciji je bil problem v tem, da je bila *de facto* del Avstrije, *de iure* pa del Ogrske. Šele s sklepom o odcepitvi so bili postavljeni pogoji za združitev z drugimi pravnimi subjekti. Čeprav v istem, 2. sklepu govori, da novoustanovljena država *pristopa v skupno narodno suvereno državo Slovencev*,

⁴⁶⁴ Dr. Hohnjec, Josip: O ustavi naše države. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 302.

⁴⁶⁵ Prav tam.

Hrvatov in Srbov na celotnem etničnem področju tega naroda ne glede na geografske ali državne meje, ⁴⁶⁶ pa to ne more pomeniti, da se s tem določa oblastno območje novo nastale države za celotno območje Slovencev, Hrvatov in Srbov, ampak da novo nastala država na skupno raven skladno s statutom prenaša zadeve, ki so dogovorjeno skupnega pomena. Hkrati pa si je hrvaški zbor po *samoodločitvenem načelu* vzel pravico, da odloča o usodi hrvaškega naroda izven ogrskih državnih meja. Ko je nastajal Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine, je minilo 10 let od nastanka Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev, zato se je že dodobra prijel pojem *troedini narod*, ki je opredeljeval vse tri narode skupaj. Tako se pomen slovenskega naroda zmanjša na raven etnične skupine, kakršna so na primer Kozjanci nasproti Belokranjcem.

Poleg pojma *prevrat* pa je bil takrat v zraku še eden, to je *okupacija* slovenskih dežel ob zaključku vojne. Če je z italijanske strani grozila okupacija na zahodni narodnostni meji, pa je bilo podobno tudi v preostanku Slovenije, saj si drugače kot okupacijo ni mogoče razlagati dejstva, da je *poveljnik srbskih D. Simović, ko je prispel v Zagreb, ukazal poveljniku srbskih enot v Ljubljani, naj obvesti poveljnika prodirajočih italijanskih sil, da je vojska Kraljevine Srbije v imenu 'Sile Sporazuma' z vlado Narodnega vjeća okupirala oblastno območje Ljubljane in da se prosi poveljnika italijanskih sil, da se ustavi nadaljnje prodiranje. Na to je italijanski poveljnik odgovoril, da tega ne priznava*, ⁴⁶⁷ zato je sledilo obvestilo, da se tudi z orožjem prepreči nadaljnje

⁴⁶⁶ Prav tam.

⁴⁶⁷ D. Simović vrhovni komandi srbske vojske (podrobneje glej Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 575).

*prodiranje italijanskih sil.*⁴⁶⁸

Nasprotno temu pa je Narodno vijeće v Kotorju (Črna gora), na kralja Petra 27. novembra 1918 naslovilo pismo, v katerem izjavlja, da *so srečni, ker lahko kralja pozdravijo kot osvoboditelja.*⁴⁶⁹ Predstavniško politično telo v Črni gori je imelo srbsko vojsko za osvoboditeljico in ne omenjajo nobene okupacije. Morda je tako zato, ker je Črna gora formalno nastala pred začetkom 1. svetovne vojne in je bila okupirana od avstrijskih čet. Drugače pa je bilo v Sloveniji, ko je bilo območje pred vojno sestavni del A-O monarhije.

Pri nastajanju Države Slovencev, Hrvatov in Srbov sta bili v javni razpravi prisotni dve zasnovi ureditve bodoče države. Prva je zagovarjala federalistično ureditev z bolj ali samostojnimi enotami skupne države. Takšen predstavnik, F. Šuklje,⁴⁷⁰ je zagovarjal *jugoslovansko državo, ki bi bila v državnopravnem pogledu razdeljena na tri avtonomne ozemeljske enote: Slovenijo z Istro, ožjo Hrvaško ter Bosno in Hercegovino z Dalmacijo.*⁴⁷¹ Zanimivo pri tem je, da omenja Istro v sestavi avtonomne Slovenije. Druga zanimivost Šukljetovega referata pa je, da bi *administrativno Sloveniji pripadalo približno 40.000 km² in 2.000.000*

468 Prav tam.

469 Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 659).

470 Fran Šuklje, profesor zgodovine, pripadnik VLS in bivši deželni glavar v Kranjski deželi (vir: Momčilo Zečević, Na zgodovinski prelomnici, Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 175).

471 Povzeto po Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 35. Nanaša pa se na objavljen referat F. Šuklje v Slovencu, leto XLVI, št. 229–231, 237 in 240, 5. 10., 7. 10., 8. 10., 15. 10., in 18. 10. 1918, Fr. pl. Šuklje, V zaželeni deželi.

*prebivalcev, Hrvatska z vsemi tistimi pokrajinami, »ki se bodo dobile« zunaj Bosne in Hercegovine, medtem ko bi slednja z Dalmacijo zaradi bojazni po morebitni hrvaški hegemoniji»⁴⁷², ⁴⁷³ sestavljala tretjo upravno enoto.⁴⁷⁴, ⁴⁷⁵ Slovenija bi bila po Šukljetovem mnenju, *za katerega lahko mirno trdimo, da je razlagal stališče vodstva VLS,⁴⁷⁶ razdeljena na troje okrožij – Slovenijo s Kranjsko, Spodnjo Štajersko, slovenski del Koroške in Primorsko.*⁴⁷⁷ Ker je referat nastal v *sredini oktobra 1918*, ko je vojna še potekala in se še ni vedelo, kakšen bo končni razplet, smemo to izjavo razumeti državotvorno stališče iz razloga, ker je bila VLS vodilna stranka in s tem izražena politična volja enakovredna *politkomisarjevi zgodb*.*

Takšnemu ustavnopravnemu načrtu se je uprl dr. I. Hribar z zahtevo *po rušenju vseh starih deželnih meja in poudarjal, da »med nami ne bo več Kranjcev, Štajercev, Korošcev, Goričanov, Tržičanov, Istranov. Vsi bomo samo Slovenci.*⁴⁷⁸ S to izjavo je združil skupno narodnostno pripadnost deželanov iz različnih dežel, kjer prebivajo Slovenci. Njegova kritika je šla na račun Šukljetovega

472 Zečević, Momčilo: Na zgodovinski prelomnici. Založba obzorja Maribor, Maribor, 1986, str. 57.

473 Tudi pozneje se je v pogajanjih *vodstvo VLS dosledno oklepalo te zamisli in je odločno vztrajalo predvsem pri uvedbi avtonomije, s katero bi preprečili pretirano širjenje sosednje Hrvaške* (glej podrobneje Momčilo Zečević, Na zgodovinski prelomnici, Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 176).

474 Zečević, Momčilo: Na zgodovinski prelomnici. Založba obzorja Maribor, Maribor, 1986, str. 57.

475 Glej tudi Zečević, Momčilo: Na zgodovinski prelomnici. Založba obzorja Maribor, Maribor, 1986, str. 176

476 Zečević, Momčilo: Na zgodovinski prelomnici. Založba obzorja Maribor, Maribor, 1986, str. 176.

477 Prav tam.

478 Zečević, Momčilo: Na zgodovinski prelomnici. Založba obzorja Maribor, Maribor, 1986, str. 57.

referata, ki je očitno podrobneje opredeljeval notranjo upravno ureditev slovenske administrativne enote. Spopad se je odvijal ne samo med unitaristi in avtonomisti večnacionalne države, ampak tudi na nacionalnem nivoju.

Vsakršnemu avtonomističnemu pogledu je nasprotovala Jugoslovanska demokratska stranka, na Slovenskem predvojna Narodna napredna stranka, z I. Tavčarjem (poznejšim županom Ljubljane, 1912–1921) in najtesnejšim Tavčarjevim sodelavcem dr. Karlom Trillerjem.⁴⁷⁹ *Oba sta se nepopustljivo postavila na stran jugoslovanskega centralističnega in unitarističnega državnega načela.*⁴⁸⁰

V zagrebškem Narodnem svetu so na seji 15. in 16. oktobra 1918 sklenili, naj *osrednji odbor deluje po posebnih tajništvih. Predlog je spominjal na oblikovanje posebnih odsekov slovenskega Narodnega sveta avgusta 1918. Predlagana tajništva po zapisniku obeh sej sicer niso bila ustanovljena, bila pa so navedena.*⁴⁸¹ Skupna tajništva naj bi odražala posebne odseke za Slovenijo itd. Vsebinsko naj bi odseki pokrivali narodno zaščito, gospodarstvo in finance, agrarna vprašanja, delavske organizacije, pošto, telegraf in železnice, ustavo Države SHS ter propagiranje idej Narodnega večja med širokimi ljudskimi množicami kot tudi inteligenco.⁴⁸²

V politični bran takratnega dogajanja in morebitnih obtožb o prevratniških namenih pa je potrebno upoštevati tudi okupacijo, ki so jo začele italijanske vojaške sile. Okupacija

479 Perovšek, Jurij: Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 36.

480 Prav tam.

481 Perovšek, Jurij: Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 37.

482 Prav tam.

je omenjena nekako tako, da *so po ustavitvi sovražnosti na italijanski fronti, ki se je izvršila 3. novembra 1918 ob treh zjutraj, Italijani zavzeli in okupirali Trst ob štirih popoldne 3. novembra 1918.*⁴⁸³ Seveda je v gradivu pojasnenih veliko več okoliščin, ki imajo vse enake temelje v 'okupaciji', a položaj bi bilo potrebno presojati s premislekom. Bogataj med drugim pravi, da je *Narodna vlada vršila upravo samo na onem ozemlju, na katerem je mogla uveljaviti svojo oblast po pravu okupacije* (podčrtal D. N.).⁴⁸⁴

Morda bo bralec prisodil, da bi besedilo v nadaljevanju spadalo bolj v uvodne misli tega poglavja, pa je sem uvrščeno zato, ker je bilo raziskovanje narejeno z današnjim vedenjem, po katerem slovenski človek ni bil tako brezpraven del A-O monarhije, ampak je imel dokaj izoblikovano državno subjektiviteto na različnih področjih. Zato je bil avtor v raziskovanju tem bolj v dvomih, ali se bo po prej obravnavanem gradivu ob deseti obletnici preloma s prejšnjo A-O monarhijo vzpostavil ob dvajseti obletnici bolj oddaljeni pogled na zgodovino. Bistveno, kar naj bi pokazala primerjava, naj bi bilo, da je beseda *prevrat* izginila iz besedišča piscev, vendar se to ni zgodilo, ampak je pridobila le nove pojavne oblike. Tisto, kar ni uspelo piscem ob deseti obletnici, jim je uspelo ob dvajseti obletnici, na kar več kot očitno kaže zaključna beseda, da *so bila socialna in gospodarska vprašanja med nami do svetovne vojne* (prve, op. D. N.) *daleč, daleč v ozadju*. Da smo bili *narod brez plemstva, je pomenilo toliko, kot da smo [bili] brez zgodovine; narod brez simbolov in vzorov,*

483 Chronista Sontiacus: Slovenci v Italiji. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 74.

484 Dr. Bogataj, Lovro: Uprava v Sloveniji od prevrata 1918 do izvršitve Vidovdanske ustave. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 374.

kar je pomenilo toliko, da smo [bili] brez rodovnika, najdenček med srečnimi dediči vseh življenjskih dobrin in oblik.⁴⁸⁵ Na takšnih filozofsko-duhovnih temeljih zgrajen ustroj družbe je značilnost tudi socialističnega eksperimenta po drugi svetovni vojni. Več kot očitno je bilo narekovano dokazovati, da smo v Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev vstopili kot posamezniki in ne z izoblikovano državno subjektiviteto, ki je bila toliko bolj nezaželena, kot je bila na drugi strani priporočena misel o skrbi za socialna in gospodarska vprašanja v novi državi. Da družba ni bila tudi na deklarativni ravni porinjena v somrak diktature s konkretnimi dokazi, je bilo potrebno najti protiutež namernemu pomanjševanju državne subjektivitete naroda s hkratnim poveljevanjem *socialnega in gospodarskega vprašanja*, saj kot pravi urednik dr. Lavrič Jože, *smo kot narod s polno razvito zavestjo vstopili v jugoslovansko državo, manjkalo pa nam je še mnogo do polne narodne osebnosti, posebno gospodarske*.⁴⁸⁶

Če bi Stele v zaključni besedi vedel tisto, kar so zgodovinarji odkrili pozneje, ne bi s takšnim malodušjem zapisal, da je *ustoličevanje na gosposvetskem polju samo bled spomin na resnično samovlado*.⁴⁸⁷ Če pustimo ob strani vprašanje, kdaj je določena družba popolnoma samostojna, kar z drugimi besedami pomeni, da je popolnoma neodvisna od zunanjih dejavnikov in torej popolnoma avtarkična,

485 Stele, France: Zaključna beseda. Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Uredil: dr. Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1939, str. 699.

486 Prav tam.

487 Stele, France: Zaključna beseda. Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Uredil: dr. Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1939, str. 697.

pojem, ki ga poznamo danes, pa je bil takratnim piscem morda še tuj in neznan, pa je za lastno družbeno zavest pomembno spoznanje, da je francoski mislec Bodin prav ustoličevanje navajal kot primer kontraktualne državne ureditve, na kateri sloni današnja ustavna ureditev Združenih držav Amerike, in nam je nekdanji predsednik Clinton ob obisku v Sloveniji leta 1999 izrazil spoštovanje. Bodin v delu *Šest knjig o republiki* opisuje tudi ustoličevanje koroških vojvod ob knežjem kamnu, iz katerega je bral tudi ameriški politik Thomas Jefferson. Na podlagi njegovega zaznamka v knjigi so se pojavile špekulativne teorije, da naj bi ga slednji navdihnil pri pisanju ameriške Deklaracije o neodvisnosti, saj naj bi iz obreda prevzel idejo o samostojnosti ljudstva, iz česar pa na podlagi enega samega Jeffersonovega zaznamka ni mogoče sklepati. Tako pravi vir https://sl.wikipedia.org/wiki/Jean_Bodin?veaction=edit§ion=13, pa vprašanja *samostojnosti ljudstva* kot takega ni tako pomembno postavljati v ospredje. Bodin je izpostavljal ustoličevanje kot edinstven dokumentirani primer vladanja, kjer vladarju naslov ni podeljen v smislu dedovanja, ampak samostojnosti kot prvega med enakimi. Ustavnopravni red Združenih držav Amerike je prva takšna ureditev zahodne civilizacije po dobi Rima.

Da jim je prišepetavala in jih pri pisanju vodila nevidna roka cenzure, zgovorno priča termin *katoliška obnova*⁴⁸⁸ (protireformacija, op. D. N.), kajti danes literarna zgodovina obdobja protireformacije praktično ne obravnava in je v ospredju zgolj in samo reformacija. Takrat so še bile uravnotežene silnice med reformacijo in protireformacijo

488 Stele, France: Zaključna beseda. Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Uredil: dr. Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1939, str. 698.

morda v dobršni meri narekovane iz cerkvenih krogov, kar niti ni pomembno pri pisanju tega dela, ki se dotika vprašanja upravičenosti, da Primorje pripada Sloveniji, smiselno pa je pripomniti, da pisci prvega zbornika niti drugega zbornika pri pisanju niso bili popolnoma samostojni.

Zgovorne so misli Brejca, ko v poglavju o borbi za avtonomijo poda, da so bili najtežji konflikti radi imenovanja okrajnih šolskih nadzornikov in ravnatelja dobrodelnih zavodov v Ljubljani ter radi odstavitve regenta Maribora. Povodom obravnavanja teh slučajev v Deželni vladi so prišle centralistične tendence Demokratske stranke do popolnoma jasnega izraza. Poverjenik dr. Žerjav, ki je takrat v Deželni vladi nastopal kot leader te stranke, je prav fanatično zastopal centralistično stališče, dočim smo zastopniki SLS ravno tako trdovratno zagovarjali avtonomistično stališče svoje stranke. Zanimivi sejni zapisniki o ostrih in obširnih debatah so neutajljive priče teh ljutih borb. Kako daleč je vodila strankarska zagrizenost v prilog centralizma, kaže dejstvo, da je Demokratske stranka na usta dr. Žerjava spodbujala učiteljstvo, okrajne glavarje in davčne urade celo na nepokorščino napram okrajnim šolskim nadzornikom, ki jih je bila Deželna vlada imenovala.⁴⁸⁹ Z današnjega zornega kota bi morali prevratništvo bolj očitati centralističnim kakor avtonomističnim silam, saj so slednje kljub množici državnih in deželnih zakonov niso zagovarjale njihove kontinuitete, nikakor pa niso kot politične sile vzpodbujale nepokorščine do oblasti.

Morda je ne čisto za konec zgovorno še pisanje Silva Kranjca,

⁴⁸⁹ Dr. Brejc, Janko: Od prevrata do ustave. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 213.

da je SLS v svojih programih zagovarjala *edinstvo države in enakopravnost vseh delov ter za Slovenijo zahtevala upravno celoto, pri čemer se za republiko ni več potegovala zaradi vsesplošne družbene povojne neorientiranosti in novih radikalnih socialnih gesel, pri čemer pa je bila SLS, ki je imela še najbolj izdelan državnopravni načrt, deležna očitkov o bremenih odgovornosti za preteklost, tako da so ji sedaj njeni politični nasprotniki v predvolilnem obdobju december 1920–november 1921⁴⁹⁰ za ustavotvorno narodno skupščino naprtli krivdo za vse, celo za samo svetovno vojno.⁴⁹¹ Gre za prve državnoborske volitve po letu 1911, ko so se odvijale volitve v avstrijski državni zbor. Šlo je pretežno za vztrajno in pogosto napadalno politiko slovenskih liberalcev z javno in zakulisno propagando proti Slovenski ljudski stranki z očitki o katoliškem, konservativnem, klerikalnem in proavstrijskem ter predvsem republikanskem poreklu [zaradi česar je bila] deležna nezaupanja in sumničenj.⁴⁹² To je bil med drugim tudi očitek iz vrst srbskih monarhističnih krogov. Pozneje pa si je VLS vseskozi prizadevala približati se dvoru in da bi se okoristila s to zvezo.⁴⁹³ to je Jugoslavijo. Klerikalnemu taboru se je to posrečilo, kajti dvor je potreboval pogosto njegovo pomoč pri reševanju političnih in državnih težav.⁴⁹⁴ Klerikalni tabor je tako vseskozi izkazoval dokaj državotvorno držo.*

To, kar bo napisano za konec poglavja o obdobju od

⁴⁹⁰ Kranjec, Silvo: Slovenci na poti v Jugoslavijo. Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Uredil: dr. Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1939, str. 80.

⁴⁹¹ Podrobneje glej Momčilo Zečević, Na zgodovinski prelomnici, Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 76–77).

⁴⁹² Prav tam.

⁴⁹³ Prav tam.

⁴⁹⁴ Prav tam.

prevrata do Vidovdanske ustave, bi dejansko morale spadati na začetek, ampak potem bi vsi pomisleki o 'prevratu' postali nekako nesmiselni. Da se je poznejšim piscem zdelo prav, da govorijo o *prevratu*, pa izhaja neposredno iz *adrese*, ki so jo 1. decembra 1918 naslovili odposlanci Narodnega vjeća SHS na prestolonaslednika Aleksandra in v kateri ga seznanjajo, da so *Slovenci, Hrvati in Srbi na ozemlju bivše A-O monarhije izvedli prevrat in začasno ustanovili neodvisno narodno državo, prevzeti z idejo narodne enotnosti in naslanjajoč se na veliko načelo demokracije, ki zahteva, da vsak narod sme odločati o svoji usodi*.⁴⁹⁵ Po tej adresi je v imenu njegovega veličanstva kralja Petra prestolonaslednik *razglasil združenje Srbije z ozemlji*⁴⁹⁶ (ali deželami) neodvisne države Slovencev, Hrvatov in Srbov v edinstveno kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Vprašanju, ali so bila dejanja ob koncu prve svetovne vojne prevratniška ali ne, se npr. Krizman izogiba, ko pravi, da *je bila proklamacija s Hrvaškim zborom z odločitvijo 29. oktobra 1918 o neodvisnosti Države Slovencev, Hrvatov in Srbov kot svobodni in suvereni državi ter neodvisni od katerekoli avstro-ogrske oblasti kakor tudi od habsburške dinastije*⁴⁹⁷ narejena na podlagi *manifesta Narodnega*

495 Plismo odposlancev Narodnega vjeća SHS prestolonasledniku Aleksandru in njegov odgovor (podrobneje glej Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 673–676).

496 Del pravnozgodovinske javnosti zagovarja tezo, po kateri je bila narejena združitev prej formalnopravno gledano subjektov mednarodnega prava oziroma subjektov, ki so posestvovali državotvorne atribute. Koliko pa so ti atributi bili skladni s poznejšo Montevideo konvencijo je pa drugo vprašanje.

497 Krizman, Bogdan: *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*. Zagreb 1977, str. 142.

*vjeća SHS 19. oktobra 1918*⁴⁹⁸ in *izvedena, predno se je zaključilo premirje med Italijo in avstro-ogrsko Vrhovno komando*.⁴⁹⁹ Avtor je tukaj zelo nejasen, čeprav vemo, da je bilo premirje sklenjeno šele 3. novembra 1918 in je bilo torej ob razglasitvi države še v času vojnega stanja med A-O monarhijo in Italijo. Italija je tako upravičeno lahko utemeljevala, da je v vmesnem obdobju med 29. oktobrom in 3. novembrom 1918 trajalo vojno stanje. Tudi zato, ker so bile izobešene hrvaške zastave na vseh bojnih ladjah že 30. oktobra 1918, to meče pravno nedoločljivo odgovornost A-O monarhije za vojno agresijo, ki jo je začela v prvi svetovni vojni.⁵⁰⁰ Takratno mednarodno pravo je najbrž že prepoznavalo odgovornost držav kot povzročiteljice vojne, s tem tudi Kraljestva Hrvaške in Slavonije in odsotnost splošnega civilnopravnega stanja med državami (udeleženci sporov).

S kritične razdalje obravnavano razpoložljivo zgodovinsko gradivo, ki se navaja v tem poglavju, nakazuje zgolj potrebo, da ni bilo potrebe popolnoma se podrediti srbskim oblastnim strukturam. To pa nas postavlja pred vprašanje, kakšne so bile namere srbske strani, da so dosegli pri nasprotni strani pripoznavanje *prevratniških* in ne državotvornih namenov. Morda bi lahko podali zaključke nekako v tem duhu: **»Slovenska stran je bila najprej samostojna enakovredna pogajalka, vendar je srbska stran v pogajalskih korakih slovensko stran prisilila v ponižnost v smislu 'Slovenija se je ponižala pred Srbijo'. Takoj ko je bil sklenjen dogovor o skupni zvezi, je srbska stran lahko »delala« s Slovenijo, kar je**

498 Prav tam.

499 Prav tam.

500 O izobešenih zastavah glej v tem gradivu ali tudi v Bogdan Krizman (1977).

hotela.«⁵⁰¹

501 Takšnim sklepom posredno potrjuje Čulinović (1963, str. 143–150), ko polemizira, ali je bil *Prvodecembrski akt konstitutivni ali deklaratorni značaj*. V kolikor bi delegati z obeh strani in politične modrosti premogli dovolj pravniškega znanja in vizionarskega pogleda, ne bi bilo dileme, ker bi se v skupni izjavi izpostavilo enotno razumevanje, da se s tistim dnem *proglašaja (proklamacija) ustanovitev skupne države*. Potem bi odpadli pomisleki, ali gre za *staro ali novo državo, in bi po načelu velikosrbskih centralistov* (srbske hegemonije, dodal D. N.) *ne mogli govoriti, da se je 1. decembra razširilo državno ozemlje Kraljevine Srbije*, ali pa mnenja nasprotnikov tej trditvi, *da je šlo za združitev dveh držav, na kar nas navezuje Vidovdanska ustava zaradi novega imena in državnih simbolov*. Hkrati pa ne bi trdili, da je zaradi *državnega historicizma in načela samoodločbe govor o stari državi, Kraljevini SHS in je pravzaprav razširjeno Kraljestvo Srbija, ki pa to tako in tako ne bi smela biti*. Za takratne hrvaške pravnozgodovinske kroge je tako obstajalo *de facto Kraljestvo Srbije* in tudi *de iure Kraljestvo Hrvaška, Slavonija in Dalmacija*. S stališčem, da je *Kraljestvo SHS priznavala mednarodne pogodbe in obveznosti, ki so nastale pred združitvijo 1. decembra 1918 in katere je sklenilo Kraljestvo Srbija*, pa to še ni bil dovolj močan razlog, da bi govorili o stari državi, razširjeni Kraljevini Srbiji, vendar pa pokaže na izrazito neusklajeno pojmovanje vprašanja *pravne kontinuitete*. Ne nazadnje pa je nastal še *spor o superustavnosti Prvodecembrskega akta*, s katerim naj bi bil npr. *po mnenju prvaka Demokratske stranke Svetozarja Pribičevića* določen tudi že notranji ustroj – in to je *monarhična oblika vladavine in centralističnega ustroja države (glede na nacionalno vprašanje)* – ter *dokončno in nepreklicno rešen z Prvodecembrskim aktom in zato o teh vprašanjih Ustavodajna skupščina »nima pravice razpravljati«*.

X

Formalna protipravnost (*iniuria*)

Za uvod nekaj misli iz pravne teorije. O *formalni protipravnosti* (*iniuria*) govorimo, kadar ravnanje povzročitelja škode, ki je lahko po zunanji pojavnosti bodisi pozitivno bodisi negativno, posega v katerokoli pravno varovano upravičenje ali pravno varovani interes drugega subjekta (to je oškodovanca), pri čemer slednje pomeni bodisi direktno kršitev **kogentne⁵⁰² pravne norme** ali **poseg v obstoječo pravno varovano pravico drugega brez izrecnega pravnega temelja za takšen poseg**. Torej gre pri *formalni protipravnosti* za poseganje ene strani v obvezno upoštevanje določb, ki so pri drugi strani lahko tudi dobronamerne. Gre za načelo samostojnosti obeh strani pri sprejemanju odločitev in zato ni nobenega razloga, po katerem lahko, sme ali mora brez upravičenja ena stran vplivati oziroma posegati na drugo stran.

Govoriti o formalni protipravnosti med prvo svetovno vojno in po njej pomeni predvsem raziskovati odnos srbske, hrvaške, italijanske in avstrijske skupnosti do

⁵⁰² Pravo, ki nalaga **določeno vedenje in ravnanje kot brezpogojno obveznost**.

Slovenije.

Da lahko od nastanka Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev dalje govorimo o formalni protipravnosti (*iniuria*) v odnosu Srbije do Slovenije, izhaja iz dejstva, da je Adresa⁵⁰³ Narodnega vjeća SHS z dne 1. decembra 1918 pomenila s svojim stališčem o ohranitvi obstoječih avtonomnih administrativnih organov pod kontrolo državne vlade in njihovi odgovornosti avtonomnim predstavništvom, torej pokrajinskim skupščinam, za F. Smodeja neizpodbiten dokaz, da ni bila upoštevana dosedanja raven avtonomnih pravic pri sestavljanju in sprejetju Vidovdanske ustave.^{504, 505} Dokaz za to trditev se skriva v dejstvu, da so suverene pravice oz. *državnopravnost* izhajale na podlagi Karlovega razglasa izvirno najprej iz Narodne vlade SHS v Ljubljani, nato v omejenem obsegu v smislu realne unije, prenesene na 'zvezno' raven v Zagreb in z adresno v Beograd. S poudarkom, da je bil prenos na Narodno vjeće v Zagrebu možen samo v tistem delu, za katerega je dobil pooblastilo od Narodne vlade SHS v Ljubljani. S prenosom pooblastil se je samoukinilo Narodno vjeće v Zagrebu, niso se pa s tem samoukinile vse druge suverene pravice Narodne vlade SHS v Ljubljani. Slovenske dežele so z vstopom v eno (Ljubljana) in drugo (Zagreb) ter nato v tretjo zvezo (Beograd)

503 'Pismo' v slovenskem prevodu, kar je tudi dejansko pomenilo, ker so šele na podlagi tega pisma in odgovora nanj stekli pogovori o oblikovanju upravne ureditve novonastale države.

504 Zečević, Momčilo: Na zgodovinski prelomnici. Založba obzorja Maribor, Maribor 1986, str. 195 (podrobneje glej F. Smodej, Socialna misel, 1922, 265–269. O avtonomističnem programu in republikanskem konceptu SLS za volitve v marcu 1923 glej: J. Perovšek, n.n. 8–20).

505 Glej podrobneje *Dokumenti o ustanavljanju jugoslovanske države* (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 673). V tem viru je originalno besedilo.

vseskozi razpolagale z visoko stopnjo samostojnosti in ni bilo potemtakem nobenega razloga, da bi se pravice v obsegu notranje samostojnosti enostavno zaobšle brez posebnega razloga za takšno početje. Unifikacija celotnega državnega ozemlja novonastale države s postavljanjem prvega ustavnopravnega temelja še ni dovolj močan razlog, da bi lahko zaobšli obvezno upoštevnost notranje samostojnosti. Že to je izrazit problem formalne narave. Zmanjšanje pravic notranje samostojnosti pa bi lahko sprejeli zgolj in samo na vseljuskem odločanju, do katerega pa vemo, da ni prišlo.

Še izrazitejši problem pa nastopi v odgovoru na adresno s prestolonaslednikovo izjavo, da je *prva naloga vlade nove države uskladiti državne meje z etničnimi mejami celotnega naroda*^{506, 507}. Vemo, kako slabo je bila izpolnjena ta obljuba za Slovenijo. Pomeni pa, da je z neizpolnjenimi obljubami o narodnostni meji in z zanikanjem notranje samostojnosti opravičljiv razlog, po katerem je smela Slovenija zapustiti Jugoslavijo. Jugoslavija ni izpolnila pričakovanj na podlagi danih obljub. Uskladitev državne meje z narodnostnimi je bila oz. bi morala biti za prestolonaslednika z vidika *lex certa*⁵⁰⁸ dovolj določna.

506 Prav tam, str. 675.

507 S. Protić v pismu J. Jovaniću 8. decembra 1918 poroča o dejavnostih italijanske strani na okupiranih slovenskih območjih, pri čemer primeroma izpostavlja stanje v Gorici in okolici in z zaskrbljenostjo ugotavlja, da je *pod vprašanjem 500.000 Slovencev in prav najbolj zavednega (hrv. »najsvesnijeg«) dela našega naroda, ki je sedaj v rokah Italijanov* (podrobneje glej Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I.–20. XII. 1918)). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 699).

508 *Lex certa*: splošna zahteva v okviru kazenskega prava je, da bi morali potencialni storilci kaznivih dejanj na podlagi načela zakonitosti (načelo *lex certa*) vedeti, ali bo dejanje, ki ga nameravajo storiti, sodilo v kazenski zakon ali ne ([\(PDF\) The Lex Certa Principle in Criminal](#)

Da bo prišlo do razkola, je nakazoval poznejši potek dogodkov, ker je vseskozi zanikoval pomen obljub o notranji samostojnosti in hkrati že takrat podal jasen cilj za vzrok razhajanja slovenske politike s prvo (kraljevo) in nato z drugo (socialistično) Jugoslavijo ter odhod v letu 1991.

Trumbić v pismu 4. decembra 1918 predsedstvu Narodnega vjeća SHS priznava, da *nova država mednarodno še ni priznana, vendar bo, če se bo dosegel sporazum v smislu enotnosti in ustvarila skupna državna organizacija, [...] upanje, da bo takšna organizacija priznana in s tem tudi po načelih nacij Srbov, Hrvatov in Slovencev*.⁵⁰⁹ Čeprav je vsebina pisana v prihodnjiku '*bo dosežen sporazum*', pa je pomembno dejstvo, da je Slovenija ob prehodu iz A-O monarhije v novo državo ohranila državotvorne attribute, ker bi v nasprotnem ne mogli govoriti o mednarodnem priznanju nacij, tudi slovenske. Da Trumbić govori o *nacijah*, pomeni, da je bila Slovenija že leta 1918 po takratnem dojemanju mednarodnega prava subjekt znotraj tega prava. O brezpravnosti slovenskega naroda torej ni mogoče trditi, še posebej če upoštevamo tuje strokovnjake.

V prvem delu tega poglavja smo se posvetili predvsem vprašanju formalne protipravnosti Srbije do Slovenije, zato se v tem drugem delu posvetimo vprašanju formalne protipravnosti v odnosu Hrvaške do Slovenije.

Če želimo dokazati, da je bilo ravnanje hrvaške strani

[Law: Reconciling Economics and Human Rights? \(researchgate.net\)](https://www.researchgate.net/publication/312111111_Law_Reconciling_Economics_and_Human_Rights?hpid=hp-topical-collection%3Aeconomic-law%3Ahomepage%2Ft%3Aeconomic-law&context=rfc).

Čeprav pri uporabi pojma *lex certa* ne gre za neposredno kazensko obtožbo osebno proti prestolonasledniku, pa je slednji bil zakoniti predstavnik in s tem odgovoren za dane obljube.

⁵⁰⁹ Glej podrobneje *Dokumenti o ustanavljanju jugoslovanske države* (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 686).

kakorkoli sporno, je v ospredju vprašanje formalne protipravnosti pri delitvi A-O monarhije med Slovenijo in Hrvaško, kjer sta sporni predvsem območji Dalmacije in Primorja. Za Dalmacijo je – kot je mogoče razbrati na več mestih v tem gradivu – značilna nedoslednost pripadnosti avstrijskemu ali ogrskemu delu (*de facto* ali *de iure*), in vendar je za namene tega gradiva to nepomembno, ker se knjiga opredeljuje predvsem do Primorja kot takega. Prav zato pa nedorečen status Dalmacije preprečeval vplivanje v pozitivnem ali negativnem pomenu – kot je uvodoma prikazano v tem poglavju – na eno ali drugo stran. Očitane Dalmacije Sloveniji, da je kakorkoli formalno protipravna je torej neosnovano.

Glede Primorja prihaja v ospredje najprej vprašanje vpliva *Karlovega razglasa* kot izhodiščnega dejstva pri opredelitvi pripadnosti Primorja slovenski ali hrvaški strani in pravilnega razumevanja vseh okoliščin. Povedano z drugimi besedami oziroma z odgovorom na vprašanje, kdaj in s katerim dejanjem je Hrvaška ali neposredno kršila obvezno brezpogojno ravnanje ali posegala v obstoječo pravno varovano pravico Slovenije brez izrecnega pravnega temelja za njen takšen poseg.

Da bo v nadaljevanju lažje osvetliti dogajanje med Slovenijo in Hrvaško, je bolje, če se najprej posvetimo vprašanju odnosa med slovensko in nemško stranjo na območju Koroške in Štajerske dežele predvsem zato, ker je proces tam dosegel končno stanje v sprejetju meddržavne pogodbe.

Sloveniji oziroma njenim deželam se je s *Karlovim razglasom* zagotovil pogoj, da se sproži proces vzpostavljanja vseh manjkajočih atributov državnosti (*državna meja, vojska, zunanje zadeve ipd.*).⁵¹⁰ Koliko in do

⁵¹⁰ Podrobneje glej poglavje Upravna ureditev Avstro-Ogrske

kakšne ravni je bilo to doseženo od njegovega sprejetja do združitve Slovenije s Kraljestvom Srbije, je drugotnega pomena, ker mora biti najprej v ospredju vprašanje, (1) ali je bilo pri sprožitvi procesa vzpostavljanja vseh atributov državnosti kršeno načelo obveznega brezpogojnega ravnanja in (2) ali je bil storjen poseg v obstoječo pravno varovano pravico nemške strani brez izrecnega pravnega temelja za ravnanje Slovenije.⁵¹¹ Za obvezno brezpogojno ravnanje je potrebno v prvi vrsti prišteti pogajanja, za katera je potrebno reči, da jih je Slovenija opravila zelo dobro. V gradivu je mogoče na različnih mestih najti dogodke, ki bodo trditev lahko potrdili. Na vprašanje, ali je Slovenija posegala v obstoječo pravno varovano pravico nemške strani brez izrecnega pravnega temelja za takšno ravnanje Slovenije, pa se odgovor skriva v izvedbi koroškega referendum kot rezultata pogajanj v smislu obveznega brezpogojnega ravnanja. Vseeno pa je bil hkrati storjen poseg v obstoječo, s *Karlovim razglasom* pravno zavarovano pravico nemške strani zaradi zasedbe precejšnjega dela Koroške dežele od srbske vojske ob istočasnem odobravanju Slovenije. Že res, da je bila Srbija del antantnih sil, a Slovenija ni razpolagala z nobenim izrecnim temeljem, s katerim bi upravičila zasedbo koroške dežele, ker sta bili tako nemška kot slovenska stran v enakopravnem položaju v odnosu do Srbije. Enakopraven položaj izhaja prav iz *Karlovega razglasa*. Četudi je Slovenija ravnala formalno protipravno, pa je koroški referendum postavil stvari »na pravo mesto«. Območje nekdanje Koroške in Štajerske dežele je pozneje v pogajanjih s Senžermensko pogodbo dobilo končno civilnopravno ureditev.

monarhije.

511 Gre za pravne odnose izključno znotraj avstrijskega dela A-O monarhije.

Podobnega položaja, kot je veljal v odnosu med Slovenijo in Avstrijo, ni mogoče opisati med Slovenijo in Hrvaško predvsem iz razloga, ker – kot je bilo že večkrat izpostavljeno – *Karlov razglas* ni mogel imeti formalno nobenega pravnega učinka na hrvaški strani. Hrvaška enostavno ni mogla biti stranka v postopku. Kljub temu da za ravnanje hrvaške strani ni bilo nobenega izrecnega pravnega temelja, je ta storila prvo napako, ko si je v uradnih razglasih enostransko prisvojila celotno območje, in je nato *storila še* drugo napako, da je opustila obvezno brezpogojno ravnanje, opredeljeno s pogajanj. Ni mogoče pritrditi pravni praksi, da se najprej izvede formalna priključitev ozemelj, ki je dejansko *de facto*, brez izrecnega pravnega temelja za takšno ravnanje, in se potem poskuša s pomočjo pogajanj, *de iure*, izpogajati najboljši rezultat. Takšno stanje je potrebno šteti kot formalno protipravnost oziroma iz načelnih razlogov kot popolnoma neveljavno. Privoliti v takšne pravne poti pomeni podleči političnim pritiskom, kar pa meče slabo luč na pravo kot tako, ki mora delovati izrecno brez vsakršnih pritiskov.⁵¹²

512 Ker je Hrvaška od leta 1991 pri vstopanju v evro-atlantske povezave večkrat poudarjala, da ne more privoliti v kakršnekoli pritiske s slovenske strani, ki je že bila del teh integracij, je želela poudarjati formalno protipravnost Slovenije. Če bi Slovenija karkoli pogajevala pri vstopanju Hrvaške v različne povezave z vidika boljše pogajalske pozicije pri reševanju dvostranskih odprtih vprašanj (npr. ureditev meddržavne meje ipd), ki pa niso povezane s problemom približevanja Hrvaške tem integracijam, bi posegala v obstoječo pravico samostojnega suverenega pogajanja hrvaške strani s temi integracijami.

XI

Uradni listi Narodne vlade SHS v Ljubljani

Slovenija je bila za časa A-O monarhije razpeta med več deželami, kjer se je oblast udejanjala skozi deželne skupščine in upravo. Predstavniki so bili izvoljeni na splošnih volitvah. Upravna organiziranost je bila ustavno dogovorjena in sistematična z vsesplošnim ljudskim soglasjem, ki se je potrjevalo na volitvah v strukture upravljanja ne glede na strinjanje ali nestrinjanje z vsakokratnimi političnimi idejami. Trditi torej smemo, da je bila vsaka deželna oblast zakonita sama po sebi. S *Karlovim razglasom* pa nastopijo nove razmere, saj ga dodatno 'začini' še pravica narodov do samoodločbe. Naenkrat se torej zgodi, da dotakratni izvoljeni deželni predstavniki prevzemajo oblast tudi nad drugimi območji (okraji) izven deželnih okvirov. Če se osredotočimo samo na Slovenijo, so se pojavile predvsem težnje vseh Slovencev po Zedinjeni Sloveniji. Gledano z vidika *infra legem*, pa pomeni prevzemanje oblasti z vidika zakonitosti problematično početje. Če pustimo ob strani zakonitost prevzemanja oblasti na območju Slovenije, ker

je bila vlada pozneje označena kot *revolucionarna*,⁵¹³ pa je dejstvo, da je bila učinkovita, saj je bila najvišja *upravna, zakonodajna* in deloma tudi *zunanjepolitična* oblast ter je *imela tisti čas značaj lastne državnosti, čeprav v realni uniji z ostalo Državo SHS, s katero je imela skupne nekatere zadeve in skupno vrhovno oblast v Narodnem vjeću*.⁵¹⁴ Ko je govor o njeni učinkovitosti, je v ospredju predvsem izdajanje odlokov, s katerimi si je kot suveren nosilec oblasti podelila vrhovno oblast.

Namen tega poglavja je predvsem vsebinska razgrnitev prevzemanja oblasti s poudarkom na izvajanju pristojnosti nad Istrsko deželo, ki je osrednji predmet našega zgodovinskopravnega opazovanja.

Slika 13 prikazuje prvo objavo Narodne vlade Države Slovencev Hrvatov in Srbov v Ljubljani za avstrijski del A-O monarhije v Uradnem listu (v nadaljevanju UL). Ta je izhajal od 4. novembra 1918 do 31. decembra 1919. Zanimivo je, da je do 30. januarja 1919 izhajal kot uradno glasilo Narodne vlade SHS v Ljubljani, potem pa kot uradno glasilo Deželne vlade za Slovenijo Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev (*Slika 14*).

Pri razumevanju *infra legem* pravnega naslova je pomembna geografska zaokroženost pristojnosti Narodne vlade SHS v Ljubljani oziroma z drugimi besedami povedano, katera so bila območja, nad katerimi je vlada začela samostojno uveljavljati in izvajati pravni red. Ustvariti si je treba kolikor toliko jasno sliko, ki pa bo še vedno nepopolna, zaradi manka pravne prakse, saj je

⁵¹³ Glej predvsem poglavje *Od prevrata in okupacije do slovenske države*.

⁵¹⁴ Kranjec, Silvo: Slovinci na poti v Jugoslavijo. Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Uredil: dr. Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1939, str. 77.

delovala komaj do 29. januarja 1919. Vseeno pa je smiseln in potreben vpogled v uradne dokumente tistega časa, saj pokaže namero slovenske strani, da bi uveljavljala in potrjevala lastno državnost. Nepotrebno bi bilo govoriti o vzpostavljanju lastne državnosti, saj ne govorimo o novo odkritih ozemljih, prav tako ne o prisvojenih ozemljih na podlagi 'vojnega plena'.

Osrednji namen tega gradiva je iskanje zgodovinskih okoliščin kot temelja arbitražnega postopka najmanj za območje Svobodnega tržaškega ozemlja in Cone B, zato bo prizadevanje usmerjeno v iskanje pravnih dokazov, ko se v UL pojavlja upravni ali zemljepisni pojem *Primorje, Primorska, Istra* ipd.

Izpostaviti je potrebno, da je Narodna vlada SHS v Ljubljani sprejela pravni akt z opozorilom državljanom, da *ostanejo v veljavi vsi dotedanji zakoni in naredbe, enako vse naredbe vojaške in civilne oblasti ter uradi, dokler vlada*

drugače ne ukrene.^{515, 516} Če je bila zagotovljena pravna kontinuiteta, pa ostaja nedorečenost območij veljavnosti

515 UL Narodne vlade SHS v Ljubljani v št. 1, dne 4. novembra 1918, na strani 1 pravi: »Državljan! Predsedništvo Narodnega vjeća v Zagrebu kot vrhovna oblast države Slovencev, Hrvatov in Srbov je na predlog Narodnega sveta v Ljubljani za Slovenijo imenovalo to vlado: Predsednik: Josip vitez Pogačnik, Vseslovenska ljudska stranka (VLS), Oddelek za notranje zadeve: dr. Janko Brejc, Vseslovenska ljudska stranka (VLS), Oddelek za prehrano: Ivan Tavčar, Jugoslovanska demokratska stranka (JDS), Oddelek za uk in bogočastje: dr. Karel Verstovšek, Vseslovenska ljudska stranka (VLS), Oddelek za pravosodje: dr. Vladimir Ravnikar, Jugoslovanska socialdemokratska stranka (JSDS), Oddelek za socialno skrbstvo: Anton Kristan, Jugoslovanska socialdemokratska stranka (JSDS), Oddelek za finance: dr. Vekoslav Kukovec, Oddelek za promet: dr. Pavel Pestotnik, Jugoslovanska demokratska stranka (JDS), Oddelek za industrijo in trgovino: dr. Karel Triller, Jugoslovanska demokratska stranka (JDS), Oddelek za javna dela in obrt: inženir Vladimir Remec, Vseslovenska ljudska stranka (VLS), Oddelek za poljedelstvo: prelat Andrej Kalan, Vseslovenska ljudska stranka (VLS), Oddelek za narodno obrambo; dr. Lovro Pogačnik, Vseslovenska ljudska stranka (VLS), Oddelek za zdravstvo: dr. Anton Breclj, Vseslovenska ljudska stranka (VLS). Vlada si je v svesti, da je prevzela za prehodno dobo do dokončne ureditve naše edinstvene države težko in odgovorno dolžnost. To dolžnost bo mogla vršiti le s pomočjo in podporo Vas vseh. Državljan! Združite vse svoje sile v blaginjo naše domovine! Vzdržujte red in mir! Vsi dotedanji zakoni in vse dosedanje naredbe ostanejo še naprej v veljavi, enako vse narodne vojaške in civilne oblasti ter uradi, dokler vlada drugače ne ukrene. Nihče ni upravičen, si sam delati pravice. Rojaki spoštujte imetje, čast in poštenje drugorodnih državljanov! Vojaki, bodite na službo domovini; gre za Vaš lastni dom! Zvesta velikim načelom, v katerih imenu smo dosegli svojo svobodo, Vam vlada obljublja, da hoče zvesto služiti narodu.«

516 Najmočnejša stranka v Narodni vladi je bila VLS, saj je v njej imela šest svojih predstavnikov, sledili pa sta ji JDS s petimi in JSDS z enim predstavnikom. Slovenski Narodni vladi je predsedoval član VLS Josip vitez Pogačnik (Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 81). Torej so imeli republikanski avtonomisti večino nad monarhističnimi unitaristi. Več o tem v nadaljevanju.

teh predpisov. Ta nedorečenost prihaja v ospredje še zlasti z vidika pripadnosti Istrske dežele sedežu vlade v Ljubljani.

Ob tem ni brez pomena izpostaviti dejstvo kot dokaz, da so v Trstu izhajali *Deželni zakonik in vladni list, Zakonik in ukazni list* ter *Ukazi deželnih oblastnij*.⁵¹⁷ Predpisi so se nanašali na celotno Primorje.. Vsi so do konca A-O monarhije izhajali trojezično, in sicer v slovenščini, nemščini ter italijanščini. Bi bilo potrebno podrobneje raziskat, ali zgolj slovenščina, ne pa tudi hrvaščina ohranila status enega izmed uradovnih jezikov na sodiščih do konca A-O monarhije? Nasproti tej bi dobili trditev, ki pa bi morala biti podkrepljena z dokazi, da so sodišča ponekod v Istrski deželi uradovala tudi v hrvaščini ali srbščini glede na narodnostno sestavo, razvidno s *Slika 15*.

V svojem kratkem času izhajanja UL Narodne vlade SHS v Ljubljani zagotovo zaseda osrednje mesto Naredba celokupne vlade v prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani, ker pomeni *eno izmed najpomembnejših naredb – državotvornih aktov, ki jih je v delovanju sprejela in objavila Narodna vlada SHS v Ljubljani*.⁵¹⁸ Njen pomen je bil tolikšen, da *so jo najuglednejši pravniki in pravna stroka tega časa imenovali Žolgerjeva ustava po vodji upravne komisije dr. Ivanu Žolgerju*,⁵¹⁹ ki je bil v okviru A-O monarhije najvidnejši slovenski strokovnjak upravnega prava, ki je pred razpadom monarhije ponudil svoje strokovne moči slovenski politiki in se je s tem namenom

517 Priročnik za strokovno obdelavo arhivskega gradiva pravosodnih organov od srede 18. stoletja do leta 1991. Del 1, Izbor zakonov in predpisov. Uredil Brane Kozina, avtorji Marjeta Adamič ... et al. Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, 1997, str. 15–16.

518 Ribnikar, Peter: Arhivi, letnik 26, leto 2003, št. 1, str. 120. Arhivi Republike Slovenije.

519 Prav tam.

vrnil v Slovenijo. Komisijo je sestavljalo sedem članov: dva uradnika s področja politične uprave ter po en uradnik finančne, šolske in pravosodne uprave in en uradnik deželnega odbora.⁵²⁰ Ker je deželni odbor predstavljal najvišjo upravno »inštanco«, kot so uporabljali ta izraz v opisovanju ravni upravljanja, pomeni, da je bila dosežena notranja zakonitost, *infra legem*, vzpostavljanja oblasti na območju Slovenije v *proklamatornem* pomenu. To je pomenilo, da je vlada postala pravni subjekt, ki prevzema nase polno odgovornost za njej lastno delovanje tako navznoter do državljanov kot navzven do drugih subjektov mednarodnega prava. Prav zaradi teh okoliščin poleg že znanega *Karlovega razglasa* je to še dodaten argument, da ni mogoče govoriti o prevratništvu. (Glej poglavje Od prevrata in okupacije do slovenske države.) Z Žolgerjevo ustavo se dodatno pokaže, kako smo bili pri vstopanju v Državo Srbov, Hrvatov in Slovencev izigrani. Slovenija je bila takrat namreč že toliko zrela in notranje samostojna, da je znala jasno artikulirati svoj notranji upravni ustroj. Zato hrvaška historiografija naredbi ni posvečala posebne pozornosti. Eden od vodilnih hrvaških zgodovinarjev, Ferdo Šišić, ki je objavil dokumente o nastanku Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, omenjene naredbe ne omenja; prav tako nista objavila te naredbe Dragoslav Janković in Bogdan Krizman pri objavi dokumentov o ustanavljanju jugoslovanske države, čeprav je ta za zgodovino delovanja Narodnega sveta v Zagrebu in Narodne vlade SHS v Ljubljani veliko pomembnejša kakor marsikateri drugi dokument, ki je objavljen v njunem zajetnem delu.⁵²¹ Hrvaški molk glede naredbe na eni strani in mitologizacija pomena zagrebške vlade za celoten prostor nekdanje A-O monarhije na drugi

520 Prav tam.

521 Ribnikar, Peter: Arhivi, letnik 26, leto 2003, št. 1, str. 123. Arhivi Republike Slovenije.

strani ter Wilsonova točka o samoodločbi narodov nas s favoriziranjem hrvaške strani nasproti Slovenije nehoti peljejo v napačno pot zgodovine, katere rezultati se jasno kažejo v napačni delitvi nekdanje Istrske dežele.

Z naredbo se določi zemljepisni pravosodni obseg delovanja, in sicer se izrecno v poglavju V. »Pravosodna uprava« ustanovi višje deželno sodišče v Ljubljani,⁵²² pri čemer se območje delovanja razteza na Kranjsko, Koroško in Štajersko. V Trstu ostane višje deželno sodišče.⁵²³ Ker je pravosodno upravo (glej sliko Sodna oblast v A-O monarhiji) sestavljalo 17 višjih sodišč, ki so predstavljala najvišjo raven v vsaki deželi, pomeni, da so ljubljanskemu višjemu sodišču pripadala okrožna sodišča z območja Koroške in Štajerske, ne pa tudi Trsta, kajti slednjemu so bila podrejena vsa okrožna sodišča Goriško-Gradiščanske in Istrske dežele ter mesta Trst že po prejšnji organiziranosti v okviru A-O monarhije. V administrativnih zadevah sta bili višji deželni sodišči podrejeni narodni vladi SHS v Ljubljani.⁵²⁴ Narodna vlada je torej prevzela tudi finančno breme teh sodišč, kar pa je neposredno povezano z davki. Prav pobiranje davkov pa je ena od temeljnih prvin učinkovite oblasti nad ozemljem. Kot vemo, je vlada nase prevzela odgovornost pobiranja davkov in dogovornega razporejanja. Med drugim tudi do sodne veje oblasti.

V zgodovinskih virih se pojavljata pojma (1) »slovenski del Istre« in (2) Istra v odnosu do Slovenije. Smiselno vprašanje je, od kod ta dvojnost in kje iskati vzroke zanjo.

V prvem primeru se pojem lahko nanaša na *statistično območje okrajnega glavarstva Koper*, v okviru katerega so

522 Ribnikar, Peter: Arhivi, letnik 26, leto 2003, št. 1, str. 121. Arhivi Republike Slovenije.

523 Prav tam.

524 Prav tam.

*bila sodišča Koper, Buzet in Piran ter okrajno glavarstvo Volosko, v njegovem okviru pa je bilo okrajno sodišče Podgrad,*⁵²⁵ kot ga navaja Ribnikar. Ali je pravilno, da govorimo o statističnem narodnostnem pomenu ali bi bilo glede pojma slovenski del Istre pravilneje govoriti o nekdanjem delu Kranjske dežele, ki je bil odstopljen, da se je oblikovala Istrska dežela? V opombi k navedenim dejstvom Ribnikar navaja avtorja S. Rutarja z delom *Opis slovenskih pokrajin v prirodoznanstvenem, statističnem, kulturnem in zgodovinskem opisu*. Torej gre za izrazito narodnostni vidik, medtem ko sodišča predstavljajo samostojno vejo oblasti ne glede na narodnost, ker je bistvenega pomena državljanstvo z namenom zagotavljanja enakopravnosti ne glede na osebna prepričanja, med katera spada tudi narodnost. Kot vidimo, se mešajo oblastni pojmi po načelih mednarodnega prava in samoodločba narodov.

V drugem pojmovanju Istre in Slovenije Ribnikar pravi, da so *Državo SHS sestavljale: Slovenija, Hrvaška, Istra, Dalmacija in Bosna in Hercegovina,*⁵²⁶ zato je potrebno vzroke iskati v hkratni trojezičnosti (Slovencev, Italijanov in Srbohrvatov na območju Istre in pravosodni upravi, ki je poleg Slovenije imela »avstrijsko naravo« v okviru A-O monarhije.

Zavzemanje za to, da Istra pripada Zagrebu, je bilo tako izključno politično stališče manjšine, če upoštevamo, da so Slovenci pripadali avstrijskemu delu na eni strani in Italijani ter Hrvati na drugi strani, ki so bili ali večinsko v Italiji ali na Ogrskem. Če izvajamo Italijane in pri tem upoštevamo samo Istrsko deželo, se razmerje upravičenosti do Istre uravnoteži, upoštevajoč del kranjskega ozemlja, ki so ga

525 Ribnikar, Peter: Arhivi, letnik 26, leto 2003, št. 1, str. 125. Arhivi Republike Slovenije.

526 Ribnikar, Peter: Arhivi, letnik 26, leto 2003, št. 1, str. 123. Arhivi Republike Slovenije.

odstopili.. Tudi na tem mestu, kot že na podobnih mestih, ki obravnavajo narodnostni vidik v tem gradivu, je potrebno poudariti, da je Wilsonova točka o samoodločbi narodov naredila bistveno spremembo v mednarodnih odnosih in s tem tudi vplivala na takratni mednarodni pravni red. Ravno pomešanje pojmov prvič med pravnim redom (avstrijskim) in drugič narodnostno sestavo z načelom samoodločbe nas pripelje do napačne interpretacije zgodovinske upravičenosti do Istrske dežele, ki se tudi tukaj najbolj odraža v arbitražnem postopku.

Ribnikar navaja, da je *v zadnjih desetletjih vse več zgodovinskih raziskav o dogajanju v prevratni dobi 1917–1921 in da je med raziskavami tudi naredba o prehodni upravi v Sloveniji,*⁵²⁷ ki je tako postala predmet obravnav in analiz, *zlasti še s stališča njene državotvornosti.*⁵²⁸

V nobenem delu pa se *ne omenja komunike Narodne vlade SHS v Ljubljani, s katerim je bila Istra, tudi slovenska Istra, po objavi naredbe v Uradnem listu izločena iz teritorialne pristojnosti Narodne vlade SHS v Ljubljani.*⁵²⁹ *Poverjena je bila v upravljanje eni sami osebi, in sicer dr. Matku Laginji*⁵³⁰ in pod okriljem Zagreba. Obenem pa je potrebno izpostaviti, da obvestilo, ki je bilo dano v javnost, nima nobene podlage v kateremkoli zapisniku takratne vlade.

Pri tem se zastavlja precej vprašanj: Kako se je lahko celotno deželo prepustilo v upravljanje zgolj eni osebi? Ali ni na takšno odločitev – če je res bila sprejeta – morda vplivalo

527 Ribnikar, Peter: Arhivi, letnik 26, leto 2003, št. 1, str. 124. Arhivi Republike Slovenije.

528 Prav tam.

529 Ribnikar, Peter: Arhivi, letnik 26, leto 2003, št. 1, str. 125. Arhivi Republike Slovenije.

530 Ribnikar, Peter: Arhivi, letnik 26, leto 2003, št. 1, str. 122. Arhivi Republike Slovenije.

dejstvo, da je celotno Primorje po Londonski pogodbi iz leta 1915 pripadalo Italiji in je zaradi tega Istra dobila poseben status dežele, ki je postala predmet pogajanj in zato dobila posebno mesto v oblastnih strukturah? In ne nazadnje je potrebno vedeti, da je komunike izšel v Slovenskem narodu, ki je izhajal pod okriljem liberalcev, medtem ko objavi naredbe v Slovencu, ki je izhajal pod okriljem klerikalcev tistega časa, komunike v pomenu izločitve Istre ni bil dodan. Morda nam posredno odgovori Ribnikar, ko pravi, da so *položaj Narodne vlade SHS v Ljubljani oteževali italijanska zasedba precejšnjega dela slovenskega ozemlja, neenotnost slovenske politike in boji za severno mejo*.⁵³¹ Neenotnost se je najbolj kazala v zasnovi oblikovanja nove države (zvezna, unitarna), v kateri bi Slovenci predstavljali samo enega izmed narodov.

Prav vloga Laginje v povezavi s slovenskimi liberalci že takrat kaže na poskuse podrejanja slovenskih liberalcev Zagrebu, da si slednji lahko podredi skoraj celotno Istro.

Ribnikar pravi, da so *nastale spremembe besedila v naredbi in komunikeju. Slovenska Istra, ki je v preambuli naredbe med teritorialnimi enotami navedena na tretjem mestu, je v komunikeju izpuščena z navedeno obrazložitvijo. Kako in zakaj je v nekaj dneh nastala ta sprememba, še ni pojasnjeno*.⁵³² Morda pa razlog tiči ravno v prej navedenih okoliščinah. Ribnikar pravi, da bo *spremembo treba raziskati, posebej še s stališča pripombe, izrečene na seji Narodne vlade dne 16. novembra, da je treba vključiti v naredbo tiste dele Istre, ki težijo k Notranjski, pri čemer je mišljeno ozemlje v okrajnem sodišču Podgrad. Raziskati bo treba, ali je šlo za tiho privolitvev takratne slovenske*

531 Ribnikar, Peter: Arhivi, letnik 26, leto 2003, št. 1, str. 124. Arhivi Republike Slovenije.

532 Ribnikar, Peter: Arhivi, letnik 26, leto 2003, št. 1, str. 122. Arhivi Republike Slovenije.

politike ali gre za spremembo stališča Narodnega sveta v Zagrebu do omenjene naredbe, ki se je v odsotnosti predsednika dr. Antona Korošca enostransko odločila, da se slovenska Istra izključi iz upravne in oblastne pristojnosti Narodne vlade SHS v Ljubljani.⁵³³ Da je verjetno, da gre za drugo možnost s privolitvijo slovenskih liberalcev, izhaja iz dejstva, da je Narodni svet v Zagrebu sprejel enostransko odločitev že 3. novembra 1918 v odsotnosti predsedujočega Narodnega sveta v Zagrebu. Podrobneje v poglavju Izigrana Slovenija v zametkih nastajanja Države Slovencev, Hrvatov in Srbov.

Ker je bila naredba pospremljena, kot pravi Ribnikar, z *izredno pomembnim uvodnim besedilom, da je naredba nastala in bila objavljena sporazumno z Narodnim svetom Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu kot najvišjim predstavnikom narodne volje celokupnega naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov z namenom ustanovitve prehodne uprave za Kranjsko, Goriško, slovenski del Istre, mesto Trst z okolico ter Štajersko in Koroško, kolikor sta ti deželi del države SHS*,⁵³⁴ pomeni, da so se v upravnem pomenu strinjali z rešitvami, da slovenski del Istre, najverjetneje nekdanji kranjski del, ostane v okviru Slovenije, čeprav so nekateri v političnem pomenu zagovarjali drugačne rešitve. To je, da je celotna Istrska dežela priključena k Hrvaški. Morda je takšnim pragmatičnim rešitvam na eni strani in vsiljenim rešitvam na drugi strani botrovalo prav spoznanje, da je pravni sistem praktično delujoč v prvem primeru in popolni vakuum v drugem primeru.

Razlog več k dvomljivi arbitražni odločitvi je dejstvo,

533 Prav tam.

534 Ribnikar, Peter: Arhivi, letnik 26, leto 2003, št. 1, str. 120. Arhivi Republike Slovenije.

da je bil upoštevan pravni standard *uti possidetis*, po katerem Ljubljana prevzema vlogo višjega sodišča in tržaško sodišče ohrani svojo vlogo. Ljubljana ni ravnala samovoljno, ampak je s soglasjem 'Zagreba' v dvojni vlogi kot deželno in državno upravno središče popolnoma prevzemala sodno oblast na celotnem ozemlju. Druge oblastne pristojnosti je prevzemala samo deloma za *slovenski del Istre* ali popolnoma za celotni avstrijski del. Podrobneje je prevzemanje pristojnosti razvidno iz tega poglavja in iz poglavja Zapisniki Narodne vlade SHS v Ljubljani.

Prav zaradi dejstva, da so naredbe Narodne vlade SHS v Ljubljani ostale v veljavi do uveljavitve Vidovdanske ustave, s katero so se nekateri zakoni prejšnje A-O monarhije razveljavili in nekateri ostali v veljavi do 28. junija 1921, je bila zagotovljena pravna kontinuiteta. Potrebno je pritrditi Ribnikarju, da je *naredba še vedno aktualna* in da je bila meja v Piranskem zalivu postavljena neupravičeno, ker je *v skladu z naredbo o prehodni upravi iz leta 1918 okrajno glavarstvo Koper sodilo v slovensko Istro*⁵³⁵ (Slika 12). Za osnovo prikaza sodne in izvršilne veje oblasti je bil uporabljen zemljevid Istrske dežele leta 1860. Pri tem je smiselno upoštevati, da je na obarvanih in neobarvanih območjih v nekaterih predelih bila prisotna tudi italijanska skupnost.

535 Ribnikar, Peter: Arhivi, letnik 26, leto 2003, št. 1, str. 126.
Arhivi Republike Slovenije.

Slika 12 - Okrajna glavarstva in okrajna sodišča v Istrski deželi⁵³⁶

Slovenija od sprejetja Vidovdanske ustave ni bila več samostojna tvorba znotraj Države Srbov, Hrvatov in Slovencev, ampak samo odsek iste vlade, na kar nas

536 Prirejeno po Krnel-Umek, Duša: Dokumenti o Slovencih ob
Jadranu od leta 1797 do leta 2009. Pokrajinski arhiv Koper, Koper,
2009, str. 170.

opozarjajo imena odločb, to je »naredb deželne vlade za Slovenijo«. Do tega časa je uradno glasilo izhajalo kot narodno glasilo (*Slika 13*), namenjeno Slovencem, po tem datumu pa samo še glasilo (*Slika 14*), namenjeno državljanom Države Srbov, Hrvatov in Slovencev, živčim na tistem območju. To jasno pokaže usmerjenost v popolno unitarno državo brez kakršnekoli samostojnosti kateregakoli območja skupne države.

Ker bi bilo naštevane predpisov, kjer se v takšni in drugačni obliki pojavlja Istrska dežela, preveč suhoparno, je smiselno podati nekaj okoliščin. Pri opisovanju razmerij med Narodnim večem in Narodnim svetom, ki je bilo politično telo, ne moremo mimo sklepa, po katerem je bil na seji Narodnega veča v Zagrebu 29. oktobra dr. Albert Kramer imenovan za tajnika Narodnega vječa za Slovenijo in je v zapisniku osrednjega odbora NV pod 29. oktobrom brati: »Dr. Kramer postaje tajnik NV, a Narodnom svetu stavlja se do znanja s primetbom, da u tom pogledu on ima pravo, da konačno odluči.«⁵³⁷ Dolinar pravi: »Res je na seji NV imenovan,« in s tem potrjuje državotvorne procese in zato ni mogoče pritrditi, da vse skupaj ni imelo legitimnosti in da je bil zaradi tega manko državne misli. Seveda so bila razmerja nepopolna, dokler nismo dozoreli do osamosvojitvenih teženj in jih tudi uresničili leta 1991. Če je bil Albert Kramer, ki ga je imenovalo Narodno vječe v Zagrebu, imenovan za tajnika z opombo, da ima pravico do končnega mnenja, pa to pomeni, da je bil to poskus *de facto* vzpostavljanja oblasti v Narodnem vječu tudi za območje Slovenije, čeprav ni bil pred tem izpeljan *de iure* prenos oblasti iz Ljubljane na Zagreb. Ta nedorečeni in vsiljeni odnos je na las podoben razmeram, ki so vladale na Hrvaškem in zaradi katerih se je na Hrvaškem pred prvo

537 Dolinar, France: Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918, Buenos Aires 1971, str. 37.

svetovno vojno izoblikovalo mnenje o nezakonitem stanju iz leta 1867 (glej Dodatek C oziroma D) z besedami »Ne priznavamo tega, da bi Budimpešta imela vedno zadnjo besedo«.

Slika 13 – Prva objava v UL Narodne vlade SHS v Ljubljani

Št. 1. V Ljubljani, dne 4. novembra 1918. Letnik I.

URADNI LIST

Narodne vlade SHS v Ljubljani.

Razglasi Narodne vlade.

Državljeni!

Predsedništvo Narodnega veča v Zagrebu kot vrhovna oblast države Slovencev, Hrvatov in Srbov je na predlog Narodnega sveta v Ljubljani za Slovenijo imenovalo to-le vlado:

Predsednik: **Josip vitez Pogačnik.**
 Oddelek za notranje zadeve: **dr. Janko Breje.**
 Oddelek za prehrano: **dr. Ivan Tavčar.**
 Oddelek za uk in bogočastje: **dr. Karel Vorstovšek.**
 Oddelek za pravosodje: **dr. Vladimir Ravnihar.**
 Oddelek za socialno skrbstvo: **Anton Kristan.**
 Oddelek za finance: **dr. Vekoslav Kukovec.**
 Oddelek za promet: **dr. Pavel Pestotnik.**
 Oddelek za industrijo in trgovino: **dr. Karel Triller.**
 Oddelek za javna dela in obrt: inženir **Vladimir Remec.**
 Oddelek za poljedelstvo: prelat **Andrej Kalan.**
 Oddelek za narodno obrambo: **dr. Lovro Pogačnik.**
 Oddelek za zdravstvo: **dr. Anton Breclj.**

Vlada si je v svesti, da je prevzela za prehodno dobo do končne ureditve naše edinstvene države težko in odgovorno dolžnost. To dolžnost bo mogla vršiti le s pomočjo in podporo Vas vseh. Državljeni! Združite vse svoje sile v blaginjo naše domovine! Vzdržujte red in mir!

Vsi dosedanja zakoni in vse dosedanje naredbe ostanejo še nadalje v veljavi, enako vse narodne vojaške in civilne oblasti ter uradi, dokler vlada drugače ne ukrene.

Nihče ni upravičen, si sam delati pravice. Rojaki, spoštujte imetje, čast in poštenje drugorodnih sohržavljanov! Vojaki, bodite na službo domovini; gre za Vaš lastni dom! Zvesta velikim načelom, v katerih imenu smo dosegli svojo svobodo, Vam vlada obljublja, da hoče zvesto služiti narodu.

V Ljubljani, dne 31. oktobra 1918.

Josip vitez Pogačnik s. r.
predsednik.

Slika 14 - Začetek objav deželne vlade za Slovenijo

Čeprav iz takratnih izdanih predpisov ni mogoče neposredno nedvoumno razbrati krajevne pristojnosti Narodne vlade SHS v Ljubljani v pomenu Zedinjene Slovenije, pa ta dvom precej odpravi Bogataj, ko pravi, da *Narodna vlada vrši prehodno upravo pod vrhovnim vodstvom Narodnega vjeća, upravlja v njegovem imenu njej podrejeno ozemlje kot del države S. H. S. ter je v vseh skupnih vprašanjih vezana na navodila Narodnega vjeća*, pri čemer pa je *Narodno vjeće kot najvišji činitelj v državi S. H. S. odločevalo v vseh vprašanjih, ki so bila v zvezi s temeljnimi načeli zedinjenja Slovencev, Hrvatov in Srbov in ki so jih zastopniki, odposlani v Narodno vjeće, priznavali*

za skupna.⁵³⁸ Del samostojnosti je bil torej prenesen na Narodno veče v Zagrebu, še vedno pa je Narodna vlada ohranila krajevno upravno oblast tudi za *namestništvo v Trstu*, čeprav kot pravi, *njegova pristojnost dejansko ni prešla na Narodno vlado*, ker je imela *ministrsko kompetenco*.^{539, 540} Da pristojnost Trsta dejansko ni prešla na Narodno vlado, je najbrž potrebno iskati vzroke v italijanski okupaciji. Hkrati pa tudi *Karlov razglas* tega ni opredeljeval, ker je Trstu dajal poseben položaj. V tem pomenu vidimo, da nas tudi s tega zornega kota – podobno kot v primeru dr. Alberta Kramerja – opozarja na dvolično naravo takratnih političnih odločevalcev.

Nekateri so želeli biti hkrati odgovorni *najvišji činitelji* in imeti pristojnost na vseh področjih ter območjih upravljanja skupne države. Že pri njih samih se je ustvarjal

538 Dr. Bogataj, Lovro: Uprava v Sloveniji od prevrata 1918
do izvršitve Vidovdanske ustave. V: Zbornik razprav iz kulturne,
gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova
družba, Ljubljana 1928, str. 377.

539 Dr. Bogataj, Lovro: Uprava v Sloveniji od prevrata 1918 do izvršitve Vidovdanske ustave. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 381.

540 L. Bogataj (prav tam) navaja, da je *Narodna vlada kot najvišje upravno oblastvo prevzela v svojem področju predvsem posle bivše deželne vlade v Ljubljani, deželne vlade v Celovcu in štajerskega namestništva v Gradcu. V naredbi o prehodni upravi je navedeno tudi namestništvo v Trstu, vendar njegova pristojnost dejansko ni prešla na Narodno vlado.* Pojasniti je potrebno, da je bilo c. kr. namestništvu v Trstu hkrati pristojno za vse tri dežele, Goriško-Gradiščansko, Trst z okolico in Istro. Potrebno pa je povedati, da se njegove navedbe nekoliko razlikujejo od dejanskega zapisa od razglasa št. 111 UL Narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 21. 11. 1918, kjer je zapisano, da se območna pristojnost nanaša na *slovenski del Istre*. Morda je razlog v nameri o vzpostavitvi posebnega zastopnika za hrvaški del Istre še vedno pa 'podrejeni' vladi v Ljubljani, kar se je dejansko tudi zgodilo z imenovanjem dr. Laginje tudi zgodilo.

spor med enotno in zvezno zasnovo družbe in države.

Že na tem mestu je potrebno poudariti, da so bili vsi pravni akti (naredbe), ki jih je *izdala* Narodna vlada SHS v Ljubljani do 1. decembra 1918, ko so se slovenske dežele pridružile *unitaristični in centralistični* Kraljevini SHS,⁵⁴¹ priznani z zakonito veljavo, saj ustava Kraljevine SHS, sprejeta 28. junija 1921, v 130. členu nalaga, da so se morale samo tistečasne zakonite uredbe, »kar jih je bilo izdanih od dne 1. decembra 1918. leta do dne proglasitve te ustave, [...] predložiti zakonodajnemu odboru v pregled«.⁵⁴² Odbor bi nato sklenil, »ko izvrši njih pregled«,⁵⁴³ kateri tovrstni pravni akti »ostanejo v veljavi brez izpremembe, kateri se izpremene in kateri se ukinejo«.⁵⁴⁴ Ker je do podpisa Rapalske pogodbe veljalo pravo, ki ga je izdajala Narodna vlada SHS v Ljubljani, ne glede na okupacijsko stanje Goriške in Istrske dežele, Trsta, in Dalmacije, pa je še vedno veljalo pravo, ki se je sprejemalo v Ljubljani, saj je z naredbo⁵⁴⁵ potrjevalo obstoječ predvojni pravni red in je za navedena območja tudi veljal razen za izrecne vsebinske spremembe. Ne glede na to, da je za vsa območja – razen nedorečenega statusa Dalmacije – v osnovi veljal posamezen deželni pravni red, so bile zaradi zveznih pravnih aktov, izdanih na Dunaju, te razlike še vedno tako majhne, da bi težko trdili, da Narodna vlada SHS v Ljubljani z izdanimi uredbami ni zagotavljala pravne kontinuitete.

⁵⁴¹ Perovšek, Jurij: Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 171.

⁵⁴² Prav tam.

⁵⁴³ Prav tam.

⁵⁴⁴ Prav tam.

⁵⁴⁵ Glej Naredbo Narodne vlade SHS v Ljubljani št. 1 objavljene v UL 4. novembra 1918 za pravni red do 1. decembra 1918.

Dejstvo, da je:

Narodna vlada za Slovenijo

- izdelala in objavila svojo »ustavo« (ukaz o začasni upravi);
- imela in tudi opravljala najvišjo upravno in celotno zakonodajno oblast;
- samostojno nastopala pri izvajanju »zunanje politike« s pogodbami in pogajanji s sosednjima državama Avstrijo in Italijo ter
- imela tudi svojo vojsko.

V veljavi je ostal dotedanji pravni red z vsemi zakoni in naredbami, enako z vsemi naredbami vojaške in civilne oblasti ter uradov, dokler vlada ni ukrenila drugače.

To je pomenilo temelj za trditev, da je Slovenija imela lastno državnost v Državi SHS in da je bila s slednjo le v nekakšni »realni uniji«.⁵⁴⁶

To pa pomeni, da je bila opisana državna oblika samo nadaljevanje dežel nekdanje A-O monarhije. Iz tega je moč sklepati na državno kontinuiteto, kar pa popolnoma zanika vsakršno *prevratništvo*. Tudi zato, ker so bile v vladi zastopane stranke glede na politično moč od zadnjih rednih volitev leta 1911, ni mogoče govoriti o prevratu, kot se je z boljševiško miselnostjo dogajalo na Madžarskem in drugod.

3. decembra 1918 pa se je zgodil presedan, ko je predsedstvo *Narodnega vječja SHS samovoljno objavilo*,

⁵⁴⁶ Zečević, Momčilo: Na zgodovinski prelomnici. Založba obzorja Maribor, Maribor, 1986, str. 183.

da se strinja z aktom, po katerem se tako z združitvijo Države Slovencev, Hrvatov in Srbov preneha funkcija Narodnega vjeća kot vrhunske suverene oblasti Države SHS na ozemlju bivše Avstro-Ogrske.⁵⁴⁷ Tega mandata ni dodelila Narodna vlada v Ljubljani, ki je po vseh dosedanjih kriterijih prenesla na Narodni svet v Zagrebu samo določena pooblastila. Samorazpustitev namreč pomeni samoukinitev dotedanje zvezne oblasti, kar pa še ne pomeni prenehanja oblasti posamičnih ali skupine suverenih dežel, zlasti če so dokazano imele na enem mestu skoncentrirano zakonito oblast. To je še eden razlog več, da ne moremo govoriti o prevratništvu, čeprav se je samoukinila zvezna oblast s svojimi predstavniki, saj se je oblast ohranila na nižji ravni. Zgodil se je nekakšen ponovni *Karlov razglas*.

Preden pa pogledamo uradne zapise, kjer želimo izpostaviti zemljepisno območje za navedene zemljepisne pojme – kot so primorske dežele, »slovenski del Istre« oziroma Primorja, ki se pojavljajo v uradni listih in v enem izmed poznejših poglavij (glej poglavje Zapisniki Narodne vlade SHS v Ljubljani), pa je pomembno, da podamo dejstvo kot dokaz, seveda ne edini, ki ga je mogoče zaslediti v *New World Encyclopedia*, ki zase pravi, da jo pišejo priznani strokovnjaki (angl. *written by certified experts*). Ne glede na povedano pa zemljevid datira iz časov konca A-O monarhije, zato lahko z gotovostjo trdimo, da je bilo takratno razumevanje *Küstenland* enakovredno slovenskemu pojmu *Primorje*, čeprav je neposredni prevod iz nemščine. *Obalna država* je za *Primorje* ustrenejši termin, ki hkrati podaja razlago območja, kot so ga pojmovali z Dunaja, kjer imamo opravka s tremi upravnimi deželami *Goriško* deželo (*Poknežena grofija*

547 Zečević, Momčilo: Na zgodovinski prelomnici. Založba obzorja Maribor, Maribor, 1986, str. 184.

Goriška in Gradiščanska), Trst (angl. *Imperial Free City of Trieste*) in *Istrsko deželo* (*Mejna grofija Istra*). Glede na to, da se pojavljajo različna tolmačenja,⁵⁴⁸ ali gre za tri ločene upravne dežele ali eno samo *Primorsko deželo*,⁵⁴⁹ pa jim je skupno, da opredeljujejo upravno območje in nikakor ne zemljepisnega območja, kajti v sebi združujejo pojme *mejne grofije* (angl. *margraviates*), *poknežene grofije* (angl. *princely counties*) ali *svobodnega mesta* (angl. *free city*). Razumevanje, ali gre za upravni pojem ali geografski pojem, pa je še kako pomembno pri določanju pristojnost oblasti, da skozi pravne akte izkažejo namero prevzeti pravice in vse pripadajoče obveznosti. Zato je bil za osnovo uporabljen zemljevid narodnostnih skupin z zemljevida zemljepisno-upravnega pojma Primorje (*Slika 15*) in dopolnjen s povečano sliko *Primorja* v spodnjem desnem kotu, kjer rumena črta ponazarja območje Goriške, rdeča črta Tržaške in zelena črta Istrske dežele (*Slika 15*). V zgornjem levem kotu je dodana skupna zastava *Primorja* z grbom in zemljevidom območja v okviru A-O monarhije.⁵⁵⁰

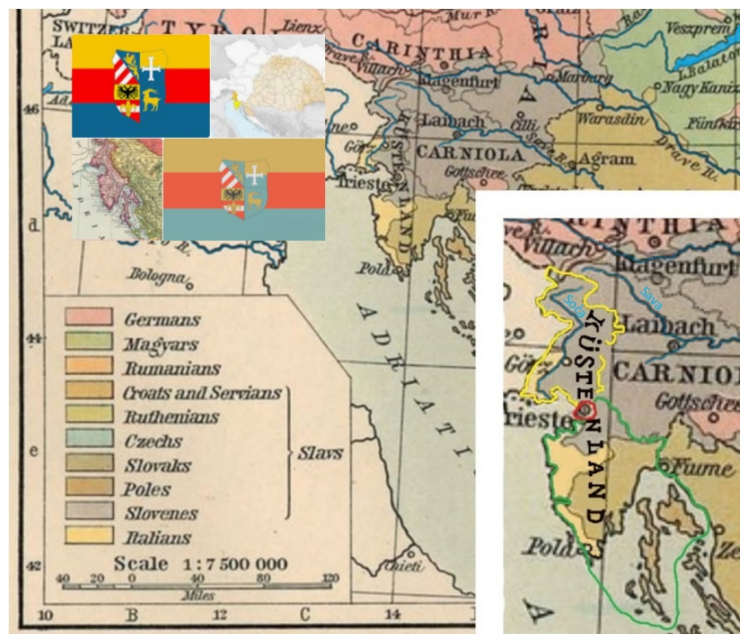
Slika 15 je zanimiva tudi zato, ker prikazuje narodnostno sestavo območij nekdanje A-O monarhije. Za nas je seveda zanimivo območje Primorja oziroma natančneje Istrske dežele, pri čemer pa lahko vidimo, da narodne statistike ne ločujejo med Hrvati in Srbi, medtem ko so Slovenci podobno kot Italijani in Nemci samostojna narodna skupina.

548 Vir: <https://en.wikipedia.org/wiki/Cisleithania> ali https://en.wikipedia.org/wiki/Austrian_Littoral.

549 Slovensko: Avstrijsko primorje, italijansko: Litorale Austriaco, hrvaško: Avstrijsko primorje, madžarsko: Osztrák Partvidék in nemško: Österreichisches Küstenland.

550 Vir: <https://en.wikipedia.org/wiki/Cisleithania> ali https://en.wikipedia.org/wiki/Austrian_Littoral.

Slika 15 – Zemljepisno-upravni pojem Primorje (Küstenland)

Izigrana Slovenija v zametkih nastajanja Države Slovencev, Hrvatov in Srbov

Ravnanja hrvaško-srbske strani v obdobju nastajanja Države Slovencev, Hrvatov in Srbov sprva nismo želeli prikazati v samostojnem poglavju, še manj pa imenovati poglavja s takšnim imenom.⁵⁵¹ 'Hrvaško-srbske' strani zaradi tega, ker je tudi s pristopom hrvaško-srbske koalicije v širšo koalicijo političnih strank na Ogrskem slednja leta 1903 prevzela oblast v Budimpešti. Ker je bila hrvaško-srbska koalicija na oblasti, ni imela posebnih političnih ambicij do ustanavljanja nove države. Podobno kot je veljalo za slovenske predstavnike in še posebej za zadnjega kranjskega deželnega glavarja Šušteršiča, je veljalo tudi za hrvaške politične predstavnike, da je bilo lahko zavzemanje za Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov opredeljeno kot veleizdaja. Vemo, da je potekala vojna, čeprav v zadnjih vzdihljajih, je bila zvestoba oblasti še vedno potrebna, še posebej, če je bila dejanski del te oblasti. Šele ko je bil objavljen Karlov razglas, so omenjene stranke začutile priložnost za aktivnejše vključevanje v širše politično gibanje, ki bi zajemalo ne samo Ogrsko, ampak tudi dežele avstrijskega dela A-O monarhije.

Sprva smo želeli izpostaviti zgolj avtorja dr. Bogdana Krizmana, ki je podajal popolnoma napačno in neustrezno pravno formulacijo glede 'pripadnosti' Istrske dežele Ljubljani ali Zagrebu. Omenjeni avtor pa ni bil osamljen primer, kar predstavi zgodovinsko dogajanje v popolnoma drugačni luči. Najprej bo prikazana namenoma narejena zgodovinska zmeta in v nadaljevanju še nekaj ostalih 'cvetk' iz hrvaškega okolja.

551 Izigrana Slovenija.

Krizman kot soavtor kronološkega pregleda pravnozgodovinskih dokumentov iz obdobja 1917–1920 z naslovom Dokumenti o ustvarjanju jugoslovanske države (srbohrvaško-Građa⁵⁵²) je napisal knjigo, v kateri je skrčeno podal takratno dogajanje, vendar brez potrebnih navedb zgodovinskih virov. Morda je bila knjiga, glede na založnika, namenjena tudi izobraževanju, a avtor priznava, da ni navajal virov in literature zaradi preobsežnosti gradiva.

Slika 16 tako iz omenjenega učbenika prikazuje območje Istre po razumevanju Krizmana in je izsek iz zemljevida razdelitve ozemelj A-O monarhije po koncu prve svetovne vojne. Zemljevid je objavil v knjigi Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države, ki je izšla pri založbi Školska knjiga Zagreb daljnega leta 1977, ko je bil dolgoletni diktator Josip Broz Tito še živ in je bil pojem bratstva in enotnosti v polnem razmahu. Takrat je bilo Jadransko morje pojmovano kot nedeljivo in v lasti vseh državljanov Jugoslavije. To je bilo obdobje, v katerem ni bilo zaželeno pretirano prepoznavati razlik med različnimi etničnimi skupinami in narodi oziroma je bil močan trend večkulturnosti, podobno kot ga poznamo danes. Hkrati s sliko pa se v istem gradivu pojavlja besedilo, da so bile posamezne vlade, torej Narodna vlada za Hrvaško, Slavonijo, Dalmacijo in Istro v Zagrebu, Narodna vlada za Slovenijo v Ljubljani ter Narodna vlada za Bosno in Hercegovino v Sarajevu povsem avtonomne s samostojnim pravom, da vsa ta področja javne uprave samostojno urejajo in vodijo.⁵⁵³

552 Građa o stvaranju jugoslavenske države (I. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964.

553 Krizman, Bogdan: Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države. Zagreb 1977. str. 134–135.

Izvzeti so bili mednarodni odnosi in sporazumi ter vojaška vprašanja. Navedeno se je urejalo skupno za celotno območje Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Ker so vlade v Ljubljani, Sarajevu in Zagrebu ta vprašanja razreševale skupno, se je pričakovala soglasnost vseh. Če so se določena mednarodna vprašanja reševala skupno in je bilo pričakovano soglasno delovanje, pa bi težko zaobšli pravilo, da se notranjepolitična vprašanja prav tako razrešujejo upoštevajoč interese vseh, katerih se določena vprašanja dotikajo ali jih naslavljaajo. V primeru, da je kateri od slovenskih politikov deloval samovoljno in v nasprotju s slovenskimi interesi, na kar bi opozarjali dokazi, pa bi takšna dejanja brez dvoma lahko označili za veleizdajo slovenskih nacionalnih interesov. Za sum na veleizdajo bi bilo zagotovo potrebno šteti že opustitev dolžnega ravnanja preprečitve poskusa podreditve Istrske dežele zagrebškemu središču oblasti. Če pa bi menili, da je do podreditve dejansko prišlo – zaradi opustitve dolžnega ravnanja –, pa bi takšen sklep težko sprejeli glede na množico dokazov, ki govorijo o tem. Seveda pa je precej dokazov, ki govorijo, da je bila namera hrvaške strani bolj ali manj vseskozi podrediti si celotno Istrsko deželo. Poznejši dogodki so prikazali skoraj popolno uresničitev teh namer.

Če si je pri pisanju knjige Krizman zastavil cilj, da knjiga ne bo opremljena s sprotnimi opombami zaradi omejenega števila strani – kot avtor v predgovoru –, pa bi bila pri nekaterih pomembnih dejstvih navedba vira zaželen in priporočena v izogib napačnim razlagam in posledično zavajanju bralcev. Takšne netočnosti se izkažejo kot zgodovinska laž in si jih avtor ne bi smel privoščiti. Tudi sicer bi moral uredniški odbor poseči v izdajo knjige, ker tovrstne laži presegajo dopustno raven akademske svobode.

Slika 16 - Izsek iz hrvaškega zgodovinskega učbenika iz leta 1977⁵⁵⁴

Nasprotno temu, kar nam hrvaški zgodovinar prikazuje kot dejstvo, na podlagi katerega se je mladina v hrvaškem izobraževalnem sistemu učila pravne zgodovine, pa govorijo dejstva, da je *Istra* imela zgodovinsko različen upravni obseg, glede na to, ali je bil pogled nanjo z vzhodne (slovensko-avstrijske) ali zahodne (italijanske)

⁵⁵⁴ Prirejeno po Krizman, Bogdan: Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države. Zagreb 1977. str. 87. Podobno pa je z vidika zgodovinske verodostojnosti potrebno smatrati tudi učbenik Čulinović, F.: Državnopravni razvitak Jugoslavije (1963), ki je izšlo v sklopu Zagrebske univerze.

strani. Zemljevid (*Slika 17*) nam tako prikaže čas, ko je zahodni del predstavljal območje *Beneške republike*, vzhodni del pa območje *Kranjske dežele* (do l. 1809), ko se meje med Kranjsko, Goriško in Istrsko deželo z letom 1818 postavijo tja, kjer so bile naslednjih 100 let do razpada A-O monarhije. To je bil čas (1797–1918), ki ga Čulinović dokaj dobro opiše, pri čemer pa zanemarija nekaj zgodovinskih resnic. Prva je, da so imele *francoske Ilirske province*,⁵⁵⁵ ki jih Polec (1925) poimenuje *Kraljestvo Ilirija*, sedež v Ljubljani, druga pa ta, da popolnoma zanemarija upravne odnose na deželni ravni. Izpostavlja torej časovno pripadnost Dunaju, Benetkam in Parizu na meddržavni ravni na eni strani in hkrati zapostavlja odnos med Benetkami, Ljubljano in Zagrebom na deželni ravni na drugi strani. Podrobnejša analiza bi nas pripeljala do zaključka, da je bilo poleg Benetk tudi mesto Trst upravno deželno središče, vendar je bila njegova pripadnost vseskozi v sklopu Avstrije. Prav to drugo pa nas pripelje do zaključka, da je že res, da je bila Istra predmet prisvajanja med Italijo, Francijo in Avstrijo v meddržavnem pomenu, vendar pa Istra do ustavne reforme leta 1867 nikoli ni pripadala drugemu upravnemu središču kakor Ljubljani ali Benetkam.

⁵⁵⁵ Čulinović, Ferdo: Državnopravni razvitak Jugoslavije. Školska knjiga, Zagreb, 1963, str. 47.

Slika 17 – Zemljevid razdelitve Istrskega polotoka med Kranjsko, Goriško in Istrsko deželo⁵⁵⁶

Polec prikaže celo zemljevid upravne razdelitve Kranjske dežele, po katerem je vzhodni del Istre upravno pripadal Kranjski deželi, hrvaški zgodovinar Čulinović pa se strogo izogiba terminologiji Kranjska dežela in uporablja izraz Avstrija in pri tem ne poda razlage, od kod ta potreba. Navaja, da segajo prve delitve polotoka⁵⁵⁷ v leto 1797, ko je bila do tistega leta Istra dodeljena »Avstriji«, kateri je pripadal severni del, in Beneški republiki, katera je imela

⁵⁵⁶ Prirejeno po Polec, Janko: Kraljestvo Ilirija, Prispevek k zgodovini razvoja javnega prava v slovenskih deželah. Ljubljana, 1925 (Priloga).

⁵⁵⁷ Uporabi zemljepisni pojem in ne upravnega kot npr. Istrska dežela.

preostali del polotoka.⁵⁵⁸ Campoformijski mir⁵⁵⁹ (1797) je Avstriji priznal celotno Istro, Bratislavski mir (1805) pa je prinesel ponovno delitev in Avstrija je odstopila Franciji prejšnji beneški del, ki je postal del francoske Kraljevine Italije. Z mirom v Schönbrunnu (1809) je Francoska dobila celotno Istro, ki je postala del Kraljestva Ilirija. Z zaključkom Pariške konference (1814) pa je Istra 1815. leta prešla pod avstrijsko oblast. V sestavi Avstrije je ostala do razpada A-O monarhije leta 1918.⁵⁶⁰ Čulinović navaja, da Istrski deželni zbor ni imel pravic, da bi neposredno sodeloval z drugimi deželnimi zbori.⁵⁶¹ To pokaže, da je bila Istrska dežela nekakšna »avtonomna pokrajina« v sklopu skupnega Primorja, ki je imelo sedež v Trstu z nazivom cesarsko-kraljevo namestništvo. V nasprotnem primeru bi namreč Istrska dežela dobila državotvornost tako kot druge dežele, npr. Kraljestvo Češke. Primorja pa ni bilo mogoče ustanoviti drugače, kakor da je izvorna Goriška grofija s priključitvijo Gradiščanske postala poknežena grofija. Deželne pravice v pomenu državotvornosti v Istrski deželi tako dejansko izvirajo iz Goriške grofije in Kranjske dežele.

Z odstopom dela Kranjske dežele in s priključenim beneškim delom na Istrskem polotoku in vzhodno od reke Soče se je oblikovala nova deželna tvorba (Slika 18), tako imenovani primorski gubernij ali Avstrijsko-ilirsko primorje (nem. Österreichisch-Illyrisches Küstenland, it. Litorale Austro-Illyrico), ki so ga ustanovili Avstrijci 1. novembra 1814. Obsegal je mesto Trst z okolico ter istrsko, reško

⁵⁵⁸ Čulinović, Ferdo: Državnopravni razvitak Jugoslavije. Školska knjiga, Zagreb, 1963, str. 47.

⁵⁵⁹ Po kraju Campo Formio pri Vidmu, kjer sta mirovno pogodbo sklenila Napoleon Bonaparte in grof Ludwig von Cobenzl.

⁵⁶⁰ Čulinović, Ferdo: Državnopravni razvitak Jugoslavije. Školska knjiga, Zagreb, 1963, str. 47.

⁵⁶¹ Prav tam.

*in goriško okrožje s sedeži v Trstu, Gorici in na Reki.*⁵⁶² Ob tem je smiselno dodati, da je z vidika mednarodnega prava poimenovanje »Avstrija« ustrezno, ker podaja razumevanje, da se je avstrijsko ozemlje razširilo zaradi priključenega »ilirskega« dela. Ni pa mogoče nekritično povzemati zgolj mednarodnega vidika, kajti Avstrija ni bila unitarno kraljestvo, kjer bi bila povsod prisotna samo ena »kraljeva« oblast brez kakršnegakoli samostojnega statusa kateregakoli njenega dela. Nasprotno, bila je tipična zvezna tvorba z močno samostojno oblastjo v deželah. Zato je zelo pomembno, da se ob podajanju mednarodnega vidika poudarja tudi notranji vidik, ki ga v našem primeru predstavlja in pooseblja Kranjska dežela.

V zvezi z Ilirskimi provincami je potrebno izpostaviti, da je bila njihov sestavni del tudi Dalmacija. Vprašanje pa je, koliko teže gre dajati temu dejstvu, ko pa je bil ustanovitelj Napoleon in je bilo po njegovem neslavnem vojaškem porazu sklenjeno, da se restavrira prejšnji mednarodni red. Kratkotrajno obdobje Dalmacije v okviru Ilirskih provinc ni primerljivo z dolgotrajnim obdobjem samostojne Istrske dežele v okviru Primorja. Dogajanja, ki je izviralo iz pomena pravne subjektivitete Istrske dežele, pa ne bi bilo, če Kranjska dežela – kot je že bilo izpostavljeno – ne bi odstopila dela svojega ozemlja.

V zgodovinskih delih se vprašanje odstopa Kranjske dežele obravnava predvsem z vidika, da naj bi bilo to avstrijsko ozemlje. Temu napačnemu ali vsaj pravno neustreznemu razmišljanju je v gradivu namenjenega kar nekaj prostora. Pri hrvaških avtorjih je to nekako samo po sebi umevno, ker *de iure* zmanjša pomen Slovenije pri razvoju mednarodnega prava *uti possidetis* na območju

⁵⁶² Krnel-Umek, Duša: Dokumenti o Slovencih ob Jadranu od leta 1797 do leta 2009. Pokrajinski arhiv Koper, Koper, 2009, str. 30.

Istre. Hkrati pa je nasprotno dosežena skoraj absolutna *de facto* raven priposestvanega, ker je podkrepljena tudi s hrvaškimi 'ljudskimi množicami' v sklopu pravice do samoodločbe.

Zakaj se slovenska stran ne zaveda pomena odstopljenega ozemlja, pa bi zahtevalo posebno obravnavo. Na tem mestu naj samo za primer vključimo navedbo Kuneja, v kateri prepozna in kritizira Srkulja, *ko našteva pokrajine, ki jih je Napoleon združil v Ilirske province*, in pri tem zelo skrbno pazi, *da Istre ne bi povezal s Kranjsko, saj v svoji knjigi poleg ostalih pokrajin našteva »avstrijsko Istro«, Kranjsko itd. Pri tem pa pozablja, da je na prejšnjih straneh, vse od frankovske nadvlade naprej, Istro vključeval deloma pod Beneško, deloma pod Kranjsko. Tudi logike pri tem ni, saj je, gledano z avstrijske strani, Istra nadaljevanje Kranjske.*⁵⁶³ Ker pa je bila knjiga napisana tudi s pomočjo upokojenega avstrijskega podpolkovnika Franja Kmocha, *ki je bil nekoč učenec dunajskega vojnogeografskega inštituta, si ta ni mogel privoščiti tako očitne napake, da bi Istro imenoval »avstrijska Istra«, ker bi se pred omenjenim kartografskim strokovnjakom preveč osmešil.*⁵⁶⁴ Vseeno pa si je v besedilu dovolil 'pesniško svobodo' in Istro preimenoval v »avstrijsko Istro«, ⁵⁶⁵ ki je bila po kartografskih pravilih takratnega časa na zemljevidu napisana z manjšimi črkami kakor Koroška in Kranjska, kar je pomenilo upravno podrejenost. Pri upravnem razumevanju razvoja mednarodnega prava je potrebno biti glede Istre natančnejši, saj ni dovolj prikazovati razmer, *da je bila Istra sestavni del Kranjske*

⁵⁶³ Kunej, Franc: Zamolčana Istra, Kaj nam je bilo Slovencem do sedaj prikrito? Debora, Ljubljana, 2006, str. 135.

⁵⁶⁴ Kunej, Franc: Zamolčana Istra, Kaj nam je bilo Slovencem do sedaj prikrito? Debora, Ljubljana, 2006, str. 138.

⁵⁶⁵ Prav tam.

in je Kranjska spadala k avstrijskemu cesarstvu in pozneje k avstro-ogrskemu cesarstvu in kraljestvu.⁵⁶⁶ Avstrija kot poznejša A-O monarhija sta bili namreč 'zvezni državi' v današnjem pomenu mednarodnega prava. Tako je primerno, da se razmere opisujejo 'zunanjepolitično', kadar gre za vprašanje notranjepolitičnih razmer, ki lahko vplivajo tudi navzven in obratno, pa je potrebno biti natančnejši. V nasprotnem primeru obstaja polje zgodovinskih manipulacij.

Slika 18 - Primorski gubernij leta 1815⁵⁶⁷

⁵⁶⁶ Kunej, Franc: Zamolčana Istra, Kaj nam je bilo Slovencem do sedaj prikrito? Debora, Ljubljana, 2006, str. 117.

⁵⁶⁷ Prirejeno po Krnel-Umek, Duša: Dokumenti o Slovencih ob Jadranu od leta 1797 do leta 2009. Pokrajinski arhiv Koper, Koper, 2009, str. 163.

Ribnikar pravi, da je Istra leta 1861 dobila svojo avtonomijo, svoj deželni zbor in odbor (vlado), v katerem so prevladovali italijanski poslanci, ki so zavračali slovenske in hrvaške zahteve po jezikovni enakopravnosti, organiziranju narodnega šolstva in društvenega delovanja ter volilnih pravicah.⁵⁶⁸ Z reformo Avstrije tistega leta se je, v primerjavi s takratnimi deželami, tako v upravnem pomenu izboljšal njen položaj znotraj Avstrije. Še vedno pa je bila Istrska dežela sestavni del Primorja. Zanimivo bi bilo raziskati, kako je bila upravljana v času med letoma 1813 in 1861. Dobro izhodišče za nadaljnje raziskovanje je delo *Dokumenti o Slovencih ob Jadranu od leta 1797 do leta 2009* avtorice dr. Duše Krnel-Umek.

Če bi primerjali razvoj upravnega reda v Istrski deželi v stotih letih njenega obstanka znotraj Primorja v okviru avstrijskega ustavnega reda s kratkotrajnim obstojem Ilirskih provinc in v njenem okviru tudi Dalmacije, bi lahko opazili precejšnje razlike ne samo v trajanju ene ali druge upravne kontinuiranosti ampak tudi v izvedenih upravnih spremembah, ki so se dotikale ene ali/in druge tvorbe. S tega zornega kota je Dalmacija pripadala Sloveniji bolj deklaratorno kot kaj drugega.

Glede Istre tudi v slovenski historiografiji obstajajo netočnosti. Tako npr. Ribnikar navaja, da je *Istra spadala k avstrijski monarhiji v letih 1797-1813 s krajšim presledkom*,⁵⁶⁹ med katerim je spadala v okvir Ilirskih provinc, pred tem sta jo do leta 1797 sestavljala avstrijska ali kranjska Istra ter beneška Istra⁵⁷⁰ in nato je bila do leta

⁵⁶⁸ Ribnikar, Peter: Arhivi, letnik 26, leto 2003, št. 1, str. 122. Arhivi Republike Slovenije.

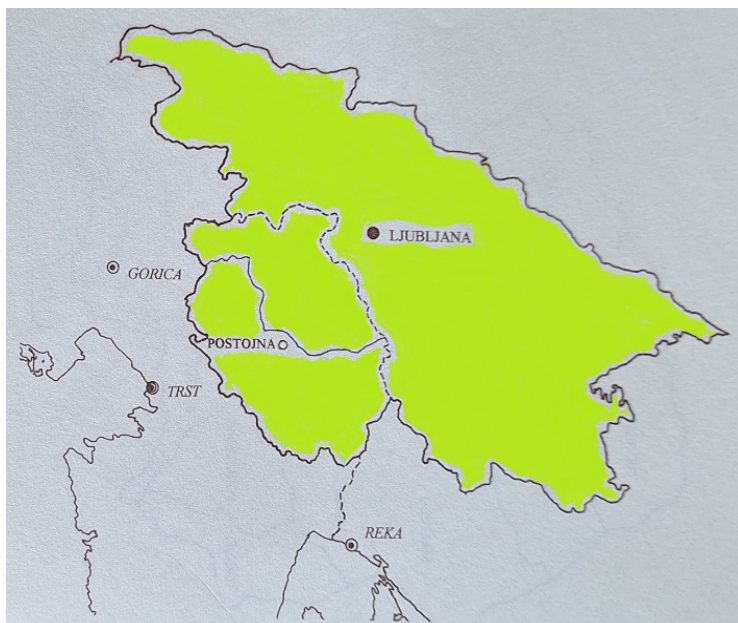
⁵⁶⁹ Ribnikar, Peter: Arhivi, letnik 26, leto 2003, št. 1, str. 122. Arhivi Republike Slovenije.

⁵⁷⁰ Prav tam.

*1918 sestavni del Avstrije.*⁵⁷¹ Pravo razumevanje se skriva v 'sramežljivem' podtonu *avstrijska ali kranjska Istra*. Kot vemo, je bila Avstrija mednarodna pravna oseba, vendar so jo navznoter sestavljale dežele in ena izmed njih je bila tudi Kranjska, zato Istrska dežela – kot že izpostavljeno – ne bi mogla nastati, če ne bi dobila odstopljenega dela kranjskega ozemlja.

Slika 19 prikazuje obseg Kranjske dežele leta 1817 po času, ko je bil del ozemlja odstopljen.

Slika 19 – Kranjska dežela leta 1817⁵⁷²

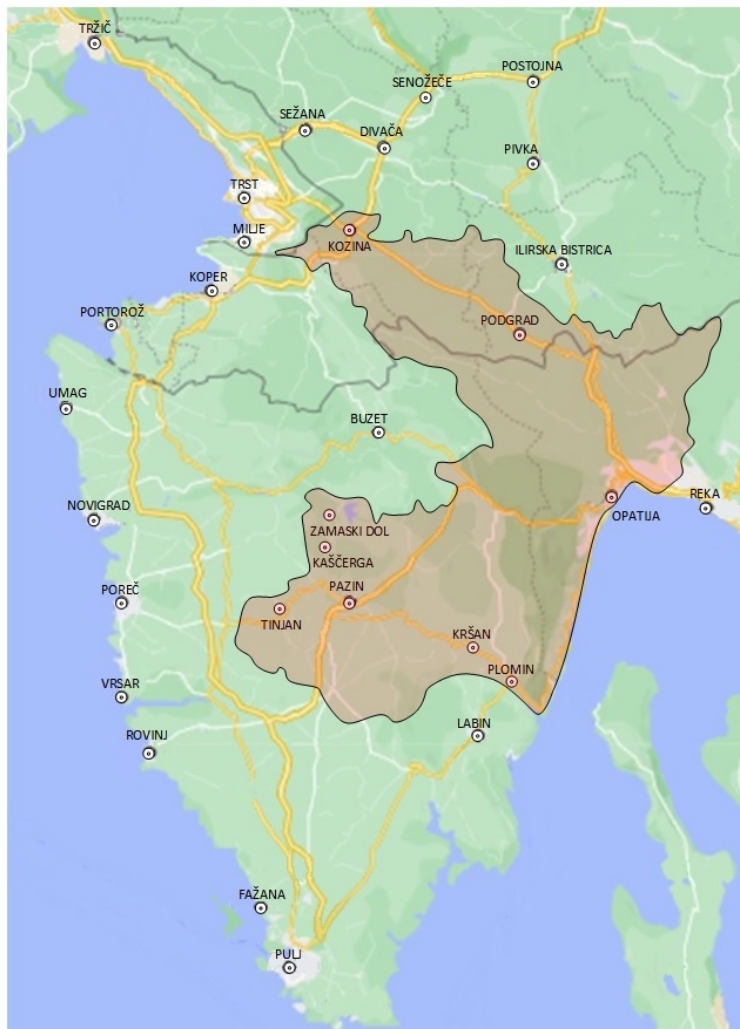
571 Prav tam.

572 Prirejeno po Krnel-Umek, Duša: Dokumenti o Slovencih ob Jadranu od leta 1797 do leta 2009. Pokrajinski arhiv Koper, Koper, 2009, str. 166.

Ko pogledamo preteklo dogajanje, ugotovimo, kako nepravilna je bila zgodovina do nas. Če upoštevamo dejstvo, da je odstopljeni del Kranjske dežele po Rapalski pogodbi (Slika 8) po površini primerljiv z beneškim delom, to je današnjim koprskim območjem, to pomeni, da koprski del pripada Sloveniji zaradi poravnave krivic v času med Rapalsko iz leta 1920 in Pariško mirovno pogodbo iz leta 1947. In tudi 'kranjski del' iz Napoleonovih časov je bil Sloveniji dodeljen zaradi poravnave krivic po Pariški mirovni pogodbi do Slovenije. O pravem dvostranskem nasledstvenem procesu delitve Istrskega polotoka med Slovenijo in Hrvaško bi govorili samo in izključno o vzhodnem, to je **beneškem delu, ki ga ima hrvaška stran danes za nesporno svojega**. To je še toliko bolj smiselno, če pogledamo na ozemeljski obseg z vidika, da je goriški del nesporno poravnava krivic med Slovenijo in Italijo in da je beneško-hrvaški istrski del samo v svojem zmanjšanem obsegu primerljiv z odstopljenim resnično nesporno hrvaškim delom po Rapalski pogodbi; to sta otoka Palagruža in Lastovo ter mesti Reka in Zadar. Ob vsem tem se pomena otokov Krka in Cresa za Slovenijo sploh še nismo dotaknili.

Slika 20 z rjavo obarvanim delom prikazuje, kolikšen del Kranjske dežele je bil odstopljen, da se je lahko oblikovala Istrska dežela po koncu Ilirskih provinc in Napoleonovih časov v naših krajih, ter kako majhen del Kranjske dežele je danes še v sestavi Slovenije.

Slika 20 – Zemljevid odstopa ozemlja Kranjske dežele za oblikovanje Istrske dežele⁵⁷³

573 Prirejeno po Polec, Janko: Kraljestvo Ilirija, Prispevek k
zgodovini razvoja javnega prava v slovenskih deželah. Ljubljana, 1925
(Priloga).

Uvodoma se navaja besedilo Krizmana o oblikovanju narodnih vlad⁵⁷⁴ kot zgodovinsko dejstvo, ki je bilo sestavljeno kot prvi osnutek, vendar s pomislekom, da Krizman morda nima prav in se takšno besedilo o oblikovanju vlad s pristojnostjo Zagreba nad Istrsko deželo ne pojavlja v *Dokumentih o nastajanju jugoslovanske države*. Da bi se izognili poznejšim napačnim interpretacijam, je bilo potrebno te dokumente še enkrat pregledati, da se potrdijo ali ovržejo navedbe. Splošni dvom v korektnost Krizmana je bil upravičen. Da bi dobili pravo sliko o dogajanju v takratnem času, pa je najbolje slediti kronološkim zgodovinskim zapisom celotnega dogajanja.

V Zagrebu se je 28. oktobra 1918 sestal osrednji odbor Narodnega vjeća Države Slovencev, Hrvatov in Srbov iz vrst hrvaško-srbskih političnih predstavnikov, na katerem so razpravljali o pripravah na sprejetje sklepov hrvaškega zbora. Ker je bil oblikovan predlog sklepa, da se *razrešujejo vsi dosednji državno-pravni odnosi in vezi med Kraljevino Slavonije in Dalmacije z ene strani ter Kraljevine Ogrske in cesarske Avstrije z druge strani*,⁵⁷⁵ torej ni šlo izključno za opredelitev Kraljestva Hrvaške in Slavonije glede njegove bodoče oblike državnosti, kot samostojnega ali pridruženega v *realno unijo*, ampak se je s sklicevanjem na Wilsonovo pravico narodov do samoodločbe konstitutivni obseg Kraljestva Hrvaške in Slavonije razširilo še na Dalmacijo. V predlogu na konstitutivno sejo pa se Istrske dežele ne omenja.

Omenjanje *cesarske Avstrije* je bilo še kako pomembno

574 Podrobneje glej Krizman, Bogdan: *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslovenske države*. Zagreb 1977. str. 134–135.

575 Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I.–20. XII. 1918).
Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III –
Građa, Beograd 1964, str. 393–398.

z vidika meddržavnega prava, ker je *cesar* navzven predstavljal A-O monarhijo in ne samo njenega avstrijskega dela. Samo zato, da bi se lahko oblikoval sklep, da Kraljestvo Hrvatov in Slavoncev skupaj z Dalmacijo postane neodvisna in samostojna država ne glede na oba dela dualne monarhije, je bila potrebna in pravilna navedba *cesarska Avstrija*.

Popolnoma napačno razlago podaja Čulinović, ko v točki 2 pravi, da je *zbor Hrvaške (hrv. sabor) skladno z načelom narodne suverenitete objavil vstopanje tudi Istre v »skupno narodno suvereno državo Slovencev, Hrvatov in Srbov na celotnem etnografskem področju tega naroda ne glede na ozemeljske in državne meje, v katerih narod Slovencev, Hrvatov in Srbov danes živi*.⁵⁷⁶ Na istem mestu podaja razlago, da so bili od 29. oktobra 1918 v pretežnem delu *Istre oblikovani odbori »Narodnega vijeća« SHS, kateri so v mnogih istrskih mestih od takrat dalje dejansko izvrševali novo oblast*.⁵⁷⁷ Temu odločno nasprotujejo izdani predpisi Narodne vlade SHS v Ljubljani (glej poglavje Uradni listi Narodne vlade SHS v Ljubljani in Zapisnik Narodne vlade SHS v Ljubljani).

Glej tudi poglavje Doslednost hrvaške politike, ko pod krinko »znanstvenih« dokazov prirejajo zgodovino.⁵⁷⁸

Po drugi strani pa se v zaključkih odbor Narodnega vijeća Države Slovencev, Hrvatov in Srbov iz vrst hrvaško-srbskih političnih predstavnikov opredeli, da bo *vsesplošna narodna ustavodajna skupščina celotnega združenega naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov odločila z vnaprejšnjo odrejeno kvalificirano večino, katera bo pod popolno*

⁵⁷⁶ Čulinović, Ferdo: Državnopravni razvitak Jugoslavije. Školska knjiga, Zagreb, 1963, str. 49.

⁵⁷⁷ Prav tam.

⁵⁷⁸ Glej npr. 256. zapisnik Zbora Hrvaške dne 29. oktobra 1918.

zaščito pred vsakim »majoriziranjem« o notranjem državnem ustroju.⁵⁷⁹ Podpisnika sta bila S. Pribičević in dr. Pavelić, aktivna politika v hrvaško-slavonskem političnem prostoru.

Predsedstvo Narodnega vijeća Države Slovencev, Hrvatov in Srbov v sestavi predsedstva Korošec (predsednik), Pavelić (podpredsednik), Pribičević (podpredsednik) in Drinković (tajnik) je 29. oktobra 1918 izdalo razglas vsem vojakom A-O monarhije, da se z *današnjim dnem ustanavlja Država Slovencev, Hrvatov in Srbov*,⁵⁸⁰ s katerim se *vojake poziva na disciplino, z zagotovitvijo, da se beguncev ne bo preganjalo in da se bodo upori proti oblasti v kraljevinah obravnavali na hitrih sodiščih*.⁵⁸¹ Istega dne je prišlo tudi do osamosvojitve Kraljestva Hrvaške in Slavonije izpod ogrske krone s predlogi po priključitvi tudi Dalmacije⁵⁸² najprej s splošno razpravo in nato tudi z uradnim zapisnikom, s katerim se je slednja tudi ustanovila. Na tem zasedanju so bili prisotni tudi predstavniki Slovencev in Dalmatincev. Čeprav naj bi bilo formalno izvedeno zgolj zasedanje hrvaškega zbora, pa sta bila med njimi tudi predstavnika iz Istre (Červar in Luginja). Vseeno pa zaradi tega ni mogoče trditi, da se je v zasedanju tega zbora konstituirala novonastala država Slovencev, Hrvatov in Srbov. Nekako v tem duhu in z nejasno razlago dogodkov v zagrebškem zboru nas za

⁵⁷⁹ Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 398.

⁵⁸⁰ Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 402–403.

⁵⁸¹ Prav tam.

⁵⁸² Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 403–415.

slovensko stvarnost prepričuje Perovšek.⁵⁸³

Strogo formalno gledano, je množinski samostalnik v razglasu predsedstva Narodnega vjeća 29. oktobra 1918 zavzel eno samo kraljestvo, in sicer Kraljestvo Hrvatov in Slavoncev. Druge državne tvorbe, tj. Vojvodstvo Kranjske, Poknežena grofija ter skupno Primorje, če se omejimo samo na nekatere v avstrijskem delu A-O monarhije, pa so bila manj zveneča poimenovanja, a so imele več samostojnih pravic kot prvoomenjena. Tudi zaradi tega je oziroma bi bilo zgodovinsko popolnoma napačno zatiranje, da je zagrebški zbor predstavljal osrednjega ustanovitelja novo nastale države. Snovalec je želel z enotnim izrazom zgolj poenotiti poimenovanja in hkrati Kraljestvo Hrvatov in Slavoncev postaviti na isto raven kot druge tvorbe. V dobršni meri je bila podlaga za to načelo Wilsona točka o pravici narodov do samoodločbe.

Kot je bilo do sedaj že nakazano, so tistega dne potekali politični dogodki tudi v Ljubljani, zato ni mogoče trditi, da se je Država Slovencev, Hrvatov in Srbov formalno ustanovila v hrvaškem zboru, saj je 29. oktobra 1918 Narodno vjeće Države Slovencev, Hrvatov in Srbov izdalo razglas, da se s tistem dnem – na podlagi zaključkov seje Narodnega vjeća z dne 28. oktobra 1918 – razglašajo predsedstvo Narodnega vjeća za *vrhovno oblast v vseh jugoslovanskih deželah, ki so zastopane v Narodnem vjeću. Predsedstvo je bilo v sestavi predsednika in s tem tudi šefa egzekutive za vse jugoslovanske dežele Korošec, podpredsednika Pavelića in Pribičevića in tajnikov Budisaljevića, Lorkovića in Drinkovića*.⁵⁸⁴ Narodno vjeće

583 Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitev v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 48.

584 Zakaj je pomembno navajati sestavo predsedstva bo prikazano v nadaljevanju.

je s tem razglasom poverilo *bansko oblast v Hrvaški in Slavoniji dotedanjemu banu Antunu pl. Mihaloviću*,^{585, 586} Tako se oblast formalnopravno ni razširila niti na Dalmacijo, kaj šele na območje Istrske dežele. Že na tem mestu je primerno izpostaviti, da je vojna formalno še potekala in še ni grozila Italijanska okupacija, ki bi bila podlaga za razmišljanje, da oblasti ni smiselno razširiti na območje zahodno od poznejše rapalske meje. Londonska pogodba iz leta 1915 z mirovno pogodbo se še ni mogla uveljaviti, ker je bilo v evropskem prostoru formalno še vojno stanje. Dejstvo pa je, da bi morebitna izguba vojne pomenila tudi popolno uveljavitev te pogodbe. Hkrati pa v dosegljivih zgodovinskih virih, ki obravnavajo takratno dogajanje, nikjer ni zaslediti, da bi bila vsebina omenjene pogodbe politikom tistega časa dosegljiva.

V Zagrebu je bil 3. novembra 1918 sestanek osrednjega odbora Narodnega vjeća SHS, na katerem so sprejeli med drugim tudi sklep št. VII, da *lahko avtonomne zakone Hrvaške-Slavonije-Dalmacije in Istre prekliče samo Narodno vjeće, vendar pa mora ban »kontrasignirati«*.^{587, 588}

585 Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 417.

586 Razglas podaja tudi nove pristojnosti med banom in Narodnim vjećem pri čemer navaja, da je *šef egzekutive* (izvršne oblasti) za vse *južnoslovanske dežele* dr. Anton Korošec. Zanimivo pri tem je, da so v Dokumentih o nastajanju jugoslovanske države Antona Korošca preimenovali v Antun Korošec (podrobneje glej Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 416).

587 Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 465–466.

588 Četudi bi šlo zgolj za preklic zakonov iz nekdanje A-O monarhije glede na nove državotvorne okvire in pristojnosti v »zvezno«

Vsa pretkanost hrvaško-srbske »koalicije«, ki je sprejela takšen sklep s podpisnikoma podpredsedujočima Pribičevićem in Pavelićem, se pokaže v odsotnosti predsednika predsedstva dr. Antona Korošca.⁵⁸⁹ Oblast se iz Zagreba naenkrat razširi še na območje Istrske dežele in to v odsotnosti predsednika predsedstva Narodnega vjeća. Že to, da ni bilo nobene razprave, je dovolj velik argument, ki kaže na izrazito enostransko dejanje. Da je bila to izrazita enostranska poteza, pove dejstvo, da je takratna Istrska dežela vsebovala tri narodne skupine (Slovence, Italijane in Srbohrvate) in bi moralo biti izvedeno *odločanje z vnaprejšnjo odrejeno kvalificirano večino, katera bo pod popolno zaščito pred vsakim »majoriziranjem« o notranjem državnem ustroju.*⁵⁹⁰ Šele odločanje, ko se doseže strinjanje o spremembi podrejenosti regij oblastnim centrom, je potrebno prištevati med zakonite procese. Način, na katerega je bilo odločanje izpeljano,

in avtonomnimi vladami, pa je iz sklepa razvidno, da se pristojnost zakonodajnega telesa iz Zagreba enostransko razširja še na »Istro«.

589 Dr. Anton Korošec se je v Ženevi v dneih med 6. in 9. novembrom udeležil zasedanja o bodoči ureditvi Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Tako je mogoče posredno sklepati, da ni mogel biti na zasedanju 3. novembra, če je želel pravočasno prispeti v Ženevo na konferenco. Lahko pa temu posrednemu sklepanju dodamo še trditev, po kateri je Sv. Pribičević vodil »*tajno politiko in omalovaževalen odnos do večinskega dela Slovenske delegacije v Narodnem vjeću. Odločujoči dejavniki v Narodnem vjeću so do SLS, s tem pa tudi do slovenskih interesov delovali s pozicije izvršenih dejstev.*« (podrobneje glej Momčilo Zečević, Na zgodovinski prelomnici, Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 51). Tudi drugače je potrebno ugotoviti, da predsednik Anton Korošec ni bil veliko prisoten pri urejanju notranjih zadev, ker se kot predsedujoči ne pojavlja v sprejetih sklepih Narodnega vjeća. S tem, ko je reševal celotno skupnost, ki jo je predstavljalo Narodno vjeće, pa je bil na drugi strani v notranjem smislu zanemarjen interes Slovencev.

590 Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I.–20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III – Građa, Beograd 1964, str. 398.

popolnoma mimo volje narodov oziroma obstoječega mednarodnopravnega reda, pa zastavlja vprašanje, ali je mogoče takšno dejanje sploh prištevati tudi med zakonite v luči takratne pravice narodov do samoodločbe. Ali je bil sklep skladen s statutarnimi določili po načelu kvalificirane večine? Sploh glede na vse uradne liste Narodne vlade SHS v Ljubljani in njene zapisnike, ki govorijo o nasprotnem. O tem več v nadaljevanju.

Torej, še preden je hrvaško-srbska koalicija pristopila k ideji o skupni državi, je Narodni svet od svoje ustanovitve dalje, 17. avgusta 1918, kot politično telo deloval v smeri, da Istrska dežela pripade upravnemu središču Ljubljana. Nasprotno temu pa hrvaška stran še v svojih političnih stališčih, izraženih 29. oktobra 1918, ni menila, da bi bila Istrska dežela pod upravnim središčem Zagreba. Do takrat je imela ambicije podrediti Dalmacijo upravnemu središču v Zagrebu. V obeh primerih, tako za Istrsko deželo kot Dalmacijo, ne moremo trditi, da sta bili ideji popolnoma znotraj *infra legem*, zagotovo pa sta bili osnovani na širši plebiscitarni osnovi predstavnikov obeh narodov. Za Slovenijo je pomembno še to, da ni bilo razlik med upravnim središčem Trstom, ki je do takrat upravljal z Istrsko deželo, in Ljubljano, ki je prevzemala upravne posle nad njo.

Kaj reči za konec tega podpoglavja? Krizman v svojem delu v praktično v manj kot na eni strani združi kronologijo najpomembnejših dejanj tistega časa, ki odzvanjajo še desetletja po tistem. V manj kot eno stran dolgem zapisu omenja zasedanje hrvaškega zbora in razglas narodnega vjeća, da je bilo potrebno *takoj razčistiti glede državnopravnega stanja.*⁵⁹¹ Krizman nadaljuje, da

591 Krizman, Bogdan: Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države. Zagreb 1977. str. 134–135.

se v posebnem obvestilu predsedstva zaradi potrebe, da »se razjasni sestava in natančno ustanovi neodvisna in samostojna država Slovencev, Hrvatov in Srbov in medsebojni odnosi posameznih upravnih področij te države«,⁵⁹² obvešča javnost o pristojnostih Narodnega vjeća v mednarodnopravnem pomenu in *da so v vseh ostalih mejah egzekutive posamezne narodne vlade, torej narodna vlada za Hrvaško, Slavonijo, Dalmacijo in Istro v Zagrebu, narodna vlada za Slovenijo v Ljubljani in narodna vlada za Bosno in Hercegovino v Sarajevu povsem avtonomne s polno pravico, da področja javne uprave samostojno urejajo.*⁵⁹³ V razglasu Narodnega vjeća dne 29. oktobra 1918 se pojavlja izraz »egzekutive«, ki pa ne vsebuje krajevne pristojnosti hrvaškega bana tudi za območje Istrske dežele, do katerega pride po čudnih poteh štiri dni pozneje, 3. novembra 1918, ko se v Narodnem vjeću sprejemajo spremembe v »medsebojnih odnosih posameznih upravnih področij te države« brez ustrezne zastopanosti interesov Slovencev, na kar je mogoče sklepati po odsotnosti predsedujočega dr. Antona Korošca in *omalovažujočega odnosa* Srba Pribičevića ter najmanj, kar je potrebno reči, tihe privolitve hrvaških predstavnikov.

Ni odveč še dodati, da je bila 23. novembra 1918 seja osrednjega odbora Narodnega vjeća Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, na kateri so odposlanci podajali predloge o načinu združitve s Kraljevino Srbijo, za katero je bil pripravljen tudi zapisnik. Znani so prisotni odposlanci, med njimi tudi predstavniki Slovencev, kot tudi sklep, da je zasedanje statutarno ustrezno, ker je navzoča večina, ki lahko sprejema pravnomočne zaključke. Zapisnik je torej primer, kar dejansko manjka sklepu št. VII z dne 3. novembra 1918. Zato lahko povzamemo, da so snovalci

592 Prav tam.

593 Prav tam.

sklepa št. VII morali vedeti, da bodo ravnali zelo izrazito v svojo korist in v škodo slovenskih interesov ter bo to kršitev mednarodnega pravnega reda.

Pojavljanje Primorske dežele, slovenskega dela Istre in Primorja v uradnih listih Države Slovencev, Hrvatov in Srbov

Prvi sklep Narodne vlade SHS v Ljubljani o upravnih pristojnostih za območje *Primorske dežele, slovenskega dela Istre ali Primorja* se nanaša na prvi dan premirja, 4. 11. 1918, med silami A-O monarhije in antantnimi silami v prvi svetovni vojni in na dan potem, ko je bil sprejet sklep št. VII Osrednjega odbora Narodnega vjeća Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. To se je zgodilo seveda brez potrebne ustavnopravne razprave Narodnega vjeća o krajevni pristojnosti za omenjena območja, po kateri naj bi Istra pripadala Zagrebu. Podrobneje glej prejšnje poglavje. Še tako podroben pregled dokumentov tistega časa nas ne pripelje do zaključka, ko bi lahko govorili, da je vlada v Zagrebu tudi dejansko izvajala »egzekutivo« na tem območju. Prav tako ni nobenih dokazov o potrditvi obstoječih ali spremembi upravnih predpisov, podobno, kot je to storila Narodna vlada SHS v Ljubljani. Več kot deklarativne ravni torej ni bilo in ne bi mogli govoriti o nikakršni *effectiviness* nad območjem.

V Uradnem listu Narodne vlade SHS v Ljubljani (v nadaljevanju UL) št. 14 z dne 28. novembra 1918 je v okviru Poverjenišтва za notranje zadeve objavljena naredba, s katero se *razveljavi prejšnji avstrijski zakonik z dne 15. novembra 1867, št. 134 drž. zak.*, in se namesto njega uveljavijo nova pravila o društvenem delovanju. Vsebina je posegala na celotno območje nekdanjega avstrijskega dela A-O monarhije, ker ni bil sprejet noben podoben akt posebej za Istro. Podrobnejša analiza bi pokazala, da so

ob sprejemanju Vidovdanske ustave pravila o društvenem delovanju ohranila svojo veljavo, samo delno veljavo ali pa so bila popolnoma ukinjena in nadomeščena z novimi pravili. Njegova pomembnost ni v tem, kako je ob spremembi leta 1918 urejal društveno delovanje, ampak v tem, da gre dejansko za zvezni predpis, za katerega se je Narodna vlada SHS v Ljubljani smatrala za pristojno, da lahko poseže v družbeno dogajanje na celotnem območju avstrijskega dela A-O monarhije. Z vidika opazovanega problema pristojnosti nad Istrsko deželo je pristojnost Dalmacije drugotnega pomena.

Podrobnejša analiza vsebine avstrijskega zakonika bi morda odgovorila, ali je bila kakšna pravna podlaga, da se je *učiteljstvo Istre včlanilo v Zvezo slovenskih učiteljskih društev na Kranjskem, Štajerskem in Primorskem, ki je imela sedež v Ljubljani*.⁵⁹⁴ Zagotovo se hrvaški učitelji iz Istre niso mogli stanovsko združevati pod okriljem Zagreba, ker so v takratnem času učitelji Istre formalno pripadali avstrijskemu delu A-O monarhije. Lahko bi, nasprotno, delovali samostojno, vendar pa bi z vidika Ljubljane, ki je združevala precejšnje jezikovno območje – upoštevajoč vse slovenske dežele – delovali relativno osamljeno in maloštevilno. Enako velja za *politično in gospodarstvo društvo za Slovence in Hrvate v Istri, ki je leta 1918 sodelovalo na ustanovnem zboru Slovenskega Narodnega sveta v Ljubljani, imenovanega tudi Narodni svet za slovenske dežele in zaradi določenih posebnosti tudi za Istro s posebnim pokrajinskim odsekom*.⁵⁹⁵

V UL je mogoče v različnih vsebinah zaslediti pojavnost »Primorske dežele«, »slovenskega dela Istre« ali

594 Ribnikar, Peter: Arhivi, letnik 26, leto 2003, št. 1, str. 122. Arhivi Republike Slovenije.

595 Peter Ribnikar: Arhivi, letnik 26, leto 2003, št. 1, str. 122–123. Arhivi Republike Slovenije.

»Primorja«. Pojavljanje je urejeno kronološko od 29. oktobra 1918 do 1. decembra 1918, ko je bila ustanovljena Država Srbov, Hrvatov in Slovencev. Podrobno so opisana oblastna dejanja Narodne vlade v Ljubljani, ki se nanašajo na to območje.

1. Izdana je bila *Naredba poverjeništvu za kmetijstvo št. 47 za Območje poslovalnice za krmila tudi za ozemlje Primorja*.⁵⁹⁶ Glede na to, da ukrep navaja *slovenske kraje Spodnje Štajerske in Koroške* (podčrtal avtor) ter posebej Primorje, je mogoče izpeljati samo sklep, da ukrep velja za južna dela nekdanje dežele Štajerske in celotne Koroške, ne pa tudi samo za morda nekatere slovenske kraje v Primorju, ampak za Primorje, gledano v celoti.⁵⁹⁷ Če Narodna vlada SHS v Ljubljani ne bi pripoznala pristojnosti za celotno Primorje, vključujoč Goriško-Gradiščansko in Istrsko deželo ter Trst z zaledjem, bi za ozemeljsko zaokrožitev uporabila dodatno pojasnjevanje (npr. »Zgornje Primorje«).

2. Ker se v UL pojavljata zemljepisna pojma *Istra* in *Primorje*, ki se nanašata na vojaške zadeve, se moramo vprašati, kakšno pravno posledico, če sploh, nosita v besedilu. Upoštevati moramo, da gre za *poziv orožniškim častnikom in orožnike slovanske narodnosti, ki so bili zaposleni v bivšem vojnem in okupacijskem ozemlju (Balkan, Poljska, Ruska ...), kot tudi one, ki so jih zasedle entente čete (Dalmacije, Istre, Primorja ...), da se nemudoma javijo v Ljubljano*

⁵⁹⁶ UL Narodne vlade SHS v Ljubljani v št. 4, dne 9. novembra 1918, na strani 7 pravi: »Območje poslovalnice za krmila v Ljubljani se je razširilo na vse ozemlje Narodne vlade SHS v Ljubljani, torej tudi na slovenske kraje Spodnje Štajerske in Koroške ter na Primorje«.

⁵⁹⁷ Primorje tako ni mogoče drugače razumevati, kot da gre za celotno nekdanjo Deželo Primorsko.

na službovanje.⁵⁹⁸ Postavlja se vprašanje, koga naslavlja poziv. Zakaj samo slovanske skupnosti, če menimo, da naj bi se pozivanje nanašalo na vse prebivalce, ki so živeli na območju Slovenije pred začetkom vojne? Če menimo, da je bil poziv namenjen izključno slovanskim narodnostim, je bil do drugih nacionalnosti diskriminatoren. Tako se postavlja vprašanje njegove zakonitosti z vidika pripadnikov drugih narodnosti (Romi, Avstrijski Nemci, Italijani ipd.). Prav tako pa, če želi poziv *slovanskim narodom* naslavljati tudi druge pripadnike slovanskih narodnostnih skupin, da s tem presega možna pooblastila vlade, po katerih lahko slednja naslavlja samo svoje 'državljanje'. Če bi zagovarjali interpretacijo, da poziv naslavlja izven območja Slovenije tudi Ukrajince, Čehi, Poljake, Slovake ipd., bi posegali v pravice drugih držav. Kot vidimo, je poziv bolj ali manj politične deklarativne narave v duhu prihajajoče 'jugoslovanske ideje' brez vsakršne možnosti biti tudi pravno utemeljen. Ker presega pooblastila, je to tudi poskus, da Narodna vlada SHS v Ljubljani deluje brez jasnega pooblastila v imenu Narodnega vjeća v Zagrebu.

3. Izdana je bila *Naredba poverjeništvu za kmetijstvo št. 60*,⁵⁹⁹ da so *obširna posestva in gozdovi prejšnje*

⁵⁹⁸ UL Narodne vlade SHS v Ljubljani št. 4, dne 9. novembra 1918, na strani 8 objavi Okrožnico orožniškega poveljstva v Ljubljani, ki pravi: »Orožniško poveljstvo v Ljubljani pozivlje v orožniške častnike in orožniki slovanske narodnosti, ki so bili zaposleni v bivšem vojnem in okupacijskem ozemlju (Balkan, Poljska, Ruska, Ukrajina, Benečija itd.), kakor tudi one iz ozemlja, ki so ga zasedle ententne čete, tako iz Dalmacije, Istre, Primorja, Furlanije itd., da se nemudoma ali osebno ali pismeno javijo pri gorenjem poveljništvu v Ljubljani, Bleiweisova cesta št. 3. za sprejem v službovanje.«

⁵⁹⁹ UL Narodne vlade SHS v Ljubljani v št. 5, dne 12. novembra

avstrijske vlade in verski zakladi prešli na državo SHS in da si s tem nima nihče lastiti pravice vtikati se v uradne posle doslej nastavljenih uradnikov in uslužbencev. To bi lahko razumeli kot prenos pooblastil z Dunaja na ...? Če na Ljubljano, potem je slovenska stran zavarovala svoje državne interese neposredno proti Dunaju. Če pa je Narodna vlada SHS v Ljubljani zavarovala zakonitosti kot izpostava Narodnega vjeća v Zagrebu, pa zaradi pomanjkanja pooblastila 'zvezne ravni' o zakonitosti ne moremo govoriti. V tem primeru bi to moral biti zvezni razglas narodnega vjeća podan v Zagrebu in bi bil v UL v Ljubljani podan samo kot informacija.⁶⁰⁰ Z vidika urejanja meddržavnih zadev med Zagrebom – kot zveznim telesom – in Dunajem bi bilo to

1918, na strani 9 pravi:

»Glede lastninskih pravic do posestev in gozdov prejšnje avstrijske vlade in verskega zaklada se je odredilo tole:

Na ozemlju, ki spada k državi SHS, so obširna posestva in gozdi, ki so bili last prejšnje avstrijske države in verskega zaklada, sedaj prešla v last, oziroma v upravo Narodne vlade SHS, oddelek za kmetijstvo. Vse pravice in obveznosti so prešle na državo SHS. Ta posestva in ti gozdovi so državna last; zato si ne sme nihče lastiti pravic, ki jih doslej ni imel. Razen Narodne vlade SHS, oddelek za kmetijstvo v Ljubljani, nima nihče pravice, odstavljati uradnike in uslužbence, ki jih je nastavila prejšnja vlada, ali nastavljeni nove ter se na katerikoli način vtikati v uradne posle doslej nastavljenih uradnikov in uslužbencev. Posebno je prepovedano vsako izkoriščanje teh gozdov, v kolikor se ne zлага z dosedanjimi predpisi ali pravno veljavnimi pogodbami. Vsem organom, ki imajo skrbeti za javno blaginjo in varnost, se ukazuje, da po svoji močeh in predpisih podpirajo upravitelje državnih gozdnih posestev in njihovih službi. Podrobna navodila o upravi državnih posestev in gozdov se izdajo pozneje. Mezde delavcem, zastale zaradi nastopivših razmer, se izplačajo čimprej.«

600 Pomembno pridobiti karto avstrijskih državnih posestev in gozdov, kje kako? Tudi organizacijska struktura bi bila zelo dobrodošla, ki bi pokazala območje, ki ga je pokrivala Ljubljana. Ali je organizacijska struktura omejena samo na Kranjsko deželo ali pa morda tudi na Primorje?

sprejemljivo. Še vedno pa ostane odprto vprašanje upravljanja, pri čemer so razlike z vidika Ljubljane veliko manjše, ker prevzema v skupno upravljanje tudi druga območja in ne samo obstoječe ter hkrati tudi nekdanje deželno kranjsko območje, kakor z vidika Zagreba, ker celotno območje ni pripadalo avstrijskemu delu A-O monarhije.

4. Izdana je bila objava poverjenišтва za notranje zadeve,⁶⁰¹ *da se morajo vsi, ki hočejo potovati po ozemlju SHS, legitimirati javnim službam in oblastvom in da okrajna glavarstva, mestni magistrati (Celje, Gorica, Maribor, Ptuj) in policijsko ravnateljstvo za policijski okoliš Ljubljana izdajajo dotične legitimacije.* Smiselno bi bilo pregledati upravno strukturo in območja pristojnosti za okrajna glavarstva, mestne magistrature in policijsko ravnateljstvo in pogledati območja pristojnosti navedenih upravnih enot ter poiskati razlike do celotnega Primorja. Ne glede na to pomeni, da bi se zaradi tega, ker se je s tem prenašal pravni red iz prejšnjega avstrijskega dela A-O monarhije na novoustanovljeno upravno središče, smiselno po tem členu tudi upravna pristojnost Ljubljane razširila na manjkajoča območja.

5. *Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani določa ozemlje, ki ga je upravljal Narodna vlada in je obsegalo »Kranjsko, Goriško, slovenski del Istre,*

601 UL Narodne vlade SHS v Ljubljani v št. 5, dne 12. novembra 1918, na strani 10 pravi: »Da se morejo vsi tisti, ki hočejo potovati po ozemlju SHS, legitimirati javnim stražam in oblastvom, ki izdajajo okrajna glavarstva, mestni magistrati (Celje, Gorica, Maribor, Ptuj), oziroma v Ljubljani za policijski okoliš policijsko ravnateljstvo, dotične legitimacije.«

mesto Trst z okolico« in »Štajersko in Koroško, če sta ti deželi del države SHS«. ⁶⁰² Pomembno dejstvo, ki ga

602 UL Narodne vlade SHS v Ljubljani št. 11 z dne 21. 11. 1918 pravi:

»Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani. Sporazumno z narodnim večjem Slovencev, Hrvatov in Srbov kot najvišjim predstaviteljem narodne volje celokupnega naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov je Narodna vlada v SHS v Ljubljani v svrhu prehodne uprave za Kranjsko, Goriško, slovenski del Istre, mesto Trst z okolico in za Štajersko in Koroško, kolikor sta te deželi del države SHS, določila, tole:

I. Občna temeljna določila.

1. Do onega časa, dokler konstituenta naroda SHS ne ukrene drugače, je Narodno vjeće SHS v Zagrebu najvišji činitelj v državi SHS. Ono odločuje v vseh vprašanjih, ki so v zvezi s temeljnimi načeli ujedinjenja naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov v narodno, svobodno, neodvisno, na demokratičnih načelih urejeno državo SHS in v vseh vprašanjih, ki jih zastopniki, odposlani v Narodno vjeće, priznavajo za skupna.

2. Za ono dobo, dokler konstituenta naroda SHS ne določi ustave države SHS in se ne uveljavi po zmislu te ustave definitivni upravni ustroj, se je za Kranjsko, za Goriško, za slovenski del Istre, za mesto Trst z okolico in za Štajersko in Koroško, kolikor sta te deželi del države SHS, odredila prehodna uprava, ki se pod vrhovnim vodstvom Narodnega vječja SHS v Zagrebu osredotočuje v »Narodni vladi SHS v Ljubljani«.

3. Narodna vlada SHS v Ljubljani upravlja gori pod št. 2 navedeno ozemlje v imenu Narodnega vječja v Zagrebu kot del narodne, svobodne, neodvisne, na demokratičnih načelih urejene države SHS ter je v vseh skupnih vprašanjih (točka I., št. 1) vezana na navodila Narodnega vječja SHS v Zagrebu.

4. Narodna vlada SHS v Ljubljani je sestavljena iz predsednika in poverjenikov. Vsak poverjenik stoji na čelu upravnega oddelka.

5. Narodna vlada SHS v Ljubljani, oziroma njeni oddelki so za vse ozemlje, navedeno v točki I, št. 2, in za vsa oblastva, vse urade in javne organe, kar jih je v tem ozemlju, najvišja upravna oblast in sodna instanca. Ni odloka ali naredbe Narodne vlade SHS v Ljubljani oziroma njenih oddelkov ali kakršnegakoli drugega oblastva, zoper katerega, oziroma zoper katero bi bila dopustna pritožba ali kako drugo pravno sredstvo na instance izven države SHS.

6. Vsi posli bivše c.kr. deželne vlade v Ljubljani kakor tudi posli bivših c.kr. namestništev v Trstu in Gradcu in bivše c.kr. deželne vlade v Celovcu, kolikor se ti posli nanašajo na ozemlje navedeno v točki 1.

št. 2, so združeni v Narodni vladi v Ljubljani, oziroma njenih oddelkih.

II. Politična uprava.

III. Samouprava.

1. Vse avtonomne oblasti in naprave v ozemlju, označenem v točki I., št. 2, so pod vrhovnim vodstvom in nadzorstvom Narodne vlade SHS v Ljubljani, oziroma njenih stvarno pristojnih oddelkov.

2. Občine in okrajna zastopstva ostanejo, kakor so, v svoji organizaciji in v svojem področju.

3. Vsi posli deželnih odborov preidejo na Narodno vlado SHS v Ljubljani, oziroma na njene stvarno pristojne oddelke.

O pritožbah zoper okrajno-policijske naredbe občinskega odbora županstva razsoja okrajna politična oblast. (Krajevna območja okrajev, pomembno za določitev upravne pristojnosti na podlagi zemljepisne opredelitve 'slovenski del Istre')

4. Za likvidacijo uprave deželnih odborov se ustanove posebne likvidacijske komisije.

IV. Šolska uprava.

V. Pravosodna uprava.

1. V Ljubljani se ustanovi za Kranjsko in pa za Štajersko in Koroško (točka 1., št. 2) višje deželno sodišče. Koroška okrajna sodišča se, vpoštevaje njih zemljepisno ležjo in prometne zveze, podrejajo začasno ali ali deželnemu sodišču v Ljubljani ali okrožnemu sodišču v Mariboru.

2. Višje deželno sodišče v Trstu ostane na svojem mestu. (Sodna oblast potemtakem pokriva celoto tako Istrske kot Goriške dežele kot samega mesta Trst z okolico., op. a.).

3. Zoper sodbe in druge ukrepe višjih deželnih sodišč in pa deželnih in okrožnih sodišč, ki jih ta izdajajo kot sodišča druge stopnje, odslej ni daljnega pravnega sredstva.

Višja deželna sodišča sodijo dokončno tudi v vseh onih pravnih stvareh, v katerih je bilo po dosedanjih določilih pristojno avstrijsko vrhovno in kasacijsko sodišče.

O medčasno že vloženih, pa še ne rešenih pravnih sredstvih na avstrijsko vrhovno in kasacijsko sodišče odloča višje deželno sodišče v Ljubljani.

4. V administrativnih zadevah sta obe višji sodišči (Ljubljana in Trst, op. a.) podrejeni Narodni vladi SHS v Ljubljani, oddelek za pravosodstvo.

5. Koroško ozemlje se začasno priklapi notarskima zbornicama v Ljubljani ali v Celju po načelih, označenih v drugem odstavku št. I.

6. Okoliš odvetniške zbornice v Ljubljani obseza vse ozemlje, navedeno v točki i., št. 2.

VI. Obrtno nadzorništvo.

VII. Finančna uprava.

1. Vsa finančna oblastva, vsi finančni uradi, vse finančne blagajne in vsa monopolna podjetja v ozemlju, označenem v točki I, št. 2, so pod vrhovnim vodstvom Narodne vlade SHS v Ljubljani, oddelek za finance.

2. Območje finančnega ravnateljstva v Ljubljani, ki se izpremeni v finančno deželno ravnateljstvo, obseza vse ozemlje, navedeno v točki I., št. 1.

Finančnemu deželnemu ravnateljstvu v Ljubljani sta podrejeni finančno okrajno ravnateljstvo v Mariboru in novo ustanovljeno finančno okrajno ravnateljstvo v Ljubljani. Koroško ozemlje se priklopi prav tako, kakor je določeno pod točko V., št. 1, glede sodišč, finančnemu okrajnemu ravnateljstvu v Mariboru ali finančnemu okrajnemu ravnateljstvu v Ljubljani.

3. Finančno ravnateljstvo v Trstu ostane na svojem mestu. (Fiskalna oblast potemtakem pokriva celoto tako Istrske kot Goriške dežele kot samega mesta Trst z okolico. Tako kot je bilo oblikovana 'fiskalna oblast' leta 1947, ki je zajemala tudi Piransko občino, tako bi morale ostati tudi vnaprej. Delitev občine pomeni tudi nelegitimni poseg v fiskalno organizacijo, če se ne sledi 'zakonodajnim procesom' v okviru občinske oblasti; op. a.)

4. Pri višjem deželnem sodišču v Ljubljani se ustanovi dohodarstveno višje sodišče za vse ozemlje, navedeno v točki I, št. 2.

5. Zoper odločbe finančnega ravnateljstva v Trstu in finančnega: deželnega ravnateljstva v Ljubljani ter zoper sodbe dohodarstvenega višjega sodišča v Ljubljani v upravnopravnih in kazenskih zadevah ni pritožbe.

6. Dosedaj pri okrajnih glavarstvih obstoječi davčni referat posluje odslej samostojno in se imenuje „davčno okrajno oblastvo“.

7. Deželna pridobninska komisija v Ljubljani in prizivna komisija (za dohodnino) v Ljubljani poslujeta za ozemlje finančnega deželnega ravnateljstva v Ljubljani.

8. Kadar davčni urad odmeri pristojbino, gre instančna pot na finančno okrajno ravnateljstvo, oziroma na pristojbinski urad v Trstu, ki odločuje dokončno.

9. Vsi državni davki, vse davščine in pristojbine se plačujejo, sprejemajo in zaračunajo od dne 1. novembra 1918. dalje v prid države SHS.

10. Okoliš finančne prokurature v Ljubljani obseza vse ozemlje, označeno v točki I, št. 2.

VIII. Pošta.

IX. Železniška uprava.

1. Za vse državne železnice, ki so v ozemlju, navedenem v točki I., št. 2, se ustanovi železniško ravnateljstvo v Ljubljani, ki je podrejeno

podaja *Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani* je v tem, da italijanske zasedbene enote veljajo kot začasne, ker ne prejudicirajo končnega poteka državne meje, saj poverjeništvo za promet v uradnem listu razglašča, da *promet ni mogoč, kakor je poročal prometni oddelek Narodne vlade SHS v Ljubljani (glej UL št. 11), ampak je odvisen od političnega položaja, ki se menjava vsak dan. Pojasnila dajo postajni uradi.*⁶⁰³

Ostaja pa neznanka, kaj je zemljepisno pomenilo

Narodni vladi SHS v Ljubljani, oddelek za promet.

2. Za vse proge južne železnice, ki so v ozemlju, navedenem v točki I., št. 2, se ustanovi obratno vodstvo v Ljubljani, ki je podrejeno Narodni vladi SHS v Ljubljani, oddelek za promet.

X. Trgovska in obrtniška zbornica.

XI. Rudarstvena uprava.

XII. Meroizkusstvo.

Meroizkusno nadzorništvo v Trstu se premesti v Ljubljano ter so mu podrejeni vsi meroizkusni uradi, ki so v ozemlju, navedenem v točki I, št. 2. Vrhovno vodstvo meroizkusstva spada v območje Narodne vlade SHS v Ljubljani, oddelek za javna dela in obrt.

XIII. Agrarske operacije.

XIV. Orožništvo.

XV. Upravno sodstvo.

XVI. Uradni list.

Zakoni, naredbe in druge uradne objave, ki veljajo za ozemlje, navedeno v točki I, št. 2, države SHS, se pravomočno razglašajo po Uradnem listu Narodne vlade SHS v Ljubljani.

XVII. Končna določila.

1. Vsi danes veljavni zakoni in vse danes veljavne naredbe, kolikor ne nasprotujejo tem določilom, ostanejo do preklica ali izpremembe v veljavi.

2. Ta določila stopijo v veljavo z dnem razglasitve.

3. Izvršitev teh določil se naroča Narodni vladi SHS v Ljubljani.«.

603 UL Narodne vlade SHS v Ljubljani št. 11 z dne 21. 11. 1918 v Razglasu poverjeništva za promet pravi: »Promet v ozemlje naše države, ki so ga začasno zasedle italijanske čete, za sedaj ni mogoč, kakor je poročal prometni oddelek Narodne vlade SHS v Ljubljani (glej Uradni list št. 8), ampak je odvisen od političnega položaja, ki se menjava vsak dan. Pojasnila dajo postajni uradi.«

slovenski del Istre. Ravno v tem se namreč skrivajo zgodnji začetki opuščanja pristojnosti, ko zemljepisni pojmi niso dovolj nedvoumni (*lex certa*). Ta namera biti nenatančen pokaže zasledovanje preozkih kratkoročnih ciljev. Po drugi strani pa si hrvaška stran dovoli široko interpretacijo 'Istre', kot lahko razberemo iz sklepa št. 2, ki ga je sprejel Hrvaški zbor 29. oktobra, kjer govori, da novo ustanovljena država *pristopa v skupno narodno suvereno državo Slovencev, Hrvatov in Srbov na celotnem etničnem področju tega naroda ne glede na geografske ali državne meje*. Istrska dežela je namreč 'pripadala' *Karlovedu razglasu*, ni pa v ničemer pripadala Ogrski deželi in še manj Kraljestvu Hrvatov in Slavoncev. Zato bi takšna pripadnost morala biti potrjena na ljudskem referendumu, izvedenem povsem v neslovenskem delu 'Istre' v ljubljanski razlagi. To je, da bi prebivalci južnega dela istrskega polotoka imeli možnost odločanja, ali želijo spadati pod Ljubljano ali Zagreb. Prav zaradi sklicevanja na 'referendumsko moč' so vsi drugi deklarativni ali proklamativni poskusi pripadanja celotnega dela Istre pod Zagreb povsem brezpredmetni.

Pomemben pa je zadnji stavek v 3. točki poglavja o Pravosodni upravi, po katerem vse sodne spore (*predmete*), vložene na *vrhovno in kasacijsko sodišče na Dunaju*, z *naredbo* odloča višje deželno sodišče v Ljubljani. Z uredbo se pravosodna oblast zaokroži na celotno Primorje. To pa vključuje tudi Istrsko deželo. Ljubljana tako z *naredbo* postane vrhovno sodišče.

6. *Naredba Narodne vlade SHS v Ljubljani* narekuje razpustitev deželnega odbora dotedanjega

vojvodstva Kranjske.⁶⁰⁴ Pri tem pa ni jasno, kaj deželni odbor v upravnem smislu predstavlja. Najbrž gre za deželno vlado in pripadajoče organizacijske enote. Zanimivo pa je, da je ukinjanje deželnih ustanov in njihovih članov izvedeno zgolj in samo za Kranjsko deželo (vojvodstvo). Za druge dežele pa to ne velja, razen za nekaj izjem, ko gre za odpoklic posameznih oseb, ki so se v takratnem času najbrž odrekle podreditvi novi oblasti oziroma so se v času do objave *Karlovega razglasa* preveč kompromitirale s simpatiziranjem z nemško Avstrijo. S to uredbo so se pristojnosti deželne vlade prenesle na Narodno vlado SHS v Ljubljani in se je hkrati razširilo tudi območje njene pristojnosti, ko je z uredbami posegala izven krajevne pristojnosti nekdanje deželne vlade.

7. Istega dne kot je bila sprejeta naredba, po kateri se je razpuščal *deželni odbor* tedanjega vojvodstva Kranjske, to je kronske dežele, je potekala seja z razpravo med predsedstvom Narodnega sveta in Narodnevlade, po kateri je bilo izpostavljeno, »alinaj se oblikuje slovenski parlament oziroma vrhovni organ slovenske narodne oblasti, ki bi mu bila odgovorna vlada, vendar se ta zamisel ni uveljavila«.^{605, 606} Tako

604 UL Narodne vlade SHS v Ljubljani št. 4 z dne 9. 11. 1918, Naredba Narodne vlade SHS v Ljubljani v 1. in 2. točki pravi:

»1.) Narodna vlada SHS v Ljubljani je prevzela vrhovno vodstvo in nadzorstvo vseh avtonomnih oblasti in naprav v vsem svojem teritoriju. 2.) Deželni odbor dosedanje vojvodine Kranjske se je razpustil ter so s tem odvezani svojih funkcij deželni glavar in odborniki.«

605 Perovšek, Jurij: Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 152–153.

606 Doktrina, ki se je v letih vladanja unitarističnih in pozneje komunističnih sil s poudarkom na drugo obdobje izoblikovala, govori o tem, da je bil pri *vprašanju vzpostavitve slovenskega parlamenta*,

stojimo pred pravno nedorečenostjo, da je hkrati, ko je vlada ukinjala prejšnjo oblast, tudi posegala v razne naredbe, katerih zakonitost je izhajala iz prejšnje oblasti. Seveda so imeli celovite in popolne suverene pravice to početi, ker so bili akterji tega isti politični predstavniki. Pri tem so mišljeni predvsem Vseslovenska ljudska stranka in njeni večinsko zakonito izvoljeni predstavniki. Nasprotno pa se poskuša dokazovati, da je nekakšna neobstoječa oblast v Zagrebu, kjer je hkrati potekal tudi odcepitveni proces, *praeter legem*, imela polne suverene pravice vladati tudi nekdanjim avstrijskim deželam, čeprav vemo, da je bila 'zagrebška' oblast formalno še sestavni del Ogrske.⁶⁰⁷ Rečemo lahko,

takratni čas prisoten spopad klerikalcev in liberalcev v zvezi z notranjimi in večkrat nepomembnimi vprašanji v Narodni vladi in Narodnem svetu (...) in s tem odvrčal njihovo pozornost od zdaleč pomembnejšimi dogajanja v Narodnem vjeću SHS. Prav ta besedna zveza spopad med liberalci in klerikalci je nenehno prisotna v slovenskem prostoru, ki zamegljuje prave in resnične odnose med političnimi silami v slovenskem prostoru še danes. Čeprav Perovšek trdi (podrobneje na strani 156–157), da slovenske buržuazne politične vrhove (slovensko politiko) razpad A-O monarhije po njegovem ni iznenadil in, da se ti vrhovi niso znašli pred nujnostjo prevzemanja oblasti, pa ostaja nedorečeno zakaj niso današnji razlagalci državne doktrine tistega časa ustrezno naredili podlago pri določanju obsega območja, ki bi naj pripadal oblikujoči se novi oblasti. Gre za pravno vprašanje nasledstva in s tem upravičeno pripadnost dežel Goriške in Istre nastajajoči osamosvojitveni Sloveniji, če pri tem izvzamemo poseben status Trsta, ki ga je sam po sebi določil Karlov razglas.

⁶⁰⁷ Dejansko gre za območje Kraljevine Hrvatov in Slavoncev, ne pa tudi dežele Dalmacije, ki je pripadala avstrijskemu delu pri čemer je mišljeno z 'zagrebško oblast' tisto, ki je bila nosilec oblasti v prej omenjeni kraljevini, ki je morala po logiki stvari urejati odnose v osamosvojitvenem smislu z Ogrsko. Nikakor pa z samo ustanovitvijo Države Slovencev, Hrvatov in Srbov to še ni de facto problem nove države, ampak je lahko nova država v tem pogledu samo pogajalec tudi v interesu Kraljevine Hrvatov in Slavoncev. Nikakor pa ni dopustno, da bi država nase prevzela kakršenkoli obseg obveznosti ali pravic

da so bile pravice v okviru prava *infra legem* šele s polno konstitutivno potrditvijo zaključenega procesa pravilno prenesene v novo upravno obliko.

8. Narodna vlada je preko poverjenišтва za notranje zadeve opredelila »razmerje med okrajnimi glavarstvi in drugimi javnimi uradi na eni strani in Narodnim svetom z njegovimi pododbori na drugi strani«, saj je poverjenišтво razglasilo, da »vse bivše c. kr. oblasti, osobito okrajna glavarstva, davčni uradi itd., ki so se podredile Narodni vladi SHS v Ljubljani [...], brez odloga začno zopet poslovati oziroma da poslujejo dalje, kakor so doslej« – s tem pa ima »vsa eksukutiva [...] zopet preiti izključno v roke teh oblasti«, kar je konkretno pomenilo, da so se morali »tam, kjer so se javne oblasti podredile Narodni vladi [...], narodni sveti, krajevni in pokrajinski odbori⁶⁰⁸ brezpogojno ogibati vsakega posezanja v uradno poslovanje, ki mora čimprej priti zopet v normalni tir«. ⁶⁰⁹ Na tem mestu se odpira najmanj dilema, na katerih območjih je bila potreba po formiranju s pomočjo narodnih svetov vzporedni sistem oblasti in kje takšne potrebe ni mogoče zaznati. Če

katerega pravi naslov je to kraljestvo.

⁶⁰⁸ Svet strank in krajevni in pokrajinski odbori strank.

⁶⁰⁹ UL Narodne vlade SHS v Ljubljani št. 2 z dne 6. 11. 1918 stran 3, Naredba poverjenišтва za notranje zadeve pravi: »Ker si ponekod niso na jasnem kakšno je razmerje med okrajnimi glavarstvi in drugimi javnimi uradi na eni strani in Narodnim svetom z njegovimi pododbori na drugi strani razglašam tole:

Vse bivše c. kr. oblasti, osobito okrajna glavarstva, davčni uradi itd., ki so se podredile Narodni vladi SHS v Ljubljani, so dolžne, da brez odloga začno zopet poslovati oziroma poslujejo dalje, kakor doslej.

Vsa eksekutiva ima zopet preiti izključno v roke teh oblasti. Tam, kjer so se javne oblasti podredile Narodni vladi, se morajo torej narodni sveti, krajevni in pokrajinski odbori brezpogojno ogibati vsakega posezanja v uradno poslovanje, ki mora čim prej priti v normalni tir.«.

pogledamo območje Koroške in Štajerske z njunima središčema Celovcem in Gradcem na eni strani in Istre, Dalmacije s središči Ljubljano, Trstom in Zadrom na drugi strani, vidimo, da ni nujno, da se 'severna območja' zaradi nemškega vpliva a priori podrejajo Ljubljani, zato je na takšnih območjih začel nastajati vzporedni oblastni sistem preko narodnih svetov. Ali pa bi bilo oblikovanje vzporednih sistemov značilnost tudi 'južnih območij', kjer je bila prisotnost nemškega vpliva relativno majhna, zato pa toliko bolj ponekod zaradi italijanskega vpliva, sploh v večjih priobalnih urbanih območjih. Zato je bolj kakor nestrinjanje z obstoječo oblastjo z oblikovanjem narodnih svetov potrebno raziskati, kakšna je bila vloga oblastnih struktur v Zagrebu in Zadru, enakovrednih narodni vladi v Ljubljani, katerih vloga je ohranjati kontinuiteto oblasti v Istrski deželi. Pri tem je zelo pomembno, da je lahko v središču opazovanja Narodna vlada SHS v Zadru za Dalmacijo s predpostavko enakovrednosti z Narodno vlado v Zagrebu za Hrvaško in Slavonijo. Nikakor pa ni mogoče enačiti Narodnega sveta v Zagrebu kot najvišjega predstavniškega telesa Države SHS s pokrajinskimi in deželnimi pravnimi tvorbami v notranjepolitičnem smislu. Istrska dežela je torej lahko predmet delitve v okviru *uti possidetis* zgolj znotraj *infra legem*, samo če nasprotna stran, tj. Narodna vlada v Zadru ali Zagrebu, dokaže obstoj pravnega interesa za tisto območje. Povedano natančneje, če si posamezna okrajna glavarstva izkažejo 'pripadnost' v tistem času ali Zagrebu ali Zadru.

9. Narodna vlada v Ljubljani je v okviru slovenskega združevanja avstrijskih dežel *prevzela in v sebi*

*združila vse posle nekdanje c. kr. (cesarsko-kraljeve, op. a.) deželne vlade v Ljubljani in Celovcu in tudi vse posle nekdanjih c. kr. namestništev v Trstu in Gradcu*⁶¹⁰. Ko naredba govori o prevzemanju in združevanju vseh poslov nekdanje c. kr. deželne vlade v Ljubljani in Celovcu in tudi vseh poslov nekdanjih c. kr. namestništev v Trstu in Gradcu, pa so z današnjega vidika znana najmanj tri dejstva, ki so pomembna za razumevanje upravnega stanja takratnega časa. Prvič, naredba naslavlja samo c. kr. deželno vlado v Ljubljani in Celovcu v okviru avstrijskega upravnega reda. Drugič, upravno gledano, med c. kr. deželno vlado v Ljubljani in Celovcu in c. kr. namestništvu v Trstu in Gradcu ni razlik. Tretjič, c. kr. namestništvo v Trstu je združeno območje Trsta in Goriško-Gradiščanske in Istrske dežele. To je predstavljalo samostojno enoto in eno izmed 17 kronskih deželnih območij.

10. Narodna vlada v Ljubljani je preko poverjenišтва za kmetijstvo razglasila v *naredbi o varstvu državnih in zakladnih gozdov*, da so *prejšnji državni in zakladni gozdovi prešli* v njeno last.⁶¹¹ Pomembno

610 Glej UL Narodne vlade SHS v Ljubljani, št. 11 z dne 21. 11. 1918, Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade v SHS v Ljubljani.

611 UL Narodne vlade SHS v Ljubljani št. 10 z dne 20. 11. 1918 Naredba poverjenišтва za kmetijstvo pravi:

»Ker dohajajo pritožbe, se ponovno razglša:

- 1) Prejšnji državni in zakladni gozdovi so prešli v last Narodne vlade SHS v Ljubljani.
- 2) V upravo teh gozdov se nima vtikati nihče, ako ga ni poverilo podpisano poverjenišтво.
- 3) Državni in zakladni gozdovi se ne razdele med kmetovalce, kakor je splošno razširjena vest; ampak ostanejo nerazdeljeni v upravi Narodne vlade SHS, ki potrebuje velike dohodke za vladne namene; ti bi se morali drugače pokrivati z davki, ki

vprašanje, na katerega je potrebno odgovoriti, je: ali so območja državnih gozdov tudi na območju Istrske dežele, kar bi pomenilo, da je Narodna vlada v Ljubljani prevzemala tudi dejansko proklamativno gospodarsko in ne samo deklarativno politično oblast nad Istrsko deželo, povsem drugače, kakor je to počela zagrebška oblast s sklepom št. VII (glej poglavje Izigrana Slovenija v zametkih nastajanja Države Slovencev, Hrvatov in Srbov).

11. Zaradi nejasnosti območja delovanja Narodne vlade SHS v Ljubljani dne 26. novembra 1918 slednja izda *oklic*, kjer poda uradno razlago, da *ima neposredno oblast nad Slovenci Narodna vlada v Ljubljani in da je stopila na mesto bivše avstrijske vlade*.⁶¹² S tem se izkaže pristojnost ljubljanske vlade

bodo zaradi vojnih posledic itak ogromni.

- 4) Če bi se razlastila posestva – seveda proti odkupu – ostanejo gozdi javna last narodne vlade SHS in se torej ne razdele; kvečjemu se bo ob potrebi kmetovalcem odprodal kakšen del teh gozdov.
- 5) Vsako neveljavno ali neupravičeno izrabljanje gozdov je tako kakor prej po še vedno veljavnih dosedanjih zakonih in naredbah strogo prepovedano.
- 6) Vse poklicane oblasti (okrajna glavarstva, županstva in orožniki) se nujno pozivljejo, naj izvršujejo doslej veljavne zakone in navedbe v varstvo imenovanih gozdov, naj zasledujejo prestopke ter zoper krivce uvajajo predpisano postopanje.«

⁶¹² UL Narodne vlade SHS v Ljubljani št. 13 z dne 26. 11. 1918 v Oklicu pravi:

»Ko je avstrijski cesar Karel odstopil in je država prenehala biti, se je začelo med ljudstvom širiti mnenje, da so s tem prenehali vsi uradi, da so vsi dosednji zakoni izgubili svojo veljavo in da je ljudstvo dobilo prostost v vsakem oziru. Vojaki so se vrnili z vojske in mislijo, da je s tem prenehala vsaka njih dolžnost proti domovini.

To mnenje pa je popolnoma napačno. Res je avstrijska država razpadla in avstrijskega cesarstva ni več, toda na avstrijskem ozemlju so se ustanovile nove države in vsa oblast bivše Avstrije je prešla na

nad vsemi deželami nekdanjega avstrijskega dela A-O monarhije razen Pokrajinske vlade za Dalmacijo, ki je oblikovala svoje odredbe ipd. Glede na to, da *oklic* naslavlja *Slovence*, bi bilo zmotno prepričanje, da pri tem sledi narodni pripadnosti, saj bi s tem določba lahko učinkovala zgolj nad Slovenci, ne pa tudi nad pripadniki drugih narodov, ki so živeli na tistih območjih. Da bi bilo razumevanje z uporabo narodnostnega načela neustrezno, govori tudi dejstvo, da uradni predpisi ves čas poudarjajo *Narodno vlado* in s tem naslavlajo državljane, ne pa pripadnikov večinskega naroda na območjih, ki so prešla v njeno upravljanje. Sploh zaradi tega, ker imenovani *oklic* poziva *ljudstvo*, *naj spoštuje vse oblasti in urade ter se jim pokorava*. Na tem mestu ni odveč pripomniti, da je bil podpisnik dr. Josip vitez pl. Pogačnik kot predsednik in hkrati tudi poverjenik

te nove države.

Na jugu Avstrije se je ustanovila nova Jugoslavija, ki združuje v sebi vse Slovence, Hrvate in Srbe. Najvišjo oblast v tej državi ima Narodno vijeće v Zagrebu, neposredno oblast nad Slovenci ima Narodna vlada v Ljubljani. Ta Narodna vlada je stopila na mesto bivše avstrijske vlade.

Narodna vlada je proglasila, da ostanejo vsi dosednji avstrijski zakoni in vse dosedanje avstrijske navedbe v popolni veljavi. Enako ostanejo v popolni veljavi vse dosedanje oblasti, ki so: glavarstva, davčni in finančni uradi, vsa sodišča, vsi šolski uradi in občinski uradi kakor tudi orožništvo. Orožništvo kot varnostna straža na deželi ostane v vseh svojih pravicah, ki so mu določene po orožniškem zakonu z dne 25. decembra 1894., drž. zak. št. 1 iz 1. 1895.

Vsako nepokorščino proti tem uradom in oblastem bo kaznovala Narodna vlada po obstoječih zakonih. Vsako posezanje v oblast in področje teh uradov pa obseza navadno hudodelstvo po kazenskem zakonu. Zato pozivljemo ljudstvo, naj spoštuje vse oblasti in urade ter se jim pokorava. Z vsakim neredom škodujemo sami sebi in delamo sami ovire, da se ne sklene toliko zaželeni mir.

V Ljubljani, dne 25. novembra 1918.

Poverjenišstvo za narodno obrambo. Dr. Pogačnik s. r.«

oddelka za narodno obrambo, kar nedvomno kaže namene zavarovati suverene interese nastajajoče samostojne enote v okviru Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Ker pa je *Narodna vlada v Ljubljani stopila na mesto bivše avstrijske vlade*, to pomeni, da je razglasila celotno Primorje za svojo pristojnost. Na mnogih mestih v tem gradivu je mogoče prepoznati krajevno pristojnost 'zvezne' avstrijske vlade v okviru nekdanje A-O monarhije, zato ni potrebe, da bi se na tem mestu vprašanje prenesene pristojnosti posebej obravnavalo.

12. Naredba poverjeništvu za kmetijstvo podaja dne 30. 11. 1918 napotilo, da so gozdovi in domene prejšnje avstrijske države in verskega zaklada, kar je bilo v področju bivšega goriškega ravnateljstva gozdov in domen, ki so na ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani, prešli v last te vlade. Tako vlada v Ljubljani prevzema v upravljanje lastnino prejšnje skupne države, s tem pa tudi pravice in obveznosti. Še bolj določno o namenu priposestevati tudi celotno Istrsko deželo govori drugi odstavek iste naredbe, saj pravi, da se je za *upravljanje gozdov in domen* tudi [...] v Istri ustanovilo ravnateljstvo v Ljubljani kot gozdarski oddelek poverjeništvu za kmetijstvo.⁶¹³

⁶¹³ UL Narodne vlade SHS v Ljubljani z Naredbo poverjeništvu za kmetijstvo št. 15 z dne 30. 11. 1918 pravi:

»Gozdovi in domene prejšnje avstrijske države in verskega zaklada, kar jih je bilo v področju bivšega goriškega ravnateljstva gozdov in domen, ki so na ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani, so prešli v last te vlade.

Za upravo teh gozdov in domen na Kranjskem, Goriškem, v Istri in južnem delu Koroške se je ustanovilo ravnateljstvo v Ljubljani kot gozdarski oddelek poverjeništvu za kmetijstvo; za ravnatelja je imenovan višji gozdarski svetnik Josip Rustia. Temu se je obenem poverilo začasno načelnštvo deželnega gozdnega nadzorstva.

13. Narodna vlada v Ljubljani je v sebi združila vse posle dotedanjih deželnih odborov ter avtonomnih oblasti in naprav na območju Koroške, Štajerske, Primorske in Kranjske dežele.^{614, 615} Čeprav se v naredbi navaja samo *slovenski del Istre* na območju Istrske dežele, pa ostaja nedorečeno in s tem tudi še nedokazljivo, kdaj in kako preostanek Istrske dežele, ki ga tako ne pokriva v narodnostnem pomenu slovensko prebivalstvo, postane nesporno v pristojnosti Narodne vlade v Zagrebu za območje Kraljestva Hrvatov in Slavoncev, če je dežela šele v postopku osamosvajanja izpod Ogrske dežele. Morda pa *slovenski del Istre* ponazarja nekdanji del Kranjske dežele, če vemo za odsvojeni del take uredbe, nastale pred 100 leti. Končno se mora bralec vživeti v kožo takratnih snovalcev pravnih predpisov.

14. Samostojnost Slovenije in njena neodvisnost v okviru pristojnosti Narodne vlade SHS v Ljubljani nasproti Narodnega veča v Zagrebu sta bili tako najavljeni tudi zaradi *naredbe celokupne vlade SHS v Ljubljani o izplačilu službenih prejemkov slovenskih in tujerodnih uslužbencev v SHS za mesec december 1918*,⁶¹⁶ kakršne sicer poznamo

Uradi gozdarskega ravnateljstva in nadzorstva so začasno nastanjeni v palači Narodne vlade.«

⁶¹⁴ Glej UL Narodne vlade SHS v Ljubljani št. 11 z dne 21. 11. 1918 in Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade v SHS v Ljubljani.

⁶¹⁵ Čeprav se v uradnem besedilu navaja zgolj pridevniški del Kranjska, Primorska ipd., se to nanaša na deželo, ki ima s pridevniško končnico znano svojo lego. To je: Kranjska dežela, Primorska dežela ipd.

⁶¹⁶ UL Narodne vlade SHS v Ljubljani št. 15 z dne 30. 11. 1918 stran 29, Naredba celokupne vlade SHS v Ljubljani o izplačilu službenih prejemkov slovenskih in tujerodnih uslužbencev v SHS za mesec december 1918 pravi: »Naredba celokupne vlade SHS

pri dualni državni strukturi (zvezna, deželna). Na tej točki se odpirata najmanj dve dilemi. Prva je, ali smemo trditi, da je Narodna vlada v Ljubljani izplačevala samo prejemke za tiste Slovence in tujerodne uslužbence, za katere je menila, da ji na oblastni način 'pripadajo'. Če bomo trdili, da je vlada smela storiti takšen korak, gre za izrazito samovoljo oblasti brez potrebne legitimnosti. Ljudje, ki se jih takšna naredba ni dotaknila, so bili prepuščeni samim sebi, čeprav so skozi davčne obveznosti še vedno izkazovali legitimnost oblasti. Gre za neke vrste izbrisane osebe. Druga dilema pa je, ali se sme trditi, da je vlada morala izplačevati prejemke za vse uslužbence vseh avstrijskih dežel, ki so v oblastnem smislu 'pripadali' Sloveniji,⁶¹⁷ če se želi prikazati, da je oblast dokazovala svojo polno samostojnost in zakonitost. Vsekakor je težišče v smeri izplačevanja vsem ne glede na narodnostno pripadnost, če se želi razmere prikazovati znotraj prava, *infra legem*.

v Ljubljani z dne 22. novembra 1918 (Uradni list št. 13 z dne 26. novembra 1918, naredba št. 124) je razveljavljena. Na njeno mesto naj stopi tole besedilo:

1.) Dne 1. decembra 1918 prejme svoje redne plače vse jugoslovansko osebje državnih, državnih železniških in poštних uradov, ki službuje ali se je prijavilo v nadaljnje službovanje v dotičnih uradih države SHS v območju Narodne vlade v Ljubljani brez ozira na to ali je zaposleno ali ne.

2.) Onim tujerodcem, ki so se po predpisani poti prijavili za trajno ali za prehodno službovanje v državi SHS slovenskega območja, se takisto izplačajo enomesečni normalni prejemki«.

⁶¹⁷ Kakšen je odnos med uslužbenci gornje Koroškega in Štajerskega območja nasproti Goriške in Istrske dežele? Gre za dilemo med severnimi in južnimi območji, ki niso pravzaprav nikoli bila zajeta v razmišljanja politikov.

XII

Zapisniki Narodne vlade SHS v Ljubljani

Uvodoma je potrebno nekaj besed nameniti razmišljanjem o vlogi zapisnikov Narodne vlade SHS v Ljubljani v odnosu do uradnih listov, ki jih je tudi izdajalo isto politično telo. Zapisniki sami po sebi še niso imeli izvršne vloge, ampak so bolj nakazovali razmišljanje vpletenih političnih strank in posameznikov. Nasprotno temu pa so imeli uradni listi in v njih objavljeni ukrepi (naredbe) vlade polno izvršno funkcijo.

Zapisnike je uredil in kronološko s komentarji pripravil Peter Ribnikar.⁶¹⁸ Komentarji v zapisnikih, ki se nanašajo na Istro ali Primorsko, so navajani po kronološkem vrstnem redu, kolikor je bilo smiselno zaradi razumevanja celotnega dogajanja. Na nekaterih mestih pa tega zaradi prepletanja ni bilo mogoče doseči.

1. *Karlov razglas* je učinkoval tudi med zaveznicami Avstro-Ogrske, torej centralnimi silami, saj je 3. novembra 1918, ko je cesarska Nemčija še obstajala, nemški poslanik

⁶¹⁸ Ribnikar, Peter: *Sejni zapisniki narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželni vlad za Slovenijo 1918–1921*, 1. del: od nov. 1918 do 26. feb. 1919. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998.

na Dunaju poročal zunanjemu ministrstvu v Berlin, kako je ljubljanska narodna vlada odgovorila *na direktno telegrafsko prošnjo* [...] *zaradi naših transportov iz Pule*. Sporočila je, da se »glede na razpoložljiva transportna sredstva nemške cesarske oficirje in vojaštvo pušča« čez slovensko ozemlje.⁶¹⁹ Vidimo, da je za Istro veljalo, da jo upravlja Narodna vlada v Ljubljani. V nasprotnem primeru bi odgovor vlade nemškemu poslaniku, če bi menila, da posega v pristojnost druge (zvezne) vlade znotraj Države SHS, ne prišel iz Ljubljane, ampak iz Zagreba. Ker se v telegrafskem sporočilu navaja tudi, da se vojaštvo pušča čez *slovensko ozemlje*, pomeni, da se je *Istra* pojmovala kot del slovenskega ozemlja; torej kot del, ki je pod neposrednim upravljanjem oblasti v Ljubljani.

2. Pomembno določilo, kjer je prikazan odnos med posameznimi narodnimi vladami (Ljubljana, Zagreb, Zadar ...) in 'zvezno' vlado v Zagrebu, ki jo je – kot skupno predstavniško telo – predstavljal Narodni svet (Narodno vjeće) v Zagrebu, je zapisano že v 1. zapisniku z dne 1. novembra 1918. Narodna vlada v Ljubljani izraža *zaupanje Narodnemu vjeću v Zagrebu v prepričanju, da zavzema Narodno vjeće v Zagrebu napram Narodni vladi v Ljubljani isto stališče, kakor ga zavzema nasproti Narodni hrvatsko-slavonski vladi*.⁶²⁰ Že tukaj se postavlja vprašanje krajevnega obsega pristojnosti tako imenovane *hrvatsko-slavonske vlade*, če vemo, da je obstajala

619 Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitev v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1998, str. 68–69.

620 Peter Ribnikar, str. 54. Zapisnik št. 1 seje Narodne vlade v Ljubljani z dne 1. november 1918 pravi: »Narodna vlada SHS v Ljubljani zbrana na današnji seji izreka Narodnemu vjeću svoje popolno zaupanje v prepričanju, da zavzema Narodno vjeće napram naši vladi isto stališče, kakor ga zavzema nasproti narodni hrvatsko-slavonski vladi«.

Pokrajinska vlada za Dalmacijo, ki se omenja v enem izmed poznejših vladnih zapisnikov Narodne vlade SHS v Ljubljani. Prav tako pa vemo, da naj bi obstajalo tako imenovano *Kraljestvo Hrvatov in Slavoncev*, kar pomeni, da lahko z veliko verjetnostjo trdimo, da je *Narodna hrvatsko-slavonska vlada* obstajala prav za navedeno območje nekdanjega ogrskega dela A-O monarhije. Hkrati pa časovno kaže na zgodnje razumevanje zemljepisnega obsega delovanja nove vlade po razpadu A-O monarhije. Na tem mestu je smiselna pripomba, ki se nanaša na večkrat izpostavljeni sklep št. VII,⁶²¹ da je glede iskanja zakonite pristojnosti potrebno na celotno problematiko pogledati v širšem smislu.

3. Na podlagi poročanja poverjenika dr. Trillerja glede deželnega odbora in avtonomnih oblasti se sprejme naslednji sklep, da *Narodna vlada SHS v Ljubljani prevzame vrhovno vodstvo in nadzorstvo nad vsemi avtonomnimi oblastmi in napravami v celem njenem teritorialnem območju*.⁶²² Več kot očitno je, da je bila na podlagi poročanja dr. Trillerja razširjena pristojnost Narodne vlade SHS v Ljubljani nad vsemi avstrijskimi deželami razen Dalmacije, saj se je tam oblikovala samostojna vlada. Če bi sklepali, da bi smel sklep učinkovati zgolj

621 Glej podpoglavje Izigrana Slovenija v zametkih nastajanja Države Slovencev, Hrvatov in Srbov.

622 Peter Ribnikar, str. 68. Zapisnik št. 4 seje Narodne vlade v Ljubljani z dne 4. november 1918 pravi: »Pov. dr. Triller poroča glede deželnega odbora in avtonomnih oblasti ter stavi naslednje predloge (v 1. točki, op. a.):

1. Nar. vlada SHS v Ljubljani prevzame vrhovno vodstvo in nadzorstvo nad vsemi avtonomnimi oblastmi in napravami v celem njenem teritorialnem območju«.

nad Vojvodstvo Kranjske dežele, pa bi postale nične vse uredbe in vsi nadzorstveni ter drugi ukrepi v preostalih deželah, vključno z odstavitvami ljudi in prevzemom funkcij tako na koroškem kot tudi na štajerskem območju. Da pa bi šlo pri razširjanju pristojnosti zgolj po jezikovnem narodnostnem načelu, je tukaj drugotnega pomena prav zaradi poseganja v upravne zadeve deželnih odborov in avtonomnih oblasti.

4. Predsednik prebere brzojavni pozdrav nove vlade Bosne in Hercegovine, pri čemer se sklene, da se nova vlada pozdravi,⁶²³ kar pomeni, da se Narodna vlada v Ljubljani strinja z njeno ustanovitvijo. Iz vsega do sedaj je mogoče potegniti zaključek, da so bile v takratnem času oblikovane vlade za Slovenijo, Hrvaško in Slavonijo, Bosno in Hercegovino in Dalmacijo. Oblikovanje vlad se nanaša na nekdanje ozemlje A-O monarhije, vključno s priključeno Bosno in Hercegovino.

5. Po predlogu poverjenika za kmetijstvo prelata Kalana se sklene, da se *delovanje c. kr. kmetijske družbe raztegne na vse ozemlje Narodne vlade SHS v Ljubljani*.^{624, 625}

6. Po predlogu poverjenišтва za finance se *okolih finančnega ravnateljstva in okolih finančne prokuratorje v Ljubljani začasno razširi na vse ozemlje v območju*

⁶²³ Peter Ribnikar, str. 70. Zapisnik št. 4 seje Narodne vlade v Ljubljani z dne 4. november 1918.

⁶²⁴ Peter Ribnikar, str. 79. Zapisnik št. 7 seje Narodne vlade v Ljubljani z dne 6. november 1918, pravi: »Na predlog pov. za kmetijstvo prelata Kalana se sprejmejo sledeči predlogi:

1) Dosedanja c. kr. Kmetijska družba izpremeni naslov in se imenuje Slovenska kmetijska družba. Svoje delovanje raztegne na vse ozemlje Nar. vl. SHS v Ljubljani«. V ostalih točkah se navajajo še ostale negeografske zadeve (op. a.).

⁶²⁵ Raziskati bi bilo smiselno, kakšna je bila vloga kmetijske družbe v času A-O monarhije in njene krajevne pristojnosti.

Narodne vlade SHS v Ljubljani.^{626, 627}

7. Po predlogu poverjenika za promet dr. Pestotnika naj bi *tudi uslužbenci državnih železnic dobili isti priboljšek, kot so ga dobili uslužbenci južne železnice*.⁶²⁸ Južno železnico so poimenovali železnico na trasi Dunaj-Trst kot del celotnega železniškega omrežja v avstrijskem delu A-O monarhije, ki so ga v Sloveniji predstavljali še ostali odseki prog.

8. *Delokrog deželnega šolskega sveta v Ljubljani se po predlogu zaupnika dr. Šarabona razširi na vse območje Narodne vlade SHS v Ljubljani*.⁶²⁹ Deželni šolski svet v

⁶²⁶ Peter Ribnikar, str. 80. Zapisnik št. 7 seje Narodne vlade v Ljubljani z dne 6. november 1918 pravi: »Predlogi poverjenišтва za finance:

1) Okolih finančnega ravnateljstva v Ljubljani se začasno razširi na vse ozemlje v območju Nar. vl. SHS v Ljubljani.

2) Okolih finančne prokuratorje v Ljubljani se začasno razširi na vse ozemlje v območju Nar. vl. SHS v Ljubljani

3) Finančni prokurator dr. Viktor Pessiak se odstavlja kot finančni prokurator. Začasno vodstvo fin. Prokuratorje se poveri dr. Hubertu Souvanu.

Vsi predlogi se sprejmejo.«

⁶²⁷ Raziskati kakšna je bila vloga prokuratorje in prokuratorja v času A-O ter krajevno območje.

⁶²⁸ Peter Ribnikar, str. 80. Zapisnik št. 7 seje Narodne vlade v Ljubljani z dne 6. november 1918 pravi: »Pov. za promet dr. Pestotnik predlaga:

4) Isti priboljšek kot so ga dobili železničarji južne železnice dobe tudi uslužbenci državne železnice. Vsi predlogi se sprejmejo.« Ostale točke se nanašajo na negeografske zadeve (op. a.).

⁶²⁹ Peter Ribnikar, str. 95. Zapisnik št. 11 seje Narodne vlade v Ljubljani z dne 10. november 1918 pravi: »Zaupnik dr. Šarabon predlaga, naj se razširi delokrog dež. šolskega sveta v Ljubljani na vse ozemlje v območju Nar. vl. SHS v Ljubljani in naj se izpremeni II. Drž. Gimnazija v Ljubljani v realno gimnazijo. Oba predloga se sprejmeta«. Zaupnik je oseba, ki zastopa poverjenika. Glej zadnji odstavek zapisnika št. 11 z dne 10. november 1918.

Ljubljani upravno prevzame vlogo krovne organizacije na celotnem slovenskem ozemlju. S tem se formalno izenači organiziranost slovenskih učiteljskih društev⁶³⁰ in organiziranost šolskega sveta.

9. V prvotni organizaciji Narodne vlade SHS v Ljubljani ni bilo predvideno *poverjeništvu za Istro*. Vendar pa se na podlagi poznejšega *poročila Narodne vlade vzame na znanje*, da *spadajo vsi istrski okraji pod kompetenco dr. M. Laginje*⁶³¹ z dopolnilnim sklepom vlade, da je *ta določba samo začasna in ne tvori nikakega prejudica za končno ureditev*.⁶³² To je ključni dokument, da je bil to prvi poskus odcepitve Istrske dežele oziroma izločitev njenega dela od pristojnosti s sedežem v Ljubljani in pripojitvi k Zagrebu. Seveda pa *poverjenik za Istro* v sklepu vlade ni dobil nobenih jasnih pooblastil, ki bi nasprotno zmanjševala krajevno vlogo preostalih poverjenikov za različna finančno-gospodarska vprašanja na celotnem ozemlju, ki vključuje tudi celotno Istrsko deželo. Tej določbi manjka precej elementov, da bi jo lahko šteli kot ustrezno v smislu effectivites, zato jo je mogoče upoštevati še najbolj kot

630 Glej uvodno besedilo v podpoglavju Pojavljanje Primorske dežele, slovenske del Istre in Primorja v uradnih listih Države Slovencev, Hrvatov in Srbov.

631 Peter Ribnikar, str. 99. Zapisnik št. 13 seje Narodne vlade v Ljubljani z dne 12. november 1918 pravi: »Poročilo NV, da spadajo vsi istrski okraji pod kompetenco dr. M. Laginje, ki je prevzel poverjeništvu za Istro, se vzame na znanje. Ta določba je le začasna in ne tvori nikakega prejudica za končno ureditev«. Če poverjeništvu dr. M. Laginje primerjamo s poverjeništvom dr. Karla Podgornika za Gorico, potem pridemo do zaključka, da sta oba dobila poverjeništvu pri urejanju razmerij do italijanskih oblasti. Če pa ne naredimo primerjave, potem se nam vsiljuje zaključna misel, da torej poverjeništvu pomeni delno strinjanje s posrednim prenosom oblasti preko poverjenika dr. M. Laginje iz Ljubljane na Zagreb vendar pa samo to dejanje vseeno nima nobenega vpliva na končno ureditev upravnih razmerij glede Istrske dežele med Ljubljano in Zagrebom.

632 Prav tam.

poverjenika za vprašanja srbsko-hrvaške manjšine v Istrski deželi, če upoštevamo njeno statistično zastopanost v avstrijskem delu A-O monarhije.

10. *Predsedniku Pokrajinskega odseka Narodnega sveta v Gorici dr. Podgorniku se izda potrdilo, s katerim zastopa vlado kot njen poverjenik za Gorico napram vsem okupacijskim silam*,⁶³³ pri čemer pa je potrebno že na tem mestu dodati, da je *Narodno vijeće v Zagrebu* podalo *pooblastilo Narodni vladi v Ljubljani, da imenuje dr. Podgornika za zastopnika za Gorico in goriški okraj*.⁶³⁴ Ostaja pa vprašanje, kdo je prevzel pristojnosti nad preostalimi z italijanske strani okupiranimi območji. To dejansko kaže na dvojnost politike, ki ni bila popolnoma skladna z interesi Slovenije. Očitno pa je, da je Narodna vlada določala različne poverjenike, katerih naloge so bile specifične, in v tem smislu je potrebno razumeti tudi *poverjenika Laginjo za Istro*. Zagotovo pa ni Narodna vlada SHS v Ljubljani italijanske zasedbe jemala kot dokončne,

633 P. Ribnikar, str. 111. Zapisnik št. 16 seje Narodne vlade v Ljubljani z dne 15. november 1918 pravi: »Na prošnjo pokrajinskega odseka NS v Gorici se izda njegovemu predsedniku deželnemu poslancu dr. Karlu Podgorniku naslednje poverilo datirano z dne 31. 10. 1918, veljavno za dobo dokler ne dobi takega poverila od NV (Narodne vlade Države SHS v Zagrebu, op. a.):

'Podpisano predsedstvo Nar. vlade SHS v Ljubljani potrjuje, da je pokrajinski odsek NS v Gorici in njegov predsednik dr. Podgornik opravičen, zastopati vlado kot njen poverjenik za Gorico tudi napram vsem okupacijskim oblastim (civilnim in vojaškim) ter ukreniti vse, kar se mu zdi potrebno po varstvo interesov tega dela samostojne države SHS (Odposlano po lazaristu dr. Zdešarju)'.« Pri tem je mišljeno, da je veljavnost poverila omejeno na novo poverilo, ki ga bo izdalo Narodno vijeće v Zagrebu kot predstavniško telo skupne zunanje politike Države Slovencev, Hrvatov in Srbov.

634 Peter Ribnikar, str. 116. Zapisnik št. 18 seje Narodne vlade v Ljubljani z dne 18. november 1918 v 1. odstavku med drugim pravi: » ... Dalje pooblašča NV (Narodno vijeće, op. a.) Narodno vlado, da imenuje dr. Podgornika za zastopnika za Gorico in goriški okraj...«.

ampak kot samo začasno okupacijsko stanje.

11. Narodna vlada SHS v Ljubljani obravnava predložitev načrta zakona o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade v Ljubljani, ki ga je pripravila upravna komisija pod vodstvom dr. viteza Žolgarja in v katerem se je pripomnilo, da se naj v besedilu ne izpusti popolnoma Istra, ker deli Istre gravitirajo k Notranjski.⁶³⁵ Tukaj nastopi ključno vprašanje, kaj je mišljeno pod izrazoma *popolnoma Istra* in *gravitirati*. Odgovor na to nam daje vpogled v obseg Istrske dežele, ki ga prikazuje zemljevid odstopa ozemlja Kranjske dežele pri oblikovanju Istrske dežele v letu 1818 (Slika 20). Za območje Notranjske je veljalo, da upravno pripada Narodni vladi SHS v Ljubljani. Načrt je pomemben zaradi tega, ker določa krajevno pristojnost vseh oddelkov in uradov takratne vlade. S tem je bila nedvoumno nakazana namera, da Istrska dežela v celoti postane del Slovenije. Bistveni pomen izrazov *popolnoma Istra* in *gravitirati* bi se pokazal ob študiji upravnih namenov *Pokrajinske vlade Dalmacije* kot *de facto* dela avstrijskega dela A-O monarhije, ne pa tudi *Narodne vlade Hrvaške in Slavonije*, ker je slednja pripadala ogrskemu delu A-O monarhije. Narodna vlada Hrvaške in Slavonije bi morala, hkrati ko bi določala svojo krajevno pristojnost na podlagi enostranske osamosvojitve izpod ogrskega dela A-O monarhije, vključevati tudi del Istre in bi morala hkrati pripoznati za svoje skupno območje (Hrvaške in Slavonije

⁶³⁵ Peter Ribnikar, str. 114. Zapisnik št. 17 seje Narodne vlade v Ljubljani z dne 16. november 1918 pravi: »Upravna komisija pod vodstvo dr. viteza Žolgerja je predložila načrt zakona o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani. V načrtu so zarisane smernice v okviru katerih naj se izdajo v posameznih oddelkih nadaljnje navedbe. K načrtu se je pripomnilo sledeče:

Pri določitvi območja Narodne vlade SHS v Ljubljani (v prvem odstavku) naj se ne izpusti popolnoma Istra, ker deli Istre gravitirajo k Notranjski.«

na eni strani ter Istre na drugi strani) dvojni pravni red ali pa popolnoma negirati (ukiniti) enega od obeh uveljavljenih pravnih redov in ga nadomestiti drugim. Za to pa vemo, da ni bilo storjeno.⁶³⁶ Iz pripombe bi smeli razumeti, da je bil namen podati priporočilo, da je potrebno upoštevati pri postavljanju krajevnih pristojnosti okrajev celotno nekdanjo Istrsko deželo, ker bi le tako dobili celovito reformo uprave. To pa pomeni, da se je Ljubljana imela za pristojno, da tudi tam postavi na novo upravno ureditev.

12. Pomembno pa je mnenje Narodnega večja v Zagrebu, da *naj uradnike na zasedenem teritoriju plača Narodna vlada SHS v Ljubljani sama, ker kot pravi njeno mnenje, se tedaj ni umestno spuščati v pogajanja z Italijani, ker živimo z njimi v dobrih odnosih*. Vendar pa se Narodna vlada SHS v Ljubljani ne zadovolji s takšnim odgovorom in *sklene, da se urgira telefonično pri Narodnem vijeću v Zagrebu glede rešitve denarnega vprašanja, ker sicer Narodna vlada SHS v Ljubljani ne more rešiti tega predloga*.⁶³⁷ Dopisovanje med Narodno vlado SHS v Ljubljani in Narodnim svetom v Zagrebu pa nam pokaže, da se Narodno večje v Zagrebu strinja, da se naj celotna obveznost države do državljanov izvaja iz Ljubljane na celotnem območju avstrijskih dežel nekdanje A-O monarhije razen Dalmacije, ki tako in tako ni bila pod pristojnostjo Ljubljane iz že znanih razlogov samostojne *Pokrajinske vlade za Dalmacijo*. Narodni svet v Zagrebu je z vidika javnega sektorja priznal pristojnost

⁶³⁶ Na tej točki gre za domnevo, ki bi jo bilo potrebno šele s posebno študijo tudi potrditi.

⁶³⁷ Peter Ribnikar, str. 116. Zapisnik št. 18 seje Narodne vlade v Ljubljani z dne 18. november 1918 v 2. odstavku pravi: »Glede plače uradnikov na zasedenem teritoriju je NV mnenja, da naj uradnike plača Nar. vlada sama ; ni umestno spuščati se tedaj v pogajanja z Italijani, ker živimo z njimi v dobrih odnosih. Nar. vlada sklone, da se urgira telefonično pri NV rešitev denarnega vprašanja, ker sicer Nar. vlada ne more rešiti tega predloga (se izvrši).«

(*effectivites*) Ljubljane nad celotnim območjem avstrijskih dežel. Tako je prišlo na predlog *poverjenika dr. Pestotnika do sklepa Narodne vlade SHS v Ljubljani, da 1. decembra 1918 (1) prejmejo plače vsi slovenski uslužbenci, ki so se prijavili v službovanje pri Narodni vladi v zasedenem ali nezasedenem ozemlju, brez ozira na to, ali so zaposleni ali ne, in (2) izmed tujerodcev se izplačajo takisto enomesečni normalni prejemki onim, ki so se prijavili predpisanim potom za trajno ali pa mimoidoče službovanje v SHS.*^{638, 639} Vpeljan je bil torej ukrep z upravnega vidika vodenja javnih zadev in ne na podlagi narodne pripadnosti. *Tujerodci* pomeni ljudi različnih narodnosti, ki so nekdanje službovali po celotnem ozemlju A-O monarhije, ki pa so po razpadu izgubili smisel ostati v Državi SHS oziroma so glede na prejšnjo skupno državo postali tujci, ko se je skupna država razdelila na množico popolnoma samostojnih mednarodnopravnih subjektov s samostojno notranjo in zunanjo politiko.

638 Peter Ribnikar, str. 127. Zapisnik št. 21 seje Narodne vlade v Ljubljani z dne 22. november 1918 v 6. odstavku poglavja *Dalje služečim podčastnikom* pravi: »Na predlog pov. dr. Pestotnika se sklene:

1) 1. decembra prejmejo plače vsi slovenski uslužbenci, ki so se prijavili v službovanje pri Nar. vladi SHS v zasedenem in nezasedenem ozemlju, brez ozira na to, ali so zaposleni ali ne.

2) Izmed tujerodcev se izplačajo takisto enomesečni normalni prejemki onim, ki so se prijavi predpisanim potom za trajno ali pa mimoidoče službovanje v SHS.

3) ...«.

Poglavje *Dalje služečim uradnikom* bi lahko bilo zavajajoče, če bi predpostavljali, da je *uredba* naslavljala samo vojaške podčastnike, ampak je naslavljala vse javne uslužbenke, saj se v zapisniku št. 25 popravijo samo narodnostni pojem (glej naslednjo opombo).

639 Peter Ribnikar, str. 143. V zapisniku št. 25 z dne 28. novembra 1918 se namesto ... *prejmejo plače vsi slovenski uslužbenci* ... nadomesti z besedilom ... *prejme svoje plače vse jugoslovansko osebo državnih, državnoželezniških in poštinih uradov...*

13. Na zasedanju Narodne vlade SHS v Ljubljani *se je vršil razgovor o korakih, ki naj se store, da se informira entento o prodiranju Italijanov v naše ozemlje in o jezikovnih razmerah v zasedenem ozemlju Kranjske in Primorske,*⁶⁴⁰ kar z drugimi besedami pomeni, da je Narodna vlada menila, da je pristojna nad vsemi deželami nekdanjega avstrijskega dela A-O monarhije razen Dalmacije. Drugače si ni mogoče razlagati, zakaj bi vlada izrazila svoje mnenje o korakih glede na zamišljene pristojnosti, kjer v dveh zemljepisnih pojmi združuje vse nekdanje dežele.

14. Narodna vlada SHS v Ljubljani sprejme sklep, da stopijo po uvedbi premirja ponovno v veljavo zakon z dne 16. januarja 1895, državni zakonik št. 21, zakon z dne 18. julija 1905 in državni zakonik št. 125, ki se nanašajo na *omejevanje nedeljskega in prazničnega počitka v obrtnem obratovanju s pojasnilom, da vse zakonite*

640 P. Ribnikar, str. 123. Zapisnik 20. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 21. novembra pravi: »Vršil se je razgovor o korakih, ki naj se store, da informiramo entento (dejansko gre za antantne sile, op. a.) o prodiranju Italijanov v naše ozemlje in o jezikovnih razmerah v zasedenem ozemlju Kranjske in Primorske. Od dr. Korošca je Nar. vlada čisto odrezana. Sklene se dvojno: 1) V teh dneh je pričakovati, da se bo vračala angleška misija z majorjem George Crosfieldom skozi Ljubljano domov. Naprosi se čehoslovaška vlada v Pragi, da naj sporoči, kdaj dojde ta misija v Ljubljano. Člani vlade jo bodo informirali o naših željah in prosili za posredovanje pri dotičnih vladah. 2) Pošlje se do 2. decembra, ko pride Masaryk v Prago k njemu kot odposlanec prof. dr. Lončar. Masaryk je osebni prijatelj Wilsonov in bo pri njem posredoval. (Bi bilo dr. Lončarja v tem smislu obvestiti. (Št. 167)«

641 Omemba *Kranjske in Primorske* se kot smo do sedaj ugotovili nanaša na upravni pojem *Kranjske dežele in Primorske dežele*, ki je združevala Trst z zaledjem, Goriško in Istrsko deželo iz časov A-O monarhije. Da se omenjajo samo dve izmed vseh dežel (ne pa tudi Koroško in Štajersko), je potrebno gledati na zadevo z vidika *prodiranja Italijanov*. Kranjska dežela je kot geografski in upravni pojem pomenil enako, medtem ko Primorska dežela pa zaobsega več upravnih dežel katerim je skupno, da njihova lega leži »pri morju«.

določbe o uravnavi nedeljskega in prazniškega počitka v obrtnem obratovanju in na podlagi teh zakonov izdane naredbe stopijo zopet v veljavo.^{642, 643} Ponovno uveljavljanje državnega zakonika pomeni, da v civilni sferi Ljubljana prevzema vlogo nosilca 'javnega reda in miru' na celotnem ozemlju avstrijskega dela A-O monarhije. Čeprav se uredbe nanašajo na 'počitek' obrtnikov, pa se je potrebno zavedati, da so s fronte prihajali vojaki v različnih časih in je bilo zanje moteče, če niso imeli na voljo vsakdanjih storitev. Po drugi strani pa so bili vojaki iz različnih okolij in navade niso bile povsod enake. Tudi to je bilo s stališča vojske neustrezno in moteče.

642 Peter Ribnikar, str. 145. Zapisnik št. 25 seje Narodne vlade v Ljubljani z dne 28. november 1918.

643 Peter Ribnikar, str. 145. V zapisniku št. 25 se prenesejo pristojnosti o *mladoletnikih* iz prejšnjega deželnega nivoja na *poverjeništvo za socialno skrb*. Vsebina ostane enaka zamenja se zgolj vloga upravnih entitet in s tem tudi njihova krajevna pristojnost.

XIII

Sodobna misel o arbitraži, ideje za nadaljnje raziskovanje in sklepna beseda

Ob branju gradiva so se bralcu najbrž pojavljala vprašanja, kakšne pa so po izdani arbitražni odločbi današnje alternativne interpretacije pravnih dogodkov in dejstev, kot so zapisana v tem gradivu, in bi morala po mnenju drugih avtorjev prav tako vplivati na drugačno arbitražno odločitev – v korist Slovenije. V tem poglavju bomo tako poskušali izpostaviti preostalo kritiko arbitražne odločitve. Zato se hkrati postavlja vprašanje, koliko je takšna kritika skladna s pogledi avtorja. Že na tem mestu je potrebno povedati, da se pozdravlja vsakršna kritika, ki lahko izboljša današnjo slabo domišljeno rešitev. Vsaka kritika, ki je dobronamerna in v korist Slovenije, namreč lahko izboljša doktrino pravične meje. Žal je potrebno ugotoviti, da razen gradiva Jelinčič-Lenarčič⁶⁴⁴ in avtorjevega dela *Pravična razmejitev med Slovenijo in Hrvaško na območju Svobodnega tržaškega ozemlja* leta 2020 od izdaje

644 Ker sta avtorja dva, Zmago Jelinčič Plemeniti in Andrej Lenarčič, in sta, kot navajata, h knjigi enakovredno prispevala, prvi *pravičniški* del in drugi *zgodovinskopravni* del, ne da bi bili v knjigi razvidni prispevki enega in drugega, bi delali krivico, če bi navajali zgolj prvega, ne pa tudi drugega. Glej Jelinčič, Zmago Plemeniti in Lenarčič, Andrej: Final Award ali Final Reward za Hrvate. Založba Alpemedia, d.o.o., Tomišelj 2018, str. 9.

arbitražne odločbe do danes ni bilo izdanih drugih tiskanih gradiv oz. vsaj avtorju niso znana. Zato je potrebno že na tem mestu ugotoviti izredno šibkost celotne doktrine, po kateri naj bi se po načelih mednarodnega prava vzpostavila meja med državama.

Ker je knjiga avtorjev Jelinčiča in Lenarčiča prišla v roke avtorju pričujočega dela relativno pozno, ko je bila večina gradiva že pripravljenega, in tudi sicer je bila celotna zasnova gradiva zamišljena kot pogled v preteklost, se je zato avtorju zdelo primerno, da je kritiko, torej današnji – poarbitražni – vpogled v preteklost, umestil v zadnje poglavje. Pričujoča knjiga je namenjena predvsem usodi Istrske dežele, zato se tudi kritika knjige Jelinčiča in Lenarčiča osredotoča predvsem na to območje. Druge krajevne pravnozgodovinske okoliščine se omenjajo in obravnavajo predvsem v širšem pomenu in brez njih celotna problematika ne bi bila dovolj nazorno predstavljena.

Avtor se ne čuti poklicanega, da bi s knjigo zatrjeval svojo nezmotljivost, vendar nekaterih dejstev, ki še niso neizpodbitni dokaz, ni mogoče zatrjevati brez kritične presoje. Prav zato se mu je zdelo smiselno osvetliti določene teze iz knjige avtorjev Jelinčiča in Lenarčiča. Želena, če hočemo tudi idealizirana rešitev ni hkrati tudi z dokazi podkrepljena dejanska rešitev. Zato je bilo smiselno kritično ovrednotiti omenjeno knjigo, ki je, kot rečeno, edina na knjižnih policah.

Avtorja Jelinčič in Lenarčič prikazeta znamko (*Slika 21*), posvečeno hrvaški vojski, ki jo je izdala hrvaška ustaška država 9. januarja 1945, na kateri so s pojasnilom v tem poglavju podane meje, ko je Hrvaška v takratnem času, gre za obdobje druge svetovne vojne na tleh Jugoslavije, okupirala sosednje države oziroma pokrajine. Nesporo

dejstvo je, da je Hrvaška, če želi zagotavljati svojo državnost, kontinuiteto in mednarodno kredibilnost v daljšem časovnem obdobju, posegala v mednarodni pravni red z okupacijo sosednjih držav. Zato je to dejanje zagotovo potrebno šteti kot dokaz, čemur bo namenjenih naslednjih nekaj stavkov.

Slika 21 – Izkazana agresija hrvaške države⁶⁴⁵

Besedila na znamki »NEZ. DRŽ. HRVATSKA« s posvetilom hrvaški vojski nikakor ni mogoče izenačiti s pojmom *zavezniških sil*, ki so v tistem času bile skoraj npr. že pred vrati Trsta, čeprav sta obe deželi imeli status okupacijskih sil. Zakaj ne? Čeprav govorimo v obeh primerih o vojaških okupacijskih silah, je med njima bistvena razlika. Poštna znamka ima poleg praktičnega pomena pri pošiljanju pisem tudi simbolni pomen. Predstavlja namreč vlogo države v vsakdanjem pomenu, in če gre za okupirano ozemlja, pomeni, da je namen oblasti, da slednja preidejo

⁶⁴⁵ Jelinčič, Zmago Plemeniti in Lenarčič, Andrej: Final Award ali Final Reward za Hrvate. Založba Alpemedia, d.o.o., Tomišelj 2018, str. 8.

pod hrvaško jurisdikcijo oziroma da je začela Hrvaška na teh ozemljih izvajati po *de facto* tudi *de iure* oblast brez pravne osnove. V tem primeru brez dvoma govorimo o ozemeljskih težnjah po sosednjih državah. Ne glede na to, da je to čas vojne, to pomeni dodatno rušenje mednarodne ureditve. Nasprotno pa so se zavezniške sile vzdržale poseganja v upravne in medsebojno potrjene državne meje. Prav tako ni bil njihov namen spreminjati notranji upravnih zadev. Če že, je bil namen izključno vojaške narave brez dolgoročnih namer. Prav tako so vojaške sile prehajale meje izključno zaradi vojaških razlogov, a to še ni pomenilo kršenja mednarodnega reda. Zaradi vsega povedanega, kot vidimo, ni brez pomena izpostaviti dejanje hrvaških oblasti. Morda bo bralec na primeru, ki se dotika zavezniških sil, oporekal zapisanemu, a to še ne pomeni tudi 'uzakonitve' novih meja brez mirovnih pogajanj. Pa ne iz razloga, da bi zmanjševali pomen atributov, ki določajo hrvaško samostojnost in njeno državnost – kot želita prikazati avtorja z naslovom poglavja Mokre sanje Hrvatov o lastni državi –, ampak da bi pokazali, da v mednarodnem okolju agresija do drugih ne more delovati brez posledic, četudi v vojnih razmerah. Na tem mestu je potrebno izpostaviti dejstvo, navedeno v Pariški mirovni pogodbi, da je bila odgovornost fašistične Italije za povzročitev druge svetovne vojne zmanjšana, ker so demokratične sile septembra 1943 pomagale odstraniti Mussolinijevo oblast in s tem omogočile hitrejše in učinkovitejše napredovanje zavezniških sil za dokončni zlom nacizma. Ker moramo partizansko gibanje prav tako šteti med podobne prispevke, saj je bila njihova vloga izriniti nacizem in fašizem, pa to še pomeni, da se lahko hrvaška država enostavno izogne kakršnikoli odgovornosti. Še toliko bolj, ker je opisano dejanje potrjevalo temelje državnosti. Pozitivna dejanja, ki so

prispevala k hitrejšemu koncu vojne, so hkrati pripomogla k zmanjšanju odgovornosti za povzročitev druge svetovne vojne. Obratno pa so zgoraj omenjena dejanja hrvaške države povzročila dodatno agresijo, za katero pa ni bila izpostavljena tudi odgovornost.

Temeljna spotika oziroma kritika arbitražni odločitvi v delu Jelinčiča in Lenarčiča izhaja iz dejstva, da naj Hrvaška pred letom 1918 ne bi imela atributov državnosti. Po njunem prepričanju se s Kraljestvom Srbije in Črne gore združujejo samo »pokrajine SHS«. ⁶⁴⁶, ⁶⁴⁷ Navedba pokrajin v ravni države Srbije v množini postavlja vprašanje, koga so predstavniki v Beogradu dejansko zastopali, če pa se je na tej ravni z omenjeno dejansko združevala samo Kranjska dežela. Pri tem se omejimo samo na dežele A-O monarhije. Črna gora je bila pred prvo svetovno vojna samostojna tvorba. Upoštevajoč tajno Londonsko pogodbo iz

⁶⁴⁶ Ker je teza temeljna za razumevanje celotnega procesa državotvornosti pri nastanku Države Srbov, Hrvatov in Slovencev, je pomembno njuno tezo podati v izvorni obliki, kot sledi. Iz tega namreč izhajajo določeni sklepi in zaključki. Hkrati pa potrditvi kontinuitete državnosti sledi obveznost prevzemanja odgovornosti in posledic v mednarodnih odnosih. Njuna teza je v zadnji alineji na strani 16. Navedeno besedilo je tukaj prikazano v poševnem tisku v nadaljevanju v ločenem odstavku z namenom izognitve napačnim razlagam celotnega besedila.

»... – prestolonaslednik Aleksander v odgovoru na adresu Hrvata, dr. Anteja Pavelića, podpredsednika Narodnega sveta SHS 1. 12. 1918 v Beogradu pove, da se s Kraljevino Srbijo in Črno goro ne združuje Država SHS, marveč »pokrajine SHS« (D. Lončar, 1921), kajti le njene slovenske 'dežele' so bile na ravni države Srbije, ki se s subjekti brez državnih atributov ni mogla združevati, lahko jih je le okupirala, čemur pritrjuje madžarsko zgodovinar: '1918 je kraljevina Srbija okupirala madžarski pokrajini Hrvatsko in Slavonijo' (Palffy, 1995). Zato je bil za ta del nove države potreben poseben Trianonski sporazum.« (Glej Jelinčič, Zmago Plemeniti in Lenarčič, Andrej: Final Award ali Final Reward za Hrvate. Založba Alpemedia, d.o.o., Tomišelj 2018, str. 16).

⁶⁴⁷ Glej tudi stran 33 s podobno interpretacijo, da je Jugoslavija nastala iz Kraljevine Srbije in slovenskih dežel.

leta 1915, je celotni del Primorja mednarodnopravno upravičeno okupirala Italija. Severni del Štajerske, vključno z deželnim središčem, se je že pred tem odločil za Avstrijo, prav tako koroški severni del. Če bi pri tem strogo sledili nareku Palffyja, ki ga navajata avtorja, da je enostavno *Srbija okupirala madžarski pokrajini Hrvatsko in Slavonijo*,⁶⁴⁸ bi to vnaprej pomenilo, da okupirani deli ne morejo uveljavljati pravice združevanja. Strogo gledano, okupacija sama po sebi nasprotuje združevanju kot temeljni pravici državnosti, kajti razlogi za okupacijo ne morejo biti enaki razlogom za združitev. Tako bi tudi pri slovenskih primerih, npr. v Primorju, morali ravnati enako.

Če torej sledimo logiki,

- da okupirana dežela, ne da bi bilo potrebno utemeljiti okoliščine njene okupacije, ne nasprotuje namenom poznejše združitve in
- da okupirana dežela z znanimi okoliščinami svoje okupacije navkljub temu dejanju ne nasprotuje,

bi to pomenilo, da si je Italija s končnim rezultatom Rapalske pogodbe prisvojila Primorje, ne da bi bila potrebna kakršnakoli pravna utemeljenost, kakor da bi imeli popravek z na novo odkritimi območji. Tako okupirano območje nima praktično nobenih oblik državnosti, zato tudi niso pomembni razlogi, ki bi utemeljevali okupacijsko in poznejše prisvojitveno dejanje. Potemtakem imata avtorja prav in ne moremo govoriti o združitvi dveh pravnih subjektivitet, vendar je zadeva kontradiktorna sama po sebi, ker je Ogrska imela državnost, katere sestavni del je bilo Kraljestvo Hrvатов in Slavoncev, prav tako pa tudi Primorje. Po drugi točki pa se bo okupirana dežela združevala samo pod pogoji, ko bodo upoštevani

648 Prav tam.

tudi njeni pogoji. S tem pa bo ob združitvi izkazovala tudi lastno državnost. Kontradiktornost se izkaže v tem, da naj bi veljalo za Kraljestvo Hrvатов in Slavoncev izključno prisvojitveno načelo, medtem ko naj bi veljalo za Primorje izključno združitveno dejanje.

Če *okupacija* ni povezana z državnostjo, je smiselno upoštevati Bernatzika, da Kraljestvo Hrvaška in Slavonija ni bilo brez atributov državnosti, ker se je pri osnovanju Kraljestva Srbov, Hrvатов in Slovencev lahko le tako združilo z ostalimi.

Vsekakor pa je potrebno pritrditi avtorjema Jelinčiču in Lenarčiču, da je zgodovinsko državnost Slovenija imela že *davno pred nastankom TUL*.^{649, 650} Seveda pa se prinesena državnost v katerikoli 'zvezno obliko' ne ukine, ampak se po 2. členu Konvencije iz Montevidea na zvezni ravni upošteva status samostojne osebe v mednarodnem okolju. Posamezni zvezni deli celote so ob združitvi torej prenesli na zvezo svoje državne attribute za urejanje odnosov v mednarodnem okolju. Zato je v tem pogledu avtorjema iz nekakšne bojazni nepotrebno izpostavljati, da *državnost slovenskih dežel ni bila nikoli z nobenim aktom ukinjena*.⁶⁵¹

Avtorja Jelinčič in Lenarčič kritizirata uporabo *uti possidetis (iuris)* zaradi napačne uporabe pri reševanju mejnega spora. Uporabljeno načelo *naj bi bilo za urejanje posledic vojaškega spopada in odmerjanja zmagovalcu ozemlje, ki ga v trenutku končanih spopadov zaseda*.⁶⁵² Hkrati pa

649 Jelinčič, Zmago Plemeniti in Lenarčič, Andrej: Final Award ali Final Reward za Hrvate. Založba Alpemedia, d.o.o., Tomišelj 2018, str. 16.

650 Gre za Temeljno ustavno listino, na podlagi katere se je Slovenija osamosvojila iz skupne Jugoslavije.

651 Prav tam.

652 Jelinčič, Zmago Plemeniti in Lenarčič, Andrej: Final Award ali

njegov pomen interpretirata precej drugače s trditvijo, da *vendar ni spora, da gre za izvajanje dejanske, polne, samoupravne oblasti*,⁶⁵³ ki torej izhaja iz suverenih pravic dežele ne glede na to, ali so bile te prenesene na zvezno raven in od tam izvajajo na nekem območju, ali pa se njihova vloga udejanja neposredno v svojem okolju. Prav ta drugi del manjka in je ključen pri razumevanju latinskega izraza. Tukaj opisano dejanje priključitve z latinskim izrazom je naravnost osupljivo podobno zgoraj opisanim okoliščinam okupacije in njenim posledicam. To bi načeloma držalo, če ne bi bilo ozemlje Primorja pripojeno Jugoslaviji po Pariški mirovni pogodbi. Zato ne moremo govoriti o okupaciji in združitvi hkrati, kot je bilo pojasnjeno že v zgornjem odstavku, brez navajanja okoliščin. Zato je potrebno na tem mestu pritrditi avtorjema, da »*republiškega*« *upravljanja po »jugoslovanskem pooblastilu« ni mogoče uporabiti kot izgovor za prilaščanje državnopravnih ingerenc*.⁶⁵⁴ To stališče bi bilo uporabno, če bi šlo za na novo odkrita ozemlja, kjer 'guverner' nad temi ozemlji, ki po zemljepisni logiki spadajo pod njegovo pristojnost, izvaja upravljanje v imenu kralja. Pri prehajanju med A-O monarhijo in Italijo oziroma Beneško republiko je Primorje vseskozi vsebovalo attribute državnosti. Pri iskanju atributov državnosti pa nas to pripelje na izhodišče, v obdobje začetka 19. stoletja, ko je Kranjska dežela odstopila del lastnega ozemlja in je s tem na Istrsko deželo prenesla tudi lastno samostojnost, da se je z beneškim delom oblikovala. Na celotnem območju novonastale dežele se je uveljavil enoten pravni red po vzoru ostalih avstrijskih dežel. Kranjska dežela je

Final Reward za Hrvate. Založba Alpemedia, d.o.o., Tomišelj 2018, str. 17.

653 Jelinčič, Zmago Plemeniti in Lenarčič, Andrej: Final Award ali Final Reward za Hrvate. Založba Alpemedia, d.o.o., Tomišelj 2018, str. 29.

654 Prav tam.

prispevala attribute državnosti, hkrati pa se je začel izvajati avstrijski pravni red in je bil v uveljavi do razpada A-O monarhije. Ker so bili v Istrski deželi ob njenem nastanku prisotni tudi atributi Beneške republike, so ti prenehali obstajati, ko se je omenjeni del združil s kranjskim delom.

Avtorja Jelinčič in Lenarčič vpeljeta termin 'pseudodržavnost' in ga podrobneje pojasnita le, da so *po ustavi 1974 pseudodržavnost pridobile republike Hrvaška, BiH in Makedonija - a s tem, da niso pridobile pravice do združitve, marveč izključno do sporazumne odcepitve*.⁶⁵⁵ V tej razlagi sta najmanj dve nedorečenosti. Prvič, zvezna ustava je vedno kompromis med različnimi enotami (npr. Vidovdanska ustava, avstrijski kompromis 1867 itd.). Torej, če je Slovenija vstopila že kot polnopravna članica, je drugim ustava prav tako pripoznala enake pravice. Drugič, Dalmacija je vstopila v Državo Srbov, Hrvatov in Slovencev z enakimi pravicami kot slovenske dežele, četudi je šlo za njeno neskladnost med *de facto* in *de iure* med avstrijskim in ogrskim delom A-O monarhije. Več o tem v predhodnih poglavjih. Ker pa je bil z Dalmacijo združen hrvaški nedalmatinski del, to pomeni, da je slednji pridobil dalmatinske attribute državnosti enako kot zgoraj omenjeni beneški del v primeru Istrske dežele s pomočjo Kranjske dežele.

Avtorja Jelinčič in Lenarčič pravita, da bi morali tudi z *referendumom zagotoviti, da bo imel arbitražni tribunal na mizi argument: meje in celovitost slovenskih dežel* iz razloga, ker naj bi bil temeljni problem manko *državotvornega ravnanja slovenske politike*.⁶⁵⁶ Če pustimo

655 Jelinčič, Zmago Plemeniti in Lenarčič, Andrej: Final Award ali Final Reward za Hrvate. Založba Alpemedia, d.o.o., Tomišelj 2018, str. 18.

656 Jelinčič, Zmago Plemeniti in Lenarčič, Andrej: Final Award ali Final Reward za Hrvate. Založba Alpemedia, d.o.o., Tomišelj 2018, str.

ob strani politiko, pa je nedorečeno, kako objektivno zagovarjati *celovitost* Istrske dežele, če vemo, da je z današnjega gledišča s pomočjo kranjskih državnih atributov skupaj z združenim beneškim delom oblikovala novo državno obliko. Če kranjski del nesporno pripada Sloveniji, pa bi pri preostalem delu težko uveljavljali zgolj pravico po mednarodnem pravu. Zato je pot morda tudi v podobnem referendumu, kot je bil izveden za južni del Koroške. Do te dileme se avtorja v nadaljevanju, kot bomo videli, tudi jasno opredelita.

Avtorja Jelinčič in Lenarčič trdita, da *so samo legitimni dediči SFRJ stranka v postopku določanja poteka državne meje med Slovenijo in SFRJ, ker je slednja razpadla*.⁶⁵⁷ Ta trditev pomeni, da sta lahko po njuni dosednji razlagi dediča Srbija in Črna gora, čeprav na Slovenijo ne mejita neposredno. Takšen pogled, ki vmesnemu ozemlju iz že zgoraj naštetih razlogov odreka pravico biti stranka v postopku, ob znanih dejstvih ne prispeva k rešitvi mejnega vprašanja. V tem pogledu je tudi, sicer ne zelo podrobno, pojasnjeno, zakaj *RH po podpisnem in uveljavljenem Sporazumu o arbitraži v 5. členu ni stranka v postopku, saj je nastala (razglasila svojo osamosvojitve) šele 8. oktobra 1991, več kot tri mesece po datumu, določenem v Sporazumu*.⁶⁵⁸ Navedeni datum je lahko v prid Sloveniji, ko gre za njena dejanja v času med 25. 6. 1991 in 8. 10. 1991, ker je v tem vmesnem času bila po Sporazumu edini pravni subjekt. Učinek Sporazuma namreč v primeru Hrvaške začne veljati šele z njeno samostojnostjo, to

20.
657 Jelinčič, Zmago Plemeniti in Lenarčič, Andrej: Final Award ali Final Reward za Hrvate. Založba Alpemedia, d.o.o., Tomišelj 2018, str. 25.

658 Jelinčič, Zmago Plemeniti in Lenarčič, Andrej: Final Award ali Final Reward za Hrvate. Založba Alpemedia, d.o.o., Tomišelj 2018, str. 26.

pa ni nič prej kot 8. 10. 1991. Enako je tudi po hrvaški interpretaciji njenega osamosvojitvenega procesa. Zato je zaradi tega in prav zaradi tega vojaška zasedba južnih predelov od reke Dragonje v piranski občini popolnoma zakonito dejanje, ker samostojna Hrvaška v tistem času še ni obstajala. Dejanje slovenskih oblasti je navajano zgolj primeroma in ne kot izključni zgodovinski dokaz upravičenosti za tisto obmejno območje. Povedano ne pritrjuje avtorjema, podaja pa časovno razumevanje istega problema ob vedenju, da v mednarodnem pravu ni vnaprejšnjega razsodnika, še posebej pri mejnih sporih. Ob zavedanju, da je Hrvaška – prav tako kot Slovenija – imela attribute državnosti, je okupacija nepotrebno dejanje, ker je šele 'mirovna' pogodba tista, ki dokončno razmeji pristojnosti obeh držav nad spornim ozemljem. V pomenu *de iure* je nepomembno drugače kot z dokazi uveljavljati pravni interes.

Obravnavana knjiga navaja *Badinterjevo komisijo in njeno mnenje, da »republiške meje postanejo meddržavne«, pri čemer omenja (nanaša se na mnenje komisije, op. a.) RH, BiH, Makedonijo in Srbijo, ne pa Slovenije*.^{659, 660} Kot prvo se zastavlja vprašanje, zakaj ni izrecno navedena Črna gora, saj je pred 1. 12. 1918 že imela državne meje oziroma so njene državne meje z združitvijo pred 1. 12. 1918 postale notranje meje skladno s Konvencijo v Montevideu. V primerih RH, BiH in Makedonije pa je potrebno biti previden, ker ne gre toliko za vprašanje, kako močan je status meje kot takšne, ampak z upravnega vidika za vprašanje, ali obstajajo znotraj 'državnega'

659 Jelinčič, Zmago Plemeniti in Lenarčič, Andrej: Final Award ali Final Reward za Hrvate. Založba Alpemedia, d.o.o., Tomišelj 2018, str. 27.

660 Gre za nekdanji republiko Republika Hrvaška in Bosna in Hercegovina v okviru skupne socialistične federativne republike Jugoslavije.

območja glede na delitev med upravljavskimi enotami (občina, pokrajina/republika, država) različne vrste meja. To ima za posledico, da unitarne države ne poznajo pokrajinskih/republiških mej, a še ne pomeni, da ne obstaja delitveni ključ (občina, pokrajina/republika), po katerem se neko območje razmejuje. Zato se je v takšnih primerih potrebno posluževati posrednih dokazov, ki bi utemeljevali razmejitev. Gre torej bolj za tehnično vprašanje ključa delitve. Pri tem je bistvenega pomena, da je popolnoma in nesporno znana upravičenost do nekega območja, četudi se pristojnosti prekrivajo. Šele v takšnih primerih je naloga sodišča, da določi razdelitev na podlagi objektivne uporabe delitvenega ključa. Če pogledamo v leto 1914, naletimo na tri paradokse: RH brez Dalmacije je del unitarnega ogrskega državnega dela A-O monarhije. Z Dalmacijo postane zgodba še bolj zanimiva. BiH je v skupnem upravljanju A-O monarhije, torej ni del zgolj avstrijskega ali ogrskega upravljalvskega kolača, pač pa dejansko ostanek nekdanjega Otomanskega cesarstva, ujetega na eni strani z A-O monarhijo in na drugi strani s Srbijo in Črno goro. Makedonija je rezultat podobnih okoliščin. Zato so bile na novo ustvarjene republiške meje edine logične pri oblikovanju novonastalih držav. Gre za proces, da se iz upravljalvskih enot oblikujejo novi mednarodnopravni subjekti hkrati z določitvami državnih meja, izhajajoč iz republiških pristojnosti. Tako je tudi v tem pogledu smiselno interpretirati, da je celoten proces *skladen s citiranimi določili socialistične »ustave« SFRJ in da evidentiran praktično izvajanje ne pušča nobenega dvoma*.⁶⁶¹ Da pa so bile republiške meje znotraj SFRJ administrativne, upravne razmejitve, ki so jih lahko po

661 Jelinčič, Zmago Plemeniti in Lenarčič, Andrej: Final Award ali Final Reward za Hrvate. Založba Alpemedia, d.o.o., Tomišelj 2018, str. 28.

svoje (seveda »v soglasju«) spreminjali upravni organi,⁶⁶² je dejstvo samo po sebi, saj izhaja iz suverenih pravic razpolaganja z lastnim območjem. Povedano pa nikakor ni dovolj, da se dokazuje obstoj novih upravnih meja, če segajo prvotne v čase pred nastankom »ustave«. Tega dejstva o obstoju prvotnih upravnih meja pravniki ne morejo zaobiti s sklicevanjem na enaka merila ustavnega odločanja v novi državi. V tem pogledu je slovenski primer drugačen od drugih in je vloga Slovenije v času pridruževanja 1. 12. 1918 samosvoja.

Posebej je zanimiva teza avtorjev, da *Avstrijsko cesarstvo ni bilo država, ampak dinastični konstrukt, da so se habsburški dinasti, ki so bili »samo« vojvode oziroma nadvojvode dežel, ki so nastale na območju nekdanje slovenske Karantanije, kljub ukinitvi Svetega rimskega cesarstva lahko še naprej kitili s cesarskim naslovom*.⁶⁶³ Če Avstrijsko cesarstvo ni bilo država, kako so se lahko sprejemale mednarodne obveznosti, npr. Campoformijski mir iz leta 1797 kot eden od zgodnejših mednarodnih sporazumov? Ne glede na to, da je Konvencija iz Montevidea nastala skoraj 150 let pozneje, pa se je ohranila enakovrednost s preteklimi pravnimi procesi. Omenjena pogodba je dobila samo enotni zapis v pomenu, da *zveza držav velja za samostojno osebo*. Z nazivom vojvode je vodja ohranil pravico neposredno upravljati z določenimi deželami, ne pa z vsemi. Tako je za vladane dežele predstavljal 'prvega med enakimi'. Podobno sta bili oblikovani državi Karantanija oziroma poznejše Sveto rimsko cesarstvo, ki je bilo do ukinitve drugače razprostranjeno kakor poznejše Avstrijsko cesarstvo. V tem srednjeevropskem prostoru so

662 Prav tam.

663 Jelinčič, Zmago Plemeniti in Lenarčič, Andrej: Final Award ali Final Reward za Hrvate. Založba Alpemedia, d.o.o., Tomišelj 2018, str. 35.

bile torej prisotne zveze držav v različnih oblikah, katerih sestavni del pa so bile tudi slovenske dežele. Cesarski nazivi so bili bolj odraz formalnosti protokolarnih nazivov (najvišji suveren zveze držav) med različnimi poimenovanji dežel (poknežena grofija, vojvodstvo ali kraljestvo), katere je cesar navzven zastopal. Zato ne gre za nekakšno 'kitenje' z vladarskimi nazivi, ko ni imel nobenih neposrednih upravljaljskih pravic nad posameznimi okraji znotraj posameznih dežel. V vsaki evropski državi takratnega časa je vladar navzven predstavljal suverena ne glede na naziv. Kako potem protokolarno predstavljati suverena A-O monarhije pri srečanju s kraljem Velike Britanije, če pa je obstajalo Kraljestvo Češke?

Z avtorjema se je potrebno strinjati, da je datum nastanka samostojne države Hrvaške 8. 10. 1991, vendar se je Dalmacija osamosvojila po drugačnem osamosvojitvenem procesu kot slovenske dežele, zato bi se težko strinjali s tezo, da bi zaradi tega *morala Hrvaška priznati obstoječe meddržavne meje s slovenskimi deželami*,⁶⁶⁴ ko pa, gledano strogo na procese, je npr. ključni datum za Dalmacijo 29. 10. 1918, medtem ko se Slovenija večinoma naslanja na datum 31. 10. 1918, ko je bila ustanovljena Narodna vlada SHS za Slovenijo. Že iz tega ni mogoče sklepati, da bi v mednarodnem pomenu niti Slovenija niti Hrvaška kadarkoli izgubili dejansko mednarodnopravno subjektiviteto, ko bi prehajali iz ene zveze v drugo ali ko bi izvajali osamosvojitveni proces. Zato tudi priznavanje obstoječih upravnih meja nima neposredne povezave s hitrostjo izvajanja združitvenih ali razdruževalnih procesov.

Če se Hrvaška sklicuje na tako imenovani politkomisarski sporazum iz leta 1944, po katerem naj bi meja potekala

⁶⁶⁴ Jelinčič, Zmago Plemeniti in Lenarčič, Andrej: Final Award ali Final Reward za Hrvate. Založba Alpemedia, d.o.o., Tomišelj 2018, str. 63.

po reki Dragonji, se z enako vnemo sme tudi Slovenija sklicevati na obstoj *državne meje slovenske dežele Kranjske z Ogrsko (njenim teritorijem Hrvaško)*⁶⁶⁵ in zato, če pustimo netočnost glede državnih atributov Hrvaške, *ni bilo sence dvoma o obstoju in veljavnosti zgodovinskih meja med 'Hrvaško' (pravno: Kraljevino Ogrsko), Štajersko in Kranjsko, ki so po obdobju mirovanja znotraj kraljevine Jugoslavije brez zapletov postale meddržavne meje*.⁶⁶⁶ Čeprav ne pojasnita posebej, za kakšne zaplete gre, pa sta morda imela v mislih vrnitev Primorja k Sloveniji, kar vnese dodatno dimenzijo razumevanja v celoten mejni proces.

V časopisu Slovenec je bila 15. maja 1941 objavljena novica (Slika 22), da je *neodvisna hrvaška država mogla v svoji polni suverenosti skleniti svojo prvo mednarodno pogodbo*.⁶⁶⁷ To je dokaz, da se je, četudi kratek čas, imela za subjekt mednarodnega prava. Če v mednarodnih krogih država ni bila vesplošno priznana in uživala ugleda ter postala polnopravna članica mednarodne skupnosti, pa to ne zmanjša njenega pomena za odgovornost v mednarodnem okolju. Seveda pa Neodvisna država Hrvaška ni bila popolnoma mednarodno priznana, saj so njeno samostojnost potrdile *Nemčija, Italija, Slovaška, Madžarska, Romunija, Japonska, Španija, Nacionalna Kitajska, Finska, Danska in Mandžurija*,^{668, 669} Seveda so

⁶⁶⁵ Jelinčič, Zmago Plemeniti in Lenarčič, Andrej: Final Award ali Final Reward za Hrvate. Založba Alpemedia, d.o.o., Tomišelj 2018, str. 63.

⁶⁶⁶ Prav tam.

⁶⁶⁷ Jelinčič, Zmago Plemeniti in Lenarčič, Andrej: Final Award ali Final Reward za Hrvate. Založba Alpemedia, d.o.o., Tomišelj 2018, str. 69.

⁶⁶⁸ Kunej, Franc: Zamolčana Istra, Kaj nam je bilo Slovencem do sedaj prikrito? Debora, Ljubljana, 2006, str. 203.

⁶⁶⁹ Vir, ki omenja mednarodno priznanje NDH, je iz leta 2006, zato bi glede na vsebino tega poglavja ne sodilo tukaj, ampak drugje

omenjene države po koncu vojne preklicale že dana priznanja in se je tako restavriral prejšnji mednarodni red. Če je obdobje druge svetovne vojne izgubilo mednarodnopravni pomen, so torej tudi Ilirske province izgubile kontinuiteto mednarodnega pravnega reda. Tudi v tem primeru se je namreč restavriral prejšnji mednarodnopravni red. To na mednarodni ravni pomeni, da se je uveljavljalo načelo *ex tunc*, in če se je načelo uveljavilo na mednarodni ravni, pomeni, da je njegov pomen univerzalen, razen kadar se po vojni sklenejo drugačni dogovori. Koliko je sploh smiselno izpostavljati in podrobneje analizirati *Operativno cono Jadransko primorje*,⁶⁷⁰ po kateri so Nemci zasedli šest nekdanjih italijanskih provinc iz druge svetovne vojne, in sicer Ljubljano, Gorico, Trst, Reko (s Kvarnerjem), Pulj (za celotno Istro) in Videm?⁶⁷¹ Že res, da je Pavelić že naslednji dan po kapitulaciji Italije, to je 9. septembra 1943, na hrvaškem radiu razglasil, da se Istra priključuje k Neodvisni državi Hrvaški, kar pa se je v naslednjih dneh izjavilo.⁶⁷² Vendar pa, eno so politične ambicije, morda drugo pa kruta realnost v danih vojaških razmerah, ko ni bilo smiselno, da bi se posegalo v obstoječ civilnopravni red na lokalni ravni. Če ne upoštevamo slednjega, pa je manko pravičnosti *infra* legem še vedno prevelik, da bi smeli uzakonjati takšno mednarodnopravno stanje. Danes poznamo celo serijo diktatur, tudi Jugoslavijo, pa to ne pomeni, da sprejeti mednarodni akti ne bi veljali. Če je bil ob koncu vojne dvostranski sporazum o meji na območju v gradivu. Ker pa je v tem poglavju govor o samostojnosti NDH, je tudi primerno, da se vprašanje potrditve samostojnosti NDH nahaja na tem mestu.

670 Glej poglavje Kapitulacija Italije v Kunej, Franc: Zamolčana Istra, Kaj nam je bilo Slovencem do sedaj prikrito? Debora, Ljubljana, 2006, str. 171–179.

671 Prav tam.

672 Prav tam.

nekdanje Dravske banovine in Hrvaške obojestransko razveljavljen, pa je vseeno zgovoren in kaže, da takrat ni bilo zgodovinskih okoliščin, kakršne želi Hrvaška vsiljevati danes.

Slika 22 – Samostojnost za časa NDH⁶⁷³

Avtorja pravita, da ima *podpisani razglas »Ujedinjenje« bistveni značilnosti*,⁶⁷⁴ in sicer da se (1) *deklaratorno »združuje« ljudstva, etnije (Slovence, Hrvate, Srbe in ne državnopravnih subjektov* (2) *da je hinavsko podtaknjeno*

673 Jelinčič, Zmago Plemeniti in Lenarčič, Andrej: Final Award ali Final Reward za Hrvate. Založba Alpemedia, d.o.o., Tomišelj 2018, str. 69

674 Jelinčič, Zmago Plemeniti in Lenarčič, Andrej: Final Award ali Final Reward za Hrvate. Založba Alpemedia, d.o.o., Tomišelj 2018, str. 79.

»zagrebško« dikcijo, da se »ujedinjuju Država Slovenaca, Hrvata i Srba i Kraljevina Srbija« spremenil v »se ujediniuju ZEMLJE države Slovenaca, Hrvata i Srba sa Kraljevinom Srbijom«. ⁶⁷⁵ Dvoumnost izvira iz tega, ker se bi po zagrebškem razumevanju oblikovala dvojna Jugoslavija po vzoru A-O monarhije, če bi regent privolil v takšno formulacijo. Vemo pa, da je bila ravno asimetričnost eden od bistvenih problemov upravljanja v A-O monarhiji, kar je v dobršni meri pripeljalo do njenega razpada. Hkrati priključitveni deli sami zase pred priključitvijo niso bili mednarodnopravno priznani v njenih mejah. Dvojnost nove monarhije bi pomenila asimetrično držo do že priključene Črne gore, ki je bila priznana kot država že pred prvo svetovno vojno. Glede na deklaratorno izjavo regenta bi izjava namesto prej navedenega besedila lahko vsebovala enostavno navedbo, da se združujejo Slovenci, Hrvati in Srbi z območja nekdanje A-O monarhije. Če bi bilo tako, pa bi naleteli na problem, da bi bilo v takšnem besedilu pridruženo ljudstvo obravnavano kot dokaj brezpravno, ob čemer bi bilo treba tudi upoštevati, da so posamezni deli tega ljudstva prihajali z območij z različno stopnjo samostojnosti oziroma atributov državnosti. In morda ne čisto za konec bi zagrebška različica hkrati pomenila njeno mednarodno priznanje, podobno kot je bilo Kraljestvo Srbija priznано izključno od A-O monarhije, s katero pa se je zapletlo v vojno, ki je pripeljala do razpada A-O monarhije.

Avtorja napačno oziroma vsaj pomanjkljivo podajata dejstva, po katerih naj bi *suveren Franc Jožef svoje interese v Budimpešti podkrepil tako, da je primorsko Reko (prej kranjsko) prepustil kot svobodno pristanišče (podobno kot Trst) neposredno Budimpešti*.⁶⁷⁶ Že res, da

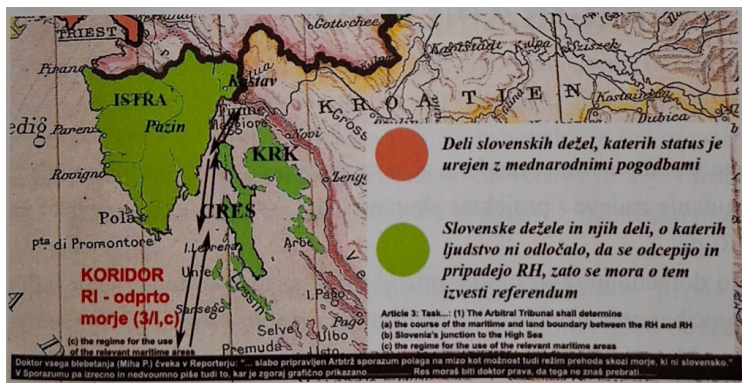
675 Prav tam.

676 Prav tam.

je bil storjen kompromis, po katerem naj bi se oblikovala svobodna cona Reka podobno kot Trst iz razloga, ker je madžarski kapital podobno kot nemški želel dobiti neposreden vpliv v pomorskih interesih. Gre za odločitve znotraj ekonomskih pogojev in okoliščin. V tem pomenu je potrebno avtorjema pritrditi, čeprav njun opis ni dovolj podroben. Tudi pri navedbi, da gre za »prej kranjsko« območje, jima je potrebno pritrditi, vendar v pomenu prenešenih kranjskih pravic ob oblikovanju Istrske dežele. Pravica dostopa do odprtega morja za Kranjsko deželo niti z oblikovanjem Istrske dežele niti z oblikovanjem nekakšne svobodne ekonomske cone ni bila torej z ničimer okrnjena. To toliko bolj, ker Kranjska dežela, kot je že bilo izpostavljeno, ni bila poraženka, ki bi morala privoliti v zmanjšanje svojih suverenih pravic po koncu Napoleonovih vojn.

Zagotovo pa je potrebno pritrditi avtorjema, ko prikažeta zemljevid (Slika 23), po katerem bi se moralo ljudstvo odločati, ali se želi odcepiti in pripadati Republiki Hrvaški. Zato bi se moralo o tem izvesti referendum. Vprašanje je, ali ne bi morala biti izhodiščna meja postavljena na reko Mirno, da bi zadostili osnovnemu pogoju, po katerem je Istrska dežela nastala po odločitvi Kranjske dežele. Zato bi moral biti ta del izvzet. Ob tem je smiselno mimogrede pripomniti, da izobešanja hrvaške zastave v Pulju na vojaških ladjah mornarice A-O monarhije v času, ko se je oblikovala Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, ni mogoče pojmovati za ustrezno izveden referendum.

Slika 23 – Referendum v Istrski deželi⁶⁷⁷

Veliko netočnost sta si avtorja privoščila z navedbo, v kateri se naslanjata na članek, objavljen v Slovincu 18. junija 1907, da je *občasno kateri od poslancev iz hrvaškega dela nedeljive Ogrske kaj zakokodakal v budimpenštanskem parlamentu, a so ga - kot se vidi iz članka - takoj po glavi*.⁶⁷⁸ Duh, ki veje iz navedenega članka, govori o političnem spopadu unitarističnih in avtonomnih idej v budimpeštanskem parlamentu. To je legitimno znotraj vsake večnacionalne države. Hkrati pa je potrebno upoštevati ustavnopravne norme, ki jih je opredelil Bernatzik. Opaziti pa je, da sta tudi ona nasedla komunistični doktrini iz časov jugoslovanskega socialističnega zgodovinskega, po kateri je bil celoten politični prostor A-O popolnoma brez pravic, čeprav so, na primer hrvaško-srbski politični krogi sooblikovali koalicijo, ki je leta 1903 z madžarsko opozicijo prevzela

⁶⁷⁷ Jelinčič, Zmago Plemeniti in Lenarčič, Andrej: Final Award ali Final Reward za Hrvate. Založba Alpemedia, d.o.o., Tomišelj 2018, str. 89.

⁶⁷⁸ Jelinčič, Zmago Plemeniti in Lenarčič, Andrej: Final Award ali Final Reward za Hrvate. Založba Alpemedia, d.o.o., Tomišelj 2018, str. 115.

vodenje Ogrske.

Za konec pregleda knjige je zanimiv zemljevid (Slika 24), kjer se lepo pokaže namera hrvaške strani, da spremeni dejstva, po katerih določenega dokaza ni mogoče upoštevati. Gre enostavno za ponarejanje zgodovinskih dejstev. Zemljevid naj bi prikazoval parcelacijo Hrvaške za časa Josipa II. v letu 1785, pri čemer pa zmotno navaja, da gre pri vzhodnem delu istrskega polotoka za »Avstrijsko Istro«, namesto da bi pravilno navajal Kranjsko deželo. Očitna laž se ponavlja na različnih mestih hrvaškega zgodovinskega. Avstrija je bila takrat in tudi pozneje zveza dežel, zato je popolnoma neustrezno prikazovati Istro kot nekakšno avstrijsko deželo, če pa je bila dejansko »kranjska«. Korektnost se zagotovi tako, da se ali uporablja za prikazovanje sosednjega državnega območja ime v pomenu celote (torej Avstrija brez navajanja dežel) ali pa v pomenu navajanja dežel (upravnih enot), vendar pa v tem primeru ni dopustno na zgodovinskih zemljevidih uporabljati imena »Avstrija«.

Slika 24 – Napačen zemljevid Kranjske Istre iz leta 1785⁶⁷⁹

⁶⁷⁹ Jelinčič, Zmago Plemeniti in Lenarčič, Andrej: Final Award ali Final Reward za Hrvate. Založba Alpemedia, d.o.o., Tomišelj 2018, str. 115.

Kakšne zaključke bi lahko podali za konec?

Kljub določenim netočnostim in pomanjkljivostim

- predvsem pri obravnavi dogodkov ob 1. decembru 1918 in
- premajhni dokumentiranosti, da je bila vloga Ljubljane dovolj vplivna, da bi se morala meja risati v Kvarnerskem zalivu in nikakor ne v Piranskem zalivu,

je potrebno podati pozitivno mnenje glede zaključka, da je arbitražna odločitev za Slovenijo zelo slab kompromis, po katerem je potrebno pritrditi avtorjema, da gre za odločitev, ki na splošno meji na izdajo.

Vsekakor bi bilo priporočljivo, ko bi se pravnozgodovinska stroka ukvarjala s posameznimi odseki celotne meje, ki jo je potrebno s Hrvaško urediti mirnodobno. Gre za precej kompleksno problematiko, ki jo je težko kritično obelodaniti na celovit način v kratkem času.

Ko se danes oziramo v preteklost, poskušamo najti odgovor na vprašanje:

- kdaj ali kje je začetek današnjih pravno neutemeljenih dejstev hrvaške strani s skoraj popolno prisvojitvijo Istrske dežele, da se danes soočamo z minimaliziranim problemom npr. podvojene sodne pristojnosti na območju Piranske občine iz leta 1947, dvojnem katastru na območju na južni strani Dragonje in
- ali bi lahko trdili, da so v vmesnem času nastajale ponavljajoče prakse in s katere strani, da bi jih lahko danes označili kot nezakonite (*contra legem*)?

Dognanja nas brez dvoma pripeljejo do zaključka, da je začetek v prelomnem letu 1918. Od takrat dalje je hrvaška stran več kot stoletje dolgo povzročala dejanja, ki nikakor ne morejo pripeljati do stanja zakonitosti (*infra legem*), kakršnega poznamo danes v luči arbitražne odločitve.

Mnogo okoliščin pa tudi potrjuje tezo, da bi morali dokazi in dejstva neposredno določati drugačno interpretacijo meje, kakor jo je načrtal arbitražni tribunal. Predvsem so pomembna nekatera nova dejstva, ki določajo okoliščine nastajanja Rapalske mirovne pogodbe, pa jih tribunal ni zajel. Še bolj kot dejanske so pomembne formalne pristojnosti ključnih zgodovinskih oseb in združenj. Prav na formalne pristojnosti se prevečkrat pozablja. So ključnega pomena za logično razlago pravnozgodovinskih dogodkov, ki so pripeljali v nepravilno stanje, kakršnega poznamo danes.

Na začetku iskanja 'pozabljenih temeljev' smo s precej optimizma pričakovali, da bo raziskava po preiskavi številnih virov brez kakršnegakoli dvoma utemeljila brezpogojno upravno državotvornost Slovenije nad celotno Istrsko deželo. Sedaj, po več kot štirih letih od prvih zapisanih besed, pa se je nekako izoblikovalo mnenje, da bi to zahtevalo mnogo preveč časa, in ne nazadnje tudi, da viri ta trenutek enostavno še niso znani. Zato sem že skozi prebiranje virov podal predloge za nadaljnje delo. Predlogi gredo v smer utemeljevanja upravno-sodne pristojnosti deželnih središč (Ljubljana, Trsta, Celovca in Gradca) nad različnimi strukturami družbe, kot so npr. gozdarstvo in posesti, železniška infrastruktura ipd. Gre za upravna središča, v katerih je Slovenija sooblikovala deželno in lokalno samoupravo. Organiziranost teh državnih struktur znotraj A-O monarhije bi podala dodatne utemeljitve

o upravičenosti Istrske dežele, da je v sestavi Slovenije, saj je bila omenjena dežela v državnih okvirih ena izmed avstrijskih dežel.

Priznati pa je potrebno, da tudi današnje zgodovinopisje ne pomaga razčiščevati dilem iz preteklosti. Pri tem ne bodimo preveč kritični do hrvaških zgodovinopiscev. Tudi na slovenski strani namreč obstaja izumljanje novih krajevnih imen. Ni samo Krizman tisti, ki 'razpotegne' območje Istre do Triglava in pri tem povzroči dodatne dileme zaradi očitnega izkrivljanja zgodovinske resnice. Tudi drugi, vključno z omenjenim 'izumijo' tako imenovano Hrvaško Primorje, pri čemer vemo, da takšno upravno območje ni nikoli obstajalo. Takšne netočnosti vzbudijo pri bralcu občutek zmedenosti. Ali pa je morda to tudi namen? Ali pa se poskuša s takšnim pristopom ustvarjati vtis, da je imelo omenjeno območje enak obseg pravic kot Primorje, katerega pravno zgodovino poznamo, imamo v mislih, da ne povzame izvirno hrvaškega termina (*Hrvaško primorje*) in ga v tako pomembnem delu – kot je Priročnik za strokovno obdelavo arhivskega gradiva pravosodnih organov – krajevno opredeli, s čimer odpravi morebitne dvome pri razumevanju, na katero območje se nanaša določen predpis. Tako pa se v omenjenem priročniku navaja, da je *bil po propadu Ilirskih provinc leta 1814 uveden Primorski gubernij, ki je obsegal mesto Trst z okolico, istrsko, reško in goriško okrožje. Z ustanovitvijo Kraljevine Ilirije leta 1816 je območje obsegalo dva gubernija: kranjskega in koroškega s sedežem v Ljubljani in tržaškega s sedežem v Trstu, ki se je še naprej imenoval Primorje (do leta 1822) in je obsegal tudi civilno Hrvaško s Kvarnerskimi otoki*.⁶⁸⁰ Kot vidimo, imamo na hrvaški

680 Priročnik za strokovno obdelavo arhivskega gradiva pravosodnih organov od srede 18. stoletja do leta 1991. Del 1, izbor zakonov in predpisov. Uredil Brane Kozina, avtorji Marjeta Adamič ...

zgodovinski strani *Hrvaško primorje* in na slovenski strani *Civilno Hrvaško*. Dejansko pa gre za isto območje, ki bi ga skupaj ustrežneje opisno opredelili, da imamo opravka z današnjim hrvaškim obalnim območjem z zaledjem med Reko in Zadrom s pripadajočimi otoki. Severno oziroma severozahodno se nahaja nekdanje Primorje in južneje dežela Dalmacija. S takšnim opredeljevanjem bi odpravili vsakršen dvom glede krajevne lege nekega upravnega pojma, na katerega se nanašajo pravni predpisi.

Če je Slovenija vstopila v prvo svetovno vojno z določeno formalno samostojnostjo, ne glede na morebitno (ne) strinjanje z dejanskim načinom upravljanja z lastnim območjem, in je bila v avstrijskem delu vzpostavljena dualna oblastna struktura (državna in deželna), pa je izstopila iz mirovnega procesa po koncu prve svetovne vojne kot del unitaristične centralistično vodene skupnosti. Državnost Slovenije se je torej 'utopila' v težnjah po enotnem ustroju države.

Glede na to, da se v UL narodne vlade SHS v Ljubljani na mnogih mestih pojavlja termin »slovenski del Istre«, smemo trditi, da Istre – kakršno poznamo danes – nikoli ne bi bilo, če ne bi Kranjska dežela v mirnodobnem času odstopila dela svojega ozemlja za njen nastanek. Gre za območje združitve nekdanjega zahodnega dela polotoka Istre, ki je pripadal Beneški republiki, in vzhodnega dela, ki je pripadal Kranjski deželi. Ker so bili slovenski politiki soočeni s prodiranjem italijanskih sil proti Ljubljani, **so z uzakonitvijo pojma »slovenski del Istre« želeli zavarovati vsaj tisti del, ki je pripadal dotakratni Kranjski deželi.** Po njihovem prepričanju navedeno območje ne bi smelo biti predmet pogajanj z italijansko stranjo zaradi Londonske pogodbe iz leta 1915. Po mnenju

et al. Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, 1997, str. 11-12.

XI

Kratki povzetki življenjepisov ključnih oseb, ki se omenjajo v gradivu in so pomembni za razumevanje njihove takratne vloge

slovenskih politikov naj bi se italijanski strani »vrnilo« samo ozemlje, ki ji je bilo odvzeto pred dobrimi stotimi leti. Tudi takrat so Evropo pretresale vojne zaradi Napoleona. Vemo pa, da je Rapalska meja ne samo odvzela celotno Istrsko deželo takratni Sloveniji, ampak tudi del Kranjske dežele zgolj in samo zato, da je Dalmacija ostala v okviru SHS. Kranjska dežela in Slovenija kot njena državotvorna naslednica bi tako morala imeti mnogo več pravic pri delitvi Istrske dežele, kot jih izkazuje arbitražni postopek, ki se do tega pogleda na zgodovinske dogodke sploh ne opredeli. Vzrok tej veliki površnosti arbitražnega tribunala je, da takšne teze v dandanašnjih pravnozgodovinskih razpravah niso ravno pogoste.

Za konec si bomo sposodili spoznanje Dolinarja, da »kdor hic et nunc⁶⁸¹ bega enotno narodno voljo z deli jugoslovanskega federalizma ali konfederalizma, opravlja tlako za tujca. To so Slovencu vsi Neslovenci«.⁶⁸²

681 Lat. *Tu in zdaj*.

682 Dolinar, France: Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918, Buenos Aires 1971, str. 47.

Polec pravi, da je bil dr. Josip Mal ravnatelj Deželnega muzeja v Ljubljani in je bil zato še kako verodostojna oseba pri nastajanju zbornika razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine leta 1928 iz obdobja konce A-O monarhije do sprejetja Vidovdanske ustave.

Stjepan Radić, hrvaški pravnik in politik, ustanovitelj Hrvaške ljudske kmečke stranke, zagovornik federalizma v kraljestvu Jugoslavija ter žrtev atentata leta 1928 v Beogradu.

Ante Trumbić, hrvaški pravnik in politik, ki je bil skupaj s takratnim srbskim premierom Nikolo Pašićem glavni pobudnik za nastanek Jugoslavije, zunanji minister in zagovornik federalizma v kraljestvu Jugoslavija ter glavni pogajalec mirovne konference v Versaillesu, ki se je zavzemal, da Dalmacija ni odstopljena Italiji skladno z Londonsko pogodbo 1915.

Alan John Percival Taylor pripada mlajši generaciji vidnih angleških zgodovinarjev, študiral je v Oxfordu in na Dunaju, bil predavatelj (assistant lecturer) v Manchestru in v Oxfordu univerzitetni predavatelj.

Anton Korošec, v času A-O monarhije deželni poslanec v Štajerskem deželnem zboru, vplivni član VLS in predsednik Države Slovencev, Hrvatov in Srbov ter poznejši vidni politik kraljestva Jugoslavije.

Ivan Šušteršič, vplivni član in predsednik VLS in zadnji deželni glavar Kranjske dežele, ki se je do zadnjega oklepal misli o preoblikovanju dualistične monarhije v trialistično monarhijo med nemško govorečimi Avstrijci, Ogri in 'južnoslovanskimi' narodi. V okviru VLS je bil pobudnik o uveljavitvi splošne, enake in neposredne volilne pravice v Kranjski deželi leta 1902, ki pa jo je koalicija Napredne

Dodatek A

Karlov manifest v angleščini

narodne stranke – v kateri je bil tudi Ivan Tavčar – z nemškimi poslanci veleposestniki zavrnila.⁶⁸³

Otokar Rybar, pravnik, politik in diplomat,⁶⁸⁴ potomec češkega inženirja in matere Slovenke. Na tem mestu je zanimivo spoznanje, ki ga navaja Dolinar, nanaša pa se na Otokarja Rybarja, da se je *povzpел do trditve, da je njemu »konačno svejedno«, da on »može biti i Srbin«*. Ribarjevo izjavo Dolinar komentira, da je *tako mogel »izjavljati« sin češkega priseljence med Slovence, ne pa potomci starih slovenskih rodov*.⁶⁸⁵ Tako ni v migrantskem pogledu in v hkratnem zanikanju lastnega rodu nič novega.

Fran Šuklje, profesor zgodovine, vplivni član VLS in deželni glavar v Kranjski deželi (vir: Momčilo Zečevič, *Na zgodovinski prelomnici*, Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986, str. 175).

Matko Laginja, Hrvat, poslanec deželnega zbora Istrske

⁶⁸³ Strgar, Rok: Dr. Ivan Šušteršič proti grofu Jožefu Antonu Barbu-Waxensteinu, Dvoboj, ki ga ni bilo. Zbornik Janka Pleterkega, str. 203–211.

⁶⁸⁴ Vir: [Rybář. Otokar \(1865–1927\) – Slovenska biografija \(slovenskabiografija.si\)](http://Rybář.Otokar(1865–1927)–Slovenskabiografija.slovenskabiografija.si).

⁶⁸⁵ Dolinar, France: Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918, Buenos Aires 1971, str. 37.

dežele leta 1883 in prvi ban leta 1920 Banovine Hrvaške in Slavonije. Pristaš Stranke prava. Zakaj je to pomembno? Da vemo za ekspanzionistične tendence v Istrski deželi, od kod izvirajo in kako so v ključnih trenutkih zlorabili njim zaupano politično vodenje. Matko Laginja je na podlagi državnih volitev predstavljal slovensko stran v državnem zboru, saj je v avstrijskem delu A-O monarhije deloval kot predstavnik manjšine. Odstopil je l. 1921 s federalistično izjavo v ustavodajni skupščini.

Svetozar Pribičević, na Hrvaškem rojeni Srb, v začetku zagovornik unitarizma in centralizma, pozneje je razočaran nad velikosrbskim hegeminizmom postal zagovornik federalizma in republikanizma.

Brought to the attention of Imperial and Royal Governor Bleyleben in the Archdukedom of Austria below the Emms on 17 October 1918 in Vienna: His Imperial and Royal Apostolic Majesty has deigned to issue the following royal proclamation:

To my faithful Austrian people!

Since I ascended the throne, I have constantly strived to achieve the peace so desired by all my people, and to show the people of Austria the ways in which they can develop the power of their national identity to their benefit and successfully exploit it for their spiritual and economic welfare, unimpaired by barriers and frictions. The terrible struggles of the world war have thus far restricted the work for peace. Bravery and loyalty – the willingness to make sacrifices in bearing need and hardship, have maintained the glory of the Fatherland at this difficult time. The victims of war sacrificed their lives to secure for us the honourable peace on the threshold of which, with God's help, we stand today.

Now we must without hesitation begin to rebuild the Fatherland on the basis of its natural and hitherto most reliable principles. In doing do, the wishes of the Austrian people must be carefully reconciled and brought to fruition. I am determined to undertake this work with the free collaboration of my people in the spirit of those principles, which the allied monarchs have adopted in their offer of peace. Austria must, in accordance with the will of its people, become a federal state, in which every nationality shall form its own national territory in its own settlement zone. This does not in any way presuppose the unification of the Polish territories of Austria with the independent Polish states. The city of Trieste together with its territories shall, in accordance with the wishes of

Dodatek B

Karlov manifest v slovenščini

its people, be accorded a special status.

This reorganisation, which will in no way affect the integrity of the countries of the Holy Crown of Hungary, will guarantee the independence of each individual national state; it will, however, also effectively protect common interests and bring them to bear wherever community is a necessity of life in the individual state. Of particular importance will be the union of all forces for a just and rightful solution of the great tasks resulting from the repercussions of the war.

Until this transformation is fully and legally achieved, the existing institutions will remain in force and unchanged in order to safeguard common interests. My government is charged with doing all it can to prepare without delay for the reconstruction of Austria. I call on the people, on whose self-determination the new Kingdom will be based, to cooperate in the great task through National Councils, which – formed from the ranks of Imperial Assembly deputies of every nation – must assert the interests of the people towards each other and toward my government.

So may our Fatherland, consolidated by the harmony of the nations that surround it, emerge from the storms of war as a federation of free people. The blessing of the

Almighty be on our work, so that the great work of peace
that we construct may mean happiness for all my people.

Vienna, 16 October 1918

Karl m.p.

Hussarek m.p.

Dodatek C

Originalno besedilo »Ausgleich« v nemščini

Obveščeno od cesarskega in kraljevega guvernerja
Bleylebna v nadvojvodini Avstriji pod Emmsom dne 17.
oktobra 1918 na Dunaju. Njegovo cesarsko in kraljevo
apostolsko veličanstvo je izvolilo izdati naslednjo kraljevo
razglasitev:

Mojemu zvestemu avstrijskemu ljudstvu!

Odkar sem se povzpел na prestol, sem si nenehno
prizadeval doseči mir, ki si ga želi vse moje ljudstvo,
in avstrijskemu ljudstvu pokazati načine, kako lahko
razvijejo moč svoje nacionalne identitete v svojo korist in
jo uspešno izkoristijo za svoje duhovno in gospodarsko
blaginjo, ki je ne ovirajo ovire in trenja. Strašni boji
svetovne vojne so doslej omejevali delo za mir. Pogum in
zvestoba - pripravljenost na žrtvovanje v stiski in stiska sta
v tem težkem času ohranila slavo domovine. Žrtve vojne
so darovale svoja življenja, da bi nam zagotovili časten
mir, na pragu katerega z božjo pomočjo danes stojimo.

Zdaj moramo brez obotavljanja začeti obnavljati
domovino na njenih naravnih in doslej najbolj zanesljivih
načelih. Pri tem je treba skrbno uskladiti želje avstrijskega
ljudstva in jih uresničiti. Odločen sem, da se tega dela lotim
ob svobodnem sodelovanju svojega ljudstva v duhu tistih
načel, ki so jih zavezniški monarhi sprejeli v svoji mirovni

ponudbi. Avstrija mora po volji svojega ljudstva postati zvezna država, v kateri bo vsaka narodnost tvorila svoje nacionalno ozemlje v svojem poselitvenem območju. To nikakor ne predpostavlja združitve poljskih ozemelj Avstrije z neodvisnimi poljskimi državami. Mesto Trst skupaj s svojimi ozemlji dobi v skladu z željami prebivalcev poseben status.

Ta reorganizacija, ki nikakor ne bo vplivala na celovitost držav svete madžarske krone, bo zagotovila neodvisnost vsake posamezne nacionalne države; bo pa tudi učinkovito varovala skupne interese in jih uveljavljala povsod tam, kjer je skupnost življenjska nuja v posamezni državi. Zlasti pomembna bo združitev vseh sil za pravično rešitev velikih nalog, ki so posledica vojne.

Dokler to preoblikovanje ne bo v celoti in zakonito doseženo, bodo obstoječe institucije ostale v veljavi in nespremenjene zaradi varovanja skupnih interesov. Moja vlada je zadalžena, da stori vse, kar lahko, da se brez odlašanja pripravi na obnovo Avstrije. Pozivam ljudi, na katerih samoodločbi bo temeljilo novo kraljestvo, da sodelujejo pri veliki nalogi prek narodnih svetov, ki morajo – sestavljeni iz vrst poslancev cesarske skupščine vsakega naroda – uveljavljati interese ljudi do drug drugega in do moje vlade.

Tako naj naša domovina, utrjena s sožitjem narodov, ki jo obdajajo, izstopi iz vojnih viharjev kot zveza svobodnih ljudi. Blagoslov Vsemogočnega naj bo pri našem delu, tako da bo veliko delo miru, ki ga zgradimo, lahko pomenilo srečo za vse moje ljudstvo.

Dunaj, 16. oktober 1918
Karl m.p.

Hussarek m.p.

XIII. Der ungarisch-kroatische „Ausgleich“

Das ungarische Ministerium war am 17. Februar 1867 ernannt worden (S. 319) und mit ihm und dem ungarischen Reichstag wurden die Ausgleichsgesetze (**108–123**) ohne Zustimmung des kroatischen Landtages vereinbart und publiziert. Im Jahre 1867 zeigte sich der kroatische Landtag, auf Grundlage des vom König sanktionierten kroatischen GA. XLII von 1861 (S. 310), welcher feierlich die Unabhängigkeit Kroatiens von Ungarn verkündete, nicht geneigt, in die vom ungarischen Ministerium verlangte engere Union zu willigen. Da entschloß sich das neue ungarische Ministerium, eine neue Wahlordnung zu oktroyieren und den Rest besorgte ein neu ernannter Banus. Der neu gewählte kroatische Landtag hatte eine der ungarischen Regierung genehme Majorität. Die nationale Opposition, deren Vertreter auf 13 Mitglieder zusammengeschrumpft waren, verließ mit einer gegen die Rechtmäßigkeit der Wahlordnung gerichteten „Deklaration“ den Landtag. Seither wird die Rechtmäßigkeit des alsbald abgeschlossenen Ausgleiches **181** von der „Rechtspartei“ bestritten. Der Landtag wurde am 9. Jänner 1868 eröffnet und wählte eine „Regni-kolar“ – Deputation, welche mit einer ebensolchen Deputation des ungarischen Reichstages zusammentrat und das Verhältnis zu Ungarn beriet. Man einigte sich über ein Operat, welches von beiden Legislativen beschlossen und von der Krone sanktioniert wurde. So kam der ungarisch-kroatische „Ausgleich“ zu stände durch den ungar. GA. XXX vom Jahre 1868 und den identischen kroatischen GA. 1 vom Jahre 1868. Folgendes ist die Übersetzung des

ungarischen Gesetzes.

181 Ungarischer Gesetzartikel XXX vom Jahre 1868, betreffend die Inartikulierung des Übereinkommens über den Ausgleich der zwischen Ungarn einerseits, Kroatien, Slawonien und Dalmatien andererseits in der Schwebe gewesenen staatsrechtlichen Fragen.

Nachdem zwischen dem Reichstage Ungarns einerseits und dem Landtage Kroatiens, Slawoniens⁶⁸⁶ und Dalmatiens⁶⁸⁷ andererseits über die Ausgleichung der zwischen ihnen in der Schwebe gewesenen staatsrechtlichen Fragen durch gemeinsame Feststellung ein Übereinkommen zu stände gekommen ist, wird dieses Übereinkommen, nachdem dasselbe auch durch Se. kaiserliche und Apostolische königliche Majestät genehmigt, bekräftigt und sanktioniert worden ist, als gemeinsames Grundgesetz Ungarns und Kroatiens, Slawoniens und Dalmatiens hie mit inartikuliert wie folgt:

„Nachdem Kroatien und Slawonien sowohl rechtlich als tatsächlich seit Jahrhunderten zur Krone des hl. Stephan gehört haben und es auch in der Pragmatischen Sanktion ausgesprochen ist, das die Länder der ungarischen Krone voneinander untrennbar sind⁶⁸⁸, so haben auf dieser Grundlage einerseits Ungarn, andererseits Kroatien und Slawonien in Bezug auf die Ausgleichung der zwischen ihnen obschwebenden staatsrechtlichen Fragen das folgende Übereinkommen geschlossen:

§ 1. Ungarn und Kroatien, Slawonien und Dalmatien bilden

686 Unter „Slawonien“ versteht man die drei Komitate Szerem, Poszega und Veröcze. Die übrigen fünf Komitate bilden Kroatien.

687 Über Dalmatien siehe Exkurs II.

688 Siehe oben S. 12, 35.

eine und dieselbe Staatsgemeinschaft sowohl gegenüber den übrigen unter der Herrschaft Sr. Majestät stehenden Ländern, wie gegenüber anderen Ländern.

§ 2. Aus dieser Staatsgemeinschaft und Zusammengehörigkeit ergibt sich, das der König von Ungarn und von Kroatien, Slawonien und Dalmatien mit einer und der-selben Krone und mit einer und derselben Krönungshandlung gekrönt wird und das für sämtliche unter der Krone des hl. Stephan stehenden Länder auf dem gemeinsamen Reichstage dieser Länder ein gemeinsames Krönungsdiplom festgestellt und ausgestellt wird.

Das Original des Krönungsdiploms ist indessen neben dem ungarischen Text auch in kroatischer Sprache zu redigieren, an Kroatien, Slawonien und Dalmatien hinauszugeben und in demselben sind auch die Integrität und die Landesverfassung Kroatiens, Slawoniens und Dalmatiens zu sichern.

Das Krönungsdiplom vom Jahre 1867 wird nachträglich auch im kroatischen Originaltext ausgestellt und ehestens dem Landtage von Kroatien, Slawonien und Dalmatien über-sendet.

§3. Aus der oben erwähnten unteilbaren Staatsgemeinschaft folgt weiter, das bezüglich aller Angelegenheiten, welche zwischen sämtlichen Ländern der ungarischen Krone und den übrigen Ländern Sr. Majestät gemeinsam sind oder im gemeinsamen Einvernehmen erledigt werden, Ungarn und Kroatien, Slawonien und Dalmatien eine und dieselbe gesetzliche Vertretung und Gesetzgebung, sowie, was die Vollzugsgewalt betrifft, eine gemeinsame Regierung besitzen müssen.

§ 4. Kroatien, Slawonien und Dalmatien⁶⁸⁹ erkennen den GA. XII des ungarischen Reichstages vom Jahre 1867 (**119**), welcher die zwischen den Ländern der hl. Stephanskronen und den übrigen Ländern Sr. Majestät bestehenden gemeinsamen, oder die nicht gemeinsamen, aber im gemeinsamen Einvernehmen zu erledigenden Angelegenheiten und die Art ihrer Verwaltung bestimmt, desgleichen die auf Grund dieses Gesetzes bereits zu stände gekommenen Vereinbarungen, insbesondere die GA. XIV, XV und XVI vom Jahre 1867 als gültig und verbindlich an, jedoch unter der ausdrücklichen Bedingung, das in Zukunft ähnliche Grundgesetze und Vereinbarungen nur unter der gesetzlichen Zustimmung Kroatiens, Slawoniens und Dalmatiens zu stände kommen können.

Das in diesem Paragraphen erwähnte Grundgesetz, sowie die angeführten Gesetzartikel werden nachträglich auch in kroatischem Originaltext ausgestellt und behufs Promulgierung ehestens dem kroatisch-slawnisch-dalmatinischen Landtage übersendet.

§ 5. Außer jenen Gegenständen, welche zwischen den Ländern der St. Stephanskronen und den übrigen Ländern Sr. Majestät gemeinsam sind oder einverständlich erledigt werden sollen, gibt es auch noch andere Angelegenheiten, welche Ungarn und Kroatien, Slawonien und Dalmatien gemeinsam interessieren und hinsichtlich welcher für alle Länder der ungarischen Krone die Gemeinsamkeit der Gesetzgebung und Regierung durch dieses Übereinkommen als notwendig erkannt wird.

§ 6. Eine solche gemeinsame Angelegenheit aller Länder der St. Stephanskronen ist vor allem die Bewilligung der

⁶⁸⁹ Tatsächlich hat der Dalmatinische Landtag in dieser Sache gar nicht mit verhandelt.

Kosten des Hofhaltes.

§ 7. Eine gemeinsame Angelegenheit ist ferner die Rekrutenbewilligung, die Gesetzgebung über das Wehrsystem und die Wehrpflicht, die Verfügung über die Bequartierung und Verpflegung des Heeres. Diesbezüglich wird jedoch in Betreff Kroatiens, Slawoniens und Dalmatiens bestimmt:

a) Von dem gemeinsam zu bewilligenden Kontingent wird der auf Kroatien, Slawonien und Dalmatien entfallende Teil nach dem Verhältnisse der Gesamtbevölkerung festgestellt: hiebei versteht es sich von selbst, das, falls das bisherige Wehrsystem umgestaltet wird, die Normen des zu erlassenden neuen Systems auch auf Kroatien, Slawonien und Dalmatien Anwendung finden werden;

b) die auf Kroatien, Slawonien und Dalmatien entfallenden Rekruten werden in die Regimenter dieser Länder eingereiht;

c) bei der Einreihung wird Bedacht darauf genommen werden, für welche Waffengattung sich die Rekruten am besten eignen, und die Rekruten des Küstenlandes werden vorwiegend in die Marine eingeteilt.

§ 8. Gemeinsam ist für Ungarn und Kroatien, Slawonien und Dalmatien sowohl hinsichtlich der Gesetzgebung, als der Verwaltung in der unten umschriebenen Art das Finanzwesen. Demgemäß gehören die Feststellung des gesamten Steuersystems, die Bewilligung der direkten und indirekten Steuern, sowohl hinsichtlich der Steuergattungen, als der Steuersätze, desgleichen die Auswerfung, Manipulation und Eintreibung der Steuern, die Einführung neuer Steuern, die Bewilligung des gemeinsamen Voranschlages, sowie die Prüfung

der Schlußrechnungen über den gemeinsamen Aufwand, die Aufnahme neuer Staatsschulden⁶⁹⁰ oder die Konvertierung bereits bestehender Schulden, die Verwaltung, Umgestaltung, Belastung oder der Verkauf von unbeweglichem Staatseigentum, die Verfügung über die Monopole und die Regalien (jura regalia majora) und überhaupt alle Verfügungen, welche sich auf eine allen unter der St. Stephanskronen stehenden Ländern gemeinsame Finanzangelegenheit beziehen, vor den allen Ländern der St. Stephanskronen gemeinsamen Reichstag; in Bezug auf den Verkauf der kroatisch-slawnischen Staatsgüter⁶⁹¹ gilt dies mit der Einschränkung, das hierüber auch der Landtag von Kroatien, Slawonien und Dalmatien zu hören ist und das ohne dessen Zustimmung ein solcher Verkauf nicht stattfinden darf. Hinsichtlich aller dieser Angelegenheiten erstreckt sich die gemeinsame Finanzverwaltung, welche durch den dem gemeinsamen Reichstag verantwortlichen königlich ungarischen Finanzminister geübt wird, auch auf Kroatien, Slawonien und Dalmatien.

§ 9. Gemeinsame Angelegenheiten aller Länder der ungarischen Krone sind das Geld – das Metallgeld – und das Banknotenwesen, ferner die Feststellung des Münzsystems und des allgemeinen Münzfußes, die Prüfung und Genehmigung der Handels- und Staatsverträge, welche die Länder der St. Stephanskronen gleichmäßig betreffen, die Bestimmungen über Banken, Kredit- und Versicherungsanstalten, Privilegien, Maß und Gewicht, Marken- und Musterschutz, Punzierung, literarisches und künstlerisches Eigentum, das See-, Handels-, Wechsel- und Bergrecht und im allgemeinen die Angelegenheiten

⁶⁹⁰ Die Schulden, welche der „gemeinsame“ (§§ 33, 34) Reichstag kontrahiert, binden daher auch Kroatien.

⁶⁹¹ Unter welchen auch die Staatsforste begriffen sind, § 2, GÄ. XXXIV: 1873.

des Handels, des Zoll-, Telegraphen-, Post-, Eisenbahnwesens, der Häfen, der Schifffahrt und jener Straßen und Flüsse, welche Ungarn und Kroatien, Slawonien und Dalmatien gemeinsam interessieren.

§ 10. In Bezug auf die Regelung des Gewerberechtes mit Einschluß des Hausierhandels, desgleichen hinsichtlich der Vereine, welche nicht öffentlich Erwerb treiben, bezüglich des Paßsystems, der Fremdenpolizei, der Staatsbürgerschaft und der Einbürgerung ist die Gesetzgebung zwar gemeinsam, aber in Bezug auf diese Angelegenheiten wird die Exekutive in Kroatien, Slawonien und Dalmatien vorbehalten.

§ 11. Kroatien, Slawonien und Dalmatien erkennen an, das sie zu jenen Auslagen, welche einerseits die zwischen den Ländern der ungarischen Krone und den anderen Ländern Sr. Majestät als gemeinsam anerkannten, andererseits die zwischen allen Ländern der ungarischen Krone selbst oben als gemeinsam bezeichneten Angelegenheiten erfordern, im Verhältnisse ihrer Steuerfähigkeit beizutragen verpflichtet sind.

§ 12. Dieses Verhältnis ist nach denselben Daten, auf deren Grundlage das Beitragsverhältnis der Länder der ungarischen Krone zu den Kosten der gemeinsamen Angelegenheiten gegenüber den übrigen Ländern Sr. Majestät auf zehn Jahre festgesetzt wurde, für die gleiche Zeit

für Ungarn93,5 592 201 Prozent,

für Kroatien und Slawonien aber6,4 407 799,,⁶⁹².

§ 13. Nachdem jedoch das gesamte Reineinkommen

⁶⁹² Diese Proportion ist seither wiederholt geändert worden. Siehe den folgenden GA. X vom Jahre 1906, 182.

Kroatiens und Slawoniens jene Summe, welche nach dem im vorigen Paragraphen enthaltenen Schlüssel der Steuerraft auf diese Länder aus den Ausgaben für die gemeinsamen Angelegenheiten entfallen würde, derzeit nur so zu decken vermöchten, wenn dieselben auch den größeren Teil der für ihre innere Verwaltung erforderlichen Summe abliefern würden, willigt Ungarn mit Rücksicht auf die Erneuerung des brüderlichen Verhältnisses, welches seit Jahrhunderten zwischen ihm und Kroatien und Slawonien bestand, bereitwillig ein, das von dem Einkommen Kroatiens und Slawoniens vor allem eine bestimmte Summe, die von Zeit zu Zeit durch ein Übereinkommen für die Kosten der inneren Verwaltung dieser Länder festgesetzt wird, in Abzug gebracht werde, und das die nach Bedeckung des Erfordernisses der inneren Verwaltung verbliebene Summe für die durch die gemeinsamen Angelegenheiten erfordernten Ausgaben verwendet werde.

§ 14. Auf Grund des in den vorigen Paragraphen entwickelten Prinzips ist einerseits zwischen Ungarn, andererseits zwischen Kroatien und Slawonien die folgende finanzielle Vereinbarung zu stände gekommen:

§ 15. [Das Erfordernis der inneren Verwaltung Kroatiens und Slawoniens wird für jene zehn Jahre, während welcher die zwischen den Ländern der ungarischen Krone und den übrigen Ländern Sr. Majestät besteigende Vereinbarung dauert, mit 2,200.000 Gulden festgesetzt.]

§ 16. [Diese Summe wird vor allem mit 45 % der direkten und indirekten Steuern und anderen öffentlichen Einkünften Kroatiens und Slawoniens gedeckt, das ist, aus den gesamten Einnahmen jener Länder werden so viel Prozente jener kroatisch-slawnischen Landes- und Munizipalkasse ausgefolgt, für welche die Gesetzgebung

oder Regierung dieser Nebenländer es verlangen wird.]

§ 17. [55 % sämtlicher Einnahmen Kroatiens und Slawoniens werden zur Deckung der gemeinsamen Ausgaben an den gemeinsamen Staatsschatz abgeführt.]⁶⁹³

§ 18. Von jenen Einnahmen, welche nach den §§ 16 und 17 zwischen dem Erfordernisse für die innere Verwaltung Kroatiens und Slawoniens und zwischen den gemeinsamen Ausgaben zu teilen sind, werden ausgenommen:

a) die Wein- und Fleischverzehrungssteuern, welche in Kroatien und Slawonien nach der bisherigen Übung auch künftig zur Deckung der Gemeindeausgaben verwendet werden können;

b) auf Grund des GA. XII vom Jahre 1867 die Einnahmen aus dem Grenzzoll.⁶⁹⁴

§ 19. Sollte das Verwaltungsgebiet Kroatiens und Slawoniens durch tatsächliche Reinkorporierung Dalmatiens oder durch die administrative Vereinigung der Militärgrenze vergrößert werden, so werden die Einkünfte der mit Kroatien-Slawonien vereinigten Gebiete gleichfalls nach dem in den §§ 16 und 17 festgestellten Schlüssel zwischen dem Erfordernisse der kroatisch-slawnischen inneren Verwaltung und jenem für die gemeinsamen Angelegenheiten geteilt werden.

Das Erfordernis der inneren Verwaltung Kroatiens-Slawoniens wird vom 1. Jänner 1873 an für jene Zeit,

⁶⁹³ Durch § 3 des GA. XXXIV: 1873 wurden die §§ 15, 16, 17, 25 und 26 des GA. XXX: 1868 außer Kraft gesetzt und durch folgende Bestimmung ersetzt: Bernatzik, Österr. Verfassungsgesetze.

⁶⁹⁴ Auch diese Bestimmungen gelten jetzt nicht mehr, sondern sind ersetzt durch § 5 des GA. X von 1906 (182), S. 738.

während welcher das zwischen Ländern der ungarischen Krone und den übrigen Königreichen und Ländern Seiner Majestät über das Beitragsverhältnis zu den Kosten der gemeinsamen Angelegenheiten geschlossene Übereinkommen (**164–166**) dauert, vor allem durch 45 % der direkten und indirekten Steuern und andere öffentliche Einkünfte Kroatiens und Slawoniens gedeckt, das ist, aus den reinen öffentlichen Einnahmen dieser Länder werden so viele Prozente jener kroatisch-slawnischen Landes- oder Munizipalkasse ausgefolgt, für welche die Gesetzgebung oder Regierung dieser Nebenländer es verlangen wird.

55 % der gesamten Einnahmen Kroatiens und Slawoniens werden zur Deckung der gemeinsamen Ausgaben an den gemeinsamen Staatsschatz abgeführt.

Die 45 % des gesamten Einkommens Kroatiens und Slawoniens werden so berechnet, das von den gesamten direkten und indirekten Steuern Kroatiens und Slawoniens, dem Einkommen der in Kroatien und Slawonien liegenden Staatsgüter und anderen öffentlichen Einkünften nur jene Ausgaben abgezogen werden, welche mit der Auswerfung und Eintreibung der Steuern – worin die Kosten der gemeinsamen Finanzverwaltung nicht inbegriffen sind –, mit der Verwaltung der Staatsgüter, mit der Einbringung und unmittelbaren Manipulation der indirekten Steuern, der Gefälle und der übrigen öffentlichen Einkünfte verbunden sind.⁹

§ 20. Der gegenwärtig bestehende Landeszuschlag wird sowohl in Ungarn als in Kroatien-Slawonien zu den Staatssteuern geschlagen.

§ 21. [Der Grundentlastungszuschlag wird jedoch bis zur vollständigen Löschung der Grundsteuerentlastungsschuld hinsichtlich Kroatiens-Slawoniens auch ferner durch die Grundentlastungsdirektion dieser Länder verwaltet, und von der Finanzdirektion in die Kasse dieser Direktion ausgefolgt. Die gemeinsame Bürgschaft der Länder der ungarischen Krone für diese Grundentlastungsschuld bleibt auch künftig aufrecht, und die zu diesem Zwecke erforderliche Hilfe wird nach der bisherigen Art und Gepflogenheit aus dem gemeinsamen Staatsschatze vorgeschossen.]⁶⁹⁵

§ 22. Der königlich ungarische Finanzminister übt in Kroatien-Slawonien hinsichtlich der direkten und indirekten Steuern, der Gefälle, Stempel, Taxen, Gebühren und Staatsgüter durch die von ihm zu ernennende Agramer Finanzdirektion die Exekutive.

⁶⁹⁵ § 21 erhielt durch GA. XXVII vom Jahre 1891 folgende Fassung:

Der jährliche Bedarf für Amortisation, Verzinsung und Verwaltung der kroatisch-slawnischen Grundentlastungsschuld ist bis zur gänzlichen Tilgung dieser Schuld aus den Einnahmen der vereinigten direkten Steuern und Grundentlastungszuschlägen Kroatiens und Slawoniens zu decken und die diesem Bedarf entsprechenden Summen sind an die Kasse der kroatisch-slawnischen Grundentlastungsdirektion auszufolgen. Diese Bestimmung hat auch schon bei der mit Kroatien-Slawonien für 1890 zu pflegenden Abrechnung in Anwendung zu kommen. Über die bis 31. Dezember 1899 aus dem Ertragnisse der kroatisch-slawnischen Grundentlastungszuschläge aufgelaufenen Überschüsse, deren Betrag im gemeinsamen Einvernehmen mit 2,660.000 Gulden festgesetzt wurde, verfügt im Sinne der Alinea 1 und 2 des § 5 des GA. LIV vom Jahre 1880 ein besonderes Gesetz.

Die gemeinsame Garantie der Länder der ungarischen Krone für diese Grundentlastungsschuld bleibt aufrecht bestehen.

§ 23. Jene Abteilungen der Agramer Landesrechnungsbehörde, welche die zum autonomen Wirkungskreise Kroatiens und Slawoniens gehörigen Angelegenheiten behandeln, unterstehen in jeder Beziehung der Verfügung der erwähnten Länder. Die von den erwähnten Rechnungsabteilungen geführten Schlußrechnungen sind indessen dem gemeinsamen Finanzminister zu dem Behufe mitzuteilen, damit die finanziellen Daten aller Länder der ungarischen Krone vollständig zusammengestellt werden können.

§ 24. Die selbständige Landesregierung und die Jurisdiktionen Kroatien-Slawoniens unterstützen bei der Sicherung und Eintreibung der Staatseinkünfte mit voller Bereitwilligkeit die Organe des gemeinsamen Finanzministers und erfüllen pünktlich die gesetzlichen Verordnungen des dem gemeinsamen Reichstage verantwortlichen Finanzministers.

§ 25. [Sollten in einzelnen Jahren die 45 «/o der gesamten Einkünfte das oben (§ 15) festgestellte Erfordernis der inneren Verwaltung Kroatien-Slawoniens nicht zu decken vermögen, so schießt Ungarn den Ausfall vor.]

§ 26. [Belaufen sich dagegen die erwähnten 45 % auf eine größere Summe, als welche für die Bedürfnisse der inneren Verwaltung Kroatien-Slawoniens durch Vereinbarung festgestellt wurde, so wird der Überschuß zur Deckung der gemeinsamen Auslagen verwendet.]⁶⁹⁶

§ 27. Sollten jedoch die Einkünfte Kroatiens und Slawoniens jenen Teil der gemeinsamen Ausgaben, welcher nach dem im § 12 enthaltenen Schlüssel der Steuerkraft auf sie entfallen würde, infolge der Zunahme

⁶⁹⁶ Die §§ 25 und 26 wurden durch § 3 GÄ. XXXIV 1873 außer Kraft gesetzt.

der Steuerkraft übersteigen, so steht der Überschuß Kroatien und Slawonien zur Verfügung, ohne das Kroatien und Slawonien verpflichtet wären, jene Summen, mit welchen sie in den vorangegangenen Jahren in Bezug auf die gemeinsamen Ausgaben zurückgeblieben sind, nachträglich zu decken.

§ 28. Über die Einkünfte Kroatiens und Slawoniens wird die Abrechnung auf Grund der in den obigen Paragraphen enthaltenen Prinzipien verfaßt und gleichzeitig mit den Schlußrechnungen der gesamten Länder der ungarischen Krone der gemeinsamen Gesetzgebung der Länder der ungarischen Krone unterbreitet.

Die hier geprüfte Abrechnung wird zur Kenntnisnahme auch dem Landtage von Kroatien und Slawonien mitgeteilt werden.⁶⁹⁷

§ 29. Die Führung besonderer Ausweise über die Einkünfte Kroatiens und Slawoniens kann erst nach dem Zustandekommen der Vereinbarung, und zwar vom 1. Jänner 1869 ab, bewirkt werden. Bis das Übereinkommen von den beiden Gesetzgebungen angenommen und von Sr. Majestät sanktioniert wird, ist der Vorschlag für 1867 in Bezug auf Kroatien und Slawonien bei Anweisung der Kosten der inneren Verwaltung maßgebend.

§ 30. Von den bis einschließlich Ende 1867 verbliebenen und eintreibbaren Steuerrückständen Kroatiens und Slawoniens werden 63 Prozent für die Bedürfnisse der genannten Länder verwendet, 37 Prozent dagegen gebühren dem gemeinsamen Staatsschatze.

§ 31. Hinsichtlich jener Angelegenheiten, welche zwischen den Ländern der ungarischen Krone und den übrigen

⁶⁹⁷ Siehe § 6 GÄ. XL: 1889, **182**.

Ländern Sr. Majestät gemeinsam sind, sowie hinsichtlich jener, die in den obigen Paragraphen für die Länder der ungarischen Krone selbst als gemeinsam bezeichnet wurden, steht das Gesetzgebungsrecht dem alljährlich nach Pest einzuberufenden gemeinsamen Reichstage der gesamten Länder der ungarischen Krone zu.

§ 32. [Auf diesem gemeinsamen Reichstage werden Kroatien und Slawonien im Verhältnis zur Zahl ihrer Einwohner durch 29 Abgeordnete vertreten. Die Stadt Fiume und der Küstenlandsdistrikt sind mit Rücksicht auf den im § 66 erwähnten Grund hierbei nicht inbegriffen. Sollte sich mit der Zeit die Zahl der ungarischen Abgeordneten ändern, so wird die Zahl der Abgeordneten Kroatien-Slawoniens unter Beibehaltung des Verhältnisses der Bevölkerung nach denselben Prinzipien festgestellt, welche bei Bestimmung der Zahl der ungarischen Abgeordneten in Anwendung kommen.]

§ 33. [Wenn die Bevölkerung Kroatien-Slawoniens, sei es durch die administrative Vereinigung der Militärgrenze, sei es durch die Reinkorporierung Dalmatiens, sich vermehren sollte, so wird die Zahl der Abgeordneten der genannten Nebenländer gleichfalls im Verhältnis zur Vermehrung der Bevölkerung erhöht werden.]⁶⁹⁸

⁶⁹⁸ Durch GA. XV vom Jahre 1881 wurden die §§ 32 und 33 außer Kraft gesetzt und an ihre Stelle ist § 2 des genannten Gesetzartikels getreten, welcher lautet:

§ 2, Die Zahl der von Kroatien-Slawonien in das Abgeordnetenhaus des gemeinsamen ungarischen Reichstages zu entsendenden Abgeordneten wird für die Zukunft, und zwar von jenem Zeitpunkte angefangen, in welchem die Bevölkerung der Militärgrenze nach der administrativen Vereinigung der Militärgrenze mit den erwähnten Nebenländern bereits tatsächlichen Anteil am Verfassungsleben nehmen wird, mit der festen Zahl von 40 festgesetzt, ohne Rücksicht auf das Verhältnis

§ 34. Kroatien, Slawonien und Dalmatien wählen ihre Abgeordneten in den gemeinsamen Reichstag aus der Mitte ihres eigenen Landtages, und zwar für jenen ganzen Zeitraum, auf welchen sich das Mandat des gemeinsamen Abgeordnetenhauses erstreckt.

Für den Fall, als der kroatisch-slawnisch-dalmatinische Landtag in der Zwischenzeit aufgelöst werden sollte, bleiben die Abgeordneten Kroatiens, Slawoniens und Dalmatiens ins solange Mitglieder des gemeinsamen Reichstages, bis der neuerlich einberufene kroatisch-slawnisch-dalmatinische Landtag neue Abgeordnete wählt.⁶⁹⁹

§ 35. Die Abgeordneten Kroatiens, Slawoniens und Dalmatiens üben ihr Recht der persönlichen Äußerung und Abstimmung bei Verhandlung jener Angelegenheiten, welche in den obigen Paragraphen als gemeinsam erklärt wurden, gleichfalls selbständig, ohne Instruktion, genau so wie die übrigen Mitglieder des gemeinsamen Reichstages.

§ 36. [Kroatien, Slawonien und Dalmatien entsenden auch

der Bevölkerung. Hiebei sind die Stadt Fiume und der Küstenlandsbezirk im Hinblick auf den im § G6 des GA. XXX vom Jahre 1868 angeführten Grund nicht inbegriffen. Sollte durch ein späteres Gesetz die Zahl der Mitglieder des Abgeordnetenhauses des gemeinsamen ungarischen Reichstages im allgemeinen eine Änderung erfahren, so wird sich die oben erwähnte Zahl der kroatisch-slawnischen Mitglieder des ungarischen Abgeordnetenhauses in demselben Verhältnisse ändern, in welchem die durch das neue Gesetz festzustellende Zahl sämtlicher Mitglieder des Abgeordnetenhauses zu der gegenwärtigen Zahl sämtlicher Mitglieder desselben Abgeordnetenhauses stehen wird.

⁶⁹⁹ Zusatz nach § 4, GA. XXXIV: 1873: In dem erwähnten Falle ist der Landtag Kroatiens, Slawoniens und Dalmatiens binnen drei Monaten, von der Auflösung an gerechnet, einzuberufen.

in das Oberhaus des gemeinsamen Reichstages aus ihrer Mitte zwei Abgeordnete.]⁷⁰⁰

§ 37. Die Magnaten, sowie jene weltlichen und kirchlichen Würdenträger Kroatiens, Slawoniens und Dalmatiens, welche vor 1848 im Oberhause des ungarischen Reichstages Sitz und Stimme besaßen, werden auch künftighin mit gleichem Rechte Mitglieder des Oberhauses des gemeinsamen Reichstages sein, ins solange dieses Haus nicht auf anderen Grundlagen organisiert wird.

§ 38. Die gemeinsamen Angelegenheiten werden, soweit es möglich ist, auf dem gemeinsamen Reichstag zuerst und hintereinander verhandelt; auf jeden Fall wird darauf Rücksicht genommen werden, das den Abgeordneten Kroatiens, Slawoniens und Dalmatiens zur Erledigung ihrer inneren Angelegenheiten auf ihrem eigenen Landtage jährlich wenigstens drei Monate Zeit gelassen werden.

§ 39. Die gesamten Kosten des gemeinsamen Reichstages und sohin auch die Diäten und Quartiergelder der Abgeordneten von Kroatien, Slawonien und Dalmatien sind aus der gemeinsamen Staatskasse zu decken.

§ 40. [Nachdem der gemeinsame Reichstag der Länder der ungarischen Krone einen Teil seiner Agenden, nämlich die Feststellung des Voranschlages für die als aus der pragmatischen Sanktion fließend erkannten gemeinsamen Angelegenheiten durch eine aus seiner Mitte entsendete Delegation übt, so werden von dem gemeinsamen

700 § 36 wurde aufgehoben durch GA. XV vom Jahre 1881; an dessen Stelle ist § 3 des eben genannten Gesetzartikels getreten, welcher lautet:

Von dem im § 2 des gegenwärtigen Gesetzes bezeichneten Zeitpunkte angefangen, entsenden Kroatien und Slawonien in das Oberhaus des gemeinsamen Reichstages drei Abgeordnete aus der Mitte ihres Landtages.

Reichstag aus den Abgeordneten Kroatiens, Slawoniens und Dalmatiens so viele Mitglieder in die ungarische Delegation gewählt, als nach jenem Schlüssel auf sie entfallen, nach welchem die genannten Nebenländer im gemeinsamen Reichstage vertreten werden.]⁷⁰¹

§ 41. Demgemäß wird festgesetzt, das aus den Abgeordneten Kroatien-Slawoniens seitens des Abgeordnetenhauses vier und seitens des Oberhauses ein Mitglied in die Delegation gewählt werden.

§ 42. [Sollte die Zahl der Abgeordneten des kroatisch-slawonisch-dalmatinischen Landtags infolge der im § 33 erwähnten Gebietsausdehnung zunehmen, so wird in entsprechendem Verhältnis die Zahl jener Mitglieder vermehrt werden, welche aus den Abgeordneten Kroatiens, Slawoniens und Dalmatiens in die Delegation gewählt werden.]⁷⁰²

§ 43. Bezüglich aller jener Angelegenheiten, welche im GA. XII vom Jahre 1867 und in dem gegenwärtigen Übereinkommen für alle Länder der ungarischen Krone als gemeinsam erklärt sind, mit Ausnahme der im § 10 enthaltenen Angelegenheiten, übt die in Budapest residierende Zentralregierung die vollziehende Gewalt durch ihre eigenen Organe auch in Kroatien, Slawonien und Dalmatien.

§ 44. Aus dem Gesichtspunkte der Vertretung der Interessen Kroatiens, Slawoniens und Dalmatiens wird für diese Länder bei der in Budapest residierenden Zentralregierung ein besonderer kroatisch-slawonisch-dalmatinischer Minister ohne Portefeuille ernannt. Dieser Minister ist stimmberechtigtes Mitglied des gemeinsamen

701 § 40 wurde aufgehoben durch GA. XV vom Jahre 1881.

702 § 42 wurde aufgehoben durch GA. XV vom Jahre 1881.

Ministerrates und dem gemeinsamen Reichstage verantwortlich. Ebenderselbe bildet die Verbindung zwischen Sr. Majestät und der Landesregierung Kroatiens, Slawoniens und Dalmatiens.⁷⁰³

§ 45. Die Zentralregierung ist bestrebt, auf dem Territorium Kroatiens, Slawoniens und Dalmatiens im Einvernehmen mit der besonderen Regierung dieser Länder vorzugehen; da sie jedoch für ihr Vorgehen dem gemeinsamen Reichstage, in welchem auch Kroatien, Slawonien und Dalmatien vertreten sind, verantwortlich ist, so müssen ihre Anordnungen seitens der kroatisch-slawonisch und dalmatinischen Landesregierung und den Jurisdiktionen unterstützt, ja, insoweit die Zentralregierung keine eigenen Organe besitzen sollte, durch jene unmittelbar vollstreckt werden.

§ 46. Auf Verlangen Kroatiens-Slawoniens und Dalmatiens wird diesen Ländern zugesichert, das die Zentralregierung sowohl die kroatisch-slawonischen Abteilungen der Zentralämter, als ihre auf dem Gebiete der genannten Länder wirkenden Organe mit Rücksicht auf die erforderliche Fachbildung, soweit es nur möglich, aus der kroatisch-slawonisch-dalmatinischen Landesangehörigen ernennt.

§ 47. Hinsichtlich aller jener Gegenstände, welche in

703 Zusatz nach §5, GA. XXXIV: 1873:

In dieser Eigenschaft unterbreitet er unverändert und ohne Verzug die Vorträge des Banus an Se. Majestät; und nur in dem Falle, wenn vom Gesichtspunkte der durch GA. XXX vom Jahre 1868 festgesetzten staatlichen Gemeinschaft oder Interessengemeinschaft Zweifel auftauchen sollten, unterbreitet er, falls diese Zweifel nach Anhörung des Banus nicht beseitigt werden könnten, gleichzeitig, aber abgesondert Sr. Majestät seine eigenen darauf bezüglichen Bemerkungen, beziehungsweise jene der gemeinsamen ungarischen Regierung.

diesem Übereinkommen nicht dem gemeinsamen Reichstage und der Zentralregierung vorbehalten sind, steht Kroatien, Slawonien und Dalmatien sowohl im Bereiche der Gesetzgebung, als der Exekutive die volle Autonomie zu.

§ 48. Die Autonomie Kroatiens, Slawoniens und Dalmatiens erstreckt sich demgemäß sowohl in legislativer als administrativer Beziehung auf die Verwaltungs-, Religions- und Unterrichtsangelegenheiten dieser Länder, sowie auf die Justiz, worunter, mit Ausnahme der Seegerichtbarkeit, auch die Rechtspflege in jeder Instanz zu verstehen ist.

§ 49. Hinsichtlich der Forderungen der Religions- und Schulfonds werden, was die Vergangenheit betrifft, die Schulden im Wege gegenseitiger Abrechnung ausgeglichen.⁷⁰⁴

§ 50. An der Spitze der autonomen Landesregierung steht in Kroatien, Slawonien und Dalmatien der Banus, welcher dem kroatisch-slawonisch-dalmatinischen Landtage verantwortlich ist.

§ 51. Den Banus von Kroatien, Slawonien und Dalmatien ernennt Se. kaiserliche und apostolisch königliche Majestät über Vorschlag und unter Gegenzeichnung des königlich ungarischen gemeinsamen Ministerpräsidenten.

§ 52. [Die bürgerliche Würde des Banus wird jedoch für die Zukunft von der militärischen getrennt, und es wird als Regel aufgestellt, das künftighin eine Militärperson auf die bürgerlichen Angelegenheiten Kroatiens, Slawoniens

704 Zusatz nach §6, GA. XXXIV: 1873:

Nach erfolgter gegenseitiger Abrechnung wird der Kroatien und Slawonien betreffende Teil aus den gemeinsam verwalteten Fonds ausgeschieden und der autonomen Regierung der genannten Länder ausgefolgt.

und Dalmatiens keinen Einfluß üben dürfe.]⁷⁰⁵

§ 53. [Der Banus in seiner bürgerlichen Stellung führt auch künftig den Titel „Banus von Kroatien, Slawonien und Dalmatien“ und genießt alle Vorrechte und Würden des Banalamtes, welche mit seiner neuen Stellung vereinbar sind. Demgemäß bleibt er auch in Zukunft Mitglied des Oberhauses des gemeinsamen Reichstages.]⁷⁰⁶

§ 54. Die künftige Organisation der autonomen Landesregierung wird auf Vorschlag des Banus und mit Ah. Genehmigung Sr. kaiserlichen und apostolisch königlichen Majestät der kroatisch-slawnische und dalmatinische Landtag feststellen.

§ 55. Nach Sanktionierung dieses Übereinkommens wird die kroatisch-slawnische Hofkanzlei sofort aufgelöst.

§ 56. Auf dem ganzen Gebiete Kroatien-Slawoniens ist die kroatische Sprache die Sprache sowohl der Gesetzgebung als der Verwaltung und Gerichtspflege.

§ 57. Innerhalb der Grenzen Kroatien-Slawoniens wird auch für die Organe der gemeinsamen Regierung die kroatische Sprache als Amtssprache bestimmt.

§ 58. Kroatisch-slawnische Unterbreitungen und Eingaben aus Kroatien-Slawonien sind auch von der gemeinsamen Regierung anzunehmen und der Bescheid auf dieselben ist in derselben Sprache zu erteilen.

705 § 52 wurde nach §7, GA. XXXIV: 1873 durch folgende Norm ersetzt:

Der Banus darf keinen militärischen Wirkungskreis besitzen.

706 § 53 wurde durch §8, GA. XXXIV: 1873, aufgehoben und durch folgende Bestimmung ersetzt:

Der Banus führt auch künftighin den Titel „Banus von Kroatien, Slawonien und Dalmatien“ und bleibt Mitglied des Oberhauses des gemeinsamen Reichstages.

§ 59. Es wird ferner erklärt, das die Abgeordneten Kroatien-Slawoniens als die Abgeordneten einer ein besonderes Territorium besitzenden politischen Nation⁷⁰⁷ und eines Landes, das in seinen inneren Angelegenheiten eine eigene Gesetzgebung und Regierung besitzt, sowohl im gemeinsamen Reichstage als in dessen Delegation auch die kroatische Sprache gebrauchen dürfen.

§ 60. Die für Kroatien-Slawonien und Dalmatien durch die gemeinsame Gesetzgebung geschaffenen Gesetze sind auch in einem von Sr. Majestät unterschriebenen kroatischen Original texte auszufertigen und dem Landtage der bezeichneten Länder zu übersenden.

§ 61. Kroatien, Slawonien und Dalmatien können innerhalb ihrer Grenzen in ihren inneren Angelegenheiten ihre eigenen vereinigten Landesfarben und ihr Wappen benützen, das letztere jedoch gedeckt von der St. Stephanskronen.

§ 62. Das Emblem der gemeinsamen Angelegenheiten der Länder der ungarischen Krone bilden die vereinigten Wappen Ungarns und Kroatiens, Slawoniens und Dalmatiens.

§ 63. Zur Zeit der Verhandlung gemeinsamer Angelegenheiten ist auf dem Gebäude, in welchem der gemeinsame Reichstag der Länder der ungarischen Krone abgehalten wird, neben der ungarischen Fahne auch die vereinigte kroatisch-slawnisch-dalmatinische Fahne aufzuziehen.

707 Man beachte die kunstvolle Unklarheit dieses Ausdruckes. Als Gegensatz sind zu denken die rumänische, deutsche, ruthenische, slowakische „Nationalität“, welche keine „politische Nation“ bilden, und die im Ungarischen Nationalitätengesetz vom 6. Dezember 1868 der ungarischem, „Nation“ gegenübergestellt sind.

§ 64. Auf den Münzen, welche die Länder der ungarischen Krone prägen werden, ist in den königlichen Titel auch der Titel „König von Kroatien, Slawonien und Dalmatien“ aufzunehmen.

§ 65. Ungarn erkennt die territoriale Integrität der Länder Kroatien und Slawonien an und macht sich anheischig⁷⁰⁸ deren Ergänzung zu fördern. Insbesondere wird es auch künftig darauf dringen, das jener Teil der Militär-grenze, welcher zu Kroatien-Slawonien gehört, und die in der Militärgrenze befindlichen Militärgemeinden mit diesen Ländern sowohl in legislativer als in administrativer und jurisdiktioneller Beziehung vereinigt werden⁷⁰⁹ und so wie Ungarn auch bisher bei zahlreichen Anlässen in dieser Angelegenheit reklamiert hat, so wird es auch künftig kraft des Rechtes der heiligen ungarischen Krone die Reinkorporierung Dalmatiens fordern und es wird dessen Vereinigung mit Kroatien fordern. Über die Bedingungen dieser Reinkorporierung ist indessen auch Dalmatien zu hören.⁷¹⁰

§ 66. Im Sinne des vorigen Paragraphen werden als zum Gebiete Kroatiens, Slawoniens und Dalmatiens gehörig anerkannt:

1. Jenes Gebiet, welches gegenwärtig samt der Stadt und dem Bezirke Buccari zum Fiumaner Komitate gehört, mit Ausnahme der Stadt und des Bezirkes Fiume. Stadt, Hafen und Bezirk Fiume bilden einen besonderen der ungarischen Krone angegliederten Körper (separatum sacrae regni coronae adnexum corpus),⁷¹¹ über dessen besondere Autonomie und die darauf bezüglichen

708 Oder „wird sich verwenden“.

709 Diese Vereinbarung ist 1871 zu stände gekommen. **165.**

710 Vgl. Exkurs II.

711 Vgl. Exkurs IV.

legislativen und Verwaltungsverhältnisse im Wege von Deputationsverhandlungen zwischen dem ungarischen Reichstage, dem Landtage von Kroatien, Slawonien und Dalmatien sowie der Stadt Fiume im gemeinsamen Ein-vernehmen ein Übereinkommen zu treffen sein wird.⁷¹²

2. Das Agramer Komitat mit den Städten Agram und Karlstadt sowie dem freien Bezirk von Turmezö.

3. Das Warasdiner Komitat mit der Stadt Warasdin.

4. Das Kreutzer Komitat mit der Stadt Kreutz.

5. Das Pozseger Komitat mit der Stadt Pozsega.

6. Das Veröczer Komitat mit der Stadt Veröcze.

7. Das Syrmier Komitat.

8. Das Belovarer Komitat.⁷¹³

Ferner die folgenden Grenzregimenter:

1. das Likkaner,

2. das Ottocsaner,

3. das Oguliner,

4. das Sluiner,

5. das erste Banalregiment,

6. das zweite Banalregiment,⁷¹⁴

9. das Gradiscaner,

10. das Brooder,

11. das Peterwardeiner; endlich das gegenwärtige Dalmatien.

712 Vgl. Exkurs IV.

713 Punkt 8 hinzugefügt durch § 9, GA. XXXIV: 1873.

714 Punkt 7 und 8 entfallen nach § 8, GA. XXXIV: 1873.

§ 67 Bis die in' dem vorigen Paragraphen umschriebene territoriale Integrität Kroatiens, Slawoniens und Dalmatiens wieder hergestellt wird, willigt Ungarn ein, das die Zollämter in Semlin, Mitrovitza, Racs, Klenak und Jakova aus der gegenwärtigen unmittelbaren administrativen Einteilung ausgeschieden und als Anerkennung des territorialen Verbandes der Agramer Finanzdirektion untergeordnet werden.

§ 68. Nach Sanktionierung dieses Übereinkommens treten jene Gesetze und bestehenden Beschlüsse, welche mit demselben in Widerspruch streben, außer Gültigkeit.

§ 69. Dagegen werden alle jene verfassungsmäßigen Rechte und Grundgesetze, deren Genuß und Schutz sich in der Vergangenheit gleichmäßig auf Ungarn und Kroatien-Slawonien erstreckt hat, und welche diesem Übereinkommen nicht widersprechen, auch künftig als gemeinsame Rechte und Grundgesetze der Länder der ungarischen Krone betrachtet.

§ 70. Dieses Übereinkommen wird nach der ah. Sanktion als gemeinsames Grundgesetz Ungarns und Kroatiens, Slawoniens und Dalmatiens in die besonderen Gesetzbücher dieser Länder inartikulierte. Zugleich wird bestimmt, das dieses Übereinkommen keinen Gegenstand der besonderen Gesetzgebungen der paktierenden Länder bilden kann, und das eine Abänderung nur auf dieselbe Weise erfolgen kann, wie es zu stände gekommen ist, unter Zustimmung aller jener Faktoren, welche es beschlossen haben.

Exkurse zu 181.

I. Die §§ 2 bis 4 der vorstehenden Vereinbarung anerkennen, das Rechtsverhältnis zwischen Österreich und Ungarn, ohne Zustimmung Kroatiens 1867 rechtswidrigerweise geregelt wurde (siehe oben S. 272, 276, 277), das diese Regelung der Zustimmung Kroatiens bedurft hätte, das dieselbe hiemit nachträglich erteilt wird und das daher auch jede Änderung dieses Verhältnisses in Zukunft an die Zustimmung Kroatiens gebunden ist. Hiemit ist zu den zwei Rechtssubjekten, welche die Vereinbarung von 1867 getroffen haben, noch ein drittes getreten. Man möchte glauben, das zu dieser Novation auch Österreich hätte seine Zustimmung geben müssen. Das ist aber nicht geschehen.

II. In den §§ 65 und 66 wird ausdrücklich Dalmatien als ein Teil Kroatiens und damit „das Recht der heiligen ungarischen Krone“ auf dieses Land anerkannt. In der Tat ist in diesem Sinn in der Einleitung, sowie in einer ganzen Reihe von Paragraphen⁷¹⁵, sowie in zahlreichen späteren ungarischen und kroatischen Gesetzen von Kroatien, Slawonien und Dalmatien als einer Einheit die Rede und der Landtag, die Landesregierung, die Landesgerichte heißen offiziell „kroatisch-slawnisch-dalmatinisch“. Andererseits ist Dalmatien in der österreichischen Verfassung als Teil und Land Österreichs anerkannt und ist im diesseitigen Reichsrat vertreten. Infolgedessen gibt es neben dem österreichischen Landeschef Dalmatiens, welcher das Land regiert, einen ungarischen, den »Banus« welcher in Dalmatien aber in Wahrheit nichts zu sagen hat, und im kroatisch-slawnisch-dalmatinischen Landtag sitzt, im Widerspruch zu seinem offiziellen Titel, nicht ein

⁷¹⁵ Anderwärts, z. B. in den §§ 11, 35, 39, 40, 44, 60, 68, 70 ist wiederum nur von Kroatien und Slawonien die Rede.

einzigster Abgeordneter aus Dalmatien. Es ist schwer, sich in dieser Wirrnis zurecht zu finden. Es scheint also, als ob in den zitierten §§ 65 und 66 derselbe Monarch, der als Herrscher der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder, ein Gesetz oder einen Regierungsakt in Betreff Dalmatiens erläßt, diese letzteren als König von Ungarn für rechtswidrig, weil mit dem ungarischen Staatsrecht und dem „Rechte der heiligen ungarischen Krone“ im Widerspruch stehend erklärt. Das ist aber eine Absurdität. Zwei Staatsrechte können nicht auf demselben Territorium gelten, in Dalmatien ebensowenig wie in Böhmen oder Bosnien oder sonst irgendwo in der Welt. Es kann nicht etwas rechtmäßig und rechtswidrig zugleich sein. Wenn man häufig sagen hört⁷¹⁶, Dalmatien »gehöre de facto zu Österreich, de iure zu Ungarn«, so ist dies ein Widerspruch in sich selbst. Die rein „faktische“ Herrschaft ist überhaupt kein Rechtsbegriff. „De facto“ und „gehören“ sind zwei sich ausschließende Begriffe. Es gibt nur ein „gehören“ de iure.

Man muß daher die oben erwähnten Äußerungen des vorliegenden Gesetzes und Vertrages unjuristisch, das Wort „Recht“ als „Recht im moralischen Sinne“ auffassen. Der König von Ungarn nennt sich also König von Dalmatien in dem gleichen Sinn, in welchem er sich König von Jerusalem, von Serbien, Bulgarien usw. nennt.⁷¹⁷

Die praktische Bedeutung dieser Nomenklatur ist nur die, daß Kroatien aus nationalen Gründen den Wunsch hegte, mit Dalmatien vereinigt zu werden und das Ungarn sich „anheischig machte“ (§ 65) dieses Streben zu befördern.

III. Die rechtliche Natur des Verhältnisses Kroatiens zu

⁷¹⁶ Siehe hiezu Anhang IV, 207 c.

⁷¹⁷ Dieselbe Bedeutung hat sein Titel „König von Rama“, d. i. Bosnien. Siehe die Bemerkungen zu 200 d.

Ungarn, wie es in der Vereinbarung **181** festgestellt wurde, ist außerordentlich bestritten. Die ungarischen Autoren erklären Kroatien ausnahmslos als eine „autonome Provinz“ und stützen sich dabei hauptsächlich darauf, das Kroatien kein eigenes Staatsbürgerrecht besitze (§ 10), das sein Statthalter oder Banus auf Vorschlag des ungarischen Ministerpräsidenten ernannt werde, das der „Minister für Kroatien“ ein ungarischer, dem ungarischen Parlament verantwortlicher Minister sei (§ 44), das Kroatien zwar als eine „politische Nation“ (§ 59), nicht aber als Staat bezeichnet werde, das vielmehr von ihm im § 1 gesagt sei, es stehe mit Ungarn in einer „Staatsgemeinschaft“, das es ferner im völkerrechtlichen Verkehr kein Rechtssubjekt sei, endlich, das Kroatien weder ein eigenes Heer, noch eigene Finanzen habe.

Diese Umstände genügen aber nicht, um Kroatien seinen staatlichen Charakter zu nehmen. Die Staatsbürgerschaft ist nicht maßgebend⁷¹⁸ (Preußen hat bis heute keine einheitliche Staatsbürgerschaft). Die Ausdrücke „politische Nation“, „Staatsgemeinschaft“ u. dgl. beweisen in ihrer absichtlichen Unklarheit gar nichts; aus anderen Umständen aber ergibt sich, das man Kroatien den staatlichen Charakter nicht absprechen kann. Besonders maßgebend ist unter anderem die Verantwortlichkeit seines Banus vor dem kroatischen Landtag, die Gleichwertigkeit der kroatischen Landesgesetz mit den ungarischen und ihre Kontrasignierung durch den Banus, die Gleichstellung der drei Staaten Österreich, Ungarn und Kroatien im § 4, endlich und hauptsächlich der Umstand, das nach § 70 das Verhältnis Kroatiens zu Ungarn ohne Zustimmung Kroatiens nicht geändert werden kann. Ungarn hat in diesem entscheidenden Punkte keine Kompetenzhoheit. Und diese Anordnung der §§ 4, und 70 ist um so

⁷¹⁸ Es besteht eben dort eine »Landesangehörigkeit«.

wichtiger, als der § 69 des ung. GA. XII vom Jahre 1867 (**119**) noch das Gegenteil besagt hatte. Denn dort hieß es, daß die Beziehungen zu Kroatien durch ungarisches Gesetz einseitig „festgesetzt“ werden sollen. Man konnte diese Anordnung aber nicht aufrecht halten. Die Vereinbarung **181** ist ein internationaler Vertrag. Kroatien ist allerdings kein selbständiger, kein vollständiger Staat. Das Verhältnis beider Staaten ist daher als eine inäquale (oder hinkende) engere Real-Union zu bezeichnen, welche nicht bloß ein Bundesverhältnis enthält, sondern zu einem zusammengesetzten Staate ausgestaltet ist. Ähnlich ist das Verhältnis Finnlands zu Rußland, Islands zu Dänemark, ähnlich ist gewesen das Verhältnis Polens zu Rußland bis 1830, Schleswig-Holsteins zu Dänemark bis 1864, Finnlands zu Schweden bis 1809, Norwegens zu Dänemark bis 1814. Ähnlich war auch das englische „Homerule“-Projekt für Irland beschaffen, welches Gladstone im Jahre 1886 dem ungarisch-kroatischen Staatsrecht nachgebildet hatte. Das Projekt wurde zwar im englischen Unterhaus angenommen, fiel aber im Oberhaus.

IV. Fiume⁷¹⁹ wurde durch Reskript Maria Theresias vom 5. September 1776 von Innerösterreich, und zwar von der Triester Verwaltung abgetrennt und zunächst Kroatien, dann aber mit einem Reskript vom Jahre 1779 Ungarn zugeschlagen, dabei aber als ein „separatum corpus“ usw. (wie im § 66 wörtlich aus dem Reskript wiederholt wird) erklärt. So blieb es ungarisch bis 1809, kam dann an Frankreich, dann 1815 zurück an Ungarn, wurde 1848 von den Kroaten wieder besetzt und verblieb in administrativer

⁷¹⁹ Fiume war wie Triest von altersher im Besitz von „Ständen“ (die unter anderem auch die pragmatische Sanktion annahmen, vgl. oben S. 22) und wurde zugleich mit Triest 1725 zum Freihafen gemacht.

Abhängigkeit von Agram bis 1868. Obwohl der § 66 ausdrücklich verlangt, das über das staatsrechtliche Verhältnis Fiumes ein Vertrag zwischen der Stadt, Kroatien und Ungarn erforderlich sei und ein solcher, obgleich wiederholt versucht, nie zu stände kam, wurde die Stadt doch auf Grund eines ah. Reskripts vom 28. Juli 1870 von den ungarischen Behörden in Besitz genommen, ein „Gouverneur“ für Fiume ernannt und alle kroatischen Ämter daraus entfernt. In diesem Zustand blieb die Sache bis heute. Das kroatische Wahlgesetz vom 3. Jänner 1883 räumt zwar der Stadt das Recht ein, zwei Abgeordnete in den kroatischen Landtag zu entsenden, aber davon wurde nie Gebrauch gemacht. Die Bevölkerung selbst ist weder kroatisch noch ungarisch, sondern italienisch.

182. Gesetzartikel X vom Jahre 1906,

über die Inartikulierung des zwischen Ungarn und Kroatien-Slawonien-Dalmatien zu stände gekommenen finanziellen Übereinkommens.

Nachdem die Dauer des im GA. XL vom Jahre 1889 enthaltenen finanziellen Übereinkommens, sowie die Zeit, für welche die GA. XLII vom Jahre 1897, V vom Jahre 1899, XLVII vom Jahre 1899, XXXII vom Jahre 1900, XXIX vom Jahre 1901 und XXV vom Jahre 1902 dieses Übereinkommen provisorisch verlängert haben, abgelaufen ist, ist einerseits zwischen dem ungarischen Reichstag und andererseits zwischen dem Landtag von Kroatien-Slawonien und Dalmatien auf die im § 70 des GA. XXX vom Jahre 1868 bestimmte Art unter gemeinsamer Feststellung ein neues finanzielles Übereinkommen getroffen worden. Dieses Übereinkommen wird, von Sr. kaiserlichen und apostolisch königlichen Majestät genehmigt, bekräftigt und sanktioniert, hiemit als gemeinsames Grundgesetz Ungarns und Kroatien- Slawoniens und Dalmatiens

inartikuliert, wie folgt:

§ 1. Alle Forderungen, bzw. Schulden, welche seitens Ungarns gegen Kroatien-Slawonien, oder seitens Kroatien-Slawoniens gegenüber Ungarn hinsichtlich der Vergangenheit – das Jahr 1903 mitinbegriffen – bis zum letzten Tag des Dezember 1903 unter welchem Titel immer bestanden haben, sind als gegenseitig ausgeglichen zu betrachten, so das aus der Zeit vor dem 1. Jänner 1904, zwischen Ungarn und Kroatien-Slawonien keine welchen Namen immer tragende Forderung, bzw. Schuld besteht.

§ 2. Gemäß dem im § 11 des GA. XXX vom Jahre 1868 seitens Kroatien-Slawoniens und Dalmatiens anerkannten Bernatzik, Österr. Verfassungsgesetze.

Prinzip, das diese Länder zu jenen Auslagen, welche die einerseits zwischen den Ländern der ungarischen Krone und den übrigen Ländern Sr. Majestät als gemeinsam anerkannten, andererseits die in dem zitierten GA. XXX vom Jahre 1868 als sämtlichen Ländern der ungarischen Krone gemeinsam bezeichneten Angelegenheiten erfordern, im Verhältnisse ihrer Steuerfähigkeit beizutragen verpflichtet sind, wird dieses Verhältnis der Steuerfähigkeit nach dem Verhältnisse der einerseits in Ungarn, andererseits in Kroatien-Slawonien während der Jahre 1893 bis 1902 aus den direkten Steuern (ohne die Militärtax- und die Transportsteuer), den Stempel- und Rechtsgebühren, endlich dem Tabak- und Salzgefälle ein- geflossenen Bruttoeinnahmen für die Zeit vom 1. Jänner 1904 bis Ende 1913:

für Ungarn mit91'873
Prozent, „Kroatien-Slawonien aber mit 8,127,,
festgesetzt.

§ 3. Da jedoch die im GA. XXX vom Jahre 1868 hervorgehobenen Rücksichten auch jetzt noch fortbestehen, willigt Ungarn abermals bereitwilligst ein, das von den Einkünften Kroatien-Slawoniens vor allem ein bestimmter Teil, welcher für die Verwaltungsauslagen dieser Länder in diesem Übereinkommen für dessen Dauer festgestellt wird, in Abzug gebracht, und die nach Deckung des Erfordernisses für die innere Verwaltung verbleibende Summe für die durch die gemeinsamen Angelegenheiten beanspruchten Auslagen verwendet werde.

§ 4. Auf Grund der in den früheren Paragraphen entwickelten Prinzipien ist einerseits zwischen Ungarn, andererseits zwischen Kroatien-Slawonien das folgende finanzielle Übereinkommen zu stände gekommen:

§ 5. Das Erfordernis der inneren Verwaltung Kroatien-Slawoniens wird vom 1. Jänner 1904 bis Ende 1913 aus dem weiter unten festzustellenden Teil der reinen öffentlichen Einkünfte Kroatien-Slawoniens, soweit diese nicht unter die Bestimmungen des § 6 des gegenwärtigen Gesetzes fallen, gedeckt, bzw. es wird der unten festzustellende Teil der reinen öffentlichen Einkünfte dieser Länder jener kroatisch-slowenischen Landes- oder Munizipalkasse ausgefolgt, welche die Gesetzgebung oder Regierung der Nebenländer bezeichnen wird.

Der übrige Teil der reinen öffentlichen Einkünfte Kroatien-Slawoniens wird an den gemeinsamen Staatsschatz zur Deckung des quotenmäßigen Beitrages zu den gemeinsamen Auslagen abgeführt (§§ 12 und 27 des GA. XXX vom Jahre 1868).

Bei Berechnung der reinen öffentlichen Einkünfte Kroatien-Slawoniens ist ein Unterschied zu machen:

1. Zwischen jenen Einkommensquellen, hinsichtlich welcher die aus diesen Quellen entspringenden gesamten öffentlichen Einkünfte Kroatien-Slawoniens als solche zweifellos festzustellen sind;

2. und zwischen jenen Einkommensquellen, hinsichtlich welcher die aus diesen Quellen entspringenden öffentlichen Einkünfte Kroatien-Slawoniens als solche nicht zweifellos festzustellen sind.

Das reine öffentliche Einkommen Kroatien-Slawoniens, das den unter Punkt 1 fallenden Einkommensquellen entspringt, wird derart berechnet, das von den hier in Betracht kommenden gesamten direkten und indirekten Steuern Kroatien-Slawoniens, aus dem Ertrag der in Kroatien-Slawonien liegenden Staatsgüter und aus anderen öffentlichen Einkünften, soweit diese nicht unter die Bestimmungen des § 6 des gegenwärtigen Gesetzes fallen, nur jene Ausgaben in Abzug gebracht werden, welche mit der Auswerfung und Eintreibung der Steuern – die Kosten der gemeinsamen Finanzleitung werden hier nicht inbegriffen – mit der Verwaltung der Staatsgüter und der Herstellung und unmittelbaren Manipulation der übrigen öffentlichen Einkünfte verbunden sind.

Die öffentlichen Einkünfte Kroatien-Slawoniens, welche den unter Punkt 2 fallenden Einkommensquellen entspringen, insbesondere aus der auf dem GA. XX vom Jahre 1875 beruhenden Transportsteuer, aus der gesamten gegenwärtig bestehenden Verzehrungs- und Gelränkesteuer, weiters aus dem Lottogefälle, sowie aus den etwa in Zukunft sich ergebenden, unter die Einnahmsquellen des Punktes 2 fallenden Einkünfte werden derart berechnet, das von den gesamten unter diesen Titeln erzielten Brutto-Einnahmen der Länder der ungarischen Krone die mit der Erzielung und unmittelbaren

Dodatek D

Originalno besedilo »Odškodnina« v slovenščini

Verwaltung dieser Einnahmen verbundenen Ausgaben – die Kosten der gemeinsamen Finanzleitung nicht inbegriffen – in Abzug gebracht und von dem sich so ergebenden Jahresreinertrag der Länder der ungarischen Krone dem Verhältnis der Steuerfähigkeit entsprechend 8-127 Prozent in Rechnung gestellt werden als das aus diesen Einkommens- quellen stammende Einkommen Kroatien-Slawoniens.

44 Prozent der auf obige Art festzustellenden gesamten reinen öffentlichen Einkünfte Kroatien-Slawoniens bilden jenen Teil, welcher nach den Bestimmungen des ersten Absatzes dieses Paragraphen für die Bedeckung des Erfordernisses der inneren Verwaltung Kroatien-Slawoniens zu verwenden ist, jedoch mit der Beschränkung, das die 44 prozentige Quote der unter Punkt 2 fallenden reinen Einkünfte nicht jene Summe überschreiten darf, die sich ergeben würde, wenn sich die Einkünfte seit 1905 von Jahr zu Jahr um 5 Prozent des Einkommens des vorangegangenen Jahres gehoben hätten. Der diese letztere Summe übersteigende Teil ist, wenn das Reineinkommen aus den auf dem Gebiete Kroatien-Slawoniens liegenden Staatswäldern unter das im Jahre 1902 erzielte Reineinkommen sinken würde, oder wenn ein aus einer unter den Punkt 1 fallendes

Einkommen durch eine gesetzliche Verfügung ganz aufhören, oder eine solche Modifikation erleiden würde, das es unter das im Jahre 1902 erzielte Einkommen sinken würde, ohne das der Ausfall durch gesetzliche Verfügungen, die auf eine andere unter Punkt 1 fallende Einnahmsquelle abzielen, ersetzt würde, in erster Linie zum Ersatz dieser Ausfälle zu verwenden. Die derart nicht in Anspruch genommene Summe aber ist samt 56 Prozent der nach obigen Bestimmungen berechneten Reineinkünfte Kroatien-Slawoniens an den gemeinsamen Staatsschatz abzuführen.

§ 6. § 18 des GA. XXX vom Jahre 1868 wird derart abgeändert, das von jenen Einkünften, die nach § 5 des gegenwärtigen Gesetzes zwischen dem Erfordernis der inneren Verwaltung Kroatien-Slawoniens und den Auslagen für die gemeinsamen Angelegenheiten zu teilen sind, ausgenommen werden:

- a) Die Einnahmen aus den Grenzzöllen, welche auch weiterhin zur Deckung der Auslagen für die zwischen den Ländern der ungarischen Krone und den übrigen Ländern Sr. Majestät als gemeinsam anerkannten Angelegenheiten zu verrechnen sind;
- b) die Wein- und Fleischverzehrungssteuern, die in Kroatien-Slawonien auch weiterhin zur Deckung der Gemeindeausgaben verwendet werden können;
- c) die von der katholischen Bevölkerung des Belovárer Komitates bezahlte Pfarrgebühr, die gleichfalls zur Deckung der autonomen Auslagen Kroatien-Slawoniens verwendet werden kann;
- d) die auf den GA. XXVII vom Jahre 1880 beruhende Militärtaxe, welche als eine einem besonderen Zwecke

gewidmete Einnahme, den Gegenstand der Teilung nicht bilden kann.

Die übrigen Paragraphen werden hier fortgelassen.

Madžarsko ministrstvo je bilo imenovano 17. februarja 1867, izravnalni zakoni (**108–123**) z njim in madžarskim parlamentom so bili dogovorjeni in objavljeni brez soglasja hrvaškega sabora. Leta 1867 je nastal hrvaški zbor na podlagi hrvaškega člena zakona, ki ga je odobril kralj. Pred tem je bila leta 1861 slovesno razglašena neodvisnost Hrvaške od Ogrske in ni bil naklonjen privolitvi v tesnejšo zvezo, ki jo je zahtevalo madžarsko ministrstvo. Nato se je novo madžarsko ministrstvo odločilo izdati nov volilni red, ostalo pa je opravil novoimenovani ban. Novoizvoljeni hrvaški zbor je imel večino, ki je bila sprejemljiva za madžarsko vlado. Nacionalna opozicija, ki je štela 13 poslancev, je državni parlament zapustila z "izjavo", usmerjeno proti zakonitosti volilnega zakonika. Od tedaj je o zakonitosti kmalu sklenjene poravnave **181** temu oporekala »desna stranka«. Hrvaški državni zbor je prvič zasedal 9. januarja 1868 in izvolil poslanstvo, ki se je sestalo z madžarskim parlamentom. Dosežen je bil dogovor o operaciji, za katero sta se odločila oba zakonodajalca in jo je odobril kralj leta 1868. Sledil je prevod madžarskega zakona.

181 Po tem, ko je bil dosežen dogovor o reševanju državnopravnih vprašanj med madžarskim zborom na eni strani in zborom Hrvaške, Slavonije in Dalmacije na drugi strani, je ta sporazum enako odobral tudi cesar in cerkvene oblasti.

Sporazum je bil potrjen kot skupna ustava Madžarske in Hrvaške, Slavonije⁷²⁰ in Dalmacije⁷²¹ ter je s tem izražen v naslednjih točkah:

»Po tem, ko sta Hrvaška in Slavonija postali enakopravni

720 "Slavonija" pomeni tri županije Srem, Požega in Virovitica, preostalih pet županij pa je Hrvaška.

721 O Dalmaciji glej pojasnilo II.

članici krone sv. Štefana, sta državi pod madžarsko krono postali neločljivi druga od druge.⁷²² Na tej podlagi sta Madžarska na eni strani ter Hrvaška in Slavonija na drugi strani sklenili naslednji sporazum glede poravnave ustavnih vprašanj, ki so bila odprta med njimi:

Člen 1. Ogrska in Hrvaška, Slavonija in Dalmacija tvorijo eno in isto državno skupnost pod oblastjo njegovega veličanstva.

Člen 2. Iz te državne skupnosti in skupnosti izhaja, da je kralj Ogrske in Hrvaške, Slavonije in Dalmacije okronan z eno in isto krono in z enim in istim kronanjem in da je za vse pod krono sv. Štefana. Skupna potrditev za kronanje se določi in izda na skupnem zboru teh držav.

Izvirnik potrditve kronanja naj bi se poleg madžarskega besedila uredil še v hrvaškem jeziku, izročil Hrvaški, Slavoniji in Dalmaciji, zagotovil pa naj bi tudi celovitost in ustavo Hrvaške, Slavonije in Dalmacije.

Potrditev kronanja iz leta 1867 bo izdana tudi za nazaj v izvirnem hrvaškem besedilu in bo najhitreje poslana na zbor Hrvaške, Slavonije in Dalmacije.

Člen 3. Iz zgoraj omenjene nedeljive državne skupnosti izhaja, da glede vseh zadev, ki so skupne ali se obravnavajo sporazumno med vsemi državami ogrske krone in drugimi državami njegovega veličanstva, Madžarsko in Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo velja eno in isto pravno zastopstvo in zakonodaja, pa tudi enotna izvršilna pooblastila.

Člen 4. Hrvaška, Slavonija in Dalmacija⁷²³ priznavajo XII. člen zakona madžarskega zbora iz leta 1867 (**119**), ki je potekal med državami svete Štefanove krone in drugimi

722 Glej stran 12, 35 zgoraj.

723 Pravzaprav se dalmatinski zbor o tej zadevi niti ni pogajal.

državami, ki med seboj določijo skupne ali neskupne zadeve, ki jih je treba obravnavati sporazumno, in naravo njihove uprave ter dogovore, ki so že sklenjeni na podlagi tega zakona, zlasti člen zakona XIV, XV in XVI iz leta 1867, naprej kot veljavne in zavezujoče, vendar pod izrecnim pogojem, da lahko podobni temeljni zakoni in sporazumi v prihodnosti nastanejo le s pravnim soglasjem Hrvaške, Slavonije in Dalmacije.

V tem odstavku omenjeni temeljni zakon, kot tudi navedeni členi zakona, bodo naknadno izdani tudi v izvirnem hrvaškem besedilu in bodo čim prej poslani v razglasitev Hrvaško-slavonsko-dalmatinskemu zboru.

Člen 5. Poleg tistih zadev, ki so skupne med državami krone svetega Štefana in drugimi državami svetega veličanstva in jih je treba obravnavati sporazumno, obstajajo tudi druge zadeve, ki so skupnega interesa za Madžarsko in Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo ter glede katerih je za vse države ogrske krone s tem sporazumom priznana skupnost zakonodaje in vlade.

Člen 6. Tako je skupna skrb vseh držav predstavnic svete krone predvsem odobritev stroškov sodišča.

Člen 7. Druge pogoste zadeve so odobritev nabornikov, zakonodaja o vojaškem sistemu in obveznem služenju vojaškega roka ter ureditev nastanitve in prehrane za vojsko. V zvezi s tem pa Hrvaška, Slavonija in Dalmacija navajajo:

a) od kontingenta, ki ga je treba skupno odobriti, se delež, dodeljen Hrvaški, Slavoniji in Dalmaciji, določi glede na delež celotnega prebivalstva: samoumevno je, da če se prejšnji obrambni sistem prestrukturira, bodo norme novega sistema veljale tudi za Hrvaško, Slavonijo

in Dalmacijo;

b) naborniki iz Hrvaške, Slavonije in Dalmacije so vključeni v polke teh držav;

c) pri razvrščanju se bo upoštevala vrsta orožja, za katero so naborniki najbolj primerni, naborniki obalne države pa bodo v glavnem razporejeni v mornarico.

Člen 8. Finančni sistem je glede zakonodaje skupen za Madžarsko in Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo. Temu primerni so določitev celotnega davčnega sistema, odobritev neposrednih in posrednih davkov, tako glede davčnih kategorij kot davčnih stopenj, tudi deložacije, manipulacije in pobiranja davkov, uvedba novih davkov, odobritev skupnega predračuna kot tudi pregled končnih računov za skupne izdatke, prevzem novih državnih dolgov⁷²⁴ ali pretvorba obstoječih dolgov, upravljanje, prestrukturiranje, obremenitev ali prodaja nepremičnega državnega premoženja, odsvojitve monopolov in regalije (srednjeveško *jura regalia majora*,⁷²⁵ lat: *jus regaliae*, *jus regale*, *jus deportus*) in nasploh vse dispozicije, ki se nanašajo na finančno zadevo, skupno vsem državam pod krono svetega Štefana, pred zborom, ki je skupen vsem državam krone svetega Štefana. V zvezi s prodajo hrvaško-slavonskega državnega premoženja⁷²⁶ velja to z omejitvijo, da je o tem obveščen tudi državni zbor Hrvaške,

724 Dolgovi, ki jih je sklenil »skupni« (§§ 33, 34) državni zbor, torej zavezujejo tudi Hrvaško.

725 Srednjeveški pravni izraz, ki je označeval pravice, ki so pripadale izključno kralju bodisi kot bistvene za njegovo samostojnosti (*jura majora*, *jura essentialia*), kot je kraljeva oblast, ali naključne (*jura minora*, *jura incidentalia*), kot so pravice lova, ribolova in rudarjenja. Uzakonjeno so bile *regalije* bistvene za uveljavljanje suverene oblasti krone svetega Štefana.

726 Pod katero so vključeni državni gozdovi, člen 2, XXXIV. člen zakona: 1873.

Slavonije in Dalmacije in da do takšne prodaje ne sme priti brez njihove privolitve. V zvezi z vsemi temi zadevami se skupno finančno upravljanje, ki ga izvaja kraljevi madžarski finančni minister, pristojen za skupni državni zbor, razširi tudi na Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo.

Člen 9. Skupne zadeve vseh držav madžarske krone so denar – kovinski denar – in bankovci, poleg tega določitev sistema kovancev in splošnega tečaja kovancev, pregled in odobritev trgovinskih in državnih pogodb, ki zadevajo države Štefanove krone, enako določbe o bankah, kreditih in zavarovalnicah, privilegijih, merah in utežeh, zaščiti blagovnih znamk in modelov, označevanju, literarnem in umetniškem premoženju, pomorskem, gospodarskem, menjalnem in rudarskem pravu in nasploh, trgovinske in carinske zadeve – telegraf, pošta, železnice, pristanišča, ladijski promet ter tiste ceste in reke, ki so v skupnem interesu za Madžarsko in Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo.

Člen 10. Glede ureditve gospodarskega prava, vključno s krošnjarsko dejavnostjo, enako za društva, ki ne izvajajo javnih nakupov, glede sistema potnih listov, policije za tujce, državljanstva in naturalizacije je zakonodaja skupna, vendar je obravnavanje teh zadev rezervirano za izvršilno oblast na Hrvaškem, v Slavoniji in Dalmaciji.

Člen 11. Hrvaška, Slavonija in Dalmacija priznavajo, da so za tiste stroške, ki so po eni strani priznani za skupne med državami ogrske krone in drugimi državami, po drugi strani pa tiste med vsemi državami pod madžarsko krono dolžni prispevati sorazmerno s svojo davčno sposobnostjo.

Člen 12. To razmerje temelji na istih datumih, na podlagi katerih je bilo razmerje prispevka držav

madžarske krone k stroškom skupnih zadev drugim državam njegovega veličanstva določeno na deset let, za isto obdobje;

za Madžarsko 93,5592201 odstotka,

za Hrvaško in Slavonijo 6,4407799 odstotka.⁷²⁷

Člen 13. Ker pa lahko skupni neto dohodek Hrvaške in Slavonije trenutno pokrije samo vsoto, ki bi se po ključu obdavčitve v teh državah iz izdatkov za skupne zadeve namenila tem državam, četudi pokrijejo tudi večji del vsote, potrebne za njihovo notranjo upravo, se Madžarska z namenom obnovitve stoletja trajajočega bratskega odnosa med njo, Hrvaško in Slavonijo rada strinja, da se določena količina dohodka Hrvaške in Slavonije, občasno določena s sporazumom za stroške notranje uprave teh držav, uporabi za stroške, ki so namenjeni skupnim zadevam.

Člen 14. Na podlagi načela, razvitega v prejšnjih odstavkih, je sklenjen naslednji finančni sporazum med Madžarsko na eni strani ter Hrvaško in Slavonijo na drugi strani:

Člen 15. [Zahteva notranje uprave Hrvaške in Slavonije je določena na 2.200.000 goldinarjev za deset let, v katerih velja sporazum med državami madžarske krone in države Hrvaške in Slavonije, ki prisegajo njegovemu veličanstvu.]

Člen 16. [Ta vsota se v glavnem krije s 45 % neposrednih in posrednih davkov ter drugih javnih dohodkov Hrvaške in Slavonije, to je od skupnih dohodkov teh držav hrvaško-slavonske državne in občinske blagajne. Plačalo se bo, kolikor bo zahtevala zakonodaja ali vlada teh sosednjih

⁷²⁷ Delež se je od takrat večkrat spremenil. Glej X. člen zakona iz 1906, **182**.

držav.]

Člen 17. [55 % vseh dohodkov Hrvaške in Slavonije se prenese v skupno blagajno za kritje skupnih stroškov⁷²⁸].

Člen 18. Naslednje postavke dohodka, ki se po 16. in 17. členu delijo med zahtevami za notranjo upravo Hrvaške in Slavonije ter med skupne stroške, so izključene:

a) dajatev na porabo vina in mesa, ki se na Hrvaškem in v Slavoniji po dosednji praksi lahko v prihodnje uporablja tudi za pokrivanje komunalnih stroškov;

b) na podlagi GS. XII iz 1867 prihodek od mejnih carin.⁷²⁹

Člen 19. Če bi se upravno območje Hrvaške in Slavonije povečalo z dejansko priključitvijo Dalmacije⁷³⁰ ali z upravnim poenotenjem vojaške meje, bo dohodek območij, združenih s Hrvaško-Slavonijo, razdeljen po ključu, določenem v 16. in 17. členu, med zahtevami hrvaško-slavonske notranje uprave in tistimi za skupne zadeve.

Zahteva notranje uprave Hrvaške-Slavonije bo začela veljati od 1. januarja 1873 za obdobje, v katerem je sklenjena pogodba med državami ogrske krone in drugimi kraljestvi in državami njegovega veličanstva o razmerju prispevka na stroške skupnih zadev (**164-166**). Prispevek

728 S členom 3 XXXIV. člena zakona iz leta 1873 15., 16., 17., 25. in 26. XXX. člen zakona. Ukinjena leta 1868 in nadomeščena z naslednjo določbo, glej Bernatzik, Avstrijski ustavni zakoni.

729 Tudi te določbe ne veljajo več, ampak jih je nadomestil 5. razdelek X. člena zakona iz 1906 (**182**), str.738.

730 V ustanovitvenem smislu (*constructive ocupacion*) je Dalmacija spadala pod ogrsko oblast, vendar pa je bila s stališča efektivne oblasti (*effective ocupacion*) še vedno del Avstrije.

se bo v glavnem pokrival s 45 % neposrednih in posrednih davkov ter drugih javnih dohodkov Hrvaške in Slavonije, torej iz čistega javnega dohodka te države oz. občinskih blagajn, za katero je napisana zakonodaja, ali pa bo to zahtevala vlada teh sosednjih držav.

55 % vseh prihodkov Hrvaške in Slavonije se nakaže v skupno blagajno za kritje skupnih stroškov.

45 % celotnega dohodka Hrvaške in Slavonije se izračuna tako, da se od skupnih neposrednih in posrednih davkov Hrvaške in Slavonije, dohodka državnega premoženja na Hrvaškem in v Slavoniji ter drugih javnih dohodkov odštejejo samo izdatki, ki so nastali z deložacijo in pobiranjem davkov – kar ne vključuje stroškov skupnih financ, povezanih z upravljanjem državnega premoženja –, s pobiranjem in neposredno manipulacijo posrednih davkov, diferencialov in drugih javnih prihodkov.

Člen 20. Državnim davkom na Madžarskem in v Hrvaški ter Slavoniji se prišteje trenutno obstoječa državna dajatev.

Člen 21. Dobitek osnovne olajšave pa bo še naprej upravljal direktorat za temeljne olajšave teh držav, dokler ne bo v celoti izbrisan dolg za davčno olajšavo za Hrvaško-Slavonijo in bo prenesen na blagajno od direktorata za finance. Skupno poroštvo držav madžarske krone za ta osnovni olajševalni dolg bo ostalo v veljavi tudi v prihodnje, pomoč, ki je potrebna za ta namen, pa se bo izplačala iz skupne blagajne v skladu s prejšnjim načinom in običajem.⁷³¹

731 Oddelek 21 je pridobil XXVII. člen zakona iz 1891 naslednja različica:

Letne potrebe po amortizaciji, obrestih in upravljanju hrvaško-

Člen 22. Kraljevi madžarski finančni minister izvaja izvršilno oblast v Hrvaški-Slavoniji glede neposrednih in posrednih davkov, diferencialov, znamk, davkov, taks in državnih dobrin preko Uprave za kmetijske finance, ki jo imenuje on.

Člen 23. Oddelki v službi državnega računovodstva Agram, ki obravnavajo zadeve, ki spadajo v avtonomno področje delovanja Hrvaške in Slavonije, so v vseh pogledih predmet razpolaganja s sredstvi omenjenih držav. Končne računovodske izkaze, ki jih izdelajo prej omenjeni računovodski oddelki, pa je treba posredovati skupnemu finančnemu ministru, da se lahko v celoti sestavijo finančni podatki vseh držav madžarske krone.

Člen 24. Samostojna državna vlada in zakonodaja Hrvaške-Slavonije podpirata organe skupnega finančnega ministra s polno pripravljenostjo pri zagotavljanju in pobiranju državnih dohodkov in pravočasno izpolnjujeta zakonske odredbe finančnega ministra, pristojnega za skupni zbor.

Člen 25. Če v posameznih letih 45 % celotnega dohodka ne morejo pokriti zgoraj določene zahteve notranje uprave Hrvaške-Slavonije (člen 15), ima Ogrska

slavonskega dolga, ki se pri osnovnih olajšavah krijejo iz prihodkov iz združenih neposrednih davkov in osnovnih olajšav Hrvaške in Slavonije do popolnega poplčila tega dolga ter zneskov, ki ustrezajo za te potrebe, je treba plačati v hrvaško-slavonsko blagajno za spremljanje slavonske osnovne pomoči JE POPRAVEK USTREZEN?. To določbo je treba uporabiti tudi za račune, ki se bodo vodili pri Hrvaški-Slavoniji za leto 1890. Presežek, ki je nastal do 31. decembra 1899 od izkupička hrvaško-slavonskih temeljnih dajatev, katerega znesek je bil sporazumno določen na 2.660.000 goldinarjev, se razpolaga v smislu 1. in 2. alineje 5. člena LIV. člena zakona iz leta 1880 kot?? poseben zakon.

Skupno jamstvo držav madžarske krone za to osnovno obveznost olajšave ostaja v veljavi.

izgubo.

Člen 26. Če je po drugi strani omenjenih 45 % večja vsota, kot je bila dogovorjena za potrebe notranje uprave Hrvaške-Slavonije, se presežek porabi za kritje skupnih stroškov.⁷³²

Člen 27. Če pa bi dohodek Hrvaške in Slavonije zaradi povečanja davčne moči presegel tisti del skupnih izdatkov, ki bi jima bil pripisan po ključu davčne moči iz 12. člena, je presežek na voljo Hrvaški in Slavoniji, ne da bi bila Hrvaška in Slavonija dolžni za nazaj kriti zneske, s katerimi sta v preteklih letih zaostajali v zvezi s skupnimi izdatki.

Člen 28. Računi dohodkov Hrvaške in Slavonije so sestavljeni na podlagi načel iz zgornjih odstavkov in predloženi hkrati z zaključnimi računi vseh držav ogrske krone k skupni zakonodaji držav ogrske krone.

Tu pregledani računi bodo v vednost posredovani tudi državnim zborom Hrvaške in Slavonije⁷³³.

Člen 29. Hranjenje posebnih potrdil o dohodkih Hrvaške in Slavonije se lahko izvaja šele po sklenitvi pogodbe, in sicer od 1. januarja 1869 dalje. Dokler konvencije ne bosta sprejela zakonodajalca in odobrilo njegovo veličanstvo, bo prevladal predlog za leto 1867 v zvezi s Hrvaško in Slavonijo, ki težijo v smeri notranjih upravnih stroškov.

Člen 30. Od zaostalih davkov Hrvaške in Slavonije, ki so bili do vključno konca leta 1867 še izterljivi, se 63 odstotkov porabi za potrebe omenjene države, 37

⁷³² Člena 25 in 26 sta bila nadomeščena s členom 3 v XXXIV. členu zakona in leta 1873 razveljavljena ??.

⁷³³ Glej člen 6 XL. člena zakona iz 1889, 182.

odstotkov pa pripada v skupno blagajno.

Člen 31. Glede tistih zadev, ki so skupne med državami madžarske krone in drugimi državami njegovega veličanstva, kot tudi glede tistih, ki so v zgornjih odstavkih za države madžarske krone navedene kot skupne, se zakonodajna pravica vsako leto potrdi na skupnih zborih vseh dežel ogrske krone.

Člen 32. [Na tem skupnem zasedanju Hrvaško in Slavonijo zastopa 29 poslancev, sorazmerno s številom njihovih prebivalcev. Mesto Reka in obalno območje nista vključena glede na razlog, omenjen v členu 66. Če se bo število madžarskih poslancev sčasoma spremenilo, se bo število hrvaško-slovanskih poslancev določilo ob ohranjanju deleža prebivalstva po enakih načelih, ki se uporabljajo za določanje števila madžarskih poslancev.]

Člen 33. [Če bi se prebivalstvo Hrvaške-Slavonije povečalo, bodisi z upravo združitvijo vojaške meje ali s priključitvijo Dalmacije, se bo sorazmerno povečalo število poslancev iz imenovanih sosednjih držav.⁷³⁴]

⁷³⁴ Avtor pravi, da sta bila po XV. členu zakona iz leta 1881 člena 32 in 33 razveljavljena in je na njihovo mesto prišel 2. člen omenjenega člena zakona, ki se glasi:

Člen 2. Število poslancev, ki jih bo Hrvaška-Slavonija delegirala v poslansko zbornico skupnega madžarskega zbora, se bo štel od trenutka, ko je prebivalstvo vojaške meje po administrativni združitvi vojaške meje z omenjeno sosednjo državo že dejansko TAKO??. Udeležba v ustavnem življenju je določena na fiksno število 40 ne glede na delež prebivalstva, s tem, da mesto Reka in primorsko okrožje glede na določbe člena 6 XXX. člena zakona iz leta 1868 nista vključena. Če se bo s poznejšim zakonom število članov poslanske zbornice skupne madžarske zbornice na splošno spremenilo, se bo omenjeno število hrvaško-slovanskih članov madžarske poslanske zbornice spremenilo v enakih razmerjih kot z novim zakonom določeno število vseh članov poslanske zbornice, ki se določi tako, da bo povezano na sedanje število vseh članov iste poslanske zbornice.

Člen 34. Hrvaška, Slavonija in Dalmacija volijo svoje poslance v skupni zbor izmed svojih deželnih zborov za celotno obdobje skupne poslanske zbornice.

V primeru, da bi medtem razpustili hrvaško-slavonsko-dalmatinski državni sabor, bodo predstavniki Hrvaške, Slavonije in Dalmacije ostali člani skupnega zbora, dokler novo sklicani hrvaško-slavonsko-dalmatinski deželni zbor ne izvoli novih članov.⁷³⁵

Člen 35. Delegati Hrvaške, Slavonije in Dalmacije uveljavljajo svojo pravico do osebnega izražanja in glasovanja pri pogajanjih o tistih zadevah, ki so bile skupaj razglashene v zgornjih odstavkih, tudi samostojno, tako kot drugi člani skupnega zbora.

Člen 36. [Hrvaška, Slavonija in Dalmacija prav tako pošljejo dva poslanca iz svoje sredine v zgornji dom skupnega zbora.⁷³⁶]

Člen 37. Magnati⁷³⁷ pa tudi tisti posvetni in cerkveni dostojanstveniki Hrvaške, Slavonije in Dalmacije, ki so imeli pred letom 1848 sedež in glas v zgornjem domu madžarskega zbora, bodo še naprej člani zgornjega doma z enakimi pravicami.

Člen 38. O skupnih zadevah se člani pogajajo na skupnem zasedanju; vsekakor bo poskrbljeno, da imajo predstavniki Hrvaške, Slavonije in Dalmacije najmanj tri

⁷³⁵ Dodatek v skladu s členom 4, XXXIV. člena zakona iz leta 1873: V omenjenem primeru naj se v treh mesecih po razpustitvi skliče zbor Hrvaške, Slavonije in Dalmacije.

⁷³⁶ 36. člen je razveljavil XV. člen zakona iz 1881; na njegovo mesto je prišel 3. člen omenjenega člena zakona, ki se glasi: Od datuma, določenega v 2. členu tega zakona, bosta Hrvaška in Slavonija v zgornji dom skupnega zbora poslala tri poslance iz središča svojega zbora.

⁷³⁷ *Magnati* pomeni plemiči.

mesece letno, da svoje notranje zadeve obravnavajo v svojem deželnem zboru.

Člen 39. Celotni stroški skupnega zasedanja in s tem tudi prehrane in prenočišča za predstavnike Hrvaške, Slavonije in Dalmacije se krijejo iz skupne državne blagajne.

Člen 40. [Skupni zbor držav madžarske krone izvaja del svojih dnevnih redov, in sicer določitev proračuna za skupne zadeve, za katere delegacija, poslana iz njegove sredine, priznava, da izhajajo iz pragmatične sankcije. Skupni zbor s predstavniki Hrvaške, Slavonije in Dalmacije dobi toliko članov, izvoljenih v madžarsko delegacijo, kolikor jim je dodeljeno po ključu, po katerem so imenovane sosednje države zastopane v skupnem zboru.^{738]}

Člen 41. V skladu s tem je določeno, da bo štiri predstavnike Hrvaške-Slavonije v delegacijo izvolil predstavniški dom, enega pa lordski dom.

Člen 42. [Če bi se zaradi ozemeljske širitve iz 33. člena povečalo število poslancev hrvaško-slavonsko-dalmatinskega državnega sabora, se število tistih članov, ki so bili izvoljeni v delegacijo izmed članov Hrvaške, Slavonije in Dalmacije, tudi ustrezno poveča.^{739]}

Člen 43. V zvezi z vsemi zadevami, ki jih obravnava XII. člen zakona iz leta 1867 in v tej konvenciji in za skupne zadeve vseh držav madžarske krone, z izjemo zadev iz 10. člena, izvaja centralna vlada s prebivališčem v Budimpešti izvršilno oblast prek svojih organov tudi na Hrvaškem, v Slavoniji in Dalmaciji.

738 40. člen je razveljavil XV. člen zakona leta 1881.

739 42. člen je razveljavil XV. člen zakona pred letom 1881.

Člen 44. Z vidika zastopanja interesov Hrvaške, Slavonije in Dalmacije za te države imenuje centralna vlada s prebivališčem v Budimpešti posebnega hrvaško-slavonsko-dalmatinskega ministra brez resorja. Minister je član skupnega sveta ministrov in je odgovoren skupnem zboru. Prav to tvori povezavo med svetim veličanstvom in deželno vlado Hrvaške, Slavonije in Dalmacije.⁷⁴⁰

Člen 45. Osrednja vlada si prizadeva delovati na ozemlju Hrvaške, Slavonije in Dalmacije v soglasju s posebno vlado teh držav. Ker pa je za svoj postopek odgovorna skupnemu zboru, v katerem so zastopane tudi Hrvaška, Slavonija in Dalmacija, morajo njene odredbe podpirati hrvaško-slavonska in dalmatinska deželna vlada.

Člen 46. Na zahtevo Hrvaško-Slavonske in Dalmacije se tem državam zagotavlja, da bo centralna vlada tako hrvaško-slavonskim oddelkom centralnih uradov kot njihovim organom, ki delujejo na ozemlju navedenih držav, zagotovila ustrezno potrebno specialistično usposabljanje, za kar bo po možnosti tako imenovala hrvaško-slavonsko-dalmatinske državljane.

Člen 47. V zvezi z vsemi tistimi zadevami, ki v tej konvenciji niso rezervirane za skupni zbor in osrednjo vlado, so Hrvaška, Slavonija in Dalmacija upravičene do popolne samostojnosti tako na področju zakonodaje kot tudi izvršne oblasti.

Člen 48. Samostojnost Hrvaške, Slavonije in Dalmacije se torej tako v zakonodajnem kot upravnem

740 Dodatek po členu 5, XXXIV. člen zakona iz leta 1873: V tej funkciji preda ban izjavo svetemu veličanstvu, in le če bi se z vidika XXX. člena zakona, izdanega leta 1868, pojavili dvomi in če teh dvomov ne bi bilo mogoče odpraviti po zaslišanju bana, se hkrati, vendar ločeno, predloži njegovemu veličanstvu pripombe relativne večine skupne madžarske vlade v zvezi s tem.

smislu razširja na upravne, verske in izobraževalne zadeve teh držav in tudi na sodstvo, razen pomorske jurisdikcije.

Člen 49. Glede terjatev verskega in šolskega sklada se v preteklosti dolgovi poravnavajo z medsebojno poravnavo.⁷⁴¹

Člen 50. Na vrhu avtonomne državne oblasti na Hrvaškem, v Slavoniji in Dalmaciji je ban, ki je odgovoren za hrvaško-slavonsko-dalmatinski deželni zbor.

Člen 51. Bana Hrvaške, Slavonije in Dalmacije se imenuje v imenu cesarskega in apostolskega kraljevega veličanstva na predlog kraljevega madžarskega skupnega predsednika vlade.

Člen 52. [Civilno dostojanstvo bana bo za prihodnost ločeno od njegovega vojaškega dostojanstva in praviloma je določeno, da v prihodnje vojaška oseba ne sme vplivati na civilne zadeve Hrvaške, Slavonije in Dalmacije.⁷⁴²]

Člen 53. [Ban v svojem civilnem položaju še naprej nosi naziv "ban Hrvaške, Slavonije in Dalmacije" in uživa vse privilegije in dostojanstva banske službe, ki so združljivi z njegovim novim položajem. V skladu s tem bo ostal član lordskega doma skupnega zbora.⁷⁴³]

741 Dodatek po členu 6, XXXIV. člen zakona iz leta 1873: Po medsebojni poravnavi bo del, ki se nanaša na Hrvaško in Slavonijo, izločen iz skladov, ki se upravljajo skupaj, in predan avtonomni vladi navedenih držav.

742 Člen 52 je postal po členu 7, XXXIV. člen zakona iz leta 1873 ter se je nadomestil z naslednjim pravilom: Ban nima vojaškega območja delovanja.

743 Člen 53 je bil zamenjan s členom 8, XXXIV. člena zakona iz leta 1873, razveljavljen in nadomeščen TAKO?? z naslednjo določbo: ?? Prepoved bo še naprej vsebovala nosila naslov »ban Hrvaške, Slavonije in Dalmacije" in ostaja član KDO OSTAJA?? zgornjega

Člen 54. Bodoča organizacija avtonomne deželne vlade bo temeljila na predlogu bana, z odobritvijo cesarskega in apostolskega kraljevega veličanstva hrvaško-slavonskega in dalmatinskega zbora.

Člen 55. Po tem, ko je ta konvencija sankcionirana, se nemudoma razpusti hrvaško-slavonska dvorna odvetniška pisarna.

Člen 56. Na celotnem ozemlju Hrvaške-Slavonije je hrvaščina jezik zakonodaje ter upravne in sodne uprave.

Člen 57. V mejah Hrvaške-Slavonije je hrvaški jezik določen kot uradni jezik organov skupne vlade.

Člen 58. Tudi hrvaško-slavonske vloge in stališča Hrvaške-Slavonije sprejme skupna vlada in sklep o njih izda v istem jeziku.

Člen 59. Nadalje se izjavlja, da so predstavniki Hrvaške-Slavonije kot predstavniki političnega naroda⁷⁴⁴ s posebnim ozemljem in državo, ki ima svojo zakonodajo in vlado v svojih notranjih zadevah, kakor v skupnem zboru v njegovi delegaciji. Zato je dovoljena uporaba hrvaškega jezika.

Člen 60. Zakoni, ustvarjeni za Hrvaško-Slavonijo in Dalmacijo, v skladu s skupno zakonodajo se naj sestavijo tudi v izvirnem hrvaškem besedilu, ki ga podpiše njegovo veličanstvo in pošlje v zbor imenovanih držav.

Člen 61. Hrvaška, Slavonija in Dalmacija lahko v doma skupnega zbora.

744 Upoštevajte umetelno nejasnost tega izraza. Kot kontrast je treba obravnavati romunsko, nemško, rusinsko, slovaško "narodnost", ki ne tvori "političnega naroda" in ki se primerja z madžarskim "narodom" v madžarskem zakonu o narodnostih z dne 6. decembra 1868.

svojih notranjih zadevah znotraj svojih meja uporabljajo svoje združene narodne barve in svoj grb, ki pa je prekrit s Štefanovo krono.

Člen 62. Znak skupnih zadev držav madžarske krone so združeni grbi Madžarske in Hrvaške, Slavonije in Dalmacije.

Člen 63. V času pogajanj o skupnih zadevah naj se na stavbi, v kateri poteka skupni zbor držav madžarske krone, poleg madžarske izobesi še združena hrvaško-slavonsko-dalmatinska zastava.

Člen 64. Na novcih, ki jih bodo kovale države ogrske krone, mora biti v kraljevskem naslovu vključen tudi naslov »kralj Hrvaške, Slavonije in Dalmacije«.

Člen 65. Madžarska priznava ozemeljsko celovitost držav Hrvaške in Slavonije in trdi.⁷⁴⁵ da spodbuja njihovo dokončanje. Zlasti bo še naprej nujno, da se del vojaške meje, ki pripada Hrvaški-Slavoniji, in vojaške skupnosti, ki se nahajajo na vojaški meji, združijo s preostalimi državami v zakonodajnem, upravnem in sodnem razmerju.⁷⁴⁶ Kot se je Ogrska v tej zadevi večkrat pritoževala, bo zato še naprej zahtevala ponovno vključitev Dalmacije na podlagi pravic svete ogrske krone ter bo zahtevala njeno združitev s Hrvaško. O pogojih za to priključitev je potrebno prisluhniti tudi Dalmaciji.⁷⁴⁷

Člen 66. V smislu prejšnjega odstavka se k ozemlju Hrvaške, Slavonije in Dalmacije priznavajo:

1. Območje, ki je skupaj z mestom in okrožjem Bakar trenutno del Primorsko-goranskega okrožja z izjemo mesta in okrožja Reka. Mesto, пристanišče in okrožje Reka

⁷⁴⁵ Ali pa "se bo uporabil".

⁷⁴⁶ Sporazum je bil sklenjen leta 1871 (**165**).

⁷⁴⁷ Glej poglavje II.

tvorijo posebno enoto, ki je povezana z madžarsko krono (*separatum sacrae regni coronae adnexrum corpus*).^{748, 749} in se bodo glede njene posebne samostojnosti ter s tem povezanih zakonodajnih in upravnih odnosov z deputacijskimi pogajanjmi med madžarskim zborom, zborom Hrvaške, Slavonije in Dalmacije ter mestom Reka morali sporazumno dogovoriti.⁷⁵⁰

2. Zagrebško okrožje z mestoma Zagreb in Karlovec ter svobodno okrožje Turopolje.

3. Varaždinsko okrožje z mestom Varaždin.

4. Koprivniško-križevsko okrožje z mestom Križevci.

5. Županija Slavonska-Požega z mestom Požega.

6. Virovitiško-podravska županija z mestom Virovitica.

7. Okrožje Vukovar.

8. Belovarska županija.⁷⁵¹

Poleg tega naslednji obmejni polki:

1. Liški,

2. Otoški,

3. Ogulinski,

4. Slunjski,

5. Prvi banatski polk,

6. Drugi banatski polk,⁷⁵²

7. Varaždinsko-Križevski,

⁷⁴⁸ Glej poglavje IV.

⁷⁴⁹ Slov: ločeno telo, pridruženo sveti kraljevski kroni.

⁷⁵⁰ Glej poglavje IV.

⁷⁵¹ Člen 8 je dodan členu 9, XXXIV. člena zakona iz leta 1873.

⁷⁵² Člena 7 in 8 se ne uporabljata v skladu s členom 8 XXXIV. člena zakona iz leta 1873.

8. Varaždinsko-Gjurgjevaški,
9. Gradiški,
10. Brodski,
11. Petrovaraždinski; končno sedanja Dalmacija.

Člen 67. Dokler se ozemeljska celovitost Hrvaške, Slavonije in Dalmacije, kot je opisana v prejšnjem odstavku, ne povrne, Madžarska soglaša, da se carinski uradi v Slunju, Mitrovici, Raši, Klenaku in Jakovi odstranijo iz trenutne neposredne upravne delitve. Teritorialno združenje je podrejeno Finančnemu direktoratu v Zagrebu.

Člen 68. Po tem, ko je ta konvencija sankcionirana, postanejo neveljavni tisti zakoni in obstoječe resolucije, ki so v nasprotju z njo.

Člen 69. Po drugi strani pa bodo vse tiste ustavne pravice in temeljni zakoni, katerih uživanje in varstvo je v preteklosti veljalo enako za Madžarsko in Hrvaško-Slavonijo, in ki niso v nasprotju s to konvencijo, še naprej veljali za skupne pravice in temeljili na zakonih držav ogrske krone.

Člen 70. Ta konvencija je sklenjena kot skupna ustava Madžarske in Hrvaške, Slavonije in Dalmacije in ni formulirana v posebnih zakonikih teh držav. Hkrati je določeno, da ta konvencija ne more biti predmet posebne zakonodaje držav pogodbenic in da se sprememba lahko izvede le na enak način, kot je nastala, s soglasjem vseh vpletenih dejavnikov.

Pojasnila na 181

I. Zgornji sporazum priznava, da je bilo pravno razmerje med Avstrijo in Madžarsko nezakonito urejeno brez

privolitve Hrvaške leta 1867 in da je ta uredba zahtevala soglasje Hrvaške. S tem je odobreno enako tudi za nazaj in je zato vsaka sprememba tega razmerja v prihodnosti vezana na soglasje Hrvaške. Poleg dveh pravnih subjektov, ki sta sklenila pogodbo leta 1867, je zdaj vstopil še tretji. Potemtakem bi k tej inovaciji morala privoliti tudi Avstrija, vendar se to ni zgodilo.

II. V členih 65 in 66 je Dalmacija izrecno priznana kot del Hrvaške in s tem »pravica svete ogrske krone« do te dežele. Dejansko se v tem smislu v uvodu pa tudi v celi vrsti odstavkov⁷⁵³ ter tudi v številnih kasnejših madžarskih in hrvaških zakonih Hrvaške, Slavonije in Dalmacije kot enote in državnega zbora, državne vlade, državnih sodišč, uradno imenujejo »Hrvaška-Slavonija-Dalmacija«. Po drugi strani pa je Dalmacija v avstrijski ustavi priznana kot del in država Avstrije in je zastopana na tej strani državnega zbora. Posledično je poleg avstrijskega vodje Dalmacije, ki vlada državi in ne sedi v hrvaško-slavonsko-dalmatinskem državnem zboru, tudi Madžar, »ban«, ki v Dalmaciji pravzaprav nima kaj povedati, in je v nasprotju s svojim uradnim nazivom kot en sam poslanec iz Dalmacije. Težko je najti pot skozi to zmedo. Zdi se, kot da je v citiranem členu 65 in 66 monarh, ki kot vladar kraljestev in držav, zastopanih v cesarskem (avstrijskem, dodal D. N.) svetu, izda zakon ali akt vlade v zvezi z Dalmacijo in je za slednjo kot kralj Ogrske nezakonit, ker so z madžarskim ustavnim pravom in »pravicami svete madžarske krone« nezakonito razglašeni. Ampak to je absurd. Dve državni pravici ne moreta veljati na istem ozemlju, v Dalmaciji nič bolj kot na Češkem ali v Bosni ali kjerkoli drugje na svetu. Ne more biti hkrati nekaj zakonitega in nezakonitega. Kot

753 Drugod, npr. B. v členih 11, 35, 39, 40, 44, 60, 68, 70, sta

je pogosto slišati.⁷⁵⁴ da Dalmacija »*de facto* pripada Avstriji, po *de iure* pa Madžarski«, je to v resnici protislovje.

Omenjene navedbe tega zakona in pogodbe je zato treba razlagati v nepravnem smislu, besedo "zakon" pa kot "pravo v moralnem smislu". Ogrski kralj se imenuje kralj Dalmacije v enakem pomenu, kot se imenuje kralj Jeruzalema, Srbije, Bolgarije itd.,⁷⁵⁵

Praktični pomen te nomenklature je le v tem, da se je Hrvaška iz narodnih razlogov želela združiti z Dalmacijo in da se je Ogrska »sama odločila« (člen 65) za spodbujanje tega prizadevanja.

III. Pravna narava razmerja Hrvaške z Madžarsko, kot je navedeno v Sporazumu **181**, je izjemno sporna. Madžarski avtorji Hrvaško brez izjeme razglašajo za »avtonomno pokrajino« in se zanašajo predvsem na dejstvo, da Hrvaška nima lastnih državljanskih pravic (člen 10), ki jih njen guverner oziroma ban imenuje na predlog madžarskega predsednika vlade, ki je "minister za Hrvaško", madžarski minister, pristojen za madžarski parlament (člen 44), za katerega je Hrvaška opisana kot "politični narod" (člen 59), vendar ne kot država, kar je bilo prej rečeno v 1. členu, da stoji skupaj z Madžarsko v "skupnosti držav", ki ni pravni subjekt v mednarodnem pravu, na koncu pa še, da Hrvaška nima niti svoje vojske niti lastnih financ.

Vendar te okoliščine ne zadostujejo, da bi Hrvaški odvzeli državni značaj. Državljanstvo ni odločilno⁷⁵⁶ (Prusija še ni imela enotnega državljanstva). Izrazi »politični narod«, »skupnost držav« in podobno v svoji namerni dvoumnosti

754 Glej Prilogo IV, 207c.

755 Enak pomen ima tudi njegov naslov "kralj Rame", torej Bosne. Glej opombe na 200d.

756 Tam je "nacionalno državljanstvo".

ne dokazujejo ničesar. Iz drugih okoliščin pa izhaja, da Hrvaški ni mogoče zanikati, da je država. Posebej odločilni so med drugim odgovornost njenega bana pred hrvaškim deželnim zborom, enakovrednost hrvaškega državnega prava z madžarskim in njun podpis, enakopravnost treh držav Avstrije, Madžarske in Hrvaške v členu 4, končno in predvsem dejstvo, da po členu 70 razmerja med Hrvaško in Madžarsko ni mogoče spremeniti brez privolitve Hrvaške. Madžarska nima samostojnosti nad to ključno točko. In ta ureditev 4. in 70. člena je toliko pomembnejša od člena 69 madžarske GS. XII leta 1867 (**119**), ki govori nasprotno. Tam je bilo rečeno, da naj bi odnose s Hrvaško enostransko »popravila« madžarska zakonodaja, toda te ureditve ni bilo mogoče ohraniti. Sporazum **181** je mednarodna pogodba, vendar Hrvaška ni samostojna, ni popolna država. Odnos med državama torej lahko opišemo kot neustrezen (ali šepajoč), s tesnejšo realno zvezo, ki ne vsebuje le zveznega razmerja, ampak je oblikovana v sestavljeno državo. Odnos med Finsko in Rusijo, Islandijo in Dansko je bil podoben, odnos med Poljsko in Rusijo do leta 1830, Schleswig-Holstein z Dansko do leta 1864, Finsko s Švedsko do leta 1809, Norveško z Dansko do leta 1814. Podoben je bil angleškemu »notranjemu pravilu« - naročenemu projektu za Irsko, pri katerem se je Gladstone zgledoval po madžarsko-hrvaškem ustavnem zakonu iz leta 1886. Projekt je bil sprejet v angleškem spodnjem domu, vendar je padel v vodo v zgornjem domu.

IV. Reka⁷⁵⁷ je bila ločena od Notranje Avstrije z reskriptom Marije Terezije z dne 5. septembra 1776 od Tržaške pogodbe in sprva dodana Hrvaški, nato pa z reskriptom iz leta 1779 Madžarski, vendar se kot »ločeni del« itd.

757 Tako kot Trst je bila tudi Reka dolgo v lasti »posestev« (ki so med drugim sprejela tudi pragmatično sankcijo, gl. str. 22 zgoraj) in je hkrati s Trstom leta 1725 postala prosto pristanišče.

dobesedno ponovi iz reskripta v člen 66. Tako je ostala v Madžarski do leta 1809, nato prišla pod Francijo, nato leta 1815 nazaj pod Madžarsko, leta 1848 so jo ponovno zasedli Hrvati in je ostala v upravni odvisnosti od Agrama do leta 1868. Čeprav člen 66 izrecno zahteva, da se upošteva pogodba o ustavnem razmerju med mestom Reka, Hrvaško in Madžarsko, je bilo mesto vendarle na podlagi »ah. Reskripte« z dne 28. julija 1870 prevzeto od madžarskih oblasti, "guverner", imenovan za Reko, iz Reke pa odstranjene vse hrvaške službe. Zadeva je v tem stanju ostala do danes. Hrvaški volilni zakon z dne 3. januarja 1883 daje mestu pravico, da pošlje dva člana v hrvaški državni zbor, vendar to ni bilo nikoli uporabljeno. Samo prebivalstvo ni niti hrvaško niti madžarsko, ampak italijansko.

Pojasnila na 182. člen X zakona iz leta 1906 o neartikulaciji finančnega sporazuma med Madžarsko in Hrvaško-Slavonijo-Dalmacijo.

Po poteku GA. XL iz leta 1889, vsebovano v finančni pogodbi, pa tudi čas, za katerega je GA. XLII iz leta 1897, iz leta 1899, XLVII iz leta 1899, XXXII iz leta 1900, XXIX iz leta 1901 in XXV iz leta 1902, so začasno razširili to konvencijo na eni strani med madžarskim zborom in na drugi strani državnim zborom Hrvaške-Slavonije in Dalmacije, V členu 70 GS. XXX iz leta 1868 je bil na podlagi skupne odločitve dosežen nov finančni dogovor. Ta konvencija, ki jo je odobrilo in potrdilo sveto cesarsko in apostolsko kraljevo veličanstvo, je s tem razglašena kot skupna ustava Madžarske in Hrvaške-Slavonije in Dalmacije, kot sledi:

Člen 1. Vse terjatve ali dolgovi, ki so na strani Madžarske proti Hrvaški-Slavoniji ali na strani Hrvaške-Slavonije proti Madžarski glede preteklosti – vključno z letom 1903 –, so vedno obstajali do zadnjega dne decembra 1903

pod katerimkoli naslovom in se štejejo za medsebojno uravnotežene, tako da od časa pred 1. januarjem 1904 med Ogrsko in -Hrvaško-Slavonijo ni nobene trditve ali krivde, ki bi nosila kakršnokoli naslov.

Člen 2. V skladu s členom 11 GS. XXX iz leta 1868 od Hrvaške-Slavonije in Dalmacije priznani avstrijski ustavni zakoni.

Načelo je, da države plačajo za tiste stroške, ki jih je na eni strani med državami madžarske krone in drugimi državami sveto veličanstvo priznalo za skupne, na drugi strani pa morajo za tiste v citirani GA. XXX iz leta 1868, vse države madžarske krone prispevati v sorazmerju s svojo obdavčljivostjo, kjer bo stopnja obdavčljivosti temeljila na okoliščinah na eni strani na Madžarskem, na drugi strani na Hrvaškem-Slavoniji v letih od 1893 do 1902 od neposrednih davkov (brez vojaške in transportne takse), polkov in odvetniških pristojbin ter končnega bruto dohodka, vključenega v tobačno-solni gradient, določeni za obdobje od 1. januarja 1904 do konca leta 1913:

za Madžarsko z 91,873 odstotka,
Hrvaška-Slavonija, vendar fiksno z 8,127".

Člen 3. Ker pa GA. XXX iz leta 1868 še obstajajo, se Madžarska znova dobrovoljno strinja, da se od dohodkov Hrvaške-Slavonije odšteje predvsem določen del, ki je v tem sporazumu določen za upravne stroške teh držav za njegovo trajanje, preostali znesek po izpolnjevanju zahtev notranje uprave pa se porabi za stroške, ki nastanejo pri skupnih zadevah.

Člen 4. Na podlagi načel, razvitih v prejšnjih odstavkih, je bil med Madžarsko na eni strani in Hrvaško-Slavonijo na drugi strani dosežen naslednji finančni sporazum:

Člen 5. Zahteva notranje uprave Hrvaške-Slavonije je pokrita od 1. januarja 1904 do konca leta 1913 s prej določenim delom čistega javnega dohodka Hrvaške-Slavonije, če ta ne spada pod št. določbe člena 6 veljavnega zakona, oziroma del čistega javnega dohodka teh držav, ki bo določen v nadaljevanju, bo vplačan v hrvaško-slovensko⁷⁵⁸ državno ali občinsko blagajno, ki bo določena z zakonodajo ali vladami sosednjih držav.

Preostali del čistega javnega dohodka Hrvaške-Slavonije se prenese v skupno državno blagajno za kritje sorazmernega prispevka k skupnim izdatkom (člen 12 in 27 GS. XXX iz leta 1868).

Pri izračunu čistega javnega dohodka Hrvaške-Slavonije je treba narediti razliko:

1. med tistimi viri dohodka, za katere se lahko kot tak določi skupni javni dohodek Hrvaške-Slavonije, ki izhaja iz teh virov;

2. in med tistimi viri dohodka, za katere javnega dohodka Hrvaške-Slavonije, ki izhaja iz teh virov, ni mogoče brez dvoma določiti kot takega.

Čisti javni dohodek Hrvaške-Slavonije, ki izhaja iz virov dohodka iz točke 1, se izračuna tako, da se od skupnih neposrednih in posrednih davkov Hrvaške-Slavonije od dohodka državnih dobrin, ki se nahajajo na Hrvaškem, Slavoniji, in od drugih javnih dohodkov, če ne spadajo pod določbe 6. člena veljavnega zakona, odštejejo samo

⁷⁵⁸ Očitno je zakonodaja predvidevala izravnavo med Hrvaško-Slavonijo na eni strani avstrijski slovensko govorečimi deželami na drugi strani. Zaradi izraza *sosednje države* je lahko mišljeno predvsem Istrsko ali Kranjsko deželo. Torej so se že takrat začele čutiti *prisvojitvene* težnje s hrvaške strani. Do te skupne hrvaško-slovenske državne ali občinske blagajne pa po vsej verjetnosti ni nikoli prišlo.

tisti izdatki, ki so povezani s pobiranjem davkov in z upravljanjem državnega premoženja ter proizvodnjo in neposredno manipulacijo ter z drugimi javnimi prihodki, pri čemer stroški skupnega finančnega knjigovodstva tukaj niso vključeni.

Javni dohodek Hrvaške-Slavonije, ki izhaja iz virov dohodka iz točke 2, zlasti iz GS. XX od prometnega davka iz leta 1875, od celotnega trenutno obstoječega davka na porabo in pijačo, od loterijskega gradienta kot tudi od bodočih prihodkov, ki spadajo v vire dohodka po 2. točki, se izračuna tako, da se od skupnega zneska pod temi naslovi v primeru bruto dohodka držav madžarske krone odštejejo izdatki, povezani z ustvarjanjem in neposrednim upravljanjem tega dohodka - brez stroškov skupnega finančnega upravljanja - in iz tega izhajajoči letni čisti dohodek držav madžarske krone v razmerju 8,127 odstotka se obračunava kot hrvaško-slavonski dohodek iz teh virov dohodka.

44 odstotkov celotnega čistega javnega dohodka Hrvaške-Slavonije, ki se določi na zgornji način, predstavlja tisti del, ki se po določbi prvega odstavka tega odstavka uporablja za pokrivanje potreb notranje uprave Hrvaške-Slavonija, vendar z omejitvijo, da 44 odstotkov čistega dohodka iz točke 2 ne sme presegati zneska, ki bi nastal, če bi se dohodek iz leta v leto povečeval za 5 odstotkov dohodka prejšnjega leta od leta 1905. Del, ki presega ta zadnji znesek, je, če bi neto dohodek iz državnih gozdov, ki se nahajajo na ozemlju - Hrvaške-Slavonije, padel pod neto dohodek, dosežen leta 1902, ali če bi dohodek iz točke 1 popolnoma prenehal z zakonsko odredbo ali bi le-ta utrpela takšno spremembo, da bi padla pod dohodek, dosežen leta 1902, ne da bi se izguba nadomestila z zakonskimi določbami, namenjenimi drugemu viru dohodka iz točke 1, predvsem

za nadomestitev uporabe teh izgub. Tako neizkoriščena vsota, vključno s 56 odstotki čistega dohodka Hrvaške-Slavonije, izračunanega po zgornjih določbah, pa se nakaže v skupno državno blagajno.

6. člen 18. XXX. člena zakona iz leta 1868 se spremeni tako, da se iz dohodka izloči naslednji dohodek, ki se po 5. odstavku tega zakona deli med zahtevo notranje uprave Hrvaške-Slavonije in izdatke za skupne zadeve:

a) dohodek od mejnih carin, ki se še naprej zaračunavajo za kritje stroškov za zadeve, priznane kot skupno priznane med državami madžarske krone in drugimi državami njegovega veličanstva;

b) davke na porabo vina in mesa, ki se lahko še naprej uporabljajo v Hrvaški-Slavoniji za kritje občinskih stroškov;

c) župnijsko pristojbino, ki jo plača katoliško prebivalstvo Belovárske županije, ki se lahko uporablja tudi za kritje avtonomnih stroškov Hrvaške-Slavonije;

d) na XXVII. člena zakona vojaški davek na podlagi letnice 1880, ki kot dohodek, namenjen posebnemu namenu, ne more biti predmet delitve.

Preostali odstavki so tukaj izpuščeni.

Uporabljena literatura in viri

Bernatzik, Edmund: Die österreichischen Verfassungsgesetze. Dunaj: Mansche k. u. k. Hof-Verlags und Universitäts-Buchhandlung, 1911.

Bogataj, Lovro: Uprava v Sloveniji od prevrata 1918 do izvršitve Vidovdanske ustave. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana, 1928.

Bogdanov, Vaso: Historija političkih strank u Hrvatskoj. Novinarsko izdavačko poduzeće, Zagreb, 1958.

Brejc, Janko: Od prevrata do ustave. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana, 1928.

Chronista, Sontiacus: Slovenci v Italiji. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana, 1928.

Čulinović, Ferdo: Državnopravni razvitak Jugoslavije. Školska knjiga, Zagreb, 1963.

Dolinar, France: Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918. Založba Sij Buenos Aires, 1971.

Fister, Peter: Arhitektura slovenskih protiturških taborov. Doktorska disertacija. Slovenska matica, Ljubljana, 1974.

Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I.-20. XII. 1918). Priredila dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, serija III - Građa, Beograd, 1964.

Granda, Stane: Mala zgodovina Slovenije. Celjska Mohorjeva družba, Celje, 2008.

Hohnjec, Josip: O ustavi naše države. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928.

Jelinčič, Zmago Plemeniti in Lenarčič, Andrej: Final Award ali Final Reward za Hrvate. Založba Alpemedia, d.o.o., Tomišelj 2018.

Jerič, Josip: Slovenci v Italiji. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928.

Kranjec, Silvo: Slovenci na poti v Jugoslavijo. Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Uredil: dr. Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1939.

Krizman, Bogdan: Jadransko pitanje pred Pariškom mirovnom konferencijom

(1919–1920). Riječka revija, šte. 10, leto 1966, posebna izdaja.

Krizman, Bogdan: Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države. Školska knjiga, Zagreb 1977.

Krnel-Umek, Duša: Dokumenti o Slovencih ob Jadranu od leta 1797 do leta 2009. Pokrajinski arhiv Koper, Koper, 2009.

Kunej, Franc: Zamolčana Istra, Kaj nam je bilo Slovencem do sedaj prikrito? Debora, Ljubljana, 2006.

Lederer I.: Jugoslavia at the Paris Peace Conference. New Heaven-London 1963.

Lenarčič, Andrej: Zapravljena nebesa pod Triglavom. Ljubljana: samozaložba, 2013.

Natlačen, Marko: Oblastne samouprave v Sloveniji. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928.

Navodnik, Danijel: Pravična razmejitev med Slovenijo in Hrvaško na območju Svobodnega tržaškega ozemlja. Celje: samozaložba, 2020.

Perovšek, Jurij: Slovenska osamosvojitev v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, 1. izd. Ljubljana: Modrijan, 1998.

Petrič, Ernest: Pravica do samoodločbe. Sociološka in politološka Knjižnica 16. Maribor: Založba obzorja Maribor, 1984.

Pivec, Melita: Kronološki pregled glavnih dogodkov. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana 1928.

Polec, Janko: Kraljestvo Ilirija, Prispevek k zgodovini razvoja javnega prava v slovenskih deželah. Ljubljana, 1925.

Priročnik za strokovno obdelavo arhivskega gradiva pravosodnih organov od srede 18. stoletja do leta 1991. Del 1, Izbor zakonov in predpisov. Uredil Brane Kozina, avtorji Marjeta Adamič ... et al. Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, 1997.

Ribnikar, Peter: Sejni zapisniki narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželni vlad za Slovenijo 1918–1921, 1. del: od nov. 1918 do 26. feb. 1919. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998.

Ribnikar, Peter: Arhivi, letnik 26, leto 2003, št. 1, str. 119–128. Arhivi Republike Slovenije.

Rybar, Otokar (pseudonim Adriaticus): Jadransko pitanje. Izdavačka knjižara, Beograd, 1925.

Scruton, Roger: Zablude, prevare, hujskaštva : misleci nove leveice. Ljubljana: Založba Družina, 2019.

Slavič, Matija: Državni prevrat v Mariborski oblasti. V: Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Leonova družba, Ljubljana, 1928.

Srkulj, Stjepan: Hrvatska povijest u devetnaest karata. Hrvatski izdavački bibliografski zavod, Zagreb, 1937.

Strgar, Rok: Dr. Ivan Šušteršič proti grofu Jožefu Antonu Barbu-Waxensteinu, Dvoboj, ki ga ni bilo. Zbornik Janka Pleterškega, str. 203–211.

Šišić, Ferdo: Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu; Zbirka akata i dokumenata; Zbral in izdal Ferdo Šišić. Izvanredno izdanje Matice Hrvatske, Zagreb 1920

Škrk, M. Pojem virov v mednarodnem pravu. Zbornik znanstvenih razprav; Vol. XLV, 147–161.

Taylor, Alan John Percivale: Habsburška monarhija 1809–1918. Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske, Ljubljana, 1956.

Taylor, Alan John Percivale: The Habsburg Monarchy 1809–1918. A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary, Hamish London.

Trstenjak, Dragotin: Uprava v Sloveniji. Spominski zbornik Slovenije: Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Uredil: dr. Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele. Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana, 1939.

Verbinc, Franc: Slovar tujk. Cankarjeva založba, Ljubljana, 1997, 12. izdaja.

Viktor, Andrejka: Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes. V: Slovenci v desetletju 1918–1928, Ljubljana, 1928.

Zečević, Momčilo: Na zgodovinski prelomnici. Maribor: Založba obzorja Maribor, 1986.

Osnovni pojmi in uporabljeni latinski izrazi

Pojmi

Narodna vlada SHS v Ljubljani v okviru Države Slovencev, Hrvatov in Srbov je bila ustanovljena 31. oktobra 1918 in je delovala do 1. decembra 1918.

Narodno veče v Zagrebu (srbhrv. Narodno vjeće v Zagrebu) Države Slovencev, Hrvatov in Srbov je obstajala od 29. oktobra 1918 do združitve s Kraljevino Srbijo 1. decembra 1918.

Narodna vlada Hrvaške-Slavonije v Zagrebu v okviru Države Slovencev, Hrvatov in Srbov je bila ustanovljena 29. oktobra 1918 in je delovala do 1. decembra 1918.

Pokrajinska vlada za Dalmacijo (srbhrv. Zemaljska vlada za Dalmaciju) v okviru Države Slovencev, Hrvatov in Srbov je bila ustanovljena 29. oktobra 1918 in je delovala do 1. decembra 1918.

Kraljevina Hrvaška in Slavonija (madž. *Horvát-Szlavónorság*, nemš. *Königreich Kroatien und Slawonien*) je bila samostojna kraljevina v okviru ogrskega dela A-O monarhije. Njeno uradno ime je bilo Troedina Kraljevina Hrvaške, Slavonije in Dalmacije ali neuradno Troedina. Nastala je 1868 s pogodbo z Ogrsko, po kateri sta Hrvaška in Slavonija opredeljeni kot politični subjekt z zasebnim pripadajočim ozemljem, ki je vstopila v ogrsko državno skupnost.

Narodni svet so bile politične organizacije brez neposrednih vzvodov oblasti, ki so nastale na južnoslovanskih območjih nekdanje A-O monarhije pred njenim razpadom ob koncu

prve svetovne vojne. Pobudo za njen nastanek so dale štiri stranke iz Banske Hrvške (Starčevićeva stranka prava, Hrvaška ljudska kmečka stranka, Srbska ljudska radikalna stranka in Socialdemokratska stranka), ki so 24. septembra 1918 po dvajsetdnevni pogajanji razglasili združitev z Narodno organizacijo Srbov in Slovencev v Dalmaciji, ustanovljeno v Splitu 2. julija 1918, z Narodno organizacijo Srbov, Hrvatov in Slovencev za Hrvaško primorje in Istro, ustanovljeno na Sušaku 14. julija 1918, in s Slovenskim ljudskim svetom, ustanovljenim v Ljubljani 16. avgusta 1918. Predstavniki teh političnih organizacij so se 5. oktobra 1918 sestali v Zagrebu in ustanovili Narodni svet Slovencev, Hrvatov in Srbov ter pri tem sestavili Poslovnik.

Srbohrvati je bil izraz, ki se je uporabljal v poznem 19. in začetku 20. stoletja za vse govorce srbohrvaškega jezika, vključno z današnjimi Srbi, Hrvati, Bošnjaki in Črnogorci. Temelji na teoriji, da obstoj skupnega srbohrvaškega jezika nujno pomeni obstoj skupnega "srbohrvaškega" naroda. Izraz srbohrvati so uporabljali številni domači in tuji znanstveniki, kot so William H. Shepherd, Jovan Cvijić in drugi. Skupina hrvaških in srbskih intelektualcev, zbrana okoli hrvaškega pisatelja in politika Milana Marjanovića, je verjela v srbohrvaško skupnost kot enotno južnoslovansko ljudstvo. Uporabljal se je tudi v statistiki. Statistični podatki o narodnosti avstrijskega dela monarhije (takratne Istrske dežele) vse prebivalce po njihovem jeziku uvrščajo med »srbo-hrvate«, Slovence, Italijane ali Nemce. Na Madžarskem, ki ji pripada Kraljestvo Hrvatov in Slavoncev ter Dalmacija, so Srbi in Hrvati v statistiki navedeni kot ločeni narodi. V Kraljestvu Hrvatov in Slavoncev je po pogodbi tako imenovani »Odškodnina« na različnih področjih uprave uradovni jezik hrvaščina. Zvezni predpisi sprejeti v Budimpešti, ki se nanašajo tudi na območje Kraljestva Hrvatov in Slavoncev ter Dalmacije, se

prav tako pripravijo v hrvaščini.

Latinski izrazi

contra legem - »proti zakonu«

de facto - »dejanska oblast«

de iure - »oblast po zakonu«

effectivites - »dejanja države za uveljavljanje lastninske pravice«

ex ante - »pogled v prihodnost«

ex factis ius oritur - »obstoj dejstev določa pravičnost«

ex post - »pogled v preteklost«

ex tunc - »od samega začetka«

ex nunc - »od sedaj naprej«

hic et nunc - »tu in zdaj«

infra legen - »znotraj zakona«

iniuria - »poseg v pravice drugega«

insignia - »simbol«

jura regalis (jura majora, jura essentialia), (jura minora), (jura accidentalia) - "vladarske pravice kot predstavnika oblasti in osebne vladarske pravice"

kasacija - »razveljaviti« [nlat. *cassatio* iz *cassare* ovreči, razveljaviti] razveljavitev listin, sodbe, odredb ipd. po višjih organih, ker so podrejeni kršili zakone ali predpise

lex certa - »razumljiv zakon«

praeter legem - »zunaj zakona«

uti possidetis – »prednost dejanski oblasti«

tacit – »tihi pristanek«

voluntas populi suprema lex – »volja ljudstva je zakon«

Spremna beseda

Knjiga Danijela Navodnika v elektronski obliki *Pozabljeni temelji arbitražnega postopka* prinaša nove podatke in razlage, na katere bi se morala opirati Slovenija pri vprašanju meje s Hrvaško. Izhodišče za pogajanja bi vsekakor moral biti *Karlov razglas* – manifest z dne 16. 10. 1918, po katerem so dežele v tedanji Avstro-Ogrski monarhiji postale neodvisne »nacionalne države«. Čeprav so imeli Italijani svojo državo od leta 1866, Nemci od l. 1871, Madžari pa avtonomijo od l. 1867, so vsi v prvi svetovni vojni videli priložnost za širjenje ozemeljskih zahtev, poleg njih pa tudi Hrvati v novo nastajajoči jugoslovanski državi, kar je vplivalo na postavljanje novih državnih meja.

Avtor se je ob analizi zgodovinske literature, ki obravnava razpad Avstro-Ogrske monarhije in ustanovitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, lotil predvsem pravnih vidikov nastajanja nove države, saj so na podlagi mednarodnih pravnih predpisov sosednje države zasedale slovensko ozemlje. Posebej je izpostavil ravnanje takratne slovenske vlade v Ljubljani, ki ni zaznala pomena tega vprašanja in zato tudi ni znala ustrezno ukrepati pri ohranitvi ozemeljske celovitosti takratnih dežel, ki so bile jasno zapisane v političnem programu Zedinjene Slovenije leta 1848 in so imele po Karlovem razglasu tudi značaj »nacionalne države«. Državnost Slovenije je tako izgubljalo večje ali manjše dele državnega in narodnega ozemlja po prvi in po drugi svetovni vojni ter tudi v miru z arbitražno odločbo leta 2017. Ker pa Hrvaška država te odločbe iz leta 2017 ne priznava, je vprašanje meje še vedno odprto.

Avtorjeva analiza dogajanja po prvi svetovni vojni izhaja iz dejstva, da smo imeli Slovenci državnost že v času Avstro-Ogrske monarhije in da je nova državnost nadomestila prejšnjo, pa najsibo to leta 1918, 1945 ali 1991. Ključna za določanje meje s Hrvaško sta leto 1918 in *Karlov razglas*, ki ga je v dodatku tudi objavil v angleškem in slovenskem jeziku. Po primerjavi tajne Londonske pogodbe iz leta 1915 in, kot jo avtor imenuje, »politkomisarjeve zgodbe« iz leta 1944 ugotavlja, da ne moreta biti veljavni, ker se pogodbe o mejah ne sklepajo med vojno in s tem slednja ne more biti merodajna pri določanju današnje meje s Hrvaško.

Glede na to, da se Avstriji priznava ustanovitev države 30. oktobra 1918, je potrebno enako priznati ustanovitev Narodne vlade za Slovenijo 29. oktobra 1918. Avtor podrobno razlaga pomena besed proglasitev, s tujko proklamacija, in razglasitev, s tujko deklaracija, ter z več vidikov opredeli pomen, ki ga je imela ustanovitev Narodne vlade v Sloveniji ob razglasitvi Države Slovencev, Hrvatov in Srbov, pri čemer ugotavlja, da literatura neupravičeno izkazuje večjo veljavnost Hrvaškega zbora v Zagrebu kakor slovenske Narodne vlade v Ljubljani. Pri takih ocenah so pomembne tudi razlage slovenskih in hrvaških zgodovinarjev, zato avtor kritično presoja njihove trditve v literaturi in poudarja, da je pri tem potrebno ločiti »oblikovanje vlade« od postopkov ustanavljanja države.

Pri nastajanju nove Države Slovencev, Hrvatov in Srbov je potrebno upoštevati, da so se združevali trije narodi z različnimi jeziki, kulturami in religijami, kar se je odražalo tudi v programih političnih strank na Slovenskem pred prvo svetovno vojno: klerikalne, liberalne in socialdemokratske, pri čemer avtor ugotavlja, da so samo socialni demokrati videli nevarnost za slovenstvo v stapljanju jezikov in kultur.

Dualna ureditev ustavne monarhije Avstro-Ogrske je še dodatno oteževala uresničevanje programa nove države, še zlasti zaradi statusa Kraljestva Hrvaške in Slavonije ter Dalmacije, ki so bile pod Ogrsko. Glede na tak status so imele samo slovenske dežele nesporno državne temelje v novo nastajajoči jugoslovanski državi. Avtor zato podrobneje analizira ustanovitev nove države v Zagrebu z vidika mednarodne pravne veljavnosti in s tem vprašanjem povezano postavljanje oblasti v Istri, kar je temeljnega pomena pri današnjem določanju meje s Hrvaško.

Ob tem podrobneje analizira, kakšen vpliv bi ali je imelo na mednarodni in notranji pravni red Wilsonovo stališče o samoodločbi narodov na Pariški mirovni konferenci leta 1919 v razmerju do tedanjih državnih ureditev posameznih dežel in držav.

Avtor zato v nadaljevanju odpira vprašanje Pokrajinske vlade za Dalmacijo in pristojnosti, ki sta jih imela nad deželo tako avstrijski kot ogrski del monarhije, in navaja, da ni samo po sebi umevno, da je Dalmacija pripadla Hrvaški, ki je bila pod ogrskim delom, ampak bi lahko pripadla tudi avstrijskemu delu slovenskih dežel. Avtor zato podrobneje analizira razmerja med madžarskimi in hrvaškimi pristojnostmi, ki so bile navedene v izravnalnem zakonu – »Odškodnini« leta 1867.

V utemeljitev, da ni samo po sebi umevno, da je Dalmacija pripadla Hrvaški, je potrebno navesti še nekaj starejših virov. Cerkevna Dežela Slovenija (Provincia Sclavoniae sancti Seraphini) se je tako imenovala, dokler je niso preimenovali v Deželo Dalmacijo (Provincia Dalmatiae Sancti Hieronimy) na cerkvenem generalnem kapitlju v Kölnu leta 1393. Leta 1776 so Reko ločili od Primorja in je prešla pod Ogrsko, pred tem pa je bila del Notranje Avstrije s sedežem v Gradcu, ki so jo leta 1790 sestavljale dežele Kranjska, Koroška in

Štajerska, Goriška-Gradiščanska in Trst, ki je imel svojo upravo. Dunajski dvor je v Trstu leta 1748 ustanovil Cesarsko-kraljevo trgovsko nadzorništvo za Primorje v Trstu, ki je delovalo do leta 1776. Pristojno je bilo za Oglej, Trst, Reko, Bakar, Kraljevico, Senj in Karlobag. Cesarsko-kraljeva vlada za Primorje v Trstu / Cesareo regio governo per il Litorale in Trieste pa je delovala od l. 1754 do l. 1813. Prvotno je bila pristojna za Oglej, Trst, Reko, Bakar, Kraljevico, Senj in Karlobag. Dalmacija je bila del Ilirskih dežel s sedežem v Ljubljani od leta 1809 do 1813.

Pri tem seveda niso nepomembne dosedanje razlage virov tako slovenskih kot hrvaških zgodovinarjev, zato je avtor prikazal, kako se dežela Primorje in njen sestavni del Istra obravnavata v zapisnikih in Uradnih listih Narodne vlade SHS v Ljubljani od 29. oktobra 1918, ko je bila ustanovljena Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, pa do združitve s Kraljestvom Srbije v Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev / Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca 1. decembra 1918. Iz zapisnikov in Uradnih listov Narodne vlade SHS v Ljubljani je razvidno, na katerih področjih je izvajala upravne in sodne pristojnosti v deželi Primorje in posebej v Istri.

Slovenske dežele so stopile v tri zveze - najprej v Ljubljani, nato v Zagrebu in nazadnje v Beogradu. Čeprav so imele dežele visoko stopnjo samostojnosti in dolgo zgodovinsko tradicijo državnosti, so bile v novi zvezi z Zagrebom in Beogradom postavljene v podrejeni položaj. Slovenija je bila po avtorjevih besedah »izigrana«, kar se je zgodilo najprej z vključevanjem Istre v zakonodajo Hrvaške-Slavonije-Dalmacije, potem pa še z izgubo velikega dela slovenskega narodnega ozemlja, ki je pripadlo Italiji, Avstriji in Madžarski, pri čemer so Hrvati izgubili le neznaten del ozemlja.

Izguba narodnega ozemlja, pa najsibo to v vojni ali v miru, ne prispeva k današnjemu mednarodnemu ugledu Slovenije in njenemu položaju, še zlasti pri uveljavljanju narodnih in državnih interesov v pogajanjih s sosedi in v okviru Evropske unije, zato je toliko bolj pomembno poznavanje zgodovinskih dejstev in interesov, ki so jih izkazovale vse štiri naše sosedje v preteklem času in jih tudi danes. Delo, ki ga je opravil Danijel Navodnik, je zato pomembno in aktualno, pa čeprav ga je napisal nekdo, ki ni iz zgodovinskih vrst, ker je nepristransko obravnaval ponavljajoča se nezakonita ravnanja hrvaške strani skozi stoletno obdobje.

Dr. Duša Krnel Umek

Avtor: Danijel Navodnik

Izdano v samozaložbi v elektronski obliki

Kraj, leto: Celje, 2024

Lektorirala: Andreja Blažič Klemenc

Grafična obdelava: Tina Petek

